

આવૃત્તિ ૨ છ.

[ક્રમસં ૦-૧-૦.]

ક. જી. ના. મે. એ. ઇ. સા. બહાદુરે સધળી સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો
માં પ્રેરિ અને પ્રાધિકૃત તરીકે મંજૂર કરેલ

સરલ

ન્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ.

(વાચનમાળાની ૫-૬-૭ મી થોપડીના પાઠ્યપુસ્તકો તથા
વ્યાકરણના સાંકેતિક શબ્દોના સહિત.)

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાસ્ત્રી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૮૨૩૭

વર્ગિક

પુસ્તકનું નામ વ્યુત્પત્તિના દાન પ્રકાર

વિષય મર : ૮૪૪ : ન - ૨૮

ઉ. વિ. ના મે. એ. ઈ. સા. બહાદુરે સધળી સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો
માટે લાઇબ્રેરિ અને પ્રાઈમર્યુક તરીકે મંજૂર કરેલ

સરલ

વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ.

પ્રાથમિકશાળાનાં ઉચ્ચાં ધોરણ, ટ્રેનિંગ કોલેજના પહેલા વર્ષ,
અને અંગ્રેજી-ગુજરાતી શાળા માટે

લેખક તથા પ્રકાશક,

ત્રેમચંદ કરમચંદ શાહ

વાનપ્રસ્થ ડેપ્યુટિ એક્ઝ્યુકેશનલ ઈન્સ્પેક્ટર, ગાંડગંજસ્ટેટ.

મુ. કપડવાણ (જિલ્લો ખેડા).

આવૃત્તિ બીજી—પ્રત ૧૦૦૦.

(સર્વ હક સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

અમદાવાદ-સલાપોસરોડ,

ધી “ ડાયમંડ ન્યુબિલિ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં

પરીખ દેવીદાસ હગનલાલે છાપ્યું.

મંચત ૧૯૭૫.

સને ૧૯૧૯.

કિંમત ૭ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
૮૨૩૬

અર્પણ પત્રિકા.

નેક નામદાર મહારાજ સાહેબ ભગવતસિંહજી-
જી. સી. આઈ. ઈ., ડી. સી. એલ., એલ. એલ. ડી.,
એમ. ડી., એફ. આર. સી. પી., એફ. આર. એસ. ઈ.,
ઇત્યાદિ, ઇત્યાદિ.

સંસ્થાન ગાંડણ.

સંસ્કારી રાજન,

જે રાજ્યકર્તા પોતાના રાજ્યમાં બધાં લખાણની ભાષા ગુજ-
રાતી રાખીને તેને શુદ્ધ પણ રૂઢ, પ્રૌઢ પણ સરસ, અને શિષ્ટ પણ
માર્મિક બેવા ઉત્સુક છે; જે નરેશ પૂર્વની સમૃદ્ધ તેમજ પશ્ચિમની
ખેડાયલી ભાષાનાં જીવનરૂપ જ્વંલંત રાખેદરૂપી રત્નોને કસોટી કરી
પારખવામાં ઝવેરીની માફક તેનાં મૂળ, ગોચર્ય, લક્ષ્યાર્ય, તથા
સમાનાર્થના સૂક્ષ્મભેદની ચર્ચા કરનારા છે; જે સાહિત્યપ્રેમી અપ્ર-
સિદ્ધ સંસ્કૃતમય પુનરુક્તિવાળાં નિરર્થક વિસ્તારવાળાં લખાણને
હસી કાઢી ધરગથ્યુ ભાવેઆહી ટુંકાં લખાણુ લખનાર તેમજ વખા-
ણનાર છે; અને જે રાજવંશી ગ્રંથકાર, ગ્રંથપરીક્ષક રૂપે જે ક્યારના
પોતાની વિદ્વતા, બુદ્ધિ તથા ચાતુર્ય દર્શાવી રહ્યા છે; તે સંસ્કારી
રાજનની નૈસર્ગિક શક્તિ, રસિકતા, રસજ્ઞતા, વાંચવાનો ને લખવાનો
હોશ, ગ્રંથપરીક્ષક શક્તિની બંધાતી જતી પરિપક્વતા તેમજ મનની
પૃથક્કરણ શક્તિ, વગેરે ગુણોને લીધે આકર્ષાઈ ભાષાશાસ્ત્રની સાથે
મહત્વનો સંબંધ ધરાવતો બ્યુત્પત્તિ જેવો શાસ્ત્રીય ગ્રંથ આપ
નામદાર શ્રીને ચરણે ધરી હું મને કૃતાર્થ માતું છું.

લિ. આપશ્રીનો સદાનો ઋણી

પ્રેમચંદ કુશલચંદ શાહ.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

વ્યુત્પત્તિનો વિષય પ્રાથમિક શાળાઓમાં ઘણાં વર્ષોથી દાખલ કર્યો છે, તોપણ આપણી ગુજરાતી શાળાઓમાં હજી વ્યુત્પત્તિ શિખવાઈ નથી એમ કહીએ તો ચાલે. એનું વિશેષ કારણ વ્યુત્પત્તિનો વિષય ક્યે ક્યે શિખવવો જોઈએ, તેમાં આજ સુધી મોટી ગેરસમજુતી ચાલતી હતી. શરૂઆતમાં શિક્ષકો એમજ સમજતા હતા કે આ શબ્દ કઈ ભાષાનો છે, અથવા ઘણું તો એનો મૂળ શબ્દ કયો એમ પૂછ્યું એટલે બસ. આ ભૂલ અંતે સુધરી છે ને પ્રાથમિક શાળાનાં નવાં સુધારેલાં ધોરણ ૬-૭ માં “શબ્દની સાદી ખાંધણી” શિખવવા રાખેલ છે.

આ શિક્ષણ આપવાને ખાતામાં લાયક પુસ્તક નહોતું. ‘વ્યુત્પત્તિપ્રકાશ’ નામે ખાતામાં ટેકસ્ટબુક છે તે લગભગ ચાળીશક વર્ષપર લખાયેલી છે. એમાં શબ્દનાં અંગ (ધાતુ પ્રત્યયાદિ) શિખવવા સંબંધી લેખજ નથી એમ કહીએ તો ચાલે. આથી અમે સને ૧૯૧૫ માં ‘સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ’ નામે પુસ્તક બહાર પાડ્યું. આ પુસ્તકની રચના વિદ્યાર્થીઓ તથા શિક્ષકોને સરળ થઈ પડે તેવી છે. એમાં પ્રત્યય પહેલાં ધાતુનું પ્રકરણ આખ્યાયી વિદ્યાર્થીઓ જુદા જુદા ધાતુને પ્રત્યય લગાડી શબ્દો બનાવતાં શીખે છે, વળી એથી ધાતુનું જ્ઞાન પાકું રહે છે. પ્રત્યય, પૂર્વગ, ઉપસર્ગમાં આપેલા શબ્દો પાયરી-ખંધ ગોઠવ્યા છે. સહેલા શબ્દો પ્રથમ, ને અધરા પછી રાખ્યા છે, વળી એકજ સ્વર છેડાવાળા ધાતુઓપરથી બનતા શબ્દો જોડે આપેલા છે, જેથી અનાયાસે પ્રત્યય લાગતાં ધાતુના રૂપમાં થતો ફેરફાર યાદ રહી જાય છે.

બીજા ખંડમાં અરબી ફારસી શબ્દોના અર્થ ને તેનાં મૂળ આપેલાં છે. આથી આ શબ્દોની શુદ્ધ જોડણી ને અર્થ સમજાવવાને સુગમ થશે. આ શબ્દો શિક્ષણમાં જ્યાં આવે ત્યાંજ તે શિખવવા.

સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશની પ્રથમાવૃત્તિ મે. ઉ. વિ. એ. ઇ. સા. બહાદુરે ઈ. નં. ૯૨૩૧ તા. ૫-૧૨-૧૬ થી સઘળી સ્કૂલો અને ટ્રેનિંગ કોલેજો માટે લાખબેરિ અને પ્રાઈઝબુક તરીકે મંજૂર કરી છે. ગોંડલ સ્ટેટના મે. એ. ઇ. સાહેબે ડે. નં. ૯૯૬ તા. ૭-૧૨-૧૫ થી ટેકસ્ટબુક, લાખબેરિ અને ઇનામબુક માટે મંજૂર કરી છે.

બીજી આવૃત્તિમાં નીચે મુજબ સુધારો વધારો કર્યો છે.

(૧). વાચનમાળાના ઘણા શબ્દો નવા ઉમેરવામાં આવ્યા છે.

(૨). રચનામાં ઘણો સુધારો કર્યો છે. ખાસ કરીને 'આધય' ને સંસ્કૃત વ્યાકરણને આધારે ઉપસર્ગ ને પૂર્વગમાં વહેંચી તેને ક્રમે ગોઠવેલા છે.

(૩). આ પુસ્તકને વિશેષ ઉપયોગી કરવા તેમાં આવેલા પાંચમી, છઠ્ઠી, ને સાતમી ચોપડીના પાઠવાર શબ્દોનો, તેમજ વ્યાકરણના સાંકેતિક શબ્દોનો કોષ આ પુસ્તકને અંતે આપેલો છે.

આ પુસ્તક લખવામાં તથા તેમાં સુધારો વધારો કરવાને શબ્દ-ચિંતામણી કોષ, સંસ્કૃત ધાતુરૂપ કોષ, શબ્દાર્થસિંધુ, અમરકોષ, નર્મકોષ, ખેલસરે કૃત ગુજરાતી-ઈંગ્લિશ ડિક્શનેરી, લ. ગો. પટેલકૃત ગુજરાતી શબ્દકોષ, સરલ વ્યુત્પત્તિપાઠ, વ્યુત્પત્તિપ્રકાશ, વ્યુત્પત્તિ સાર, ગુજરાતી ભાષાનું મધ્ય વ્યાકરણ, અને શાળાપત્રના આ વિષયપરના લેખોનો આધાર લેવામાં આવ્યો છે; તેને માટે આ સ્થળે તે સર્વ અંચક્તા, અને લેખકોનો આભાર માનું છું.

તા. ૧૪ મે ૧૯૧૯.

સુ. કપડવાણજ.

}

કર્તા.

ગુજરાતી ભાષાની ઉત્પત્તિ.

હિંદમાં પ્રથમ અનાર્ય લોક વસતા હતા, તેમની ભાષાને પ્રાકૃત વ્યાકરણ રચનાર દેશ્ય ભાષા કહે છે. ત્યાર પછી હિંદમાં આર્ય લોકો આવ્યા, તેમની ભાષા જુની આર્ય કે સંસ્કૃત નામથી ઓળખાય છે. સંસ્કૃત ભાષામાં વિકાર થતાં જે પ્રથમ ભાષા પંજાબમાં ઉદ્ભવી તે પ્રાકૃત હતી. પંજાબમાંથી કેટલાક આર્યો મારવાડ, ગુજરાત તરફ આવ્યા, ત્યારે પંજાબની પ્રાકૃત ભાષા ઉપરથી અપભ્રંશ ભાષા ઉત્પન્ન થઈ, અને અપભ્રંશ ભાષાપરથી જુની ગુજરાતી ભાષા થઈ છે.

પંજાબમાંથી જે આર્યો આપણા દેશમાં આવ્યા તે ગુર્જરા હતા. તેમના નામ પરથી આપણા દેશનું જુનું નામ લારદેશ હતું તે બદલાઈ દેશનું નામ ગુજરાત ને ભાષાનું નામ ગુજરાતી પડ્યું છે.

મુસલમાની રાજ્ય થતાં ગુજરાતી ભાષામાં કેટલાક અરબી ફારસી શબ્દો આવ્યા છે. યુરોપી પ્રજાઓ આ દેશમાં વેપારાર્થે આવી છે, તેમાં પ્રથમ પોર્ટુગીઝ પ્રજા હતી, તે પ્રજાના સંસર્ગથી પોર્ટુગીઝ શબ્દો, અને હાલમાં અંગ્રેજી રાજ્ય હોવાથી તેમની ભાષાના અંગ્રેજી શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં ભળ્યા છે ને ભળતા જાય છે. આ રીતે ગુજરાતી ભાષામાં શુદ્ધ સંસ્કૃત, અપભ્રંશ, દેશ્ય અને પરભાષાના શબ્દો છે. શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દો પાંચઆની, અપભ્રંશ નવઆની, ને દેશ્ય પરદેશી શબ્દો બેઆની હશે.

શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દો તત્સમ (તદ્=તે, મૂળ ભાષા+સમ=સરખું) શબ્દો કહેવાય છે, કેમકે તે સંસ્કૃત ભાષામાં છે તેવા ને તેવા દાખલ થયા છે. ઉદા.—અંક, અભિમાન, આગ્રહ, ઇંદ્ર. ઉદાન, કવિ, ચરણ, દર્શન, ધારા, નિવૃત્તિ, પૂજક, ભાવ, બિક્ષા, વિશ્વાસ, શિર, વગેરે.

અપભ્રંશ શબ્દો તદ્ભવ (તદ્=તે, મૂળ ભાષા+ભવ=થવું તે) શબ્દો કહેવાય છે, કેમકે તે સંસ્કૃત શબ્દના રૂપમાં ફેરફાર થઈને આવેલા છે. ઉત્સર્ગ પ્રકરણમાં આપેલા ગુજરાતી શબ્દો તદ્ભવ કહેવાય.

વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનથી થતા લાભ.

૧. શબ્દનાં ખસં રૂપ નજરમાં ઠસવાથી જોડણીમાં ભૂલ થવાનો સંભવ થોડો રહે છે. ‘તિ’ કૃત પ્રત્યય લાગવાથી કૃતિ, ગતિ, પ્રીતિ, ભક્તિ, બ્રાન્તિ, મુક્તિ, રતિ, શાન્તિ, સ્થિતિ વગેરે શબ્દો થયા છે, એ જાણ્યા પછી કદી પણ ‘તિ’ દીર્ઘ લખવાની ભૂલ કરશે નહિ.

૨. શબ્દનો મૂળ અર્થ તથા લાક્ષણિક અર્થ ચોકખી રીતે સમજાય છે. શંકરનો મૂળ અર્થ ‘સુખ કરનાર’ ને લાક્ષણિક અર્થ ‘મહાદેવ’ છે તે આપણે વ્યુત્પત્તિવડે જાણીએ છીએ.

૩. સમાનાર્થ શબ્દમાં રહેલો સૂક્ષ્મભેદ સમજી શકાય છે. સ્ત્રીને માટે કામિની, માનિની, રમણી, વગેરે અનેક શબ્દો છે, પણ આ શબ્દો વાપરવાને ભેદ વ્યુત્પત્તિવડે જાણાય. કામી સ્ત્રીના વર્ણનમાં ‘કામિની’, માનવતી સ્ત્રીના વર્ણનમાં ‘માનિની’, અને મનોહર સ્ત્રીના વર્ણનમાં ‘રમણી’ શબ્દ વાપરવો યોગ્ય ગણાય.

૪. પૂર્વની જનસ્થિતિ, અને જનસ્વભાવ જણાઈ આવે છે. પત્રનો અર્થ ‘પાંદડું’ થાય છે, બીજો અર્થ ‘કાગળ’ થાય છે. આ પરથી જાણાય છે કે પ્રાચીનકાળમાં કાગળ નહોતો, ત્યારે પાંદડાં પર લખતા. ‘લીમ’ (લી=ભય પામવો) શબ્દની વ્યુત્પત્તિ પરથી લીમના દેખાવ, સ્વભાવ, ને કર્મનું અનુમાન થાય છે.

વ્યુત્પત્તિશિક્ષણ.

વાચનપાઠ વખતે પાઠમાં આવતા શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ શિખવવી એ વ્યુત્પત્તિ શિખવવાની ઉત્તમ પદ્ધતિ છે. આથી અમે આ પુસ્તકને અંતે વાચનમાળાની પાંચમી, છઠ્ઠી ને સાતમી ચોપડીના પાઠવાર શબ્દોની ટીપ આપેલી છે. આ શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ આ પુસ્તકમાં કયે પાને આપેલી છે તેનો અંક ત્યાં દર્શાવવામાં આવ્યો છે. આ કોષ શિક્ષક તેમજ વિદ્યાર્થીવર્ગને ખાસ ઉપયોગી થઈ પડશે એમ અમારું માનવું છે. આકર-ણના સાંકેતિક શબ્દોની ટીપ આપેલી છે તે પ્રાથમિકશાળાના ધોરણ છ સાતના, અને અંગ્રેજી-ગુજરાતી શાળાના ધો. ૨-૩ ના વિદ્યાર્થી અને શિક્ષક માટે છે.

વ્યુત્પત્તિ શિખવવાની શરૂઆત પ્રાથમિકશાળાના પાંચમા અને અંગ્રેજી-ગુજરાતીશાળાના પહેલા ધોરણથી કરવાની છે. ગુજરાતી ભાષામાં એ સ્વરો (નદીએ) સાથે આવી શકે છે, પણ સંસ્કૃતમાં આવી શકતા નથી. તેવે પ્રસંગે એ સ્વરો જોડાઈ નવું રૂપ થાય છે. આવા સ્વરસંધિવાળા ઘણા સંસ્કૃત શબ્દો ગુજરાતી ભાષામાં તેવાને તેવાજ દાખલ થયા છે. માટે આવા શબ્દો વાચનમાળાની પાંચમી ચોપડીમાં આવે, ત્યાં તેનો ભાગ પાડી અર્થ, ને સંધિને લગતો નિયમ બતાવવો જોઈએ. વળી સહેલા સામાસિક, પૂર્વગ ને ઉપસર્ગવાળા શબ્દોના ભાગ પાડી અર્થ સમજાવવો જોઈએ. અમે પાંચમી ચોપડીના પાઠવાર શબ્દોની પસંદગી ઉપલા નિયમ ધ્યાનમાં રાખી કરેલી છે.

પ્રાથમિકશાળાના ધો. ૧-૭ અને અંગ્રેજી-ગુજરાતી શાળાના

ધો. ૨-૩ માં 'શબ્દોની સાદી બાંધણી' શિખવવાની છે, એટલે શબ્દોનાં અંગ (ધાતુ, ઉપસર્ગ કે પૂર્વગ, પ્રત્યય) જુદાં પાડતાં આવડવાં જોઈએ. તેની સાથે સંધિનું વિશેષ જ્ઞાન (વ્યંજન ને વિસર્ગ સંધિ), સમાસનો વિગ્રહ કરી તેની જાત, તદ્વિત શબ્દના ભાગ, ને ઉત્સર્ગના સહેલા નિયમ જાણવા જોઈએ. આ નિયમને અનુસરી અમે છટ્ટી સાતમી ચોપડીના શબ્દ પસંદ કર્યા છે.

સુતપત્તિના વિષયનું અંગ્રંથપૂર્વક જ્ઞાન થવાને વખત પત્રકમાં આ વિષય માટે વાચનપાઠથી જુદો વખત રાખવો જોઈએ. તેમાં આ પુસ્તકને ક્રમે વિષય ચલાવવો. ઉદાહરણ પુસ્તકમાં ઘણાં આપેલાં છે, તેમાંથી ધોરણને લગતાં વાચનપાઠમાળાનાં લેવાં. શિક્ષકે છેડે આપેલા કોષ પરથી પ્રથમથી ઉદાહરણ નીચે રંગિત પેનસિલથી નિશાની કરાવી લેવી લાભકારી છે.

ટ્રેનિંગ કૉલેજના પહેલા વર્ષના સ્ટૉલરોને આ પુસ્તકનું પૂરું જ્ઞાન આપવા જરૂર છે. હાઈસ્કૂલોના તેમજ ટ્રેનિંગ કૉલેજની પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં એસનાર વિદ્યાર્થીઓએ આ પુસ્તકનો અભ્યાસ કરી જવો લાભકારી છે.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ખંડ ૧ લો.	
અક્ષર વિચાર.	૧
સંધિ.	૩
સ્વરસંધિ	૩
વ્યંજનસંધિ	૧૪
વિસર્ગસંધિ	૧૮
સમાસ પ્રકરણ.	૨૦
દ્વંદ્વસમાસ	૨૧
તત્પુરુષ સમાસ	૨૩
દ્વિતીયા	૨૩
તૃતીયા	૨૩
ચતુર્થી	૨૪
પંચમી	૨૪
ષષ્ઠી	૨૪
આત્રય, આશય, નગર, પુર,	
વાડો-વાડ, શાલા, સ્થાન,	
આળાદ, ખાતું, બદા, દાન-	
દાની, દુરસ્તી, નામું, સ્તાન	
ઉત્તરપદવાળા કે. ત. પુ.	
સમાસ	૨૯

વિષય.	પૃષ્ઠ.
સમમી	૩૧
અલુકૃ તત્પુરુષ	૩૨
નજૂ તત્પુરુષ	૩૨
ઉપપદ સમાસ	૩૩
દ્વારસી ઉપપદ સમાસ	૩૬
કર્મધારય સમાસ	૩૮
દ્વિગુ સમાસ	૪૧
બહુવ્રીહિ સમાસ	૪૨
અવ્યયીભાવ સમાસ	૪૭
મધ્યમપદદ્વાપી સમાસ	૪૭
આંતર, ન, પર, પરમ,	
પુનર, સ કે સહ, સત,	
સ્વ, સ્વયં પૂર્વપદવાળા	
સમાસ.	૪૮
ક્રમ, ખુશ, ગેર, નેક, બદ,	
સર દ્વારસી પૂર્વપદવાળા	
સમાસ.	૫૬
સ્વરનાં ગુણતથા વૃદ્ધિરૂપ. ૫૯	
તદ્વિત પ્રત્યય પ્રકરણ.	૬૦
સંસ્કૃત તદ્વિત પ્રત્યય.	૬૦

વિષય.

પૃષ્ઠ.

ભાવવાચક તા, ત્વ, ય, અ ૬૦

સ્વામિત્વવાચક મત્, વત્,

ઇન્, વિન્, આટ, આલ,

આલુ ૬૨

તે સંખંધી ઇક, ઈય, અ ૬૪

અભ્યાસ કરનાર અ, ઇક ૬૮

અપત્યવાચક અ, હ, ય, ઈય ૬૮

નરજ્ઞતિ પરથી નારીજ્ઞતિ

ઈ, આ, આની ૬૬

ત્યાં થયેલું ય, મ ૭૦

વિકારવાચક મય ૭૧

વિતર્કવાચક તર-તસ ૭૧

લઘુતાવાચક ક ૭૧

સમુદાયવાચક ક ૭૧

કિ. વિ. અ. બનાવનારે વત્ ૭૧

સર્વનામ કે વિશેષણ પરથી

કિ. વિ. અ. બનાવનાર

ત્ર, દા, યા, ઘા ૭૨

અવ્યયપરથી વિશેષણ

તન, ઈન ૭૨

ગુજરાતી તદ્દિત પ્રત્યય ૭૩

ભાવવાચક આઈ, આણ,

આશ, પ-પો, પણ-પણું ૭૩

વિષય.

પૃષ્ઠ.

સ્વામિત્વવાચક મંત, વંત,

વાન, વાળો-ળી-ળું ૭૩

નામપરથી નામ આટો, આ-

ઈ, ક, ગાળો, વટ, વટો, વટું,

વટી, વાડ, વાડો, વાડી ૭૩

નામપરથી વિશેષણ આઈ,

આઉ, આરો-રી-ઈ, આળ,

આળુ, ઈઆળ, ઈયેલ,

ઈયો, ઈ, ઈટો, ઈલો-લી-

લું, ઉ ૭૪

નરજ્ઞતિ પરથી નારીજ્ઞતિ

ઈ, આ, અણુ-એણુ, આ-

ણી, ણી, ડી. ૭૫

નામપરથી ક્રિયાપદ લું ૭૫

લઘુતાવાચક ડો-ડી-ડું,

લો-લી-લું, વો ૭૫

સમુદાયવાચક ક, કી, કો ૭૫

સર્વનામપરથી થતાં વિશે-

ષણને કિ. વિ. અવ્યય ૭૬

સંસ્કૃત ધાતુ, તેના અર્થ

ને તે પરથી બનેલાં

ગુજરાતી ક્રિયાપદો. ૭૬

કૃત પ્રત્યય પ્રકરણ. ૮૩

વિષય.	પૃષ્ઠ.
સંસ્કૃત કૃત પ્રત્યય.	૯૩
અ કિ. વા. પ્ર.	૯૩
અ ક. વા. પ્ર.	૯૬
અક ક. વા. પ્ર.	૯૯
અન કિ. વા. પ્ર.	૧૦૧
અન ક. વા. પ્ર.	૧૦૩
ઇન્ ક. વા. પ્ર.	૧૦૪
તિ કિ. વા. પ્ર.	૧૦૫
તૃ-તા ક. વા. પ્ર.	૧૦૭
ત્ર સા. વા. પ્ર.	૧૦૮
ય, અનીય, ત્ય, તવ્ય	
યો. દ. પ્ર.	૧૦૯
ત, હત, ન ભૂ. કૃ. પ્ર.	૧૧૨
ત્, માન વ. કૃ. પ્ર.	૧૧૬
ન કિ. વા. પ્ર.	૧૧૭
આ કિ. વા. ના. ભૂ. પ્ર.	૧૧૭
ઉ ક. વા. પ્ર.	૧૧૭
ઊર ક. વા. પ્ર.	૧૧૮
વર ક. વા. પ્ર.	૧૧૮
ગુજરાતી કૃત પ્રત્યય.	૧૧૮
ધાતુપરથી નામ અક, અકી,	
અણ, અણી, અણું, આધ,	

વિષય.	પૃષ્ઠ.
આટ, આણ, આમણ,	
આરો, આવ, આવટ, ઈ,	
ઉ, ઐયો, છુક, ત, તર,	
નાર, વું, વાનું	૧૧૮
ધાતુપરથી વિશેષણ આણું,	
આઉ, ઈતું, એલ, ઇએલ,	
કણો	૧૧૯
ફારસી કૃત પ્રત્યય.	૧૨૦
નામ કરનાર ઈ, ગી,	
ગીરી, ચી	૧૨૦
વિશેષણ કરનાર દાર, યાન,	
મંદ, વર-વાર, યાર, વાનાર	૧૨૦
પૂર્વગ પ્રકરણ.	૧૨૨
સંસ્કૃત ઉપસર્ગ.	૧૨૨
પ્ર આગળ, શ્રેષ્ઠ, વિશેષ,	
ઉત્પત્તિ	૧૨૨
પરા પાણું, મોહું, ઉલટું	૧૨૮
અપ નીચે, ખરાબ, ઉલટું	૧૨૯
સમ સાથે, સુંદર રીતે,	
ખિલકુલ	૧૩૦
અનુ પાછળ, સાથે, મળતું	૧૩૭
અવ નીચે, નહાઈ	૧૩૯

વિષય.	પૃષ્ઠ.
નિસ્, નિર્ નહિ, બહાર,	
નકી	૧૪૧
દુસ્, દુર નહાં, મુશ્કેલીથી	૧૪૪
વિ વિશેષ, વિના, ઉલટું	૧૪૫
આ મર્યાદા, ઉલટું, થોડું,	
ઊંચું	૧૫૩
નિ નીચે, માંહે, પાછળ,	
વિના	૧૫૬
અધિ ઉપર	૧૫૯
અપિ ઉપર	૧૬૦
અતિ ઘણું, પેલી તરફ	૧૬૦
સુ સાંઝ; સહેલાઈથી, ઘણું	૧૬૧
ઉદ્ ઊંચે, બહાર, ઉલટું	૧૬૪
અભિ તરફ, પાસે, ઘણું	૧૬૬
પ્રતિ ઉલટું, તરફ, દરેક	૧૬૭
પરિ ચારે તરફ, ઘણું	૧૬૯
ઉપ પાસે, નાનું	૧૭૧
ઉપસર્ગ સિવાયના	
પૂર્વગા.	૧૭૩
અ નહિ	૧૭૩
અન્ નહિ	૧૮૦
આણુ નહિ	૧૮૧

વિષય.	પૃષ્ઠ.
અમા સાથે, પાસે	૧૮૨
આવિસ્ જાહેર, સ્પષ્ટ	૧૮૨
કુ નહાં	૧૮૨
ક નહાં	૧૮૩
તિરસ્ છૂપાવું તે	૧૮૩
શ્રત્તન્વા બરોસો રાખવો	૧૮૩
ફારસી પૂર્વગા.	૧૮૩
ના નહિ	૧૮૩
બિન વિના	૧૮૪
બે વિના, ઉલટું, નહાં	૧૮૪
લા વિના	૧૮૬
ઉત્સર્ગ પ્રકરણ.	૧૮૬

ખંડ ૨ જો.

અરબી ફારસી શબ્દો.	૧૯૩
વાચન પાંચમી ચોપડીના	
પાઠવાર શબ્દો.	૨૧૫
છટી ચોપડીના પાઠવાર શબ્દો.	૨૧૮
સાતમી ચોપડીના પાઠવાર	
શબ્દો.	૨૨૭
બ્યાકરણના સાંકેતિક શબ્દો.	૨૩૫
અભિપ્રાયો.	૨૩૬

સંક્ષિપ્ત ચિહ્નો.

સં. = સંસ્કૃત.

પ્રા. = પ્રાકૃત.

અ. = અરબી.

કા. = કારસી.

ક્રિ. વિ. = ક્રિયા વિશેષણ.

અ. = અવ્યય.

૬. ત. પુ. સ. = પછી તત્પુરુષ સમાસ.

ના. જા. પ્ર. = નારીજાતિનો પ્રત્યય.

ક્રિ. વા. ના જા. પ્ર. = ક્રિયાવાચક નારીજાતિનો પ્રત્યય.

ક્રિ. વા. પ્ર. = ક્રિયાવાચક પ્રત્યય.

ક. વા. પ્ર. = કર્તૃવાચક પ્રત્યય.

સા. વા. પ્ર. = સાધનવાચક પ્રત્યય.

ચો. દ. પ્ર. = ચોગ્યતાદર્શક પ્રત્યય.

લ. વા. પ્ર. = લઘુતાવાચક પ્રત્યય.

વ. કૃ. પ્ર. = વર્તમાન કૃદંત પ્રત્યય.

ભૂ. કૃ. પ્ર. = ભૂત કૃદંત પ્રત્યય.

શુદ્ધિપત્ર.

પૃષ્ઠ.	લીટી.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૨	૧	દંતોષ્ઠ્ય	દંતોષ્ઠ્ય
૨	૩	કંઠોષ્ઠ્ય	કંઠોષ્ઠ્ય
૨	૫	મૂર્ધાસ્થાની	મૂર્ધાસ્થાની
૬	૬	નિરુક્ત	નિરુક્ત
૧૮	૨૦	ગતિ	ગીત
૨૪	૨	સ્મિતભયુ	સ્મિતભયુ
૨૫	૧૦	સ્પર્શેન્દ્રિય	સ્પર્શેન્દ્રિય
૨૬	૨૧	ગુણગીત	ગુણગીત
૩૯	૧૪	સત્પુરુષ	સત્પુરુષ
૪૭	૧૬	હરરોજ	હરરોજ
૪૭	૨૪	ગુણમુક્તા	ગુણમુક્તા
૫૮	૬	દિયાનત	દિયાનત
૭૭	૩,૨૧	ઉત્	ઉદ્
૭૮	૯,૧૨,૧૫,૨૨	ઉત્	ઉદ્
૭૯	૬,૧૧	ઉત્	ઉદ્
૮૫	૧૦	ઉદ્+મિલ્	ઉદ્+મિલ્
૯૦	૧૭	સાધૂ	સાધૂ
૯૧	૧૭	સ્થગૂ	સ્થગૂ
૯૫	૩	વાસસ	વાસસ
૯૫	૧૩	જોણવાવાળો	જોણવાવાળો

૯૬	૧૩	સ્વરશાન્ત્ય	સ્વરશાન્ત્ય
૯૬	૧૮	દિક્ષપાલ	દિક્ષપાલ
૧૧૧	૫	રચૂ	રમૂ
૧૧૨	૫	ધૃત	ધૃત
૧૨૬	૨૪	પ્રવર્તક	પ્રવર્તક
૧૩૫	૭	ભ	ભૂ
૧૩૬	૩	સંવદ્ધિ	સંવદ્ધિ
૧૩૬	૨૪	વેદવ્યાસ	વેદવ્યાસે
૧૫૩	૧૬-૧૭	કહેવાવવાંતે	કહેવાવવાંતે
૧૬૭	૨૨	કાયદો	કાયદો
૨૦૭	૧૫	મોક્ષવવાને	મોક્ષવાને
૨૧૭	૨૩	ખીન્નશય	ખીન્નશય ૭
૨૨૪	૧૩	નિમૂળ	નિમૂળ

સરલ

વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન પ્રકાશ.

ખંડ ૧ લો. ધોરણ છઠ્ઠા સાતમા માટે.

આ ધોરણમાં “ શબ્દોની સાદી બાંધણી ” શીખવવાની છે, એટલે સામાસિક શબ્દો છટા પાડતાં તેમજ મૂળ શબ્દ, ઉપસર્ગ અને પ્રત્યયો ઓળખતાં આવડવું જોઈએ. આને માટે નીચેને ક્રમે કામ કરવું અમને ઉચિત લાગે છે.

સંધિના થોડા નિયમો આવડ્યા સિવાય વ્યુત્પત્તિ આવડતી નથી, અને અક્ષરનાં સ્થાન વગેરે આવડ્યા વિના સંધિ શીખાતી નથી; માટે પ્રથમ આ બે બાબતનું વર્ણન નીચે આપ્યું છે.

અક્ષર વિચાર.

સ્થાન પ્રમાણે અક્ષરોનું ક્રોધક.

વ્યંજન.

સ્વર.

કંઠસ્થાની—ક, ખ, ગ, ઘ, ઙ,	અ. આ.
તાલુસ્થાની—ચ, છ, જ, ઝ, ઞ, ટ, ઠ,	ઇ, ઉ.
મૂર્ધાસ્થાની—ફ, બ, ભ, મ, ય, ર, ળ,	ન.
દંતસ્થાની—ત, થ, દ, ધ, ન, લ, વ,	
ઓઠસ્થાની—પ, ફ, બ, ભ, મ,	ઉ, ઊ.

૧ દંતોષ્ય છે, કેમકે તેનો ઉચ્ચાર ધણે ભાગે ઉપસા દાંત નીચલા ઝોઠની સાથે અડાડવાથી થાય છે. એ, એ કંઠતાલબ્ધ, અને એ, એ કંઠોષ્ય છે.

દંડસ્થાની અક્ષર ગળામાંથી બોલાય છે, તાલુસ્થાની અક્ષરો જીભને તાળવે અડાડવાથી બોલાય છે, મૂર્ધાસ્થાની અક્ષરો જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતની અંદરના અવાળુને અડાડવાથી બોલાય છે, દંતસ્થાની અક્ષરો જીભનું ટેરવું ઉપલા દાંતને અડાડવાથી બોલાય છે, અને આશ્રસ્થાની અક્ષરો બોલતાં બે આઠ મેગા કરવા પડે છે.

સ્પર્શ વ્યંજન:—૬ શ્રી મ સુધીના વ્યંજનોનો ઉચ્ચાર કરતાં જીભના ભાગે જુદાં જુદાં સ્થાનોને ધરાવતર સ્પર્શ કરે છે, માટે એ સ્પર્શ વ્યંજન કહેવાય છે.

અર્ધ સ્વર:—ય, ર, લ, વ બ્યંજનોનો ઉચ્ચાર કંઠક સ્વર જેવો છે, માટે એ અર્ધ સ્વર કહેવાય છે.

જીષ્મ વ્યંજન:—શુ, પૂ, સૂ જાને હ નોં ઉચ્ચાર કરવામાં એક પ્રકારનો વાયુ પ્રધાન છે માટે જીષ્મ (જીષ્મનુવાયુ) કહેવાય છે.

ધોષ વ્યંજન:--જેનો ઉચ્ચાર કરતાં કંઈક રજુકા જેવો આવજ
 (ધોષ) થાય છે તે. ગ્, જ્, ડ્, દ્, બ્; ઘ્, ઝ્, ઢ્, ઢ્, ધ્, બ્; ફ્, ગ્, જ્, ન્,
 મ્; ય્, ર્, લ્, વ્, હ્, ણ્. (સ્વરો બધા ધોષ છે.)

અધોષ વ્યંજન:—જેતો ઉચ્ચાર કરતાં રણુકા જેવો અવાજ
(ધોષ) નથી થતો તે. ક, ચ, હ, વ, પ; ખ, જ, ઇ, થ, ડ;
શ, ષ, સ.

અહ્ય પ્રાણુ:—જેનો ઉચ્ચાર કરતાં થોડો શ્વાસ ખેંચવો પડે છે તે. ક, ચૂ, દ, ત, પ; ગૂ, જૂ, હ, દ્, બૂ; યૂ, રૂ, લૂ, વૂ, ગૂ. (સ્વરો અધા અહ્ય પ્રાણુ છે.)

મહા ગ્રાણ્ઠ—જેનો ઉચ્ચાર કરતાં વધારે શ્વાસ ખેંચવો પડે છે તે. ખૂ, છ, ઇ, થ, ઈ; ધૂ, ઝૂ, ઢૂ, ધૂ, ભૂ; રૂ, પૂ, સૂ, હૂ.

અનુનાસિક—જેનો ઉચ્ચાર નાકમાંથી થાય છે તે. ઙ, ઞ, ણ, ન, મ.

સંધિ.

સંધિ—જ્યારે એક પદમાં એ અક્ષરો પાસે આવી તેમાં ફેરફાર થાય છે, ત્યારે સંધિ થઈ કહેવાય છે. (સં = સાથે + ધા = ધારણ કરવું—સાથે ધારણ કરવું; સંધિ એટલે સંધાણ).

ગુજરાતી થઈ ગયેલા શબ્દોમાં સંધિ થતી નથી, પણ શબ્દો શુદ્ધ સંસ્કૃત શબ્દો સંધિ થયેલા ધાપરીએ છીએ, માટે સંધિના કેટલાક અગત્યના નિયમ નીચે આપીએ છીએ.

સ્વર સંધિ.

(૧). જો અ કે આ ની પછી અ કે આ આવે, તો તે બંને મળીને આ થાય છે.

અ + અ = આ. ઉદાહરણ—અધાપિ (અધ = આજ + અપિ = પણ, —આજપણ, આજસુધી), ઉત્તરાયણ (ઉત્તર + અયન = જવું તે, —સૂર્યનું દક્ષિણમાંથી ઉત્તર તરફ જવું તે), દક્ષિણાયન (દક્ષિણ + અયન, —સૂર્યનું ઉત્તરમાંથી દક્ષિણ તરફ જવું તે), રામાયણ (રામ + અયન, —રામનું વનવાસ જવું તે, એ નામનો એક ગ્રંથ), ઉભયાન્વયી (ઉભય = એ + અન્વયી = જોડનાર, —એ વાક્ય કે શબ્દને જોડનાર), કર્માર્થે (કર્મ + અર્થે, —કર્મને અર્થે), હિતાર્થે (હિત + અર્થે, —હિતને અર્થે), પરમાર્થ (પરમ = શ્રેષ્ઠ + અર્થ = કામ, —શ્રેષ્ઠ

જમ, પરોપકાર બુદ્ધિ, મોક્ષ પ્રાપ્તિનું સાધન), શબ્દાર્થ (શબ્દ + અર્થ =
 શબ્દનો અર્થ), સ્વાર્થ (સ્વ = પોતાનું + અર્થ = મતલબ, -પોતાની
 મતલબ), કૃષ્ણાર્પણ (કૃષ્ણ + અર્પણ = આપવું તે, -કૃષ્ણને અર્પણ,
 કાંઈ પણ સ્વાર્થ વિના અપાયલું દાન), સ્વાર્પણ (સ્વ = પોતાનું
 + અર્પણ, -પોતાનું અર્પણ, પરમાર્થ જાતનો ભોગ આપવો તે),
 જોળાર્થ (જોળ + અર્થ, -જોળાનું અર્થ, અર્ધો જોળો) જન્માષ્ટમી
 (જન્મ + અષ્ટમી, -જન્મની અષ્ટમી, આવણ વદ ૮. એ દિવસે શ્રી
 કૃષ્ણનો જન્મ થયો હતો), જોડાક્ષર (જોડ + અક્ષર, -એ કે વધારે
 જોડાયેલા બંજનો), દંડકારણ્ય (દંડક = નર્મદા અને ગોદાવરી
 નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ + અરણ્ય = જંગલ, -દંડક નામનું અરણ્ય),
 દેશાટન (દેશ + અટન = ફરવું તે, -દેશમાં ફરવું તે), દેશાવર
 (દેશ + અવર = બીજો, -બીજો દેશ), ધર્માધ્યક્ષ (ધર્મ + અધ્યક્ષ
 = ઉપરિ, -ધર્મનો ઉપરિ), નાન્યતર (ન = નહિ + અન્યતર = બે-
 માંથી એક, -બેમાંથી-નરનારીમાંથી-એકે નહિ તે), ન્યાયાધીશ
 (ન્યાય + અધીશ = ઉપરિ, -ન્યાયનો ઉપરિ), પંચામિ (પંચ + અમિ, -
 ચાર પાસ ધુણી ને ઉપર સૂર્યનો તાપ), પંચામૃત (પંચ + અ-
 મૃત, -દૂધ, દહીં, ધી, મધ, અને સાકર દેવ વાસ્તે એકઠું કરેલું તે),
 પદ્માભિષેક (પદ્મ = મુગટ + અભિષેક = મંત્રપૂર્વક સ્નાન, -માદીપર બે-
 સાડતી વખતે રાજાને જળ, પુષ્પ વગેરે છાંટીને જે ક્રિયા કરે છે તે),
 પરમાણુ (પરમ = શ્રેષ્ઠ + આણુ, -વસ્તુનો ઝીણામાં ઝીણો ભાગ તે),
 પરાધીન (પર = બીજું + અધીન = તાબે, -બીજાને તાબે, પરતંત્ર),
 સ્વાધીન (સ્વ = પોતાનું + અધીન = તાબે, -પોતાને તાબે, સ્વ-
 તંત્ર), બારાક્ષરી (બાર + અક્ષરી, -બાર અક્ષરવાળી), મૂળાક્ષર
 (મૂળ + અક્ષર, -સ્વર અને બંજન), વિજ્ઞાવિજ્ઞતા (વિજ્ઞ =

જુડું + અભિન = જુડું નહિ તે + તા = પણું, -જુદાપણું અને મળતા-
પણું), રાજ્યાધિકાર (રાજ્ય + અધિકાર, -રાજ્યનો અધિકાર),
વસાલિકાર (વસ + અલંકાર = ધરણું, -કપડાં અને ધરણું), વિંધ્યા-
અલ (વિંધ્ય + અચલ = પર્વત, -વિંધ્ય પર્વત), હિમાચલ (હિમ =
ઘરફ + અચલ, -જે પર્વતને મથાળે બારે માસ ઘરફ રહે છે તે,
એક પર્વતનું નામ છે), વિંધ્યાદ્રિ (વિંધ્ય + અદ્રિ = પર્વત, -વિંધ્ય
પર્વત), સહ્યાદ્રિ (સહ્ય + અદ્રિ, -સહ્યપર્વત), સાક્ષર (સ = સાથે
+ અક્ષર, -મણેલા, વિદ્વાન), સૂર્યાસ્ત (સૂર્ય + અસ્ત = આથમવું
તે, -સૂર્યનું આથમવું તે), સ્વદેશાભિમાન (સ્વદેશ + અભિમાન, -
પોતાના દેશનું અભિમાન), સ્વાભિમાન (સ્વ + અભિમાન, -પો-
તાની જાતનું અભિમાન, પોતાની આબરૂની દરકાર, ટેક), અક્ષાંશ
(અક્ષ = ચક્ર + અંશ = ભાગ, -પૃથ્વીપરના હરકોઈ સ્થળનું ભૂમધ્ય
વૃત્તથી ઉત્તર કે દક્ષિણમાં અંતર, પૃથ્વીના ઉત્તર દક્ષિણ પરિધનો
૩૬૦ મો ભાગ એક અક્ષાંશ), અપાંગ (અપ = જતું રહેલું +
અંગ = અવયવ, -ખોટો છે* અવયવ જેનો તે; અપંગ-લુલું, આંધળું,
બહેરું, વગેરે), સાષ્ટાંગ [સ = સાથે + અષ્ટ = આઠ + અંગ, -
આઠ અંગ [છાતી, માથું, આંખ, પગ, ધુંટણ, હાથ, મનમાં ચિન્તવીને,
અને મોંઠે બોલીને) સહિત (નમસ્કાર)], દશાંશ [દશ + અંશ
= ભાગ, -દશમા છે ભાગ જેમાં તે (અપૂર્ણાંક)], દ્વિતીયાંશ
(દ્વિતીય = બીજો + અંશ, -બીજો ભાગ), દિવ્યાંગના (દિવ્ય =
સ્વર્ગની, સુંદર + અંગના = સ્ત્રી, -સ્વર્ગની સ્ત્રી, અપ્સરા, પરી),
દૃષ્ટાંત (દૃષ્ટ = દીઠેલો + અંત = નિશ્ચય, -સાબીત કરવાની બાબતનો
નિશ્ચય જેમાં દેખાય છે તે, દાખલો), સિદ્ધાંત (સિદ્ધ = પૂર્ણ +
અંત = નિશ્ચય, -પ્રમાણથી કરેલો પૂર્ણ નિશ્ચય), ધર્માધ (ધર્મ +

અધ, -ધર્મેના આચારવિચારમાં છેકળ આગ્રહી), પદ્મવાજ (પદ્મ = રધિલું + અન્ન, -રંધિલું અનાજ, મિઠાઈ), મિષ્ટાન્ન (મિષ્ટ = મીઠું + અન્ન, -મીઠું અનાજ, મીઠું ભોજન), પંચાંગ (પંચ + અંગ, -જેમાં તિથિ, વાર, નક્ષત્ર વગેરે જણાય છે તે, ટીપણું), સર્ધાંગ (સર્વ + અંગ, -સંપૂર્ણ શરીર), વેદાંગ [વેદ + અંગ, -વેદનાં છ અંગ (શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, છંદ, અને જ્યોતિષ)], પીતાંબર (પીત = પીળું + અંબર = વસ્ત્ર, -પીળું વસ્ત્ર, અથવા પીળું છે વસ્ત્ર જેનું તે-વિષય), શ્વેતાંબર (શ્વેત = સફેદ + અંબર, -સફેદ છે વસ્ત્ર જેનાં તે, જૈનનો એક વર્ગ), પૂર્ણાક (પૂર્ણ = પૂરો + અંક, -પૂરો આંકડો), બીજાંડ (બીજ + અંડ = ઇંડું, -બીજનું ઇંડું), બ્રહ્માંડ (બ્રહ્મ + અંડ, -બ્રહ્માનું અંડ, અંડાકાર-ગોળાકાર-જે મહા વિશ્વ-રચના તે, એમાં ચૈદ ભુવનનો સમાવેશ છે), સારાંશ (સાર = ઉત્તમ + અંશ = ભાગ, -ઉત્તમ ભાગ, મતલબ); હુતાશન (હુત = હોમેલું + અશન = ખાનાર, -હોમેલું ખાનાર, અગ્નિ).

અ + આ = આ. ઉદાહરણ—અહમહાખાદ (અહમદ + આખાદ = સ્થાન, -અહમદનું સ્થાન, અહમદશાહે વસાવેલું શહેર), હૈદરાખાદ (હૈદર + આખાદ, -હૈદરનું સ્થાન), ગુરુત્વાકર્ષણ (ગુ-રુત્વ = ભાર + આકર્ષણ = ખેંચવું તે, ખેંચાણ, -ભાર ઉત્પન્ન કરનાર ખેંચાણ), રસાયનાકર્ષણ (રસાયન + આકર્ષણ, -રસાયનને લીધે ખેંચાણ, જે વડે જુદી જુદી જાતના પદાર્થ મળવાથી એક જુદી જાતનો નવો પદાર્થ બને છે તે), રેનેહાકર્ષણ (રેનેહ + આકર્ષણ, -રેનેહને લીધે ખેંચાણ, જે વડે પદાર્થના પરમાણુઓ એક બીજાને ખેંચી રાખે છે તે, સંબંધાકર્ષણ), ગોળાકાર (ગોળ + આ-કાર, -ગોળનો આકાર કે ગોળ જેવો આકાર જેનો છે તે),

ત્રિકોણાકાર (ત્રિકોણ + આકાર, -ત્રિકોણનો આકાર કે ત્રિકોણ
 જેવો આકાર જેનો છે તે), શુંડાકાર (શુંડ = સુંદ + આ-
 કાર, -સુંદનો આકાર કે સુંદ જેવો આકાર જેનો છે તે), છદ્મલુ
 (છદ્મ = કાણું + આલુ = વાળું, કાણાંવાળું), રસાલ (રસ + આલ
 = વાળું, -રસવાળું, ફળદ્રુપ), જળાશય (જળ + આશય = ઠેકાણું, -
 જળનું ઠેકાણું, તળાવ), પિત્તાશય (પિત્ત + આશય, -પિત્તનું ઠેકાણું),
 બીજાશય (બીજ + આશય, -બીજ પાધવાનું ઠેકાણું), ગજાનન
 (ગજ = હાથી + આનન = મુખ, -હાથી જેવું મુખ જેવું છે તે, ગણ-
 પતિ), દશાનન (દશ + આનન, -દશ મુખ જેને છે તે, રાવણ),
 દેવાલય (દેવ + આલય = સ્થાન, -દેવનું સ્થાન) પુસ્તકાલય
 (પુસ્તક + આલય, -પુસ્તકનું સ્થાન, જ્યાં અનેક પુસ્તકોનો સંગ્રહ
 હોય તે ઠેકાણું), શિવાલય (શિવ + આલય, -શિવનું સ્થાન, મહા-
 દેવનું દહેરું), હિમાલય (હિમ + આલય, -હિમનું સ્થાન, એક
 પર્વતનું નામ છે), ધનાઢય (ધન + આઢય = સંપત્ત, -ધનવડે સંપત્ત,
 ધનવાન), દ્રોણાચાર્ય (દ્રોણ + આચાર્ય = ગુરુ, -દ્રોણ આચાર્ય, પાંડવ
 કૌરવના ગુરુ), ભારકરાચાર્ય (ભારકર + આચાર્ય, -ભારકરાચાર્ય
 નામનો એક મોટો ખગોળવેત્તા ધર્મ ગયો છે), શંકરાચાર્ય (શંકર
 + આચાર્ય, -શંકરાચાર્ય બ્રાહ્મણ ધર્મની પુનઃસ્થાપના કરી છે), નરાદિ
 (નર = પુરુષ + આદિ = પહેલાં, અગાડી, -પુરુષ છે પહેલાં જેની એટલે
 પુરુષ વગેરે), ઇંદ્રાદિ (ઇંદ્ર + આદિ, -ઇંદ્ર વગેરે), ઉપાખ્યાન
 (ઉપ = નાની + આખ્યાન = કથા, -નાની કથા, આડકથા), નળા-
 ખ્યાન (નળ + આખ્યાન, -નળનીકથા), નાટારંભ (નાટ = નૃત્ય,
 નાચ + આરંભ, -નૃત્યનો આરંભ), ઇંદ્રાસન (ઇંદ્ર + આસન = ગાદી,
 -ઇંદ્રની ગાદી), ન્યાયાસન (ન્યાય + આસન, -ન્યાય આપનારની

ગાદી), મયૂરાસન (મયૂર = મેર + આસન, -મેરના આકારનું તખ્ત),
 સિંહાસન (સિંહ + આસન, -સિંહના આકારનું તખ્ત), પરમાત્મા
 (પરમ = શ્રેષ્ઠ + આત્મા, -શ્રેષ્ઠ આત્મા, બ્રહ્મ), પરમાનંદ (પરમ +
 આનંદ, -શ્રેષ્ઠ આનંદ, બ્રહ્મ), બ્રહ્માનંદ (બ્રહ્મ = પરમાત્મા + આનંદ, -
 પરમાત્માનો-પરમાત્માના સાક્ષાત્કાર થવાનો-આનંદ), પૂજ્યારાધ્ય
 (પૂજ્ય = પૂજવા યોગ્ય + આરાધ્ય = આરાધવાને યોગ્ય, -પૂજા અને
 સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય), ભયાનક (ભય + આનક = લગાડે તેવું, -
 ભય લગાડે તેવું, ભયંકર), માંસાહારી (માંસ + આહારી, -માંસનું
 ભોજન કરનાર), અન્યોન્યાશ્રય (અન્યોન્ય = પરસ્પર, એક બીજાનું
 + આશ્રય = મદદ, -પરસ્પર મદદ), સ્વાશ્રય (સ્વ + આશ્રય, -
 પોતાપર આધાર રાખવો તે), બ્રહ્મચર્યાશ્રમ [બ્રહ્મચર્ય (બ્રહ્મ-વેદ
 વિદ્યા તરફ જવું તે) + આશ્રમ = જીંદગીનો વિભાગ, -જનોઈ ધારણ
 કર્યા પછી ગૃહસ્થાશ્રમી થતાં સુધી બ્રાહ્મણે પાળવાના નિયમ], ગૃહ-
 સ્થાશ્રમ (ગૃહસ્થ = ઘર માંડીને રહેનાર + આશ્રમ, -ગૃહસ્થનો આશ્રમ),
 વાનપ્રસ્થાશ્રમ (વાનપ્રસ્થ + આશ્રમ, -બ્રાહ્મણની ત્રીજી અવસ્થા,
 સંસાર ઉપરથી ભાવ ઉઠાડી ઈશ્વર ભજન માટે વનમાં વસવું તે),
 સંન્યાસાશ્રમ (સંન્યાસ + આશ્રમ, -સંસાર ત્યાગ કરી કેવળ એકલા
 રહેવાનો જીંદગીનો ચોથો ભાગ), વર્ણાશ્રમ (વર્ણ = જાતિ + આશ્રમ,
 -ચાર જાતિ ને ચાર આશ્રમ), વાતાવરણ (વાત = વા + આવરણ
 = ઢાંકણ, -વાનું ઢાંકણ), તેજાવરણ (તેજ + આવરણ, -તેજનું
 ઢાંકણ), મુકુટાવરણ (મુકુટ = મુગટ + આવરણ, -મુગટનું ઢાંકણ),
 શરણાગત (શરણ + આગત = આવેલું, -શરણે આવેલું), શોકાતુર
 (શોક + આતુર = પીડાતો, -શોકવડે પીડાતો).

આ + અ = આ. ઉદાહરણ—કર્તાર્થે (કર્તા + અર્થ, -કર્તાને

અર્થે), કદાપિ (કદા = ક્યારે + અપિ, -ક્યારેપણ), તથાપિ (તથા = તેમ + અપિ, -તેમપણ, તોપણ), તથાસ્તુ (તથા + અસ્તુ = થાઓ, -તેમ થાઓ), ભાષાંતર (ભાષા + અંતર, -બીજી ભાષામાં, તર્જુમો), મિથ્યાભિમાન (મિથ્યા = ખોટું + અભિમાન, -ખોટું અભિમાન), રેખાંશ (રેખા = લીટી + અંશ = ભાગ, -લીટીના ભાગ-પૂર્વ પશ્ચિમમાં જનાર વૃત્તના ભાગ, પૃથ્વીપરના હરકોઇ સ્થળનું મુખ્ય યામ્યોત્તર વૃત્તથી પૂર્વ કે પશ્ચિમમાં અંતર), લીલામૃત-ધારા (લીલા = ક્રીડા, રમત, ખેલ + અમૃત + ધારા, -લીલાશૃપી અમૃતનીધારા), વિદ્યાર્થી (વિદ્યા + અર્થી = મતલબવાળો, -વિદ્યાની મતલબવાળો), વિદ્યાભ્યાસ (વિદ્યા + અભ્યાસ = મહાવરો, -વિદ્યાનો મહાવરો), સેનાધિપતિ (સેના = લશ્કર + અધિપતિ = ઉપરિ, -લશ્કરનો ઉપરિ).

આ + આ = આ. ઉદાહરણ—ધમ્માદિક (ધમ્મા + આદિ + ક પ્રત્યય, -ધમ્મા છે જેની પહેલાં એટલે ધમ્મા વગેરે), કૃપાલુ (કૃપા + આલુ, -કૃપાવાળો), દયાલુ (દયા + આલુ, -દયાવાળો), માયાલુ (માયા + આલુ, -માયાવાળો), ચિન્તાતુર (ચિન્તા + આ-તુર, -ચિન્તાવડે પીડાતો), મહાત્મા (મહા = મોટું + આત્મા, -મોટા મનવાળો), મહાશય : (મહા + આશય = અભિપ્રાય, મન, -મોટા મનવાળો પુરુષ), વિદ્યાલય (વિદ્યા + આલય, -વિદ્યા-નું સ્થાન).

(૨). ઇ કે ઈની પછી ઇ કે ઈ આવે, તો તે બંને મળીને ઈ થાય છે. ઉદાહરણ—હરીમ્મા (હરિ + ઇમ્મા, -હરિની ઇમ્મા), અમ્મીશ્વર (અમિ + ઇશ્વર, -અમિરૂપ ઇશ્વર, કાશીનો એક ઘાટ),

આદીશ્વર (આદિ = પ્રથમ + ઇશ્વર, -જૈનધર્મના પ્રથમ તીર્થંકર, આદિનાથ, ઋષભદેવ), કવીશ્વર (કવિ + ઇશ્વર, -કવિઓમાં શ્રેષ્ઠ), પરીક્ષા (પરિ = ચોતરફ + ઇક્ષા = જોવું તે, -ચોતરફ તપાસવું તે), યોગીન્દ્ર (યોગી + ઇન્દ્ર, -યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ), યોગીશ્વર (યોગી + ઇશ્વર, -યોગીઓમાં શ્રેષ્ઠ-મહાદેવ, વિષ્ણુ, યાગવલ્ક્ય મુનિ).

(૩). ઉ કે ઊની પછી ઉ કે ઊ આવે, તો તે બંને મળીને ઊ થાય છે. જેમ, ભાનુદય (ભાનુ = સૂર્ય + ઉદય, -સૂર્યનો ઉદય).

(૪). અ કે આ પછી ઇ કે ઈ આવે, તો તે બેઉ મળીને એ થાય છે. ઉદાહરણ—ઇશ્વરેચ્છા (ઇશ્વર + ઇચ્છા, -ઇશ્વરની મરજી), ઉપેન્દ્ર (ઉપ + ઇન્દ્ર, -ઇન્દ્રના નાના ભાઈ, વિષ્ણુ), રાજેન્દ્ર (રાજ = રાજા + ઇન્દ્ર, -રાજાનો ઇન્દ્ર, મોટો રાજા), જિતેન્દ્રિય (જિત = જિતેલું + ઇન્દ્રિય, -જીતી છે ઇન્દ્રિયો જોણે તે), સેન્દ્રિય (સ = સાથે + ઇન્દ્રિય, -ઇન્દ્રિયવાળાં), સ્પર્શેન્દ્રિય (સ્પર્શ = અડકવું તે + ઇન્દ્રિય, -લાગવાની ઇન્દ્રિય, ચામડી), હિતેચ્છુ (હિત + ઇચ્છુ = ઇચ્છનાર, -ભલું ઇચ્છનાર), એકેશ્વર (એક + ઇશ્વર), ગરુડેશ્વર (ગરુડ = ગરુડપક્ષી, વિષ્ણુનું વાહન + ઇશ્વર, -ગરુડરૂપ ઇશ્વર), ગુર્જરેશ્વર (ગુર્જર = ગુર્જર પ્રાંત + ઇશ્વર = ધણી, -ગુર્જર પ્રાંતના ધણી-રાજા), પરમેશ્વર (પરમ = શ્રેષ્ઠ + ઇશ્વર, -શ્રેષ્ઠ ઇશ્વર, જગદીશ્વર, પ્રભુ), મંત્રેશ્વર (મંત્ર = સલાહ + ઇશ્વર, -સલાહ આપવામાં શ્રેષ્ઠ), રાજેશ્વર (રાજ = રાજા + ઇશ્વર, -રાજાઓનો ધણી, મોટો રાજા), પરેશ (પર = મોટો + ઇશ્વર = ધણી, -મોટો ધણી, પરમેશ્વર), વિશ્વેશ (વિશ્વ = દુનિયા + ઇશ્વર, -દુનિયાનો ધણી, ઇશ્વર, શિવ), મહેશ્વર (મહા = મોટો + ઇશ્વર, -મોટો ઇશ્વર, શિવ, મહાદેવ).

(૫). અ ક આ પછી ઉ કે ઊ આવે, તો તે બેઉ મળીને
 ઓ થાય છે. ઉદાહરણ—અતિશયોક્તિ (અતિશય = અણ્ + ઉક્તિ
 = બોલવું તે, -વધારીને બોલવું તે, મોઢું મરચું બભરાવીને બોલવું તે,
 બડબડાટ), લોકોક્તિ (લોક + ઉક્તિ, -લોકનું બોલવું તે, કહેવત),
 પુરુષોત્તમ (પુરુષ + ઉત્તમ, -પુરુષને વિષે ઉત્તમ, વિષ્ણુ), આનં-
 દોત્સવ (આનંદ = હરખ + ઉત્સવ = ખુશાલી, -હરખ ને ખુશાલી),
 આસોઅંધાસ (આસ + અંધાસ, -હવા અંદર લેવી ને બહાર કાઢવી
 તે), ઉત્તરોત્તર (ઉત્તર = જવાબ + ઉત્તર, -જવાબનો જવાબ, કમ-
 વાર), ગુપ્તોત્તર (ગુપ્ત = છાનો + ઉત્તર, -છાનો જવાબ), પ્રત્યોત્તર
 (પ્રત્ન + ઉત્તર, -સવાલ ને જવાબ), યામ્યોત્તર (યામ્ય = દક્ષિણ +
 ઉત્તર, -ઉત્તર દક્ષિણ દિશા), યોમ્યોત્તરવૃત્ત (ઉત્તર દક્ષિણ જનાર વૃત્ત),
 અન્નોદક (અન્ન + ઉદક = પાણી, -અન્ન ને પાણી), ચરણોદક (ચરણ +
 ઉદક, -પગ ધોએલું પાણી), આર્યોદય (આર્ય + ઉદય = ચઢતી, -આ-
 ર્યોની ચઢતી), જ્ઞાનોદય (જ્ઞાન + ઉદય, -જ્ઞાનનો ઉદય), સૂર્યોદય (સૂર્ય
 + ઉદય, -સૂર્યનું ઉગવું તે), સહોદર (સહ = સમાન + ઉદર = પેટ, -
 સમાન જેનું પેટ છે એવો-સગોભાઈ), જ્યૈષ્ઠોદ્ધાર (જ્યૈષ્ઠ = જૂનું + ઉદ્ધાર
 = સમારવું તે, -જૂનાનો ઉદ્ધાર, જૂનાને સમારવું તે), પતિતોદ્ધાર
 (પતિત = પાપી + ઉદ્ધાર = છટકારો, -પાપીનો છટકારો, પાપીનો છટ-
 કારો કરનાર-પ્રભુ), ક્રોધોન્મત્ત (ક્રોધ + ઉન્મત્ત = બહું ગાંઠું થ-
 યેલ, -ક્રોધ વડે ઉન્મત્ત થયેલું, ગાંડો), મહોન્મત્ત (મહ + ઉન્મત્ત-
 મહ વડે ઉન્મત્ત થયેલું), પરોપકાર (પર = પારકું + ઉપકાર = બહું
 કરવું તે, -પારકાનું બહું કરવું તે), પોડશોપચાર [પોડશ = સોળ
 + ઉપચાર = સેવા, -પૂજનના સોળ ઉપચાર (આવાહન, આસન,
 પાદ, અર્ધ્ય, આચમન, સ્નાન, વસ્ત્ર, ચત્વોપવીત, મધ, પુષ્પ, ધૂપ,

દીપ, નૈવેદ્ય, દક્ષિણા, પ્રદક્ષિણા, ને મંત્રપુષ્પ)], હિતાપદેશ (હિત = કસ્યાણુ + ઉપદેશ = બોધ, -કસ્યાણુનો બોધ), ધર્માપદેશક (ધર્મ + ઉપદેશક = બોધ કરનાર, -ધર્મનો બોધ કરનાર), લોકોપયોગી (લોક + ઉપયોગી, -સર્વ લોકના ઉપયોગનું), શુભોપમા (શુભ + ઉપમા, -સારી ઉપમા), સુભટોપરિ (સુભટ = યોદ્ધા + ઉપરિ, -યોદ્ધાઓનો ઉપરિ), સર્વોપરિ (સર્વ + ઉપરિ, -સર્વનો ઉપરિ), ગંગાદક (ગંગા + ઉદક = જળ, પાણી; -ગંગાજળ), શાલોપયોગી (શાલા + ઉપયોગી, -શાળાના ઉપયોગનું).

(૬). અ કે આ પછી ઋ આવે, તો તે બંને મળીને અર્ થાય છે. જેમ, દેવાર્ષિ (દેવ + ઋષિ, -દેવરૂપ ઋષિ-નારદ, અત્રિ, બૃગુ, વગેરે), બ્રહ્માર્ષિ (બ્રહ્મ = બ્રહ્મણુ + ઋષિ, -બ્રહ્મણુ ઋષિ) રાજાર્ષિ (રાજ = રાજા, ક્ષત્રિય + ઋષિ, ઋષિ જેવો રાજા, જન્મથી ક્ષત્રિય પણ આચરણ અને તપવડે ઋષિ જેવો થયેલ), સમાર્ષિ [સમ + ઋષિ, -સાત મુખ્ય ઋષિઓ (મરીચિ, અત્રિ, અગિરા, પુલસ્ત્ય, પુલહ, કૃતુ અને વસિષ્ઠ), સાત તારાનો ઝુમખો છે તે], મહાર્ષિ (મહા + ઋષિ, -મોટા ઋષિ).

(૭). અ કે આ પછી ઐ આવે તો ઐ; અને ઐ, ઐ આવે તો ઐ થાય છે. જેમ, એકેક (એક + એક, -એક પછી એક, દરેક), નૈક (ન + એક, -એક નહિ), પરમૈશ્વર્ય (પ. રમ + ઐશ્વર્ય = વૈભવ, -શ્રેષ્ઠ વૈભવ), મહૈશ્વર્ય (મહા + ઐશ્વર્ય, -મોટો વૈભવ), ઉત્તમૌષધિ (ઉત્તમ + ઔષધિ), કાઠૌષધ (કાઠ = લાકડું, વનસ્પતિ + ઔષધ = દવા, -વનસ્પતિની દવા).

(૮). હ્રસ્વ કે દીર્ઘ ઇ, ઉ, ઋ પછી કોઇ પણ વિનતીય

સ્વર આવે, તો અનુક્રમે ધનો યૂ, ઉનો વૂ, ને ત્રકનો રૂ થાય છે, અને પછી તેમાં પાછળનો સ્વર બળે છે. ઉદાહરણ—અત્યંત (અતિ = પેલી તરફ + અંત = છેડો, —છેડાની પેલી તરફ, ધણુંજ), અત્યાચાર (અતિ = પેલી તરફ + આચાર = ચાલચલમત, —આચારની પેલી તરફ જવું તે, કુમાર્જ, અનુચિત આચરણ, અન્યાય, જુલમ), અવ્યાગત (અભિ = પાસે + આગત = આવેલું, —અતિથિ, પ-રાણો, મહેમાન), અવ્યુદય (અભિ = પાસે + ઉદય = ચઢતી, —ચઢતી કળા, ભાગ્યોદય, આબાદાની), ઇત્યાદિ (ઇતિ = એ પ્રમાણે + આદિ, —એ પ્રમાણે છે પહેલાં જેનું, એ વગેરે), ન્યૂન (નિ = માહે + ઊન = ઊર્ણ, —ઓર્ણ, કમ), પર્યટન (પરિ = ચોતરફ + અટન = ફરવું તે, —ચોતરફ-ફરવું તે, મુસાફરી), પ્રત્યય (પ્રતિ = બાળુ + અય = જનાર, —એક કે વધારે અક્ષરો પ્રકૃતિને છેડે આવીને તેના અર્થમાં ફેર પાડે છે તે. જેને પ્રત્યય લાગ્યા હોય તે, તે પ્રત્યયના સંબંધમાં પ્રકૃતિ કહેવાય છે), પ્રત્યાધાત (પ્રતિ = ઉલટું + આધાત = મારવું તે, પ્રહાર, —સામો પ્રહાર થાય તે), પ્રત્યુપકાર (પ્રતિ = ઉલટું + ઉપકાર, —ઉપકારના બદલામાં સામો ઉપકાર), પ્રત્યેક (પ્રતિ = દરેક + એક, —દરેકએક, દરેક), વ્યય (વિ = વિશેષ + અય = જવું તે, — ખર્ચ, ફેરફાર), વ્યસ્ત (વિ = ઉલટું + અસ્ત = ફેંકાયલું, —ઉલટું ફેંકાયલું, ઉલટું, વિપરીત), વ્યાખ્યાન (વિ = વિશેષ + આખ્યાન = કહેવું તે, —વિસ્તારપૂર્વક વિવેચન કરવું તે, બાણણ, વર્ણન), વ્યુત્પત્તિ (વિ = વિશેષ + ઉત્પત્તિ = ઉત્પન્ન થવું તે, —બાકરણુ શાને શબ્દોની બાંધણી બાણ-વાની વિદ્યા તે), અન્વય [અનુ = પાછળ + અય = જવું તે, —પાછળ જવું તે, પદના શબ્દોને ગદ્યને ક્રમે ગોઠવવા તે; સંબંધ

(વાક્યમાં પદો એકબીજા સાથે સંબંધ રાખે છે, પદોના આવા સંબંધને અન્વય કહે છે), મન્વાદિ (મનુ + આદિ, -મનુ છે પહેલાં જેની એટલે મનુ વગેરે), સ્વચ્છ (સુ = ધણું + ચ્છ = નિર્મળ, -ધણું નિર્મળ), સ્વદપ (સુ = ધણું + સ્વપ = થોડું, -ધણું થોડું), પિત્રાદિ (પિતૃ = પિતા + આદિ, -પિતા છે પહેલાં જેની એટલે પિતા વગેરે).

(૯). ઐ, ઐ, ઐ, ઐ પછી કોઇ પણ સ્વર આવે, તો અનુક્રમે અય્, આય્, અવ્, આવ્ થાય છે; પછી પાછળનો સ્વર તેમાં ભળે છે. જેમ, નયન (ની-ને=દોરી જવું + અન = નાર, -દોરી જનાર-નેણ, આંખ), નાયક (ની-ને=દોરી જવું + અક = નાર, -દોરી જનાર, આગેવાન), ગાયન (ગૈ = ગાવું + અન = કિ-વાન્, -ગાવું તે), નાવિક (નૈ = નાવ, વહાણુ + ઇક = વાળો, -નાવવાળો, નાવ ચલાવનાર, ખલાસી, સુકાની), આવક (શ્રુ-શ્રૌ = સાંભળવું + અક = નાર, -સાંભળનાર, આવક).

વ્યંજન સંધિ.

(૧. પહેલાંને અંતે અનુનાસિક સિવાયનો કોઇપણ વ્યંજન, અને બીજાની આદિએ સ્વર કે ધોષ વ્યંજન આવે, તો પહેલા વ્યંજનને ઠેકથે તેના પોતાના સ્થાનનો ત્રીજો વ્યંજન થાય છે. જેમ, જગદંધાર (જગત્ = દુનિયા + અંધા = મા, દેવી, -જગતની મા, ઇશ્વરીની માયારૂપ શક્તિ તે), જગદાધાર (જગત્ + આધાર, -જગતનો આધાર, ઇશ્વર), જગદીશ (જગત્ + ઇશ, -જગતનો ધણી, ઇશ્વર), જગદ્ગુરુ (જગત્ + ગુરુ, -જગતનું કલ્યાણ કરનાર ગુરુ),

દિગ્ગમ્યારી (દિઃ = દિશા + ગમ્યાર = વચ્ચ + ઈ = વાળા, —
 દિશા જેવું વચ્ચ છે તે, નગ્ન), દિગ્વિજય (દિઃ + વિજય, —વિદ્યા
 અથવા લક્ષ્યથી દેશમાં મેળવેલો જય), ભગવદ્ગીતા (ભગવત્
 + ગીતા), વાઙ્માન (વાઙ્ = વાણી + માન, —વાણીવડે કરેલું માન,
 વેશવાળા, સગાઈ), વાઙ્માણ્ય (વાઙ્ + માણ્ય, —વાણીનો પ્રહાર, મ-
 હેણું), વિદ્યુદ્ગ્રાહક (વિદ્યુત્ = વીજળી + ગ્રાહક = લઈ જનાર, —
 વીજળીને લઈ જનાર), પદ્મગુણ (પદ્મ = છ + ગુણ, —છ ગુણ—ઐ-
 શ્વર્ય, ધર્મ, યશ, શ્રી, જ્ઞાન, અને વૈરાગ્ય), પડિપુ (પદ્ + રિપુ =
 શત્રુ, —છ શત્રુ—કામ, ક્રોધ, મોહ, લોભ, મદ અને મત્સર), સદ્ગતિ
 (સત્ = સારી + ગતિ, —મુલા પછીની સારી ગતિ, ઉદ્ધાર, મોક્ષ),
 સદ્ગુણ (સત્ + ગુણ, —સારા ગુણ), સદ્ગુણિ (સત્ + ગુણિ, —સારી
 ગુણિ), સદ્ગોષ્ઠ (સત્ + ગોષ્ઠ, —સારો ગોષ્ઠ), સદ્વિચાર (સત્
 + વિચાર, —સારા વિચાર), સદ્વિદ્યા (સત્ + વિદ્યા, —સારી વિદ્યા),
 સદ્ધ્યા (સત્ + ધ્યા, —સારો ધ્યા), ઉદય (ઉદ્ = ઉપર
 + અય = જવું તે, —ઉપર જવું તે, ઊગવું તે; ચઢતી), ઉદ્દીપન
 (ઉદ્ = ધાવું + દીપન = પ્રકાશવું તે, —ધાવું પ્રકાશવું તે. ઉસ્કેરવું
 તે, ઉસ્કેરણી).

(૨). પહેલાંને અંતે સ્પર્શ વ્યંજન, અને બીજાની આદિરો
 અનુનાસિક વ્યંજન આવે, તો સ્પર્શ વ્યંજનને ઠેકાણે તે વર્ગનો અનુ-
 નાસિક વ્યંજન વિકલ્પે (કરવો હોય તો થાય ને ન કરવો હોય
 તો ન થાય) થાય છે; પણ અનુનાસિક વ્યંજન પ્રત્યય હોય તો કરવો
 જોઈએ. જેમ, દિઃ + મૂઢ = દિગ્મૂઢ કે દિઃ-મૂઢ (કંઈ સમજ પડે
 નહિ તેવું, આંધળું બીંત; છક), પદ્ + માસ = પદ્-માસ કે પદ્માસ

(૭ માસ), ઉહ + મત = ઉહમત કે ઉન્મત (ધણું માંડું થયેલ, ઉદ્ધત), જમત + નાથ = જગન્નાથ* (જમતનો ધણી, ધધિર), સત + માર્ગ = સહમાર્ગ કે સન્માર્ગ (સાચો માર્ગ).

ચિત (જ્ઞાન) + મય (ભરેલું) પ્રત્યય = ચિન્મય (જ્ઞાનથી ભરેલું), વાહ + મય = વાહમય (વાણીથી ભરેલું, સાહિત્ય, ભાષા જ્ઞાનના ગ્રંથો), તત (તે) + મય = તન્મય (તેનું બનેલું, તેમાં લીન, તદ્લીન), તત + માત્ર (કેવળ, જ) પ્રત્યય = તન્માત્ર (તે જ).

(૩). પહેલાને અંતે અનુનાસિક સિવાયનો કોઇ પણ સ્પર્શ વ્યંજન, અને ખીજની આદિએ અધોષ વ્યંજન આવે, તો તે સ્પર્શ વ્યંજનને ઠેકાણે તેના પોતાના સ્થાનનો પહેલો વ્યંજન થાય છે. જેમ, ઉહ (ઉંચે) + કંઠ (ડોક) + આ = ઉત્કંઠા (ઉંચે ડોક થવી તે, આતુરતા), ઉહ (ઉલટો) + પથ (માર્ગ) = ઉત્પથ (ઉલટો માર્ગ, ખરાબ રસ્તો), ઉહ (ઉલટું) + પાત (પડવું તે) = ઉત્પાત (ઉલટું પડવું તે, તોફાન, અશુભ), સત (સારાં) + કર્મ (કામ) = સત્કર્મ (સારાં કામ, પરાપકારનાં કૃત્યો), પદ + પદ = પદપદ (છ છે પગ જેને તે-ભરો).

(૪). જો દંતસ્થાની વ્યંજન પછી તાલુસ્થાની, મુર્ધાસ્થાની, કે લૂ વ્યંજન આવે, તો દંતસ્થાની પોતે તેવાજ થઇ જાય. જેમ કે, સત (નિત્ય) + ચિત (જ્ઞાન) + આનંદ (સુખમય) = સચ્ચિદાનંદ (નિત્ય, જ્ઞાનસ્વરૂપ, અને સુખમય બ્રહ્મ), સત (સાઈ) + ચરિત

(આચરણ) = સચ્ચરિત (સારાં આચરણવાળું), સત્ (સારો)
 + જન (માણસ) = સજ્જન (ભલો માણસ, સાધુ); ઉહ (ઉંચું)
 + ડ્યન (ઊડવું તે) = ઉહ્યન (ઉંચું ઊડવું તે), તત્ (તે)
 + ટીકા = તટ્ટીકા (તેની ટીકા), ઉહ (ઉપર) + લાસ (પ્રકા-
 શવું તે, રમવું તે) = ઉહલાસ (હર્ષ, આનંદ), તત્ + લીન =
 તલ્લીન (તેમાં લીન થયેલું, વિચારમાં ગરક થયેલું).

(૫). તવર્ગના કોઈ વ્યંજન પછી રૂ આવે, તો ત વર્ગના વ્યં-
 જનને ઠેકાણે ચૂ ને વિકલ્પે રૂ નો છ થાય છે. ગુજરાતીમાં તો
 છકારવાળું રૂપજ બહુધા વપરાય છે. જેમ, અધૂ + શેર = અચ્છેર,
 ઉહ (ઉંચો) + શ્વાસ (શ્વાસ લેવો તે) = ઉચ્છ્વાસ (ઉંચો શ્વાસ
 લેવો તે, શ્વાસ ફેંકવો તે), સત્ (સારું) + શાસ્ત્ર = સચ્છાસ્ત્ર
 (સારું શાસ્ત્ર), સત્ (સારો) + શીલ (સ્વભાવ) = સચ્છીલ
 (સારો સ્વભાવ.).

(૬). તવર્ગના કોઈ વ્યંજન પછી લૂ આવે, તો ત વર્ગના
 વ્યંજનને ઠેકાણે હૂ અને લૂ નો ધૂ થાય છે. જેમ, ઉહ (ઉંચો) +
 હત (મરાયલું, મરેલું) = ઉહૂત (ઉન્મત્ત થઈ ગયેલો, બેમર્યાદ,
 જંગલી), તહ (તે-જેને છેડે વિભક્તિના પ્રત્યય લાગે છે તે પદ)
 + હિત (લાયક) = તહૂત (જે પદને વિભક્તિના પ્રત્યય લાગી
 શકે તે પદને લાગતા પ્રત્યયો તહૂત કહેવાય છે—નામ, સર્વનામ, વિશે-
 ષણ, કે અવ્યયને લાગતા પ્રત્યયો), પહ (પગ) + હતિ (મારવું
 તે) = પહૂતિ (કોઈ પણ ક્રિયા કરવાને પ્રથમથી કરેલી ગોઠવણ;
 રીત; વિધિઅંથ).

(૭). પદાંત મ પછી કોઈ સ્પર્શ વ્યંજન આવે, તો ‘મ’

ને ઠેકાણે અનુસ્વાર થાય છે, અથવા સ્પર્શ વ્યંજનના સ્થાનનો અ-
નુનાસિક અક્ષર થાય છે. જેમ, સમ્ + ક્ષપ = સંક્ષપ-સંક્ષપ,
સમ્ + ચય = સંચય-સંગ્ચય, સમ્ + તાપ = સંતાપ-સન્તાપ, સમ્
+ ભવ = સંભવ-સમ્ભવ, સમ્ + પૂર્ણ = સંપૂર્ણ-સમ્પૂર્ણ.

(૮). પદાન્ત મ્ પછી કોઈ અસ્પર્શ વ્યંજન આવે, તો ' મ્ '
ને ઠેકાણે અનુસ્વાર લખાય છે. જેમ, સમ્ + યોગ = સંયોગ, સમ્
+ રક્ષણ = સંરક્ષણ, સમ્ + લભ = સંલભ, સમ્ + વાદ = સંવાદ,
સમ્ + શય = સંશય, સમ્ + સ્થા = સંસ્થા, સમ્ + હાર = સંહાર.

વિસર્ગ સંધિ.

(૧). સ્ કે વિસર્ગની પૂર્વે ' અ ' હોય, અને પછીથી ધોષ
વ્યંજન આવે; તો સ્ કે વિસર્ગનો ઉ થઈને પૂર્વેના ' અ ' ની સાથે
મળી ઐ થાય છે. જેમ, અધસ્ (નીચી) + ગતિ = અધાગતિ
(નીચી ગતિ), તપસ્ + ધન = તપોધન (તપ છે ધન જેનું ઐવો),
તપસ્ + વન = તપોવન (તપ કરવાનું વન), પુરસ્ (પહેલાં) +
હિત (ધારણ કરેલું) = પુરોહિત (ગોર), મનસ્ + ભાવ = મનો-
ભાવ (મનનો ભાવ-વૃત્તિ-લાગણી), મનસ્ + ચત્ન = મનોચત્ન
(મનની મહેનત, અભ્યાસપાઠ), મનસ્ + રંજક = મનોરંજક
(મનને ખુશી કરનાર), મનસ્ + વિકાર = મનોવિકાર (મનનો
વિકાર-ફેરફાર), મનસ્ + વૃત્તિ = મનોવૃત્તિ (મનની વૃત્તિ-લા-
ગણી), યશસ્ + ગતિ = યશોગીત (યશનાં ગીત), શિરસ્
(માથું) + મણિ (રત્ન) = શિરોમણિ (માથાનું રત્ન-માથાનો

એગટ), સરસ્ (તળાવ) + વર (શ્રેષ્ઠ) = સરોવર (તળાવમાં શ્રેષ્ઠ=મોટું તળાવ).

(૨). વિસર્ગની પૂર્વે અ, આ સિવાયનો કોઈ સ્વર હોય, અને પછીથી કોઈ પણ ઘોષાક્ષર આવે; તો વિસર્ગનો રૂ થાય છે.

રૂ ની પછી રૂ આવે, તો એક રૂ ઊડી જાય છે, અને વિસર્ગની પૂર્વેનો સ્વર લંબાવવામાં આવે છે.

નિર્ કે નિઃ (નહિ) + અંતર = નિર્અંતર (નથી અંતર જેમાં-અંતર વગરનું, ચાલુ, હંમેશા, નિત્ય), નિર્ કે નિઃ + અર્થ (કામ) + ઠ પ્રત્યય = નિર્અર્થક (નથી કામ જેનું-કામ વગરનું, ન-કામું, બ્યર્થ, નિષ્ફળ, નિરુપયોગી), નિર્ કે નિઃ + દોષ = નિર્દોષ (નથી દોષ જેમાં-દોષ વગરનું), નિર્ કે નિઃ + બલ = નિર્બલ (બળ વગરનું), નિર્ કે નિઃ + અભિમાન = નિરભિમાન (નથી અભિમાન જેને-અભિમાન વગરનું), નિર્ કે નિઃ + લજ્જા = નિર્લજ્જા (નથી લાજ જેને-લાજ વગરનું, ખેઅદબ), દુર્ (ખરાબ) + આચાર = દુરાચાર (ખરાબ આચાર-ચાલ), દુર્ + ગતિ = દુર્ગતિ (ખરાબ ગતિ, નરક), દુર્ (મુશ્કેલીથી) + યોધન (લડવું તે) = દુર્યોધન (જેની સાથે મુશ્કેલીથી લડાય તેવો-ન જીતાય તેવો, ધૃતસાધ્નો પુત્ર), ધનુસ્ કે ધનુઃ (કામઠું) + વિદ્યા = ધનુર્વિદ્યા (કામઠું ખેંચી તીર મારવાની વિદ્યા).

નિર્ કે નિઃ + રસ = નીરસ (નથી રસ જેમાં-રસ વગરનું), નિર્ કે નિઃ + રોગ = નીરોગ (નથી રોગ જેમાં-રોગ વગરનું), નિર્ કે નિઃ + રવ (શબ્દ) = નીરવ (નથી અવાજ જેમાં-શબ્દ વિનાનું).

(૩). સ્ કે વિસર્ગની પૂર્વે ઇવર્ણ કે ઉવર્ણ આવ્યો હોય, અને પછીથી ક્, ખ્, પ્, ફ આવે તો તેનો પ્ થાય છે.

નિસ્ (નહિ) + કલંક = નિષ્કલંક (નથી કલંક જેમાં-કલંક વગરનું, શુદ્ધ), નિસ + પાપ = નિષ્પાપ (નથી પાપ જેમાં-પાપ વગરનું), નિસ્ + ફલ = નિષ્ફલ (નથી ફલ જેમાં-ફળ વગરનું, ફેકટ, અફળ), ફુસ્ (નકારો) + કાળ = ફુષ્કાળ (નકારો વખત).

(૪). વિસર્ગની પછી ચ્, છ આવે, તો વિસર્ગનો શ્, અને ષ્, થ્ આવે તો સ્ થાય છે. જેમ, નિઃ + ચિન્ત = નિશ્ચિન્ત (નથી ચિન્તા જેને-ચિન્તા વગરનું, બેફિકર, નિઃશંક, નિઃસંદેહ), નિઃ + તેજ = નિસ્તેજ (નથી તેજ જેમાં-તેજ વગરનું), ફઃ (મુશ્કેલીથી) + તર (તરવું તે) = ફુસ્તર (મુશ્કેલીથી તરાય તેવું, મુશ્કેલીથી પાર પડે તેવું).

(૫). વિસર્ગની પછી શ્, પ્, સ્ આવે, તો વિસર્ગ કાયમ રહે, અથવા તેને ઠેકાણે અનુક્રમે શ્, પ્, સ્ થાય છે.

જ્યોતિઃ + શાસ્ત્ર = જ્યોતિઃશાસ્ત્ર કે જ્યોતિશશાસ્ત્ર, નિઃ + શંક = નિઃશંક કે નિશંક (નથી શંકા જેમાંથી-શંકા વગર), નિઃ + સંશય = નિઃસંશય કે નિસ્સંશય (નથી સંશય જેમાંથી-સંશય વગર).

સમાસ પ્રકરણ.

એ કે વધારે શબ્દો મળીને એક શબ્દ બને, ત્યારે તે શબ્દોનો

સમાસ (સમ = સાથે + અસ = ફેંકવું + અ = ક્રિ. વા. પ્ર.) થયો કહેવાય છે; અને તે બનેલ શબ્દ **સામાસિક** (સમાસ + ઇક = વાળો) કહેવાય છે. જેમ, માઆપ, ભક્તિમાર્ગ.

સમાસમાં ધણું કરીને છેલ્લા શબ્દને જાતિ, વચન, તે વિભક્તિના પ્રત્યય લાગે છે.

સમાસમાં આવેલા શબ્દોને જુદા પાડી તેનો અર્થ કહી બતાવવો, તેને સમાસનો વિગ્રહ કરવો કહે છે. જેમ—

રામ, રામ અને લક્ષ્મણ, લક્ષ્મણ, એટલે રામ અને લક્ષ્મણ તે,
રામલક્ષ્મણ.

કુસ્મ, ઘડો + કાર, કરનાર = ઘડાને કરનાર તે, **કુસ્મકાર.**

પરમ, મોટો + ईश्वर, ઇશ્વર = મોટો ઇશ્વર તે, **પરમેશ્વર.**

ત્રિ, ત્રણ + મુવન, લોક = ત્રણ લોક તે, **ત્રિમુવન.**

હરિણ, હરણ + અક્ષિ, આંખ = હરણ જેવી આંખ છે જેની તે,

હરિણાક્ષી.

પ્રતિ, દરેક + વર્ષ, વર્ષ = દરેક વર્ષ તે, **પ્રતિવર્ષ.**

ચાંપા, ચાંપા + નેર, શહેર = ચાંપાતું વસાવેલું શહેર તે,

ચાંપાનેર.

સમાસ સાત જાતના છે. ૧. દ્વંદ્વ, ૨. તત્પુરુષ, ૩. કર્મધારય, ૪. દ્વિગુ, ૫. બહુગ્રીહિ, ૬. અવ્યયીસાત્, અને ૭. મધ્યમપદલોપી.

૧. દ્વંદ્વ સમાસ:—સમાસનો વિગ્રહ કરતાં વચ્ચે અને અથવા કે ઉમેરવો પડે તે દ્વંદ્વ સમાસ કહેવાય છે. દ્વંદ્વ=એકેકું. એમાં આવેલાં સંખ્યાનાં પદ સરખા અધિકારનાં એટલે એક જ વિભક્તિમાં હોય છે.

દાખલા:—આખોહવા [આખ (પાણી) ને હવા, હવાપાણી], આહારવિહાર [આહાર (ખાવું તે) ને વિહાર (ગમતને માટે કરવું તે)], ઓસડવેસડ (ઓસડ ને ઓસડના જેવું ખીજું કાંઈ), ચલનવલન (ચાલવું અને વળવું, હાલચાલ), ચોવીસ (ચાર અને વીસ), છળકપટ (લુચ્ચાઈ અને દગો), તાણાવાણા, દમ્પતી (જાયા = સ્ત્રી + પતિ=ધણી, -ધણી અને ધણીઆણી), દીકરોદીકરી, દેવદાનવ (દેવ અને રાક્ષસ), ધણીધણીઆણી, પાણીઆણી (પાણી અને પાણી જેવું ખીજું કાંઈ), ખત્રીસ (ખે અને ત્રીસ), ભવાનીશંકર (પાર્વતી અને શિવ), ભરતીઓટ, ભાષમેન, મરણપરણ, મરીમસાહો, માખાપ, રિક્કિસિક્કિ (દોલત અને મોટાઈ), વર્ણાશ્રમ (વર્ણ અને આશ્રમ), વધૂવર (વહુ અને વર), શ્વાસોચ્છ્વાસ (શ્વાસ અને ઉચ્છ્વાસ), સંકલ્પવિકલ્પ [સંકલ્પ (તર્ક) + વિકલ્પ, (વિતર્ક)], સુખદુઃખ, હાસ્યવિનાદ [હાસ્ય (હસવું તે, મસ્કરી) ને વિનાદ (આનંદ)],

ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય—પળેપળે (પળે અને પળે), ક્ષણેક્ષણે, ઘડીએઘડીએ, દિનદિન, રોજરોજ, અહોનિશ (અહર = દિવસ ને નિશા = રાત્રિ), નિશદિન (રાત્રિ અને દિવસ), વારેવારે, મહિને-મહિને, વર્ષોવર્ષ, ઘેરઘેર.

દશખાર (દશ કે ખાર), ખેત્રણ (ખે કે ત્રણ), ચારપાંચ (ચાર કે પાંચ). જે સંખ્યાવાચક શબ્દ જોડાય, અને તેનો વિગ્રહ કરતાં વચ્ચે ' કે ' ઉમેરવો પડે, તેને સંસ્કૃતમાં બહુવ્રીહિ સંમાસમાં ગણે છે, ગુજરાતીમાં દ્વંદ્વ સમાસમાં ગણી શકાય.

ચેતવણી—ઉચનીચ (ઉચ અને નીચ), ઓછોવત્તો. આવા

વિશેષણોના સમાસને સંસ્કૃતમાં કર્મધારયમાં ગણેલા છે, માટે તેને દ્વંદ્વ સમાસમાં ન ગણવા.

૨. તત્પુરુષ સમાસ:—સમાસનો વિગ્રહ કરતાં વચ્ચે વિભક્તિનો પ્રત્યય ઉમેરવો પડે તે તત્પુરુષ સમાસ કહેવાય છે. તત્પુરુષ શબ્દજ્ઞ જાતે તત્પુરુષ સમાસ છે. તત્પુરુષ = તેનો પુરુષ-એમાં પૂર્વપદને ઉત્તરપદ સાથે વિભક્તિનો સંબંધ છે. તત્પુરુષ સમાસમાં પહેલી સિવાય બીજી હરકોઈ વિભક્તિનો અધ્યાહાર રહે છે, તે પરથી તેની જ જાત ઠરે છે;

દ્વિતીયા તત્પુરુષ—કૃષ્ણાશ્રિત (કૃષ્ણ + આશ્રિત = આશરે ગયેલો, -કૃષ્ણને આશરે ગયેલો), નૃપાશ્રિત (નૃપ + આશ્રિત, -રાજાને આશરે ગયેલો), ગુણાતીત (ગુણ + અતીત = પેલે પાર ગયેલો, -ગુણને પેલે પાર ગયેલો; રજ, સત્વ, ને તમ એ ત્રણે ગુણોની કષ્ણના રહિત કષ્ણેલો નિરાકાર ધધિર), સ્વર્ગગત (સ્વર્ગને-સ્વર્ગને વિષે ગયેલો), પારંગત (પાર = છેડો + ગત = ગયેલો, -છેડાને પહોંચેલો), સુખપ્રાપ્ત (સુખને પામેલો). . .

તૃતીયા તત્પુરુષ—આચારવિરુદ્ધ (આચાર વડે વિરુદ્ધ), આચાંકિત (આચા + અંકિત = ઓળખાયલું, -આચા વડે ઓળખાયલું, આચા પ્રમાણે ચાલનાર, આચાધીન, કલ્લાગર), નામાંકિત (નામ વડે અંકિત-ઓળખાયલું), કોધોન્મત્ત, મદોન્મત્ત, ક્રોધયુક્ત (ક્રોધયુક્ત-જેડાએલો, ક્રોધાળુ), ચિન્તાતુર, શોધાતુર, દયાદ્ર (દયા + આદ્ર = બીનું, -દયાએ પીગળેલું), દેવદત્ત (દેવ + દત્ત = આપેલું, દેવે આપેલું), બ્રહ્મદત્ત (બ્રહ્મે આપેલું), દોષરહિત (દોષ વડે રહિત-તન્યલું, દોષ વિનાનું), ધનાઢ્ય, મદાંધ (મદ વડે અંધ), મોહાંધ

(મોહ વડે અંધ), માધેભો (મા વડે ઘેભો), હર્ષધેલું (હર્ષ વડે ઘેલું), લોહજડિત (લોહા વડે જડિત-જડેલું), વાઙ્માન; સ્મિતભયું (હાસ્યે ભરેલું), હસ્તકૃત (હસ્ત=હાથ+કૃત=કરેલું), હોપકૃત (હોપ સાહેબે કરેલું).

ચતુર્થી તત્પુરુષ—આદ્યણાર્થે (આદ્યણુને અર્થે), હિતાર્થે (હિતને અર્થે), હોમાર્થે (હોમને અર્થે), કર્તાર્થે, કર્માર્થે, દેવબલિ (દેવને માટે બલિ), ગોહિત (ગાયને માટે હિત), પ્રબહિત (પ્રબા માટે હિત), ગોરક્ષિત (ગાયને માટે રક્ષણ કરાયેલું).

ત્રીપ—સંસ્કૃતમાં ચોથી વિભક્તિવાળાં નામ ધણું કરીને અર્થ, બલિ (બલિદાન), હિત, મુખ, અને રક્ષિત એટલા શબ્દ જોડે સમાસ પામે છે તે સમાસ ચતુર્થી તત્પુરુષ ગણાય છે.

ગુજરાતીમાં કીર્તિસ્તંભ (કીર્તિને માટે થાંભલો), જયસ્તંભ, યશસ્તંભ, અશ્વઘાસ (ઘોડાને માટે ઘાસ), કૃષ્ણાર્પણ (કૃષ્ણને અર્પણ) રંસાયનાર્કર્ષણ, સંબંધાર્કર્ષણ, સ્નેહાર્કર્ષણ એમાં ચતુર્થીનો અર્થ હોવાથી ચતુર્થી તત્પુરુષ સમાસમાં લઈ શકાય.

પંચમી તત્પુરુષ—ઋણમુક્ત (દેવાથી મુક્ત), ચોરભય (ચોરથી ભય), રાજભય, દેશનિકાલ (દેશથી પાર, જન્મદેશથી ખીન્ને દેશ દાદી મૂકેલો તે), પદ્મબ્રષ્ટ (પદ્મ=પદ્મી, ગાદી + બ્રષ્ટ = પડેલો,—ગાદીથી ઉઠાડી મૂકેલો), જાતિબ્રષ્ટ, નાતબહાર, ભયભીત (ભયથી ભીત-ખીધેલો), વ્યાધભીતિ (વાધથી ભીતિ-ભય), કળાહીન (કળાથી હીન-ઓછો, કળા વિનાનો), બળહીન (બળથી હીન-બળ વગરનો), વિદ્યાહીન (વિદ્યાથી હીન, વિદ્યા વગરનો).

ષષ્ઠી તત્પુરુષ—સંધિ પ્રકરણમાંના શબ્દો-રામાયણ, શબ્દાર્થ,

સ્વાર્થ, સ્વાર્પણ, ગોળાર્ધ, જન્માષ્ટમી, દંડકારણ્ય, ધર્માધ્યક્ષ, ન્યાયા-
ધીશ, પદ્માભિષેક, પરાધીન, સ્વાધીન, રાજ્યાધિકાર, સૂર્યાસ્ત, સ્વદેશ-
ભિમાન, સ્વાભિમાન, અક્ષાંશ, વેદાંગ, બીજાંડ, બ્રહ્માંડ, અહમદાબાદ,
હૈદરાબાદ, ગોળાકાર, ત્રિકોણાકાર, શુંડાકાર, જળાશય, પિતાશય,
બીજાશય, દેવાલય, પુસ્તકાલય, શિવાલય, હિમાલય, નળાખ્યાન,
નાટારંભ, ઈંદ્રાસન, ન્યાયાસન, મયૂરાસન, સિંહાસન, બ્રહ્માનંદ, માંસા-
હારી, અન્યોન્યાશ્રય, સ્વાશ્રય, બ્રહ્મચર્યાશ્રમ, ગૃહસ્થાશ્રમ, વાનપ્રસ્થા-
શ્રમ, સંન્યાસાશ્રમ, વાતાવરણ, તેજાવરણ, મુકુટાવરણ, રેખાંશ, લી-
લામૃતધારા, વિદ્યાર્થી, વિદ્યાભ્યાસ, સેનાધિપતિ, વિદ્યાલય, હરીચ્છા,
ભાનુદય, ઈશ્વરેચ્છા, રાજેન્દ્ર, સ્પર્શેન્દ્રિય, ગુર્જરેશ્વર, મંત્રેશ્વર, રાજેશ્વર,
વિશ્વેશ, લોકોકિતિ, ઉત્તરોત્તર, અરણોદક, આર્યોદય, સૂર્યોદય, જીર્ણોદ્ધાર,
પતિતોદ્ધાર, પરોપકાર, હિતોપદેશ, ધર્મોપદેશક, લોકોપયોગી, સુભટો-
પરિ, સર્વોપરિ, ગંગોદક, શાલોપયોગી, કષ્ટોપધ, જગદંબા, જગદા-
ધાર, જગદીશ, જગદ્ગુરુ, વાગ્બાણ, જગન્નાથ, તટીકા, તપોવન, મ-
નોયત્ન, મનોવિકાર, મનોવૃત્તિ, યશોગીત, શિરોમણિ, ધનુર્વિદ્યા,
બ્યોતિઃશાસ્ત્ર.

અંગમરોડ (અંગ-શરીરનો ડોળ), અંગરખુ (સં. અંગર-
ક્ષક-અંગનું રક્ષક (રખું)—રક્ષણ કરનાર), અંગવત્ત (શરીરનું વત્ત)
અજ્ઞાવ (અજ્ઞ = બકરી + જ્ઞાવ = બચ્યું, બકરીનું બચ્યું), અજ્ઞરણ.
શરણ (અજ્ઞરણ-અનાથનો નાથ), અહિદંશ (અહિ = સાપ+દંશ=
કરડવું તે,—સાપનું કરડવું), આગગાડી (આગની ગાડી-વરાળના જોરથી ચા-
લતી ગાડી), આગખોટ (આગની ખોટ-વહાણ, —વરાળથી ચાલતું વહાણ),
આર્યપુત્ર (આર્ય=કુલીન+પુત્ર,—આર્યના પુત્ર, પતિ. પૂર્વકાળમાં આર્યઓ

પતિને આર્યપુત્ર કહી બોલાવતી), આશીર્વાદ (આશિસ = દુવા + વાદ = બોલવું તે, -શુભ ધન્યવું તે), ઇવિનિંગપાર્ટી (સાંજનો મેળાવડો), ઇશ્વરકૃપા (ઇશ્વરની મહેરબાની), ઉદ્દેશ્યપક્ષ (વાઙ્મયમાં જેની વાત કરતા હોય તેનો પક્ષ). વિધેયપક્ષ (ઉદ્દેશ્ય સંબંધી જે વાત કરીએ તેનો પક્ષ), ઋગ્વેદસંહિતા (ઋગ્વેદની સંહિતા-મંત્રનો સંગ્રહ), ઋષિપત્ની (ઋષિની સ્ત્રી), કંટકવન (કાંટાનું વન), કમળમુદ્રા (કમળ + મુદ્રા = ચિહ્ન, દેખાવ, -કમળનો દેખાવ) ચક્રમુદ્રા (ચક્રનો દેખાવ), ટંકારમુદ્રા (ટંકાર = ધનુષ્યનો ટંકાર-અવાજ-ટકોરો + મુદ્રા = નિશાની, -ટકોરાની નિશાની), પત્રમુદ્રા (પાંદડાનો દેખાવ), કરપદ્મવી (કરપદ્મવ = હાથનાં આંગળાં + ઈ = વાળી, -હાથનાં આંગળાંથી શીખવવાની વિદ્યા, ઇશ્વરતત્ત્વવિદ્યા), કાવ્યશક્તિ (કવિતા કરવાની શક્તિ), કાશીવિશ્વેશ્વર (કાશીના વિશ્વેશ્વર-વિશ્વનાથ), કુંજરકાળ (કુંજર-હાથીનો કાળ), કૃપાનિધાન (કૃપાનું નિધાન-સ્થાન-ભંડાર), બગનિધાન (બગનું સ્થાન-ભંડાર), જળનિધિ (જળનું નિધિ-સ્થાન-ભંડાર; સમુદ્ર), કૃષ્ણચરિત્ર (કૃષ્ણનું ચરિત્ર-અહેવાલ), જીવનચરિત્ર (જીવનનો અહેવાલ), કોલસાવાયુ (કોયલાનો વાયુ, તેના દીવા થાય છે), ક્રિયાવિશેષણ (ક્રિયાનું વિશેષણ), ખગોળવિદ્યા (ખ = આકાશ + ગોળ = ગોળો + વિદ્યા, -આકાશી ગોળાની વિદ્યા), ખગોળવેત્તા (ખગોળવિદ્યાનો વેત્તા -જાણનાર, જ્યોતિષી), શાસ્ત્રવેત્તા, તત્ત્વવેત્તા (તત્ત્વ = અસ્તિ + વેત્તા = જાણનાર, -અસ્તિનો જાણનાર, તત્ત્વજ્ઞાની, ફિલસૂફ), ગુણગીત (ગુણનું ગાયન), ચિત્તશ્રમ (ચિત્ત-મનનું ભ્રમવું તે, ગાંડપણ), જગત્કર્તા (દુનિયાનો બનાવનાર), જન્મભૂમિ, જળપ્રવાસ (દરિયાની મુસાફરી), તીર્થક્ષેત્ર (તીર્થ = પવિત્ર સ્થળ + ક્ષેત્ર = જગ્યા, -

તીર્થની જગ્યા), દર્શનનિમિત્તે (દર્શનને કારણે), દીનનાથ (દીન-
 ગરીબનો નાથ—ખેલી), દીપમાળ (દીવાની હારો), દીવાદાંડી (વહા-
 લુને ચેતવવા માટે ખરાબાપર દીવો કરવાનો થાંભલો), દુઃખપાશ
 (દુઃખનું બંધન), દદિવિદ્યા (દદિ—આંખની વિદ્યા), દેશકલ્યાણ,
 દેશજન (એક દેશ કે એક રાજ્યના લોક, નાગરિક), ધરતીકંપ
 (ધરતીનું ધૂંલવું), ધર્મક્રિયા (ધર્મનું કામ), નામસ્મરણ (નામનું
 સ્મરણ—યાદ કરવું તે), નીતિવચન (નીતિનાં—સદ્ગુણનાં વચન)
 નૃપતિ (નૃ—માણસનો ધણી, રાજા), બૂપતિ (પૃથ્વીનો ધણી, રાજા),
 નૌકાસૈન્ય (વહાણનું લશ્કર), નૌકાસેનાપતિ (નૌકાસેના—વહાણના
 લશ્કરનો ઉપરિ), પદાર્થવિજ્ઞાન (પદાર્થના ગુણનું જ્ઞાન), પરનિંદા
 (બીજાની નિંદા), પરવશ (બીજાને તાબે), પર્ણકુટી (પાંદડાંની
 ઝુંપડી), પિતૃગૃહ (પિતૃ = પિતા + ગૃહ = ઘર,—પિતાનું ઘર,
 પિયેર), પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા, પ્રભુકીર્તન, પ્રભુપ્રાર્થના, પ્રાણધાતક (જી-
 વનો ધાત કરનાર), પ્રાતઃકાળ (સવારનો વખત), બાહુબળ (હા-
 થનું જોર), બુદ્ધિપ્રકાશ, બૂગોળવિદ્યા (બૂ = પૃથ્વી + ગોળ =
 ગોળો + વિદ્યા,—પૃથ્વીના ગોળાની વિદ્યા), બૂસ્તરવિદ્યા (બૂ =
 પૃથ્વી + સ્તર = પડ + વિદ્યા,—પૃથ્વીનાં પડની વિદ્યા), બૂદ્ધેવો
 (પૃથ્વીપરના દેવો—આદિત્યો), બૂરચના (પૃથ્વીની બનાવટ), ભોંયત-
 ણાઉં, મર્મપ્રહાર (મર્મ = ભેદ + પ્રહાર = માર, = ભેદવાળાં
 વચનોનો માર), મિનાકારી (મિનાની કારીગરીવાળું કામ),
 મુક્તિપુરી (મુક્તિ = મોક્ષ + પુરી = નગરી,—મોક્ષની—મોક્ષ
 આપનારી પુરી, કાશી), મુખકાન્તિ (મુખનું તેજ), મૂત્રપિંડ (મૂત્ર =
 પિશાબ + પિંડ = ગોળો,—મૂત્રનો પિંડ, મૂત્રાશય, જ્યાં પિશાબ એ-
 કઠો થાય છે તે સ્થળ), મેધધનુષ્ય (મેધનું ધનુષ્ય, ઈંદ્ર ધનુષ્ય,

વર્ષાઋતુમાં આકાશમાં જે રંગિત કમાન દેખાય છે તે), રત્નાકર
 (રત્ન + આકર = ખાણ, -રત્નની ખાણ, સમુદ્ર), રસાયનવિકાર
 (રસાયનનો વિકાર-મૂળ પદાર્થ બદલાઈ જઈ તદ્દન નવા પદાર્થનું
 બનવું તે), રાજ્યતંત્રી (રાજ્યનો કારભારી), રાજ્યદ્રોહ (રાજ્યનો
 દ્રોહ, રાજ્ય પ્રત્યે વેરબુદ્ધિ રાખવી તે), રાજ્યપ્રકરણ (રાજ્યનો
 વહીવટ), રાજ્યસત્તા (રાજ્યનો અધિકાર), રજનીરાજ (રજની-
 રાતનો રાજ, ચંદ્ર), લગ્નપ્રસંગ (લગ્નનું ટાણું), લોકકલ્યાણ
 (લોકનું બહુ), લોકેષણ (લોક + ઇષણ = ઇચ્છા, -લોકોના વખા-
 લુની ઇચ્છા), વજ્રપાત (વજ્ર = ઈંદ્રનું હથિયાર + પાત = પડવું
 તે, -વજ્રનું પડવું તે), વજ્રક્ષેપ (વજ્ર = સપ્ત, કંઈ + ક્ષેપ = મલમ, -
 જીખડે નહિ તેવો ક્ષેપ), વનરપતિ (વનનો પતિ, વૃક્ષ, ઝાડ), વર-
 દાન (વર = ઇચ્છા + દાન, -કોઈ દેવ-દેવીએ પ્રસન્ન થઈ ભક્તને
 આપેલું વચન, પ્રસાદ), વરમાળ (વરની માળા, સ્વયંવરમાં કન્યા
 પસંદ કરેલ વરને જે માળા પહેરાવે છે તે), વર્તમાનપત્ર (વર્તમાન-
 ચાલતા વખતનું પત્ર), વાગ્દોષ (વાક્-વાણીનો દોષ), વિદ્યુતબળ
 (વીજળીનું બળ), વિપ્રકુલ (આલ્સ્યનું કુળ), વિશ્વાસઘાત (વિ-
 શ્વાસનો ઘાત, ભરોસો તોડવો તે, દગલખાજી), વેદાંતજ્ઞાન (વેદાંત
 = વેદનો જ્ઞાન ભાગ, ઉપનિષદ + જ્ઞાન, -વેદાંતનું જ્ઞાન), વ્રજભાષા
 (ગોકુળ મથુરાની ભાષા), શબ્દજ્ઞાન, શિદ્ધપ્રકાશ (કારીગરીનું કામ),
 સત્યપ્રકાશ (સત્યનો પ્રકાશ, સાચી વાત અજવાળામાં લાવનાર પત્ર),
 સંસારચિત્ર (દુનિયાનો દેખાવ), સામુદ્રધુનિ (સામુદ્ર = સમુદ્રની +
 ધુનિ = નદી, -સમુદ્રની નદી), સુખસાજ (સુખનો સામાન), સૂત-
 પુત્ર (સૂત-સારથિનો પુત્ર), સૂર્યમંડળ (સૂર્યનું મંડળ, સૂર્ય ને તેની
 આસપાસ ફરનારા ગ્રહો, ઉપગ્રહો, વગેરે), સૂર્યમાળા (સૂર્યની માળા,

સૂર્યમંડળ), સૃષ્ટિસૌંદર્ય (કુદરતની શોભા), સેનાપતિ (લશ્કરનો ઉપરિ), સ્વતંત્ર (સ્વ = પોતે + તંત્ર = તાબે, -પોતાને તાબે), પરતંત્ર (પારકાને તાબે), સ્વદેશભક્તિ, સ્વભાવ (પોતાનો ભાવ-ગુણ) સ્વર્ગસભી (સ્વર્ગની ખરાબર), સ્વાર્થત્યાગ, હિતચિંતન (શુભના વિચાર), હિંદુશાસ્ત્ર, દેવકીનંદન (દેવકીનો નંદન-પુત્ર; કૃષ્ણ), દેવકીસુત (દેવકીનો પુત્ર; કૃષ્ણ), લક્ષ્મીપતિ (લક્ષ્મીના પતિ; કૃષ્ણ), ઉમાપતિ (ઉમાના પતિ; શિવ).

અર્ધાકાયા (કાયાનો અર્ધભાગ, સ્ત્રી-પૂર્વપદ ઉત્તરપદનો ભાગ-અવયવ હોય તે ૬ ત. પુ. સમાસમાં ગણાય છે), મધ્યરાત્ર (રાતનો મધ્ય ભાગ) અચ્છેર (શેરનું અર્ધ).

નીચે લખેલા શબ્દો ગુજરાતીમાં ઘણીવાર ખીજા શબ્દની પછી આવીને ૬ ત. પુ. સમાસ કરે છે.

આલય સં. ઠેકાણું—કાર્યાલય (કાર્ય કરવાનું ઠેકાણું).

આશય સં. સ્થાન—મૂત્રાશય (મૂત્રનું સ્થાન),

નગર (નેર) સં. શહેર—ભાવનગર (ભાવસિંગળનું વસાવેલું શહેર), જામનગર (જામનું વસાવેલું શહેર), ચાંપાનેર (ચાંપાનું વસાવેલું શહેર).

પુર સં. શહેર—ઉદેપુર (ઉદયસિંગનું વસાવેલું શહેર), સુરપુર (સુર = દેવતા + પુર, -દેવતાનું નગર, અમરાવતી),

વાડો-વાડ પ્રા. રહેઠાણ—ઘંટવાડો (ઘંટાનું રહેઠાણ), નાગ-રવાડો (નાગરોનું રહેઠાણ), સરકારવાડો (રાજકુટુંબનું રહેઠાણ), આલાવાડ (આલાઓનું રહેઠાણ).

શાલા સં. ઠેકાણું—ગજશાલા (હાથીખાનું), ટંકશાળ (ટંક-સિકા પાડવાનું ઠેકાણું), દવાશાળા (દવા (અરખી)નું ઠેકાણું), ધર્મ-શાળા (મુસાફરોને ઊતરવાનું ઠેકાણું), વિદ્યાશાળા (વિદ્યાનું ઠેકાણું), વેધશાળા (વેધ = સૂર્યચંદ્રના ગ્રહણનો કાળ + શાળા,—આકાશી પદાર્થોની ગતિ વગેરે જોવાની જગ્યા).

સ્થાન સં. ઠેકાણું—દેવસ્થાન (દેવનું ઠેકાણું), પ્રેતસ્થાન (પ્રેત-ભૂત, પિશાચનું સ્થાન, રમશાન), સંગ્રહસ્થાન (જે ઠેકાણે દેશપરદેશના જોવાલાયક પદાર્થો સંઘરી રાખવામાં આવ્યા હોય તેનું સ્થળ).

આખાદ ફા. સ્થાન—શાહજહાનાખાદ (શાહજહાનું સ્થાન-શાહજહાં પાદશાહે વસાવેલું શહેર).

ખાનું ફા. ઠેકાણું—કારખાનું (કાર = કામ + ખાનું,—હુ-નરી કામ ચાલતું હોય તેનું ઠેકાણું), કેદખાનું, તોપખાનું, દવાખાનું, દિવાનખાનું (બેસવા બેઠવાનો મુખ્ય ઓરડો), બંદીખાનું (કેદખાનું), બખરચીખાનું (રસોઈ કરવાનું ઠેકાણું, રસોડું), હાથીખાનું.

બદા ફા. દીકરો—શાહબદા (શાહનો દીકરો, મુસલમાન રાજપુત).

દાન-દાની ફા. ઠેકાણું—દલમદાન, પાનદાન; અત્તરદાની, ગુલાબદાની (ગુલાબજળ રાખવાનું ઠાંમ), ચાહેદાની, મચ્છરદાની, (મચ્છર ન આવે માટે પલંગની આસપાસ ફરતો ઝીણો જાળી-વાળો પડદો).

દુરસ્તી ફા. સારી સ્થિતિ—તંદુરસ્તી (તનની સારી સ્થિતિ).

નામું ફા. લખાણ—સરનામું (સર = શિર, માથું + નામું, —
ખીડેલા કાગળ પર જે નામદામ લખ્યું હોય તે, શિરનામું), હુકમ-
નામું (હુકમનું લખાણ—કબજિયા સંબંધી સરકાર તરફથી થયેલ ફેસલો),
કરારનામું (કરાર-કરાવનું લખાણ), તહનામું (તહ-સલાહના કો-
લકરાવનું લખાણ).

સ્તાન ફા. ઠેકાણું—અરબસ્તાન (આરબોનું ઠેકાણું), અફ-
ઘાનિસ્તાન, તુર્કસ્તાન, બલુચિસ્તાન, હિંદુસ્તાન.

સમમી તત્પુરુષ—સંધિ પ્રકરણમાં આવેલા શબ્દો—ઉત્તરા-
યણ, દક્ષિણાયન, દેશાટન, ધર્મોધ, શરણાગત, કવીશ્વર, યોગીંદ્ર, યો-
ગીશ્વર, પુરુષોત્તમ, દિગ્વિજય, તક્ષીન, સરોવર.

પદબંધ (પદ = ચરણ + બંધ = બાંધવું તે, —કવિતાના ચર-
ણમાં બાંધવું તે), તરુવર (તરુ = ઝાડ + વર = શ્રેષ્ઠ, —ઝાડોમાં
શ્રેષ્ઠ, મોટું ઝાડ), મુનિપ્તર (મુનિ—યોગીમાં શ્રેષ્ઠ), શરતીર (શર-
તોદ્ધામાં શ્રેષ્ઠ—બહાદુર), દીનદયાળ (ગરીબને વિષે દયાળ), નરક-
વાસ (નરકમાં રહેઠાણ, પાપ ભોગવવાના સ્થળમાં વાસ), સ્વર્ગવાસ
(દેવલોકમાં વાસ, ગુજરી જવું તે), વનવાસ (વનમાં રહેઠાણ),
નરદેવ (નરમાં દેવ—રાજા), નીતિનિપુણ (નીતિમાં નિપુણ—પૂર્ણ),
શાસ્ત્રનિપુણ (શાસ્ત્રમાં નિપુણ—હોશિયાર), યુદ્ધકૌશલ્ય (યુદ્ધમાં
કૌશલ્ય—ચતુરાઈ), બ્યવહારકુશળ (બ્યવહારમાં સાવધ), વિશ્વ-
વિખ્યાત (દુનિયામાં પ્રખ્યાત), સર્વબ્યાપક (સધળે સ્થળે પ્રસરેલ—
શ્વિર), સર્વોત્તમ (સર્વમાં ઉત્તમ), સમાપંડિત (સભામાં વિદ્વાન),
વિદ્યારસિક (વિદ્યામાં રસિક—પ્રીતિવાળો), વાકપટ (વાક = વાણી

+ પડુ = ચતુર, -વાણીમાં ચતુર), વચનસિદ્ધ (વચનમાં સિદ્ધ, વાણી ક્ષણે તેવો).

અલુક્ તત્પુરુષ—જે સમાસમાં વિભક્તિના પ્રત્યયનો લોપ થયો નથી હોતો, તેને અલુક્ (અ = નહિ = લુક્ = લોપ) તત્પુરુષ સમાસ કહે છે. ઉદાહરણ—કર્તારિપ્રયોગ (કર્તામાં પ્રયોગ), કર્મણિપ્રયોગ (કર્મમાં પ્રયોગ), ભાવેપ્રયોગ (ભાવમાં પ્રયોગ), યુષ્ઠિશ્ચિર (યુષ્ઠિ = યુદ્ધમાં + સ્થિર, -યુદ્ધમાં સ્થિર), ગણેપડુ, ઘોડેસ્વાર, પગેલાગણ, વટેમાર્ગે.

નગ્ તત્પુરુષ—જે સમાસમાં પૂર્વપદ નકારવાચક અ, અન્ન કે અણ હોય છે, તે નગ્ તત્પુરુષ સમાસ કહેવાય છે. જેમ, અકલિત (અ = નહિ + કલિત = ગણેલું, જાણેલું, -ન ગણાય તેવું, ન સમજાય તેવું), અગણિત (અ + ગણિત = ગણેલું, -ન ગણાય તેટલું, અસંખ્ય), અઘટિત (અ + ઘટિત = યોગ્ય, -યોગ્ય નહિ તે), અચલ (અ + ચલ = ચાલવું તે, -નહિ ચાલે તેવું, સ્થિર, દૃઢ; પર્વત-કેમકે તે હાલતો ચાલતો નથી), અચાની (અ + ચાની = જ્ઞાનવાળા, -જ્ઞાનવાળા નહિ તે, મૂર્ખ, મૂઢ, અજ્ઞાણ), અધન્ય (અ + ધન્ય = નશીબવાન, -અભાગીઓ), અનાથ (અ + નાથ = ધણી, -ધણી વગરનો, આશ્રય વગરનો, નિરાધાર, દીન, લાચાર), અન્યાય (ન્યાય નહિ તે, જુલમ), અનિત્ય (અ + નિત્ય = હંમેશનું, -હંમેશ ન રહેનાર, ક્ષણિક, મિથ્યા, જુદું), અપૂર્વ (અ + પૂર્વ = પહેલાં, -પહેલાં ન દીઠેલું એવું, ઉત્તમ), અભાવ (અ + ભાવ = હોવું તે, -ન હોવું તે, મરણ; અપ્રીતિ), અમળ (અ + મળ = મેલ, -મેલ વગરનું, સ્વચ્છ), અમૂલ્ય (અ + મૂલ્ય

□ કિમ્મત, -જેની કિમ્મત ન થઇ શકે તેવું, શ્રેષ્ઠ; ઉપયોગી), અ-
મૃત (અ + મૃત = મુવેલું, -ન મરેલ, જે પીવાથી ઘડપણ અને
મોત ન આવે તે, સુધા), અશક્ત (અ + શક્ત = શક્તિમાન
થયેલું, -શક્તિમાન ન થયેલું, નબળું, કમજોર), અસંખ્ય (અ +
સંખ્ય = ગણતરી થઇ શકે તેવું, -ગણતરી ન થઇ શકે તેવું, અનંત,
ઘણુંજ), અસત્ય (સત્ય-સાચું નહિ તે, જુઠું), અસહ્ય (અ +
સહ્ય = સહેવા લાયક, -સહેવા લાયક નહિ તે), અસ્પષ્ટ (ખરાખર ન
સમજાય તેવું), અહિત (અ + હિત = ભલું, -ભલું નહિ તે, બુઝું),
અહિંસા (અ + હિંસા = હત્યા, -હત્યા નહિ તે).

અનંત (અન્ = નહિ + અંત = છેડો, -છેડો નહિ તે, અ-
ખાર), અનાયાર (અન્ + આયાર, -આયાર નહિ તે, શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ
કર્મ), અનાદિ (અન્ + આદિ = શરૂઆત, -જેની શરૂઆત નથી
તે, જૂનું), અનાયાસ (અન્ + આયાસ = શ્રમ, -શ્રમ વગર, સ-
હજ), અનાય (અન્ + આર્ય, -આર્ય નહિ તે-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય,
વૈશ્ય નહિ તે, ઉતરતી જાતના), અનાવૃષ્ટિ (અન્ + આવૃષ્ટિ =
વરસાદ, -વરસાદ નહિ તે), અનુપ (અન્ + ઉપ = સરખાપણું, -
સરખામણી વગરનું, અનુપમ, અતુલ્ય), અનુપયોગી (અન્ + ઉપ-
યોગી, -ઉપયોગી નહિ તે).

અણુખનાવ (અણુ = નહિ + ખનાવ, -ખનાવ નહિ તે, સંપ
નહિ તે, ખટપટ, વિરોધ), અણુહદ (હદ વગરનું, અપાર).

ઉપપદ સમાસ—જે તત્પરુષ સમાસમાં પૂર્વપદ ધણું કરીને
બીજી વિભક્તિમાં, અને ઉત્તરપદ ધાતુપરથી બનેલા ભાગ હોય છે;
તે તત્પરુષ સમાસને ઉપપદ સમાસ કહે છે. ઉદાહરણ—

કરે (કરનાર)—દિવાકર (દિવા અઠ=દિવસ+કર, -દિવસને કરનાર-સૂર્ય), ભારકર (ભાસ્=પ્રકાશ+કર, -પ્રકાશને કરનાર-સૂર્ય), નિશાકર (નિશા-રાત્રિને કરનાર, ચંદ્ર), શંકર (શમ=કલ્યાણને+કર, -કલ્યાણને કરનાર-શિવ), હિતકર (હિત-કલ્યાણને કરનાર, કાયદાકારક).

કાર (કરનાર)—કુંભકાર (કુંભ-ઘડાને કરનાર, કુંભાર), લોહકાર (લુહાર), સુવર્ણકાર (સોનાર), ખેતીકાર, અંધકાર, ટીકાકાર, સ્મૃતિકાર (સ્મૃતિ-હિંદુધર્મશાસ્ત્રના અંધને કરનાર).

કારક (કરનાર)—આશ્ચર્યકારક (નવાઈ કરનાર), દુઃખકારક, હિતકારક.

ગ (જનાર)—ખગ (ખ-આકાશમાં જનાર-પક્ષી), અનુગ (અનુ-પાછળ જનાર, સેવક, ચાકર).

ઘ (હણુનાર)—કૃતઘ (કરેલા ઉપકારને હણુનાર), શત્રુઘ (શત્રુને હણુનાર, રામનો નાનો ભાઈ).

ચર (ચાલનાર)—જળચર (પાણીમાં ચાલનાર-રહેનાર પ્રાણી), ભૂચર (પૃથ્વી પર ફરનારા પ્રાણી), વનચર (વનમાં ફરતા પશુ).

ચારી (ચાલવાવાળો)—બ્રહ્મચારી (બ્રહ્મ-વેદવિદ્યા તરફ ચાલવાવાળો-વેદ બળુનાર, બ્રહ્મ-કુમારાવસ્થા પાળનાર), દુરાચારી (દુર-નકારા આચારવાળો, દુર્ગુણી).

જ (જન્મનાર)—અંડજ (અંડ-ઘડામાંથી જન્મનાર પ્રાણી), પંકજ (પંક-કાદવમાંથી જન્મનાર-કમળ), ખનિજ (ખનિ-પાણુ-માંથી પેદા થનાર), વંશજ (વંશમાં જન્મેલા, ઓલાદ).

જા (જાણુનાર)—કૃતજ (કરેલા ઉપકારને જાણુનાર), અજ

(અ-નહિ જાણનાર, મૂર્ખ, બેવકુફ), સુઘ (સુ-સારી રીતે જાણનાર-સુજાણ), તત્ત્વજ્ઞ (તત્ત્વ-પરમાત્માને જાણનાર, જ્ઞાનશાળી, શિક્ષણજ્ઞ).

ઢ (આપનાર)—સુખઢ (સુખને આપનાર), દુઃખઢ, ધનઢ (ધનને આપનાર—કુખેર).

દમન (દમનાર)—સર્વદમન (સર્વને દમનાર—તાબે કરનાર, ભરત, શકુન્તલાનો પુત્ર), દેહદમન (દેહને દમવું તે).

દા (આપનાર)—નર્મદા (નર્મ-આનંદને આપનાર), પ્રેમદા પ્રેમને આપનાર, પ્રેમી સ્ત્રી).

દાચી-દાઈ (આપનાર)—આનંદદાઈ (આનંદને આપનાર), સુખદાઈ, દુઃખદાઈ.

દાયક (આપનાર)—સુખદાયક (સુખને આપનાર), દુઃખદાયક, ત્રાસદાયક (ભય આપનાર).

ધર (ધારણ કરનાર)—ધરણીધર (ધરણી-પૃથ્વીને ધારણ કરનાર, વિષ્ણુ), ગંગાધર (ગંગાને ધારણ કરનાર, મહાદેવ), હળધર (હળને ધરનાર, કૃષ્ણના મોટા ભાઈ બલ્લદેવળ).

ધા (ધારણ કરનાર)—વસુધા (વસુ-દ્રવ્યને ધારણ કરનાર, પૃથ્વી).

ધાર-ધારી (ધારણ કરનાર)—સૂત્રધાર (સૂત્ર-દોરીને ધારણ કરનાર, દોરી પકડનાર, સુધાર; નાટક મંડળીનો ઉપરિ), આશાધારી (આશાપાળક).

પા (પાળનાર)—ગોપ (ગો-ગાયને પાળનાર, ગોવાળીઓ), મહીપ (મહી-પૃથ્વીને પાળનાર, રાજ),

પાલ (પાળનાર)—ગોપાલ (ગાયોને પાળનાર, ગોવાળાઓ, શ્રીકૃષ્ણ).

પૂજક (પૂજનાર)—મૂર્તિપૂજક (મૂર્તિને પૂજનાર).

ભાંજન (ભાંગનાર)—પરદુઃખભાંજન (પરદુઃખ; ૬ ત. પુ. સ. નભાંજન, -પારકાના દુઃખને ભાંગનાર. છેલ્લા પદ સાથે જોવા સમાસ હોય, તેવો આખો સમાસ ગણાય છે).

રંજન (ખુશી કરનાર)—મનરંજન (મનને ખુશી કરનાર).

વદા (બોલનારી)—પ્રિયવદા (મીઠું બોલનારી).

વાદી (બોલનાર)—સત્યવાદી (સાચું બોલનાર).

વર્ધક (વધારનાર)—અુદ્ધિવર્ધક (અુદ્ધિને વધારનાર).

વેધક-વેધુ (વિંધનાર)—ચિત્તવેધક (મનને વિંધનાર), હૃદયવેધક (હૃદયને વિંધનાર), મચ્છવેધુ (માછલાને વિંધનાર).

શાલી (શોભનાર. શાલ્ ધાતુ-શોભવું)—અુદ્ધિશાળી (અુદ્ધિ-વડે શોભનાર), ભાગ્યશાલી (ભાગ્યવડે શોભનાર).

સ્થ (રહેનાર)—સ્વસ્થ (સ્વ-પોતાની સ્થિતિમાં રહેનાર, શાન્ત), સ્વર્ગસ્થ (સ્વર્ગમાં રહેનાર).

હર (હરનાર)—વિદ્વહર (વિદ્વને હરનાર, ગણપતિ).

ધંધુ (ધચ્છનાર)—હિતેચ્છુ. અશન (ખાનાર)—હુતાશન. લાંચખાઉ (લાંચ ખાનાર), વાટપાકુ (વાટે લુંટનાર), ડોળધાલુ (ડોળ કરનાર).

ફારસી ઉપપદ સમાસ—

અંદાજ (ફેંકનાર)—ગોલંદાજ (ગોળો ફેંકનાર), તિરંદાજ (તીર ફેંકનાર).

કશ (ખેંચનાર)—તારકશ (તાર ખેંચનાર), ખારકશ (બાર ખેંચનાર-વહાણ).

કુન (કરનાર)—કારકુન (કા. કાર્કુન. દક્ષતર લખનાર).

ખોર (ખાનાર કે કરનાર)—દારખોર (દારૂ પીનાર), હરામ-ખોર (હરામ-ગેરવાજખી કરનાર, જેનું અન્ન ખાધું હોય તેનું ખુરું કરનાર, કૃતઘ), હલાલખોર (હલાલ-વાજખી કરનાર, જેનું અન્ન ખાધું હોય તેનો બદલો વાળનાર, કૃતઘ), દગાખોર (દગો કરનાર), ઈર્ષાખોર (ઈર્ષા કરનાર. અદેખા), પતરાળખોર, મરતીખોર, શેખીખોર.

ગર-ગરો-ગરી-ગરૂં (કરનાર)—કારીગર (હુન્નરી), ચુડગર, જાદુગર, સોદાગર (સોદો કરનાર, વેપારી); કચ્છાગરો-રી-રૂં (કચ્છા પ્રમાણે કરનાર), કામગૂરો-રી-રૂં (કામ કરનાર, શક્તિવાન, લાડકું), વાતગરો-રી-રૂં.

ગાર-ગારો .(કરનાર)—ગુનેહગાર, ગુલમગાર, પરહેજગાર (પરહેજ-કરી પાળનાર, ખાવાપીવામાં કરી પાળનાર), મદદગાર; કામણગારો (કામણ કરનાર, મોહ પમાડનાર, ભોળવી નાંખે તેવો).

ગીર (જીતનાર)—આલમગીર (આલમ-દુનિયાને જીતનાર, એક પાદશાહનું નામ છે), જહાંગીર (જહા-દુનિયાને જીતનાર, એક પાદશાહનું નામ છે), તમાશગીર (અરખી તમાશા-ખેલ કરનાર).

દાન (જાણનાર)—કદરદાન (કદરને જાણનાર, ગુણુચ).

દાર (રાખનાર)—છડીદાર (છડીને રાખનાર-પોકારનાર, ચોખદાર), થાણુદાર (થાણુનો અમલદાર), ફોજદાર, મજમૂદાર (પરગણાનો હિસાબ રાખનાર અમલદાર, દક્ષતરદાર), મામલતદાર (પરગણાનો વસુલાતી અધિકારી), મોજણીદાર (માપણી કરનાર), વહીવટદાર (વહીવટ કરનાર, કારભારી, મામલતદાર).

બર (લઘુ જનાર)—પેગંબર (ફા. પયુગામ—સંદેશો લઘુ જનાર, ઇશ્વરને ત્યાંથી સંદેશો લઘુ જનાર).

બંદ (બાધનાર)—નાલબંદ. હથિયારબંદ.

બાજ (ખેલનાર)—કસરતબાજ, કુસ્તીબાજ, દગલબાજ, નગરબાજ.

માલ (ધસનાર)—રમાલ (ર=મોં+માલ,—મોં લૂછવાનો કડકો).

૩. કર્મધારય સમાસ:—(૧). જે સમાસમાં પૂર્વપદ વિશેષણ બને ઉત્તરપદ વિશેષ્ય હોય તે કર્મધારય સમાસ કહેવાય છે. કર્મ=ક્રિયા, ધારય=ધારણ કરનાર—સંબંધ રાખનાર. કર્મધારય સમાસમાં બંને પદો એકજ ક્રિયા સાથે સંબંધ રાખનાર હોય છે એટલે એકજ વિભક્તિમાં હોય છે.

સંધિ પ્રકરણમાંના શબ્દો—દ્વિતીયાંશ, દિવ્યાંગના, પકવાન્ન, મિષ્ટાન્ન, સર્વાંગ, પીતાંબર, પૂર્ણાક, સારાંશ, આપાંતર (પૂર્વપદ વિશેષ્ય છે), મિથ્યાભિમાન, આદીશ્વર, ગુપ્તોત્તર, શુભોપમા, ઉત્તમૌષધિ, અધોગતિ, પરેશ, પરમાર્થ, પરમાણુ, પરમાત્મા, પરમાનંદ, પરમેશ્વર, પરમૈશ્વર્ય, મહાત્મા, મહાશય, મહેશ્વર, મહર્ષિ, મહૈશ્વર્ય, સદ્ગતિ, સદ્ગુણ, સદ્ગુણિક, સદ્બોધ, સદ્વિચાર, સદ્વિદ્યા, સદાચાર, સદ્માર્ગ, સત્કર્મ, સમ્યચરિત, સજ્જન, સમ્માત્મ, સમ્મહીલ.

એકનિષ્ઠા (એક=અડગ+નિષ્ઠા=ધર્મ ઉપર શ્રદ્ધા,—ધર્મ ઉપર અડગ શ્રદ્ધા), કરણુરવ (દયા ઉપજાવે એવો સાદ), કાળાંતર (બીજો કાળ, કેટલેક કાળ વીત્યા પછી), જન્માંતર (બીજો જન્મ, પરલોક), દેશાંતર (બીજો દેશ), રૂપાંતર (બીજું રૂપ), સ્થળાંતર (બીજું સ્થળ), કૃષ્ણપક્ષ

(અંધારીઢ, વદ), ચિરંજીવી (લાંબી મુદત જીવનાર), જવાંમદં (જીવાન મરદ), જૂનાગઢ, તત્કાળ (તે વખત), દીનભાવ (દીન-ગરીબ ભાવ, ગરીબાઇ), દીર્ઘદષ્ટિ (લાંબી નજર), પુણ્યકર્મ (પવિત્ર કામ), મનહરપુરી [મનહર (મનને હરનાર) ઉપપદ સમાસ+પુરી, -મનને હરનાર પુરી], યુવરાજ (યુવાન રાજ, પાટવી કુંવર), યુવત્કતુ (જીવાની), લાંબચેરસ, વજ્રજાતી (ઢઢણ હેયું), વર્નાકુલરસોસાયટી (સ્વદેશી મંડળી), વર્તમાનકાળ (ચાલતો વખત), સાંપ્રતકાળ (હાલનો વખત), શીઘ્રકવિ (ઉતાવળથી કવિતા કરનાર-જોડનાર), શ્વેતસમુદ્ર, સંયોગીભૂમિ (જોડનાર ભૂમિ), સર્વસ્વ (સર્વ=સધળી+સ્વ=દોલત, -સધળી દોલત), હાઈકોર્ટ (ધનસાક્ષી મોટી અદાલત), હેડમાસ્તર (મુખ્ય શિક્ષક), મહાકવિ (મોટું દુઃખ), મહાભારત (મોટું ભારત-પાંડવ અને દ્રૌપદના વર્ણનનું વીરરસ કાવ્ય; મોટી લડાઇ, મોટું કામ), મહારાજ (મોટો રાજ, શહેનશાહ), મહારાજ્ય (મોટું રાજ્ય), મહાસાગર (મોટો દરિયો), સત્પુરુષ (સારો માણસ), સદ્ભિમાન (સત+અભિમાન, -સાયું અભિમાન).

(૨). પ્ર, અપ, અવ, દુર્, અતિ, સુ, પ્રતિ, ઉપ, કું વગેરે સંસ્કૃત અવ્યયો બીજા શબ્દની પૂર્વે જોડાઇ કર્મધારય સમાસ બને છે.

સંધિ પ્રકરણમાંના શબ્દો-દુરાચાર, દુર્ગતિ, દુષ્કાળ, સ્વસ્થ, સ્વચ્છ, પ્રત્યાઘાત, પ્રત્યુષકાર, ઉપાખ્યાન, ઉપેન્દ્ર.

પ્રખ્યાત (પ્ર=વિશેષ+ખ્યાત=વખણાએલો, -વિશેષ વખણાએલો, નામાંકિત, જાહેર), પ્રખળ (પ્ર=શ્રેષ્ઠ+ખળ=જોર, -શ્રેષ્ઠ જોરવાળો, જોરાવર), પ્રભાત (પ્ર=શ્રેષ્ઠ+ભાત=પ્રકાશાયણું, શ્રેષ્ઠ પ્રકાશાયણું, સવાર, પ્રાતઃ-

હાળ), અપકીર્તિ (અપ=ખરાબ+કીર્તિ=યશ, -ખરાબ યશ, અપજશ, ખે-
આખર), અવગુણ (અવ=નહારો+ગુણ=દાયદો, -ગેરદાયદો, એખ, દોષ),
દુર્ગંધ (દુર્=નહારી+ગંધ=વાસ, -નહારી વાસ, બદબો), દુર્ગુણ (નહારો
ગુણ, કુટેવ), દુર્દશા (ખરાબ હાલત, પડતી હાલત), દુર્ભાગ્ય (નહારું
નસીબ), દુર્વ્યસન (ખરાબ ટેવ), અતિવૃષ્ટિ (અતિ=વણે+વૃષ્ટિ=વર-
સાદ, -વણે વરસાદ), અતિશ્રમ (ઘણી મહેનત), અત્યુત્તમ (અ-
તિ+ઉત્તમ, -ઘણું ઉત્તમ), સુકીર્તિ (સુ=સારો+કીર્તિ=યશ, -સારો યશ,
સારી નામના), સુબોધ (સારો બોધ, સારું જ્ઞાન), સુભાગ્ય (સારે
રસ્તે), સવા (સ=સારો+વા, -સારો વા), સુવાક્ય (સારું વાક્ય, સારું
બાષણ), પ્રતિપક્ષ (પ્રતિ-સામે પક્ષ, પ્રતિવાદી, શત્રુ), ઉપગ્રહ
(ઉપ=ઉત્તરતો+ગ્રહ, -મોટા ગ્રહની આસપાસ ફરનારા, ચંદ્ર), ઉપવન
(ઉપ=નાનું+વન=જંગલ, -આગ, વાડી), ઉપરાજ્ય (ઉપ=નાનું+રાજ્ય, -
નાનું રાજ્ય, તાબાનું રાજ્ય), કુકર્મ (કુ=નહારું+કર્મ=કામ, -નહારું
કામ), કુવાક્ય (નહારાં વચન), કુસંપ (સંપત્તી ઉલટું, અણબ-
નાવ), કળત (નહારી જત, હલકા કુળનું, નીચ), કમોત (નહારું
મરણ; ખુનથી, હુખ્યાથી, વગેરેથી એકાએક મોત થાય તે), કવેળા
(નહારો વખત).

ફારસી:—ખુશખિબજ (ખુશ=સારો સ્વભાવ), ગેરબંદોખસ્ત
(ગેર=નહારો બંદોખસ્ત, અબ્બવસ્થા), બદદુઆ (બદ=નહારી+દુઆ=
આશિષ, -નહારી આશિષ, શાપ), બદબો (બદ=ખરાબ+બો=વાસ, -
ખરાબ વાસ, દુર્ગંધ).

(૩). પૂર્વપદ નામ હોય પણ તે ઉત્તરપદના વિશેષણ તરીકે વપ-
રાએલું હોય, તો તે સમાસ કર્મધારય છે.

સંધિપ્રકરણમાંના શબ્દો-અઝીઘર, ગરૂઝર, બહાવિં.

અમૃતપાક (અમૃત=જે પીવાથી માણસ અમર થાય છે તે+પાક,
—અમૃત જેવો પાક), અરુણપ્રકાશ (અરુણ=સૂર્ય, સૂર્યનો સારથિ, પીળા-
રાતો, રંગ+પ્રકાશ,—અરુણ જેવો પ્રકાશ), કન્યારત્ન (કન્યારૂપ રત્ન),
કમળનયન (કમળરૂપ આંખ), કવિજન (કવિરૂપ જન), કુટુંબ-
પ્રીતિ (કુટુંબરૂપ પ્રીતિ), જ્ઞાનનીર (જ્ઞાનરૂપ જળ), પુંકેસર (પું=નર
+કેસર=તંતુ,—નરરૂપ તંતુ), સ્ત્રીકેસર (સ્ત્રીરૂપ તંતુ), ભવજળ
(ભવ=સંસારરૂપ જળ), ભવસાગર (સંસારરૂપી સમુદ્ર), સંસાર-
સાગર, સ્ત્રીરત્ન (સ્ત્રીરૂપી રત્ન), હૃદયકમળ (હૃદયરૂપી કમળ).

(૪). પૂર્વપદને ઉત્તરપદની ઉપમા આપી હોય તો તે સમાસ
કર્મધારય છે. ઉદાહરણ—નરસિંહ (સિંહ જેવો નર), નેત્રકમળ (કમળ
જેવું નેત્ર), મુખચંદ્ર (ચંદ્ર જેવું મુખ અથવા મુખ એજ ચંદ્ર),
રાજર્ષિ (ઋષિ જેવો રાજા), સ્વામિનારાયણ (નારાયણ જેવા સ્વામી).

(૫). જે વિશેષણો સાથે આવી સમાસ બને તે કર્મધારય સમાસ છે.

સંધિ પ્રકરણમાંના શબ્દ—ભિન્નાભિન્ન, પૂજ્યારાધ્ય.

અસ્તવ્યસ્ત (અસ્ત=આથમેલું+અસ્ત=વિપરીત,—વેરણખેરણ),
ઉચ્ચનીચ, ઓછુંવધું, છિન્નભિન્ન (ફાટુંતૂટું, વિખરાયલું), થોડું-
ધણું, બહુલું, માંડોધેલો.

૪. દ્વિગુ સમાસ:—જે સમાસમાં પૂર્વપદ સંખ્યાવાચક વિશે-
ષણ હોય, અને સમાસમાં સમૂહનો અર્થ હોય તે દ્વિગુ સમાસ
કહેવાય છે. આ સમાસ કર્મધારય સમાસનો પેટાભાગ છે. દ્વિગુમાં
દ્વિ (જે) સંખ્યાવાચક વિશેષણ હોવાથી આ સમાસ માદ રાખવો
સહેલો પડે છે.

સંધિપ્રકરણમાંના શબ્દો—આરાક્ષરી, પંચામિ, પંચામૃત,
પંચાંગ, પોડશોપચાર, સપ્તર્ષિ, પદ્મણ, પદ્મિપુ, પદ્મસ.

દુપટ્ટો (જે પડવાળો, ખેસ), દોદશ (બંને દિશાનો સમૂહ),
 દિકર (જે હાથ), દિગ્ગતિ (જેવાર જન્મનાર જાતિ-બ્રાહ્મણ,
 ક્ષત્રિય, અને વૈશ્ય; કેમકે તેમને જનોઇ દેવાય છે તે ખીજવાર જન્મ
 થયો કહેવાય છે), ત્રિગુણ (સત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ
 ગુણ), ત્રિદોષ (વાત, પિત્ત અને કફ એ ત્રણ પ્રકારના સંયોગે
 થતો રોગ; મુઝારો), ત્રિભુવન (ત્રણ ભુવન-સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાલ-
 નો સમૂહ), ત્રિલોક-ત્રૈલોક્ય-(ત્રણ લોક-દુનિયા (સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને
 પાતાળ) નો સમૂહ), ચતુર્વેદ (ચાર વેદ-ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ
 અને અથર્વ વેદ), ચોખુટ (ચારે બાજુમાં), ચોધડીડિ, ચાતુર્માસ
 (ચોમાસું), ચોપાસ, પંચગવ્ય (ગાયથી ઉત્પન્ન થયેલાં પાંચવાનાં
 -દૂધ, દહીં, ધી, મૂતર અને છાણ), પંચમહાલ, પંચરાત્ર, પંચ-
 વટી (પાંચ વડનો સમૂહ), પંચશીલ (પાંચ સદ્ગુણ-અહિંસા,
 અસ્તેય (ચોરી ન કરવી), એક પત્નીવ્રત, સત્ય, અને માદક પદા-
 ર્થનો ત્યાગ), પાંચશેરી, ખટઋતુ (છ ઋતુ-વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા,
 શરદ, હેમંત અને શિશિર), ખટરસ (છ રસ-ખાટો, ખારો,
 કડવો, મીઠો, તીખો અને તુરો) ષટ્કર્મ (બ્રાહ્મણનાં છ કર્મ-વેદ
 બળુવા અને બણાવવા, પૂજન કરવું અને કરાવવું, દાન આપવું ને
 લેવું), અષ્ટાવધાન (અષ્ટ=આઠ+અવધાન=ત્રણ, -એકજ વખતે આઠ
 ઠેકાણે લક્ષ રાખવું તે), અઠવાડીડિ, નવટાંક, નવરાત્ર, દશશેરી,
 દશાશ્વમેધ (દશ+અશ્વમેધ, -દશ અશ્વમેધ યગ જ્યાં થયા છે તે જગ્યા,
 કાશીનો એક ઘાટ), બારમાસી (બાર માસનો સમૂહ-વાર્ષિક, બારે
 માસ ફૂલ આવ્યાં કરે તેવો છોડ), ચોસઠકળા (માણસને પ્રવીણ
 થવાની ૬૪ યુક્તિઓ, સર્વગુણસંપન્ન).

૫. બહુગ્રીહ સમાસ:- (૧). એમાં પહેલું પદ વિશેષણ

અને બીજું પદ વિશેષ્ય હોય છે; અને આખો સમાસ બીજા શબ્દનો ગુણ બતાવે છે. આ સમાસ સમજાવવાને 'જે' ની પહેલી સિવાયની હરકોઇ વિભક્તિ વાપરવી પડે છે. બહુવ્રીહિ શબ્દ જ પોતે બહુ-વ્રીહિ સમાસ છે. બહુવ્રીહિ=બહુ છે વ્રીહિ (ડાંગર) જેની થાસે એવો.

સંધિ પ્રકરણમાંના શબ્દો—દશાંશ, પીતાંબર, શ્વેતાંબર, ગોળા-કાર, ત્રિકોણાકાર, શુંડાકાર, મળનન, દશાનન, નરાદિ, ઈંદ્રાદિ, ઇચ્છા-દિક, જિતેન્દ્રિય, ઇત્યાદિ, મન્વાદિ, પિત્રાદિ, દિગમ્બરી, પદ્મપદ, તપોધન.

મૃગલોચનનો અર્થ મૃગ જેવાં લોચન થતો હોય તો કર્મધારય સમાસ, પણ મૃગલોચની (સ્ત્રી) નો અર્થ મૃગ જેવાં લોચન છે જેનાં થતો હોય તો તે બહુવ્રીહિ સમાસ છે. અશ્વમેધ (અશ્વ= ઘોડો+મેધ=હોમવું તે,—ઘોડો હોમાય છે જેમાં તે, ચક્રવર્તી રાજાથી જ થતો યજ્ઞ), અષ્ટપુણ્ય (આઠ પુણ્યા જેવો આકાર જેનો છે તે), ચોપુણ્ય, આસ્તિક (અસ્તિ=હે+ક પ્રત્યય (કેટલાક બહુવ્રીહિ સમાસને છેડે આવે છે),—છે ઇશ્વર એવી શ્રદ્ધા જેની તે), એકદળ [એક છે દળ જેમાં એવી (વનસ્પતિ)], દ્વિદળ [બે છે દળ જેમાં એવી (વનસ્પતિ)], કૃતકૃત્ય (કૃત=કરાયલું, પ્રાપ્ત થયલું+કૃત્ય,—પ્રાપ્ત થયેલાં છે કૃત્ય જેનાં), ધંટાકાર (ધંટ+આકાર,—ધંટ જેવો આકાર છે જેનો તે), ચતુરંગી (ચતુર્=ચાર+અંગ=ભાગ+ઈ=વાળી,—ચાર છે અંગ જેનાં એવી (સેના); હાથી, ઘોડા, રથ, ને પાંચદળ એ સેનાનાં ચાર અંગ ગણાય છે), ચતુર્ભૂજ [ચાર છે હાથ જેને (વિષ્ણુ)], ચતુર્મુખ [ચાર છે મુખ જેને (બ્રહ્મા)], પંચમુખી [પાંચ છે મુખ જેને (હનુમાન)], ચિન્તાશીલ (ચિન્તા છે શીલ—સ્વ-

ભાવ જેનો એવો, દ્વિકરમદ), દાનશીલ (દાન છે સ્વભાવ જેનો, દાનદેનાર), વિચારશીલ (વિચાર છે સ્વભાવ જેનો, વિચારવાળો), ત્રિરાશિ (ત્રિ=ત્રણ+રાશિ=પદ, -ત્રણ છે પદ જેમાં, ત્રણ પદ પરથી એથું પદ શોધી કાઢવાની રીત), ત્રિલેચન (ત્રણ છે લેચન-આંખ જેને, મહાદેવ), ત્ર્યંબક (ત્રિ+અન્બક=આંખ, -ત્રણ છે આંખ જેને, મહાદેવ), દ્વ્યર્થ (દ્વિ=એ+અર્થ, -એ છે અર્થ જેના તે), નમ્રતા-પૂર્વક (નમ્રતા છે પૂર્વ જેમાં), નિયમપૂર્વક (નિયમ છે પૂર્વ જેમાં, નિયમ પ્રમાણે), વિધિપૂર્વક (વિધિ-રીતિ છે પૂર્વ જેમાં, રીતિ પ્રમાણે), પતિવ્રતા [પતિ=સ્વામી+વ્રત=નિયમ+આ=ના. જા. પ્ર., -પતિ છે વ્રત જેનું એવી (સ્ત્રી); શિયળ પાળનારી સ્ત્રી], પુણ્યશ્લોક [પુણ્ય=પવિત્ર+શ્લોક=નામ, -પવિત્ર છે નામ જેનું; તે ચાર ગણાય છે-નળ, યુધિષ્ઠિર, જનક, જનાર્દન (વિષ્ણુ)], ભાવકર્તૃક (ભાવ છે કર્તા જેનો), મત્સ્યગંધા [મત્સ્ય=માછલું+ગંધ+આ=ના. જા. પ્ર., -માછલાંના જેવી ગંધ છે જેની એવી (સ્ત્રી)], મુસળધાર [મુસળ-સામેલા જેવી ધાર છે જેની એવો (વરસાદ)], વિદ્યુતવાહક (વિદ્યુત-વીજળી છે ઝટ વહેનાર જેમાં એવો), વીસભૂજ [વીસ છે ભૂજ-હાથ જેને એવો (રાવણ)], શતપદી [શત=સો+પદ=પગ+ઈન્વાળો, -સો છે પગ જેને (કાનખજુરો)], સ્વયંવર (સ્વયં-જાતે વરે છે કન્યા, વર જેમાં તે), સ્વરસંવાહક (સ્વર-અવાજને, છે લઈ જતાર જેમાં એવો), હસમુખો (હસતું છે મુખ જેનું તે).

(૨) અપ, નિસ્-નિર્, વિ, સુ, અ, અન, ક્ષ, ન,

સ, સહ સંસ્કૃત અવ્યયો બીજા શબ્દની પૂર્વે જોડાઈ બહુવ્રીહિ સમાસ બને છે.

સંધિ પ્રકરણમાંના શબ્દો—અપાંગ, નિરંતર, નિરર્થક, નિર્દોષ,

નિર્બલ, નિરભિમાન, નિર્લજ્જ, નીરસ, નીરાગ, નીરવ, નિષ્કલંક, નિષ્પાપ, નિષ્ફલ, નિશ્ચિન્ત, નિસ્તેજ, નિઃશંક, નિઃસંશય, સાક્ષર, સાષ્ટાંગ, સૈદ્ધિય, સહોદર.

નિર્મળ (નિર્+નહિ+મળ=મેલ, -નથી મેલ જેમાં-મળ વગરનું, સ્વચ્છ), નિરાશ (નિર્+આશા, -નથી આશા જેને, આશામંત્ર, નાકમેદ), નિરુદ્ધમી (નર્+ઉદ્ધમી, -નથી ઉદ્ધમ જેને, ઉદ્ધમ વગરના), નિર્ભય (નથી ભય જેને, ખીક વગરનું), નિર્દય (નથી દયા જેમાં, દયા વગરનો, ધાતકી), નિરાકાર (નિર્+આકાર, -નથી આકાર જેનો, વિધ્યુ, શિવ, પરમાત્મા), નિષ્કપટી (નિસૂ=નહિ+કપટી, -નથી કપટ જેમાં, કપટ વગરનો, નિખાલસ), વિધવા [વિ=મૃત+ધવ=ધણી+આ=ના. જ્ઞ. પ્ર., -મૃત છે ધણી જેનો એવી (સ્ત્રી), રાંડીરાંડ], વિમળ (વિ=વિના+મળ=મેલ, -નથી મળ જેમાં, મેલ વગરનું, સ્વચ્છ, નિર્મળ), વિમુખ (વિ=ઉલટું+મુખ, -ઉલટું છે મુખ જેનું, પ્રતિકૂલ, વિરુદ્ધ, વિપરીત), સુવાસિક (સુ=સારી+વાસ=ગંધ+ઘટ=વાળું, -સારી છે ગંધ જેની, સારી ગંધવાળું), સુવાસિત (સારી છે વાસ જેની, સારી વાસવાળું), સુશોભિત (ધણી છે શોભા જેની, ધણું શોભિતું, સુંદર), અકર્મક [અ=નહિ+કર્મ+ક, -નથી કર્મ જેમાં એવું (ક્રિયાપદ)], અનાથ (નથી ધણી જેનો, આશ્રય આપનાર નથી એવો, લાચાર), અપુષ્પ [નથી પુષ્પ-ફૂલ જેમાં એવી (વનસ્પતિ)], અપૂર્વ (નથી પૂર્વ-પહેલાં જેનું, પહેલાં ન બન્યું હોય તેવું, અસાધારણ), અલૌકિક (નથી જોડ લૌકિક-દુનિયામાં જેની એવું), અવિનાશી (અ+વિનાશ=નાશ+ઈ=વાળો, નથી નાશ જેનો એવો, અમર, પરમાત્મા, બ્રહ્મ), અવ્યય [અ+વ્યય=ફેરફાર, -નથી ફેરફાર જેમાં એવો (શબ્દ)], અશરણ (નથી આશ્રય જેને એવો), અનુત્તમ (અનૂ=નહિ+ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ, -નથી શ્રેષ્ઠ

જેનું, જેનાથી બીજું શ્રેષ્ઠ ન હોય તેવું, અપૂર્વ), કુચુદ્ધિ (કુ=નહારી+
ચુદ્ધિ, -નહારી છે ચુદ્ધિ જેની), નારિતક (ન=નહિ+અસ્તિ=એ+ક
પ્રત્યય, -છે નહિ-નથી ધ્વિર એવી શ્રદ્ધા જેની તે), સકર્મક [સ=સાથે+
કર્મ+ક, - કર્મ સાથે (ક્રિયાપદ)], સધીર (ધીરજ સાથે, ધૈર્યવાળું),
સફળ (ફળ સહિત, લાભદાયક), સમુદ્ર (સ=સાથે+મુદ્રા=મર્યાદા,
મર્યાદા સાથે), સાર્થક (સ+અર્થ=પ્રયોજન+ક પ્રત્યય, -પ્રયોજન સાથે,
કૃતાર્થ, સફળ), સહકુટુંબ (કુટુંબ સાથે).

ફારસી—કમખપ્ત (કમ=ઓછું+ખપ્ત=નસીબ, -ઓછું છે
નસીબ જેનું તે, ઓછા નસીબવાળો, બાબ્બહીન), કમજેર, કમ-
નજર, ખૂબસૂરત (ખૂબ=સારી+સૂરત=શિકલ, -સારી છે શિકલ જેની
એવો), ખેકદર (ખે=નહિ+કદર=યુગ્મ, -નથી યુગ્મ જેને એવો), ખે-
કાળજી, ખેનમુન (ખે+નમુન=નમુનો, -નથી નમુનો જેનો, જેની ખરા-
બર બીજો નમુનો નથી તે, ઘણુંજ સુંદર), ખેસૂર (ગાયનના સૂર-
સ્વર વગરનું), ખેહદ (હદવગરનું, અતિશય).

(૩). બહુવ્રીહિ સમાસમાં બંને પદો એકજ વિભક્તિમાં હોય
છે, પણ કોષ્ઠક પ્રસંગે જુદીજુદી વિભક્તિમાં હોય છે. ઉદાહરણ-ચક-
પાણિ (ચક=વિષ્ણુનું હથિયાર+પાણિ=હાથ, -ચક છે હાથમાં જેના;
વિષ્ણુ), પદ્મનાભ= (પદ્મ=કમલફૂલ+નાભ=દુંડી, -પદ્મ છે દુંડીમાં
જેના; વિષ્ણુ), શારંગપાણિ (શારંગ=વિષ્ણુનું ધનુષ્ય+પાણિ, -
શારંગ છે હાથમાં જેના; વિષ્ણુ), દામોદર (દામન=દોરી+
ઉદર=પેટ, -દોરી છે પેટ ઉપર જેના; વિષ્ણુ), પિનાકપાણિ (પિનાક
=શિવનું ધનુષ્ય+પાણિ, -પિનાક છે હાથમાં જેના; શિવ), શલ-
પાણિ (શલ=ભાલો છે હાથમાં જેના; શિવ), બાલચંદ્ર (ચંદ્ર છે

બાલ-કપાળમાં જેના; શિવ), વીણાપાણિ (વીણા-તંત્રુરો છે હાથમાં જેના; નારદમુનિ.)

(૪). ઝપાઝપી, ધખાધખી, લડાલડ, વડાવડ આવા સમાસો અહુપ્રીઢિમાં ગણાય છે.

૬. અવ્યયીભાવ સમાસ:—જે સમાસમાં પૂર્વપદ અવ્યય હોય, અને આખો સમાસ અવ્યય તરીકે વપરાયો હોય; તેને અવ્યયીભાવ (અવ્યય ન છતાં અવ્યય થવું) સમાસ કહે છે, ઉદાહરણ—યથાશક્તિ (યથા=જેમ, પ્રમાણે+શક્તિ, -શક્તિ પ્રમાણે. યથા અવ્યય છે, શક્તિ નામ છે, યથાશક્તિ અવ્યય છે એટલે શક્તિ નામ છતાં અવ્યય થયો છે), પ્રતિક્ષણે (દરેક ક્ષણે), પ્રતિદિન (દરરોજ), પ્રતિવર્ષ (દર-વર્ષ), ખેશક (શંકાવગર), યથાક્રમ (અનુક્રમ પ્રમાણે), યથાર્જન (પોતપોતાની સમજ પ્રમાણે), યથાન્યાય (ન્યાય પ્રમાણે), યથારુચિ (રુચિ પ્રમાણે), યથાર્થ (અર્થ પ્રમાણે, ખરોખર), યથાવિધિ (વિધિ પ્રમાણે), યથાસ્થિતં (પૂર્વે જે સ્થિતિ હોય તેમ), યથેચ્છ, (ઇચ્છા પ્રમાણે), યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌ (યાવત=ન્યાંસુધી+ચંદ્ર+દિવાકર=સૂર્ય, -સૂર્યચંદ્ર તથે ત્યાંસુધી), હંરધડી (ધડીએપલકે, વારેવારે) હરરોજ (દરરોજ), હરવર્ષ (દરવર્ષ).

૭. મધ્યમપદ લોપી સમાસ:—સમાસનો વિગ્રહ કરતાં વચ્ચે બીજા શબ્દો ઉમેરવા પડે, તે મધ્યમપદલોપી સમાસ કહેવાય છે. આ સમાસમાં મધ્યમ પદનો લોપ હોય છે માટે તેનું નામ મધ્યમ-પદલોપી પડેલ છે. ઉદાહરણ—કલ્પવૃક્ષ (કલ્પ-ઇચ્છા+વૃક્ષ, -ઇચ્છા પૂરનાર વૃક્ષ), કામધેનુ (કામ=ઇચ્છા+ધેનુ=ગાય, -ઇચ્છા પૂરનારી સ્વર્ગની ગાય), ક્રિયાપદ (ક્રિયા બતાવનાર પદ), ખાંડકેરી (ખાંડ પાચેલી કેરી), ગુજમુક્તા (ગજ=હાથી+મુક્તા=મોતી, -હાથીના માથાનું મોતી),

ગુરુવાકર્ષણ (ગુરુત્વ=ભાર+આકર્ષણ, -ભાર ઉત્પન્ન કરનાર આકર્ષણ),
 ગોરજ (ગો-ગાયોથી ઉડતી ધૂળ), ગોળપાપડી (ગોળથી બનેલી
 પાપડી), જળકૂકડી (જળમાં રહેનાર કૂકડી), ગ્વાનતંતુ (ગ્વાન
 આપનાર તંતુ), ધર્મદારા (ધર્મ=ધર્મશાસ્ત્ર+દારા=સ્ત્રી, -ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે
 પરણેલી સ્ત્રી), ધર્મયુદ્ધ (ધર્મના-યુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે યુદ્ધ-લડવું
 તે), પાયદળ (પાય=પગ+દળ=લશ્કર, -પગે ચાલનાર લશ્કર), મધ-
 માખી (મધ બનાવનારી માખી), લક્ષકામ (લાકડાતું બનાવેલું
 કામ), લોકવખાણુ (લોકે કરેલાં વખાણુ), વિરામચિહ્ન (વિસામો
 લેવાનો બતાવનાર નિશાની), વિપુલવૃત્ત (વિપુલ=જ્યાં સૂર્ય હોવાથી
 રાત્રિદિવસ સરખાં થાય છે તે બિંદુ+વૃત્ત=ગોળ, -વિપુલમાં જનાર
 વૃત્ત-પૃથ્વીના મધ્યભાગે વિપુલ બિંદુમાં થઈને જનાર વૃત્ત), શિલા-
 લેખ (શિલાપર કોતરેલ લેખ), સિંહાસન (સિંહ+આસન, -સિંહના
 આકારનું આસન), હોકાયંત્ર (હોકા=દિશા+યંત્ર, -દિશા બતાવ-
 નાર યંત્ર).

નીચે લખેલા શબ્દો બીજાની પૂર્વે આવી સમાસ કરે છે, એ
 સમાસ કષ્ટ જાતનો બન્યો છે તે વિદ્યાર્થીઓને બતાવવું.

અંતરઃ—૧. માંહે.

અંતઃકરણ (અંતઃ=માંહે+કરણ=કરનાર, -માંહેથી કરનાર, મન, હૃદય),
 અંતઃપુર (અંતઃ=માંહે+પુર=થહેર, -સ્ત્રીઓને બેસવાનો ધરની અંદરનો
 ઓરડો, જનનખાતું, રણવાસ), અંતરાત્મા (અંતર+આત્મા, -અંદરનો
 આત્મા, જીવ, પ્રાણ; મન, અંતઃકરણ), અંતરિક્ષ (અંતર+ઇક્ષ=જોવું
 તે, -માંહેથી જોવું તે; આકાશ, આસમાન), અંતર્ગત (અંતર+ગત=

ગયેલો, -માંહે ગયેલો, વિસ્મૃત; પુખ્ત), અંતર્ગોળ (અંતર્+ગોળ, -માંહેથી પોલો એવો જે ગોળ આકાર લે, ગગનાકાર), અંતર્યક્ષુ (અંતર્+અક્ષુ=આખ, -ભિતર જોઈ શકે તેવાં અક્ષુ), અંતર્ગાન (અંતર્+ગાન=અણવું તે, -માંહેનું અણવું તે, ભિતરની વાતનું જે ગાન તે), અંતર્વચ્ચા (અંતર્=અંદર+ત્વચ્ચા=છાલ, -અંદરની છાલ, અંતર-છાલ), અંતર્દશા (અંતર્+દશા=હાલત, -ભિતરની ખરી હાલત, મનની સ્થિતિ), અંતર્દાહ (અંતર્+દાહ=ખળવું તે, -અંદરનું ખળવું તે, મનનો ખળાપો), અંતર્દૃષ્ટિ (અંતર્+દૃષ્ટિ=જોવું તે, નજર, -અંદરનું જોવું તે, આત્માનું ચિન્તન કરનાર), અંતર્દાર (અંતર્+દાર=ખારણું, -માંહેનું ખારણું, ચોર દરવાજો), અંતર્ધાન (અંતર્+ધાન=ધારણ કરવું તે, -સંતાપ જવું તે, લોપ), અંતર્ધ્યાન (અંતર્+ધ્યાન=ધ્યાન ધરવું તે, -મનમાં ધ્યાન ધરવું તે, સમાધિ), અંતર્ભાવ (અંતર્+ભાવ=વૃત્તિ, -અંતરની વૃત્તિ, મનનો ભાવ, અભિપ્રાય), અંતર્યામી (અંતર્+આમી=રોકનાર, -માંહેથી રોકનાર, આત્મા, પરમાત્મા; અંતરજામી), અંતર્લાપિકા (અંતર્+લાપિકા=ઉખાણું, કોહડો, -એકાદા વાક્યમાં કે કવિતામાં અક્ષરો એવી રીતે ગોઠવેલા હોય કે તેમાંથી થોડા અક્ષર લઈએ તો બીજો અર્થ નીકળે), અંતર્વૃત્તિ (અંતર્+વૃત્તિ=હાલત, -મનની હાલત, અંતર્ભાવ).

૨. વચમાં.

અંતઃપટ (અંતઃ=વચમાં+પટ=લૂગડું, -વચ્ચેનું લૂગડું, પડો, લગ્ન વખતે વરકન્યાની વચ્ચે જે આવડો પડો ધરવામાં આવે છે તે), અંતરાય (અંતર્=વચમાં+આય=જવું તે, -વચમાં જવું તે, વિધ, હરકત.)

ન-નહિ.

નગ (ન=નહિ+મ=જનાર, -નહિ જનાર, પવેત, ઝાડ), નપું-
સક [ન=નહિ+પુંસ=મરદ+ક પ્રત્યય, -મરદ નહિ તે, હીજડો; પાણી
વગરનું; નાન્યતર (બ્યાકરણમાં)], નાસ્તિ (ન=નહિ+અસ્તિ=છે, -
છે નહિ તે, નથી).

ગુજરાતી શબ્દો-નકામું (હ=છા વગરનું, અમથું; ખીન રોજ-
ગારી, ફળ વગરનું), નગણું (ગુણ વગરનું, કૃતક્રી, નીમકહરામ),
નછોરનું (છોકરા વગરનું, વાંઝિયું), નજીવું (માલ વગરનું), ન-
ધણિયાતું (ધણીવગરનું), નનામું (લખનારનું નામ ન હોય તેવું,
નામ વગરનું), નપણું (પગ વગરનું, લંગડું; ઝૂળ વગરનું, ખોટું),
નફકર (ફિકર વગરનું, કાળજી વગરનું), નમાયું (મા વગરનું), ન-
માણું (માલ વગરનું, શક્તિ વગરનું), નમેઈ (મહેર-દયા વગરનું, નિર્દય).

પર-૧. પારકું-ખીજી.

પરકાયા (પર=ખીજી+કાયા=શરીર, -જીવે ખીજની કાયામાં
પ્રવેશ કરવો તે), પરકીયા (પારકાની સ્ત્રી), પરગણુ (પર=પારકી+
ગણુ=ગરજ મટાડનાર, -પારકાની ગરજ મટાડનાર), પરગામ (ખીજી
ગામ), પરધર (પારકું ધર), પરતંત્ર (પર=પારકું+તંત્ર=તાબે, -
પારકાને તાબે, પરાધીન, સ્વતંત્ર નહિ તે), પરદારા (પર=પારકી
+દારા=સ્ત્રી, -પારકી સ્ત્રી), પરદુઃખભંજન (પર+દુઃખ+ભંજન=
ભાગનાર, -પારકાનું દુઃખ ભાગનાર-મટાડનાર), પરદેશ (પારકો દેશ,
જન્મ ભૂમિથી દૂર મુલક તે), પરધન (પારકું ધન), પરધર્મ
(પારકો ધર્મ, પોતાના કુળધર્મથી ખીજે ધર્મ તે), પરનિંદા
(પારકી નિંદા કરવી તે), પરપેઠ (પર=ખીજી+પેઠ, -ત્રીજી વારની
હુંડી-“હુંડી, પેઠ, પરપેઠ”), પરરાજ્ય (પર=ખીજી+રાજ્ય, -

જે રાજ્યમાં પોતે રહેતો હોય તેથી બીજું રાજ્ય; સ્વદેશમાં પરદે-
શીનું રાજ્ય), પરલોક (પર=બીજી+લોક=દુનિયા, -બીજી દુનિયા,
મુવા પછી બ્યાં જઈ વસવું થાય છે તે-સ્વર્ગ), પરવશ (પર+વશ
=તાબે, -પારકાને તાબે, પરાધીન, પરતંત્ર), પરત્ની (પારકી સ્ત્રી,
પરદારા), પરસ્વાધીન (પારકાને સ્વાધીન-તાબે, પરાધીન, પરતંત્ર),
પરહસ્તગત (પર+હસ્ત=હાથ+ગત=ગયેલું, -પારકાને હાથ ગયેલું).

૨. મોટું.

પરબ્રહ્મ (પર=મોટો+બ્રહ્મ, -મોટો બ્રહ્મ, જગદીશ્વર, પ્રભુ),
પરાર્થ (પર=મોટો+અર્થ, -મોટો અર્થ).

૩. દૂર—પરોક્ષ (પર=દૂર+અક્ષિ=આંખ, -નજર ન પડે તેમ,
ગેરહાજરીમાં, પ્રત્યક્ષથી ઉલટું).

પરમ—સૌથી શ્રેષ્ઠ.

પરમપદ (પરમ=શ્રેષ્ઠ+પદ=સ્થાન, -મોક્ષપદ), પરમપ્રિય (ઘ-
ણુંજ વહાલું).

પુનર્—ફરીથી:

પુનરપિ (પુનર્=ફરીથી+અપિ=પણ, -ફરીથી પણ), પુનર્જન્મ
(પુનર્=ફરીથી+મવ=થવું તે, જન્મ, -ફરીથી જન્મ, બીજો જન્મ),
પુનર્જન્મ (પુનર્+જન્મ=જન્મવું તે, -મુવા પછી ફરીથી જન્મ લેવો
તે), પુનર્લભ (પુનર્+લભ=જોડાયલાં, -ફરીથી જોડાયલાં, ફરીથી
પરણવું તે, પુનર્વિવાહ, વિધવાવિવાહ), પુનરાવર્ત (પુનર્+આવર્ત=
પાછા ફરવું તે, ફરીથી પાછા ફરવું તે), પુનરુક્તિ (પુનર્+ઉક્તિ=
બોલવું તે, -ફરીથી બોલવું તે), પુનરુદ્ધાર (પુનર્+ઉદ્ધાર=બહાર લઈ
લેવું તે, -સંસાર સમુદ્રમાંથી ફરીથી બહાર કાઢવું તે, ફરીથી કલ્યાણ

કરવું તે), પુનઃસંસ્કાર (પુનર્+સંસ્કાર=ચોખ્ખતા આણુનાર ક્રિયા, - દાર માંસાદિ ખાવાથી બ્રાહ્મણ ઇત્યાદિને ફરીથી પવિત્ર કરવાને જે ક્રિયા કરે છે તે).

સ કે સહ પૂર્વપદવાળા સમાસ બહુવ્રીહિ હોય છે.

સ—૧. સાથે.

સકળ (સ=સાથે+કળા=ભાગ, -ભાગ સાથે, સધળું, આખું; સર્વે), સકામ (સ+કામ=ઇચ્છા, -સહિત-ફળની ઇચ્છા સહિત ભક્તિ તે, અને ફળની ઇચ્છા વગરની ભક્તિ તે નિષ્કામ ભક્તિ), સકારણ (સ+કારણ=હેતુ, -હેતુ સહિત), સકેશ (વાળવાળું), સકોપ (સ+કોપ=ગુરસો, -ગુરસા સહિત), સક્રિય (સ+ક્રિયા=કાર્ય, કામ, -કાર્ય સાથે-ચંચળ), સક્રોધ (સ+ક્રોધ=ગુરસો, -ગુરસા સહિત, ક્રોધમાં આંવેલું), સગણ (સ+ગણ=સમૂહ, શિવની સેનાનાં ટોળાં, -ગણ સહિત-શિવ), સગર્ભ (ગર્ભવાળું), સગુણ (આકાર બાવાદિક ગુણ સહિત જે હોય તે), સગુણભક્તિ (આકાર વગેરે ગુણવાળા ઈશ્વરની ભક્તિ), સચરાચર [સચર (સ+ચર=ચાલવું તે, -ચાલવાપણું સહિત-જીવવાળા) + અચર (અ=નહિ+ચર=ચાલવું તે, -ચાલવાપણું નથી એવા-જીવ વગરના), -સચર અને અચર પદાર્થમાં વ્યાપી રહેલ-પરમેશ્વર], સચિત્ર (ચિત્ર સહિત), સચેતન (સ+ચેતન=આત્મા, -આત્મા સહિત, જીવવાળું; જાગૃત, સાવધ), સજળ (જળ-પાણી સહિત, બીનું), સજીવ (જીવવાળું, જીવતું), સજ્નેકું (સ્ત્રીપુરુષનું જોડું, વરવહુ), સત્રીક (સ+ત્રીકા, -ત્રીકા સહિત, સમજીતી સહિત પુસ્તક), સદ્ય (સ+દ્યા, -દ્યાળું), સદોષ (દોષવાળું, અપરાધી, ખોટું), સધન (ધન સહિત, ધનવાન, પૈસાદાર), સધવા (સ=સાથે

+ધવ=ધણી+આ=ના.ન.પ્ર.,-જેનો ધણી હયાત છે તેવી સ્ત્રી), સનાથ (સન્નાથ=ધણી,-ધણી સહિત, રક્ષિત), સનાદ (નાદ-અવાજ સહિત), સપરિવાર (પરિવાર-છોકરાં ઈયાં સહિત), સપિંડ (પિંડ સંબંધવાળાં સગાં), સપુષ્પ (પુષ્પ-ફૂલ સહિત), સપ્રમાણ (પ્રમાણ-આધાર સહિત), સપ્રેમ (પ્રેમસહિત), સખળ (ખળ સહિત), સમર્યાદ (મર્યાદા-હદવાળું, પાસે, માનવંત), સરસ (રસ સહિત, સુંદર, નવું), સરોષ (રોષ-ગુરસા સહિત, ક્રોધી), સલજ્જ (લજ્જ સહિત), સવા (સં. સપાદ, પાદ-પા સહિત, સવાદશ=દશ+પા), સવિસ્તર (વિસ્તાર સહિત), સવિસ્મય (વિસ્મય-આશ્ચર્ય સહિત), સશક્ત (શક્તિ સહિત, જોરાવર, મજબુત), સશોક (શોકયુક્ત, દુઃખપીડિત), સસૈનિક (સિપાઈ સાથે), સસ્નેહ (ર્નેહ-પ્યાર સાથે), સહર્ષ (હર્ષ સહિત, આનંદી), સહૃદય (હૃદય-પ્યાર સહિત, માયાળુ, દયાળુ, વિદ્વાન માણસ), સાકાર (આકાર સહિત, મૂર્તિમાન), સાક્ષી (સન્અક્ષિન્,-આંખ. સાથે, નજરે જોનાર માણસ, શહેદ), સગિપાંગ (સન્અંગ+ઉપાંગ,-અંગ અને ઉપાંગ સહિત, આખું, સહીસલામત), સાડા (સં. સાર્ધ. સ=સાથે+અર્ધ,-અર્ધ સહિત. સાડાત્રણ-ત્રણ+અર્ધ), સાદર (આદર-માન સહિત), સાઘંત (સન્આદિ+અંત,-આદિ અંત સહિત, બધું, સધળું), સાનંદ (આનંદ-ખુશી સહિત), સાનંદાશ્ચર્ય (સન્આનંદ+આશ્ચર્ય,-આનંદ સાથે આશ્ચર્ય), સાનુકૂળ (અનુકૂળ પડતું, મદદગાર), સાપરાધ (અપરાધવાળો), સાર્દ્ર (સન્આર્દ્ર=બીનું), સાવધાન (અવધાન-ધ્યાન સહિત, જાગ્રત), સાશ્ચર્ય (આશ્ચર્ય-અચંબા સહિત).

૨. સમાન-સરખું.

સગોત્ર (સ=સરખું+ગોત્ર,-એકજ ગોત્રનું), સજાતિ (સરખી

જાતિનું, તેજ જાતિનું), સદશ (સ=સરખું+દશ=જેવું તે, -સરખું), સાદશ્ય (સદશ=સરખું+ય=પણું, -સરખાપણું-મળતાપણું), સધર્મી (સ=સરખા+ધર્મ+ધિ=વાળા, -એક ધર્મવાળા), સમાન (સરખા માન-માપવાળા, બરાબર), સમાનાર્થ [સમાન=સરખા+અર્થ, -એકજ અર્થના (શબ્દો)], સરૂપ (સરખું રૂપ, એકજ જાતનું), સારૂપ્ય (સરૂપ=સરખું રૂપ+ય=પણું, -સરખારૂપપણું-સમાનતારૂપ મુક્તિ), સર્વર્થ (સ+ર્વર્થ=રંગ, અક્ષર, જાત, -એકજ સ્થાનથી બોલાતા અક્ષર; એકજ જાતનું), સોદર (સ=સમાન+ઉદર=પેટ, -એકજ માતાને પેટ જન્મેલ-સગો બાઈ), સોદરા (સગી બેન).

સહ—૧. સાથે.

સહકારી (સહ=સાથે+કારી=કરવાવાળાં, -સાથે કામ કરનાર-મદદગાર), સહગમન (સહ=સાથે+ગમન=જવું તે, -સાથે જવું તે-પતિ મરી ગયાથી તેની સ્ત્રીએ તેના શબ સાથે બળી મરવું તે, સતી થવું તે), સહચરી (સહ=સાથે+ચરી=જવાવાળી, -સાથે જવાવાળી, સખી, બેનપણી, સહીયર; ધર્મપત્ની), સહજ (સહ=સાથે+જ=જન્મનાર, -સાથે જન્મનાર, જન્મથી સાથે હોય તેવું, સ્વાભાવિક, કુદરતી; સ્વાભાવિક થોડી મહેનતે થાય તેવું, સુબલ), સહવર્તમાન (સહ=સાથે +વર્તમાન=હોતું, -સાથે હોતું; સાથે, જોડે), સહવાસ (સહ+વાસ=વસવું તે, -સાથે વસવું તે, પરિચય, સંબંધ), સહાય (સહ+અય=જવું તે, -સાથે જવું તે, મદદ).

૨. સમાન-સરખું. સહોદરા (સગી બહેન),

સત્—સારું.

સત્કાર (સત્=સારું+કાર=કરવું તે, આદરમાન, પૂજા, બોજન, સંભાળ), સત્કૃતિ (સત્+કૃતિ=કરવું તે, સારું કૃત્ય, પુણ્યકૃતિ, સદ્ગુણી

કામ), સતિક્રિયા (સત્+ક્રિયા=કામ, -સારાં કામ, રૂકાં આચરણ), સત્ત્વ [સત્=હોતું, થતું, સાચું, સાઈ+ત્વ=પણું, -હોવાપણું, થવાપણું, દ્રવ્ય, સાર, રસ, બળ, પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણ (સત્ત્વ, રજ, અને તમ) માંનો એક ગુણ], સત્પાત્ર (સદ્ગુણી માણસ), સત્પુત્ર (ઉત્તમ પુત્ર), સત્સંગ (સત્+સંગ=સોળત, -સદ્ગુણીની સોળત), સદ્ગૃહસ્થ (સત્+ગૃહસ્થ=આબરૂદાર, -સારો આબરૂદાર, માનવતો પુરુષ), સદ્મંથ્ર (સત્+મંથ્ર=પુસ્તક, -સાઈ પુસ્તક), સદ્ધર્મ (સત્+ધર્મ, -સાચો ધર્મ, સદાચાર), સદ્ભાવ (સત્+ભાવ=ધૃષ્ટા, -સારી ધૃષ્ટા), સદ્વર્તન (સત્+વર્તન=વર્તવું તે, -સાઈ વર્તવું તે, સારી ચાલચલગત), સદ્વસ્તુ (સત્=સારી, ખરી+વસ્તુ=ચીજ, દ્રવ્ય, પદાર્થ, નાટક વગેરેનો વિષય, -સારી વસ્તુ, ખરી વસ્તુ), સદાસના (સત્+વાસના=ધૃષ્ટા, -સારી ધૃષ્ટા), સન્મિત્ર (સત્=સાચો+મિત્ર, સાચોમિત્ર), સદાચરણ (સત્=સારી+આચરણ=ચાલ, -સારી ચાલ).

સ્વ—પોતાનું.

સ્વકર્તવ્ય (સ્વ+કર્તવ્ય=કામ, કરજ, -પોતાની કરજ), સ્વકલ્પિત (સ્વ+કલ્પિત=અનુમાન કરેલું, -પોતાનું અનુમાન કરેલું, પોતાની કલ્પનાનું), સ્વકીય (પોતાનું, ખુદનું), સ્વકીયા (પોતાની પરણિયત સ્ત્રી), સ્વકુકુબ્ધ (પોતાનું કુકુબ્ધ), સ્વકૃત્ય (સ્વ+કૃત્ય=કામ, કરજ, -પોતાની કરજ), સ્વગૃહ (સ્વ+ગૃહ=ઘર, -પોતાનું ઘર), સ્વચ્છંદી (સ્વ+ચ્છંદ=ધૃષ્ટા, -પોતાની ધૃષ્ટા પ્રમાણે ચાલનાર, સ્વાધીન, જંગલી), સ્વજ (સ્વ+જ=જન્મેલું, -પોતાની મેળેજ જન્મેલું; છોકરો; પરસેવો), સ્વજા (છોકરી), સ્વજન (પોતાનું માણસ, સગું), સ્વજાતિ (પોતાની જાત), સ્વજાતીય (પોતાની જાતનું), સ્વતઃ (પોતાની મેળે, પોતાથી, જાતે), સ્વદેશ (પોતાનો મુલક),

સ્વધર્મ (પોતાનો ધર્મ), સ્વનગર (પોતાનું નગર), સ્વનાશ (પોતાનો નાશ), સ્વપ્રકાશક (પોતાના તેજથી પ્રકાશનાર), સ્વભાવ (સ્વ+ભાવ=ગુણ, -પોતાનો ગુણ; પ્રકૃતિ, કુદરત), સ્વભાષા (પોતાની ભાષા, માતૃભાષા), સ્વભૂમિ (પોતાનો દેશ), સ્વરક્ષણ (પોતાનું રક્ષણ), સ્વરાજ્ય [પ્રજાસત્તાક રાજ્ય, દેશીનું (પરદેશીનું નહિ) રાજ્ય], સ્વરાષ્ટ્ર (સ્વ+રાષ્ટ્ર=દેશ, -પોતાનો દેશ), સ્વરૂપ (પોતાનું રૂપ, અહેરો, સ્વભાવ), સ્વવશ (પોતાને તાબે), અસ્વસ્થ (અશાન્ત, રોગી, દુઃખી), સ્વહિત (પોતાનું કલ્યાણ), સ્વાધ્યાય (સ્વ+અધ્યાય=પાઠ, -પોતાનો પાઠ), સ્વીય (પોતાનું), સ્વેચ્છા (સ્વ+ધ્વજ્ઞ, -પોતાની ઇચ્છા, પોતાની મરજી), સ્વોપાજિત [સ્વ+ઉપાજિત=મેળવેલું, -પોતે મેળવેલું (ધન વગેરે)].

સ્વયં—પોતાની મેળે.

સ્વયંભૂ (સ્વયં +ભૂ=હોનાર, -પોતાની મેળે હોનાર, વિષ્ણુ, શિવ).

કારસી.

કમ-ઓછું.

કમઅકલ (ઓછી પુદ્ધિવાળો), કમકદર (કમ=થોડી+અરબી કદર=પુજ, -થોડી પુજ કરનાર), કમકૌવત (કમ+કૌવત=ખજ, -ખજા વિનાનું, અશક્ત), કમખર્ચ (ઓછો ખર્ચ, કરકસર), કમજખાન (કમ+જખાન=જામ, ખોલી, ભાષા, -થોડું ખોલનાર, ભુંડું ખોલનાર), કમજાત (કમ=હલકી+જાત, -હલકા કુટુંબનું, વર્ણસંકર, હરામી), કમજાદે (ઓછું વધતું), કમજુસ્ત (ઓછી શક્તિનું, કાયર), કમજોર (ઓછા બળવાળું, અશક્ત), કમતર (ઘણું ઓછું), કમતરીન (સૌથી ઓછું). સંસ્કૃત તર અને તમ પ્રત્યયના અર્થમાં કારસીમાં તર અને તરીન પ્રત્યય છે. કમતાકાત (કમ+તાકાત=ખજ, -થોડો

ખળવાળું, નખળું), કમતોલ (ઓછું તોલ), કમનજર (ટુંકી નજરનું, થોડી મહેરબાની), કમનસીબ (ઓછા નસીબનું, બાગ્યહીન), કમસુખન (કમ+સુખન=ભાષણ, -ખરાબ ભાષણ, અપશબ્દ).

પુશ—સારું.

પુશખખર (સારી ખખર, શુભ વર્તમાન), પુશનુમા (કા. પુશનુમા=પુશ લગાડે તેવું, સુંદર), પુશખખતી (પુશી થવાનો વખત, હર્ષ), પુશખો (પુશ+ખો=વાસ, -સારી વાસ, સુગંધ), પુશખત (કા. પુશખત-હાજીરા, કાલાવાલા), પુશલ (પુશ હાલ-સુખી, તંદુરસ્તી, આનંદમાં હોય તે).

ગેર—૧. નહિ.

ગેરમરજી (મરજી નહિ તે, નાખુશી), ગેરમાહિત (માહિત નહિ તે, અજાણ), ગેરવાજખી (વાજખી નહિ તે), ગેરહાજર (હાજર નહિ તે).

૨. ઉલટું.

ગેરઆખર (આખરથી ઉલટું, અપમાન), ગેરખનસાક (ખન-સાકથી ઉલટું, અન્યાય), ગેરકાયદે (કાયદાથી ઉલટું, અન્યાયથી), ગેરકાયદો (કાયદાથી ઉલટું, નુકસાન), ગેરરસ્તે (રસ્તાથી ઉલટું, ખેકાયદે), ગેરરીતે (રીતથી ઉલટું, નિયમ વિરુદ્ધ), ગેરશિરસ્તે (ગેર + શિરસ્તો=ધારો, કાયદો, -કાયદાથી ઉલટું, ખેકાયદે), ગેરસમજ (ઉલટી સમજ).

૩. નહારું.

ગેરવશ્લે (ગેર=નહારી+વશ્લે=હાલત, -નહારી છે હાલત જેની=ખોવાએલું), ગેરવહીવટ (નહારો વહીવટ, અધેર કારભાર).

નેક—પવિત્ર, અદલ.

નેકનજર (પવિત્ર છે નજર જેની તે, ચોટખી દાનતવાળો),
 નેકનામ (પવિત્ર છે નામ જેનું તે, નામાંકિત), નેકનામદાર (પવિત્ર
 નામવાળા જે છે તે), નેકન્યાય (અદલ ધનસાધ).

બદ્—ખરાબ.

બદ્કામ (ખરાબ કામ), બદ્ચાલ (નકારી ચાલ), બદ્દાનત
 (બદ્+અરખી દિયાનત=દિલ, ન્યાય બુદ્ધિ, -ખરાબ દિલ, હરામ દાનત),
 બદ્નજર (ખરાબ નજર, કુદૃષ્ટિ), બદ્નસીમ (નકારે નસીમ, બાગ્ય-
 હીન), બદ્નામ (નકારે નામ, અપયશ), બદ્કેલ (બદ્ + અરખી
 ક્યલ=કામ, ઢોંગ, -ખરાબ કામ, દુરાચરણ), બદ્શિકલ (બદ્ +
 શિકલ=ચહેરો, -ખરાબ ચહેરાનું, બેડોળ), બદ્સુરત (બદ્ + સુરત=
 શિકલ, -ખરાબ શિકલ, કદરપું), બદ્હજમ (બદ્ + હજમ=પચેલું, -
 નહિ પચેલું, અજીર્ણ), .

સર—૧. માથું.

સરકાર (ક્ષા. સર્કાર. સર=માથું + કાર=કામકાજ, -રાજ્યસત્તા
 ધરાવનાર મુખ્ય અધિકારી, રાજ), સરજેરી (ક્ષા. સર્જેરી. સર=
 માથું + જેર=મળ, -ખગાત્કાર, સામું થવું તે), સરપાવ [ક્ષા. સરાપા.
 સર=માથું + પાવ=પગ, -માથાથી પગ સુધી બક્ષીસ, ધનામ (સેલાં
 પાધડીનું)], સરહદ (સર=માથું + હદ=સીમા, -માથાની, -ઝેવ-
 ટની સીમા).

૨. મુખ્ય.

સરપંચ (સર=મુખ્ય+પંચ, -પંચમાંનો વડો), સરપેય (સર=
 મુખ્ય+પેય=આંટો, -પાધડીનો તોરો), સરસંદેશો (સર=મુખ્ય+સંદેશો
 =ખબર, -ખબરઅંતર), સરસૂત્રો (સર=મુખ્ય+અરખી સૂત્રો=પર-
 ગણાનો હાકેમ, -સૂત્રાઓનો ઉપરિ).

સ્વરનાં ગુણ તથા વૃદ્ધિરૂપ.

સંસ્કૃત બાષામાં કેટલાક પ્રત્યયો લાગતાં રાખ્દના આદિ તથા અન્ય સ્વરમાં જે વિકાર થાય છે, તેને સ્વરનાં ગુણ તથા વૃદ્ધિ રૂપ કહે છે.

મૂળસ્વર.

ગુણરૂપ.

વૃદ્ધિરૂપ.

અ

...

આ

ઇ, ઈ

એ

ઐ

ઉ, ઊ

ઔ

ઘૌ

ઋ, ૠ

અર્

આર્

ઉદાહરણ—લિખ્+અ=લેખ, લુભ્+અ=લોભ, મૃ+અન=મરણ;
દવ+અ=દાવ, અદિતિ+ય=આદિત્ય, ધર્મ+ઇક=ધાર્મિક, વિષ્ણુ+અ=વૈ-
ષ્ણવ, દિતિ+ય=દૈત્ય, પુરાણ+ઇક=પૌરાણિક, કૃ+ય=કાર્ય.

લિખ્માં આદિ અક્ષર લિ (લ્+ઇ) માં ‘ઇ’ આદિ સ્વર કહેવાય, ‘અ’ પ્રત્યય લાગતાં ‘ઇ’ નો ગુણ ‘એ’ થયો છે. લુભ્માં આદિ સ્વર ‘ઉ’ નો ગુણ ‘ઔ’ થયો છે. મૃમાં અન્ય સ્વર ‘ઋ’ નો ગુણ ‘અર્’ થયો છે.

દવ, અદિતિ અને ધર્મમાં આદિસ્વર ‘અ’ ની વૃદ્ધિ ‘આ’ થઇ છે, વિષ્ણુ અને દિતિમાં આદિ સ્વર ‘ઇ’ ની વૃદ્ધિ ‘ઐ’ થઇ છે, પુરાણમાં આદિ સ્વર ‘ઉ’ ની વૃદ્ધિ ‘ઘૌ’ થઇ છે, અને કૃમાં અન્ય સ્વર ‘ઋ’ ની વૃદ્ધિ ‘આર્’ થઇ છે.

તદ્ધિત પ્રત્યય પ્રકરણ.

પ્રત્યય:—જે અક્ષર અથવા અક્ષરો ધાતુ અથવા શબ્દને છેડે આવીને તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે તેને પ્રત્યય કહે છે. છૂટા પ્રત્યયમાં કાંઈ અર્થ હોતો નથી.

પ્રત્યયની બે જાત છે. ૧. કૃત પ્રત્યય, ૨. તદ્ધિત પ્રત્યય.

કૃત પ્રત્યય:—જે પ્રત્યય ધાતુને છેડે આવીને નામ વિશેષણાદિક ઉત્પન્ન કરે છે, તેને કૃત પ્રત્યય કહે છે. જેમ, મૃ મરવું+અન ક્રિયાવાચક પ્રત્યય=મરણ-મરવાની ક્રિયા, મરવું તે.

તદ્ધિત પ્રત્યય:—નામ, સર્વનામ, વિશેષણ કે અવ્યયને જે પ્રત્યય લાગે છે તે પ્રત્યયને તદ્ધિત પ્રત્યય કહે છે. જેમ, વર્ષ+ફલ તેને લાગવું=વાર્ષિક વર્ષને લગવું.

સંસ્કૃત તદ્ધિત પ્રત્યય.

૧. ભાવવાચક-‘પણું’ના અર્થમાં.

૧. તા—અનન્યતા (અન્=નહિ+અન્ય=ખીજું+તા=પણું, -નહિ ખીજપણું-એકપણું, ફક્ત એકજ પ્રભુનું પૂજન), અપૂર્ણતા, કઠોરતા, કૃતચતા (કૃતચપણું, કરેલા ગુણનો બદલો વાળવાનું ધ્યાનમાં રાખવું તે), ક્રૂરતા, દુષ્ટતા, દઢતા (મજબુતપણું), ધીટતા (ધીટ=બહાદુર), નિર્ધનતા, પ્રભુતા (મોટાઈ), દળદ્રુપતા (રસાળપણું), ભિન્નતા (ગુણપણું), મમતા (મમ=માર્ગ+તા, -મારાપણું, માયા, મોહ), મિત્રતા, વિષમતા (વિષમપણું, નિયમ પ્રમાણે નહિ હોવું તે, ખામી), સુજનતા, સ્વચ્છતા (ચોક્ખાપણું), સ્વતંત્રતા (સ્વતંત્રપણું, સ્વતંત્રતાનો ખરો અર્થ એ છે કે ખીજને દુઃખ

નહિ દેતાં પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલવું તે), સ્વસ્થતા (સ્વસ્થ=શાન્ત+તા, -શાન્તપણું, શાન્તિ).

૨. ત્વ—અસ્તિત્વ (અસ્તિ=છે+ત્વ=પણું, -છેપણું, હોવાપણું, હયાતી), ગુરુત્વ (ગુરુ=ભારે+ત્વ, -ભારેપણું, વજન), જડત્વ (જડ=પણું), તત્ત્વ (તદ્=તે+ત્વ, -તેપણું, મુખ્ય વસ્તુ), દયાલુત્વ (દયાળુ=પણું), દાસત્વ (દાસપણું), નૃપત્વ (રાજાપણું), મમત્વ (મારાપણું, મોહ), મહત્ત્વ (મહત્=મોટું+ત્વ, -મોટાપણું), લઘુત્વ (નાનાપણું), વંતૃત્વ (વંતૃ=ખોલનાર, બાપણ કરનાર+ત્વ, -ખોલવાપણું, ખોલવાની શક્તિ-છટા, વાફ્યાતુર્ય), સતીત્વ (સતીપણું).

૩. ય—આરોગ્ય (અ=નહિ+રોગ+ય=પણું, -નહિ રોગપણું, તંદુરસ્તી), ઐશ્વર્ય (ઈશ્વર+ય, -ઈશ્વરપણું; ધન, સંપત્તિ, વૈભવ), કાવ્ય (કવિ+ય, -કવિપણું, કવિતા), કૌશલ્ય (કુશલ+ય, -કુશલપણું), ચાતુર્ય (ચતુર+ય, -ચતુરપણું, હોશિયારી), ચૌર્ય (ચૌર=ચોર+ય, -ચોરી), જડય (જડ+ય, -જડપણું, સૂસ્તી), દારિદ્ર્ય (દરિદ્ર+ય, -ગરીબાઈ), દાસ્ય (દાસ+ય, -ગુલામગીરી), દૈન્ય (દીન=ગરીબ, હલકો+ય, -ગરીબપણું, હલકાપણું), દૌર્ભ્ય (દુર્ભલ+ય, નબળાઈ), ધૈર્ય (ધીર=ધીરજ+વાળો+ય, -ધીરતા, ધીરજ), નૈપુણ્ય (નિપુણ=ચતુર+ય, -ચતુરાઈ), પ્રાપ્ત્ય (પ્રાપ્ત+ય, -પ્રાપ્તપણું, જોર), પ્રાવીણ્ય (પ્રવીણ=હોશિયાર+ય, -હોશિયારી), માધુર્ય (મધુર=મીઠું+ય, -મીઠાશ), માલિન્ય (મલિન+ય, -મલિનપણું), શૌર્ય (શૂર+ય, -મહાદુરી), સાચિવ્ય (સચિવ=પ્રધાન+ય, -પ્રધાનપણું), સામર્થ્ય (સમર્થ+ય, -બળ), સામ્ય (સમ=સરખું+ય, -સરખાપણું), સાહાય્ય (સહાય=મદદ+ય, -મદદપણું, મદદ, મૈત્રી), સૌંદર્ય (સુંદર+ય, -ખૂબસૂરતી), સૌરાજ્ય (સુરાજ+ય, -સાફ રાજ્ય), સ્વાસ્થ્ય (સ્વસ્થ+ય, -શાન્તપણું, શાન્તિ).

આ શબ્દોમાં 'ય' પ્રત્યય લાગતાં અન્ત્ય સ્વરનો લોપ અને આદિસ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે.

૪. અ—કૌમાર [કુમાર=ખાળ+અ=પાણું, -અયપણું (પાંચ વર્ષ સુધી)], કૌશલ (કુશલ=હોશિયાર, પ્રવીણ+અ, -હોશિયારી, પ્રવીણતા, કુશળતા), ગૌરવ (ગુરુ=મોટું+અ, -મોટાપણું), પૌરુષ (પુરુષ+અ, -પુરુષત્વ, પરાક્રમ), મૌન (મુનિ+અ, મુંગાપણું), યૌવાન (યુવન=જુવાન+અ, -જુવાનપણું, જુવાની), લાઘવ (લઘુ=નાનું, કોમળ+અ, -નાનાપણું, કોમળપણું), શૌચ (શુચિ=પવિત્ર+અ, -પવિત્રપણું).

આ શબ્દોમાં 'અ' પ્રત્યય લાગતાં અન્ત્ય સ્વરનો લોપ અને આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે. ગૌરવ અને લાઘવમાં અન્ત્ય સ્વર લોપાતો નથી, પણ તેમાં ગુણ 'ઑ' થઈ 'ઑ'નો 'અવ્' થાય છે.

૨. સ્વામિત્વ બાચક-'વાળો'ના અર્થમાં.

૧. મત્—ધીમત (ધી=બુદ્ધિ+મત=વાળો, -બુદ્ધિવાળો), નિવૃત્તિમત (નિરાંતવાળું), મૂર્તિમત (મૂર્તિમાન, સાક્ષાત, પ્રત્યક્ષ), શ્રીમત (શ્રી=લક્ષ્મી, શોભા+મત, -લક્ષ્મીવાળું, શોભાવાળું), શ્રુતિમત (વેદ જાણનાર, વેદ પારંગત).

મત્તું પ્રથમાના એકવચનમાં માન થાય છે, એ રૂપ ગુજરાતીમાં ચાલે છે. કાન્તિમાન, બુદ્ધિમાન, ભક્તિમાન, મતિમાન (બુદ્ધિવાળો, ચતુર), શક્તિમાન.

શબ્દને અંતે કે ઉપાંતે (અંતની પાસે) અ કે આ હોય તો 'મત્'નું 'વત્' થાય છે.

૨. વત્—ગુણવત્ (ગુણવાળો), જ્ઞાનવત્ (જ્ઞાનવાળો), ધૈર્યવત્ (ધીર), નાશવત્ (નાશવાળું), પુણ્યવત્ (પુણ્યશાળી),

ભગવત્ (ભમ=શક્તિ+વત, -શક્તિવાળો, દિવ્ય, પૂજ્ય, પરમેશ્વર),
વિતવત્ (વૈસાવાળું).

ચતુર્થ પ્રથમાના એકવચનમાં ચાન્ થાય છે, એ ૩૫ ગુજ-
રાતીમાં આલે છે. કુલ્લવાન્, ગુણવાન્, તનવાન્, ધનવાન્, ભગવાન્,
ભાગ્યવાન્, લક્ષ્મીવાન્.

૩. ઇન્—ઇન્નું પ્રથમાના એકવચનમાં ઈ થઈ જાય છે, એ
૩૫ ગુજરાતીમાં આલે છે. કરી (કર=હાથ, સુંદ+ઈન્, -સુંદવાળો,
હાથી), કર્મી (કર્મ=નસીબ+ઈન્, -નસીબવાળો), કુટુંબી (કુટુંબ+
ઈન્, -કુટુંબવાળો માણસ), ગુણી (ગુણ+ઈન્, -ગુણવાન્),
દીર્ઘસૂત્રી (દીર્ઘ=લાંબા+સૂત્ર=નિયમ+ઈન્, -લાંબા વિચારવાળો, કા-
મમાં ઢીલ કરનાર માણસ), દુઃખી (દુઃખ+ઈન્, -દુઃખવાળું), દેહી
(દેહ+ઈન્, -શરીરવાળું), ધની (ધન=દોલત+ઈન્, -દોલતવાળો, ધણી),
પક્ષી (પક્ષ=પાંખ+ઈન્, -પાંખવાળું), પ્રાણી (પ્રાણ+ઈન્, -પ્રાણ-
વાળો), કણ્ણી (કણ્ણ=કેણ+ઈન્, -કેણવાળો, નાગ), રાજ્યધારી
(રાજ્યધાર+ઈન્, -રાજકાજ કરનાર), રોગી (રોગ+ઈન્, -રોગ-
વાળો), વિદ્યાર્થી (વિદ્યા+અર્થ=ગરજ+ઈન્, -વિદ્યાની ગરજવાળો),
શાસ્ત્રી (શાસ્ત્ર+ઈન્, -શાસ્ત્ર જાણનાર), શૈલી (શીલ=સ્વભાવ+ઈન્, -
સ્વભાવવાળું, ખેલવા લખવાની ઢગ), સુખી (સુખ+ઈન્, -સુખવાળો),
સ્વચ્છંદી (સ્વચ્છંદ+ઈન્, -જીદી, સ્વતંત્ર, માથાફરેલ), હસ્તી (હસ્ત=
હાથ, સુંદ+ઈન્, -સુંદવાળો, હાથી).

આ પ્રત્યય લાગતાં અન્ય સ્વર લોપાય છે.

૪. વિન્—વિન્નું પ્રથમાના એકવચનમાં વી થઈ જાય છે, એ
૩૫ ગુજરાતીમાં આલે છે. તપસ્વી (તપસ્=તપ+વિન્=વાળો, -તપ કર-

વશવાળો), તેજસ્વી (તેજસ્=તેજ+વિન્, -તેજદાર, પ્રકાશમાન, હમ અથવા હોશવાળું), મનસ્વી (મનસ્=મન+વિન્, -મનવાળો, બુદ્ધિ-માન. ગુજરાતીમાં આ શબ્દ સ્વચ્છંદીના અર્થમાં વપરાય છે), યશસ્વી (યશસ્=યશ+વિન્, -યશવાળો).

૫. આટ-આલ—રસાલ, વાચાલ (વાચ્=વાચા+આલ=વાળો, -વાણીવાળો, બહુ બોલનાર), વાચાટ (વાચ્+આટ, -વાચાળ, વાતુડો).

૬. આલુ—કૃપાલુ, છિદ્રાલુ, દયાલુ, મમતાલુ, (મમતા=માયા+આલુ=વાળો, -માયાવાળો), માયાલુ.

ટીપ્પણ:—ગુજરાતીમાં આલ, આલુને બદલે આળ, આળું વપરાય છે.

૩. 'તે (પ્રકૃતિ*) સંબંધી-તેને લગતું' એ અર્થમાં.

૧. રૂઢ—આધુનિક (અધુના=હમણા+ઇક, -હમણાતું, અર્વાચીન), આધ્યાત્મિક (અધ્યાત્મન=આત્મા+ઇક, -આત્મા સંબંધી), ઐહિક (ઇહ=અહિં, આ લોક+ઇક, -આ લોક સંબંધી), દૈનિક (દિન=દિવસ+ઇક, -દિવસને લગતું), ધાર્મિક (ધર્મ+ઇક, -ધર્મને લગતું), નાગરિક (નગર=શહેર+ઇક, -શહેરમાં વસનારા લોકો, શહેરી, સભ્ય, દેશજન), પૌષ્ટિક (પુષ્ટ=પોષણ+ઇક, -પોષણ કરનાર, પુષ્ટિકારક), પ્રાકૃતિક (પ્રકૃતિ+ઇક, -પ્રકૃતિને લગતું, સ્વાભાવિક), પ્રાથમિક (પ્રથમ=પહેલું+ઇક, -પ્રથમતું, શરૂઆતતું), પ્રામાણિક (પ્રમાણ=સત્ય+ઇક, -સત્યને અનુસરતું, બહેવારમાં સાચું), ભાવિક (ભાવ=શ્રદ્ધા+ઇક, -શ્રદ્ધાવાળું), માર્મિક

* જેને પ્રત્યય લગાડવામાં આવે છે તે, તે પ્રત્યયના સંબંધમાં પ્રકૃતિ દહેવાય છે.

(મર્મન = મર્મ, કુપો ભાવ + ઇક, -કુપો ભાવવાળું), માનસિક (મનસ = મન + ઇક, -મનને લગતું), માસિક (માસ + ઇક, -માસને લગતું), વાર્ષિક (વર્ષ + ઇક, -વર્ષને લગતું), વાસ્તવિક (વસ્તુ + ઇક, -વસ્તુને અનુસરતું, ખરું), વ્યાવહારિક (વ્યવહાર + ઇક, -વ્યવહારને અનુસરતું), શારીરિક (શરીર + ઇક, -શરીર સંબંધી), સાહસિક (સાહસ = જોખમ ભરેલું કામ + ઇક, -જોખમ ખેડનાર, સાહસ કરનાર), સંક્રિતિક (સંકેત = નિયમ + ઇક, -નિયમને અનુસરતું), સાંસારિક (સંસાર + ઇક, -સંસાર વ્યવહાર સંબંધી), સૈનિક (સેના = લશ્કર + ઇક, -લશ્કરી, યોદ્ધાઓ), સ્થાનિક (સ્થાન + ઇક, -જ્યાં વાસ હોય તે સંબંધનું), સ્વાભાવિક (સ્વભાવ = પ્રકૃતિ, કુદરત + ઇક, -કુદરતને લગતું, કુદરતી).

આ શબ્દોમાં 'ઇક' પ્રત્યય લાગતાં આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ ને અન્ય સ્વરનો લોપ થયો છે. 'વાસ્તવિક' માં અન્ય સ્વરનો ગુણુ 'ઓ' થઇ 'ઓ' નો 'અવ્' થયો છે.

ધનિક (ધન + ઇક, -ધનવાળો, ધનાઢ્ય), પથિક (પથિન = રસ્તો, વાટ + ઇક, -રસ્તો જનાર, વટેમાર્ગી), રસિક (રસ + ઇક, -રસને જાણનાર, રસથી ભરેલું).

આ શબ્દોમાં 'ઇક' પ્રત્યય લાગતાં માત્ર અન્ય સ્વરનો લોપ થાય છે.

૨. દ્વિચ—ઉત્તરીય (ઉત્તર = ઉપર + ઇય, ઉપરનું વસ્તુ, દુપટો, ઉપરણો), તદીય (તદ્ = તે + ઇય, -તેને લગતું), દક્ષિણીય (દક્ષિણ = દક્ષિણ, બક્ષીસ + ઇય, -દક્ષિણને યોગ્ય), દેશીય (દેશ + ઇય, -દેશને લગતું, દેશી). ભારતવર્ષીય [ભારતવર્ષ = ભરતનો દેશ (વર્ષ = દેશ) + ઇય, -ભારતવર્ષનો એટલે હિંદુસ્તાનનો રહેવાશી]. યુરોપીય (યુરોપ

+ ધ્ય, -યૂરોખંડને લગતું). વર્ગીય (વર્ગ + ધ્ય, -વર્ગને લગતું),
 શ્રદ્ધેય (શ્રદ્ધા = વિશ્વાસ + ધ્ય, -વિશ્વાસ રાખવા યોગ્ય, વિશ્વાસનીય),
 સન્નતીય (સન્નતિ + ધ્ય, -એકજ જાતમાં ઉત્પન્ન થયેલ), સ્વર્ગીય
 (સ્વર્ગ + ધ્ય, -સ્વર્ગનું, ધર્શિરી), સ્ત્રીય (સ્ત્ર = પોતે + ધ્ય, -પોતાનું).

આ શબ્દોમાં ' ધ્ય ' પ્રત્યય લાગતાં અન્ય સ્વર લોપાય છે.
 ' શ્રદ્ધેય ' માં અંત્ય સ્વર ' આ ' સાથે ' ધ્ ' ની સંધિ થઇ છે.

૩. અ—કૌરવ (કુરુ = કુરુ દેશનો રાજા + અ, -કુરુ રાજાના
 પુત્રો), પાંચાલી (પંચાલ = પંચાલ દેશ + અ + ઈ = ના. જા. પ્ર., -
 પંચાલ દેશના રાજા પંચાલ કે પાંચાલની પુત્રી, દ્રૌપદી, પાંડવોની
 સ્ત્રી), વૈદર્ભી (વિદર્ભ + અ + ઈ, -વિદર્ભ દેશનો રાજા વિદર્ભ કે વૈદ-
 ભની પુત્રી, દમયંતી, નળની પત્ની), મગધી (મગધ = બહાર પ્રાન્ત +
 અ + ઈ, -મગધ દેશના લોકની ભાષા.)

આ શબ્દોમાં ' અ ' પ્રત્યય લાગતાં આદિ સ્વસ્ત્રી વૃદ્ધિ ને અન્ય
 સ્વર લોપાય છે. કૌરવમાં અન્ય સ્વર ' ઉ ' નો શુભ્ર ' ઓ ' થઇ
 ' ઓ ' નો ' અવ્ ' થાય છે.

આપણે ત્યાં અમાવાસ્યાને દિને માસ પૂરો થાય છે, ઉત્તર-
 હિંદમાં પુનેમે માસ પૂરો થાય છે. સંસ્કૃતમાં માસનાં નામ પૌર્ણ-
 માસી (પુનેમ) ના નામ પરથી, અને પુનેમનાં નામ તે દિવસે ચંદ્ર
 જે નક્ષત્રમાં હોય તે પરથી પડેલાં છે.

નક્ષત્ર.	પૌર્ણમાસી.	માસ.	ગુજરાતી મહીના.
કૃતિકા	કાર્તિકી	કાર્તિક	કારતક
મૃગશિર	માર્ગશિરી	માર્ગશિર	માગશર
પુષ્ય	પૌષી	પૌષ	પોષ

મધા	માધી	માધ	મહા
કાશ્વની	કાશ્વની	કાશ્વન	કાશ્વ
ચિત્રા	ચૈત્રી	ચૈત્ર	ચૈત્ર
વિશાખા	વૈશાખી	વૈશાખ	વૈશાખ
જ્યેષ્ઠા	જ્યેષ્ઠી	જ્યેષ્ઠ	જ્યેષ્ઠ
આષાઢા	આષાઢી	આષાઢ	અષાઢ
શ્રવણ	શ્રાવણી	શ્રાવણ	શ્રાવણ
ભાદ્રપદ	ભાદ્રપદી	ભાદ્રપદ	ભાદ્રવે
અશ્વિની	આશ્વિની	આશ્વિન	આસો

નક્ષત્રનાં નામમાં ‘ઈ’ પ્રત્યય લાગી પુનેમનાં નામ બને છે, એ પ્રત્યય લાગતાં આદિસ્વરની વૃદ્ધિ ને અન્ય સ્વર લોપાય છે. પુનેમનાં નામમાં ‘અ’ પ્રત્યય લાગી માસનાં નામ બને છે, એ પ્રત્યય લાગતાં અન્ય સ્વર લોપાય છે.

આંતર (અંતર=અંદર+અ, -અંદરનું), ઐંદ્ર (ઇંદ્ર+અ, -ઇંદ્રને લગતું), દાવ (દવ=જંગલ+અ, -જંગલમાં સળગતો અગ્નિ), દૈવ (દેવ+અ, -દૈવશ્રી, નસીમ), પાંથ (પંથ=રસ્તો+અ, -રસ્તે જનાર, મુસાફર), પાર્થિવ (પૃથિવી=પૃથ્વી+અ, =પૃથ્વી સંબંધી, રાજા, પૃથ્વીની માટીનું બનેલું), પૌર (પુર+અ, -પુરવાસી), પ્રાકૃત (પ્રકૃતિ+અ, -મૂળ ઉપરથી ઉત્પન્ન થયેલ, પ્રાકૃત બાપા. સંસ્કૃત બાપાપરથી બનેલી બાપાઓ-ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી, કચ્છી, અંગાળી, વગેરે), શ્રાદ્ધ (શ્રદ્ધા+અ, -શ્રદ્ધાથી પિતૃ નિમિત્ત કરવાનું કર્મ), સૌવર્ણ (સુવર્ણ=સોનું+અ, -સોનાનું બનેલ), સાર્વભૌમ (સર્વ ભૂમિ+અ, -સર્વ ભૂમિ-વાળો, શહેનશાહ).

‘અ’ પ્રત્યય લાગતાં આદિસ્વરની વૃદ્ધિ ને અન્ય સ્વરનો લોપ થયો છે.

‘તેનું’ એ’ એ અર્થમાં.

અ-જૈન (જિન+અ, -જિનને માનનારા, શ્રાવક), વૈષ્ણવ (વિષ્ણુ+અ, -વિષ્ણુને માનનારા), શક્ત (શક્તિ+અ, -શક્તિ (દેવી)ને માનનારા), શૈવ (શિવ+અ, -શિવને માનનારા).

આ શબ્દોમાં ‘અ’ પ્રત્યય લાગતાં આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ ને અન્ય સ્વરનો લોપ થયો છે. વૈષ્ણવમાં અન્ય સ્વરનો ગુણ થયો છે.

૮. ‘અભ્યાસ કરનાર કે જાણનાર’ના અર્થમાં.

૧. અ—વૈયાકરણ [વ્યાકરણ (વિ+આ+કરણ)+અ, -વ્યાકરણનો અભ્યાસ કરનાર કે જાણનાર]. ‘અ’ પ્રત્યય લાગતાં આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થઈ છે, ‘આ’ પહેલાં ‘ય્’ આગમ આવ્યો છે, અને અન્ય સ્વરનો લોપ થયો છે.

૨. ઇક—ઐતિહાસિક (ઇતિહાસ+ઇક, -ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરનાર કે જાણનાર), નૈયાયિક [ન્યાય (તિ+આય)+ઇક, -ન્યાયનો અભ્યાસ કરનાર કે જાણનાર. ‘ઇક’ પ્રત્યય લાગતાં આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થઈ છે, ‘આ’ ની પહેલાં ‘ય્’ આગમ આવ્યો છે, અને અન્ય સ્વરનો લોપ થયો છે], પૌરાણિક (પુરાણ+ઇક, -પુરાણનો અભ્યાસ કરનાર કે જાણનાર, પુરાણી), વૈદિક (વેદ+ઇક, -વેદનો અભ્યાસ કરનાર કે જાણનાર, વેદિયો).

૫. અપત્ય (ખાલજન્યાં) વાચક.

૧. અ—દાનવ (દનુ=કશ્યપની સ્ત્રી+અ, -દનુના દીકરા, દૈત્ય, રાક્ષસ), પાંડવ (પાંડુ+અ, -પાંડુ રાજાના દીકરા), પૌત્ર (પુત્ર+અ, -

પુત્રનો પુત્ર), માનવ (મનુ+અ, -મનુથી ઉત્પન્ન થયેલ, માનવી, મનુષ્ય જાત), યાદવ (યદુ+અ, -યદુ રાજાના વંશજો), રાધવ (રધુ+અ, -રધુનો વંશજ, રામચંદ્ર), વાસુદેવ (વસુદેવ+અ, -વસુદેવના પુત્ર, શ્રીકૃષ્ણ), જનકી (જનક+અ+ઈ ના. જા. પ્ર., -જનકની પુત્રી, સીતા, રામની પત્ની), પાર્વતી (પર્વત (હિમાલય)+અ+ઈ ના. જા. પ્ર., -હિમાલયની પુત્રી, શિવની સ્ત્રી).

આ શબ્દોમાં 'અ' પ્રત્યય લાગતાં આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ ને અંત્ય સ્વરનો લોપ થયો છે. દતુ, પાંડુ વગેરે ઉકારાંત શબ્દમાં અન્ય 'હ' નો ગુણ 'ઝો' થઈ 'ઝો' માં 'અ' બગાડી 'અવ' થયો છે.

૨. ઙ—સૌમિત્રિ (સુમિત્રા+ઈ, -સુમિત્રાનો પુત્ર, લક્ષ્મણ, રામનો બાઈ. 'ઈ' પ્રત્યય લાગતાં આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ ને અન્ય સ્વરનો લોપ થયો છે).

૩. ય—આદિત્ય (અદિતિ=કશ્યપ ઋષિની એક સ્ત્રી+ય, -અદિતિના દીકરા, દેવતા), ગર્ઘ્ય (ગર્ગ+ય, -ગર્ગ ઋષિનો પુત્ર), દૈત્ય (દિતિ=કશ્યપ ઋષિની એક સ્ત્રી+ય, -દિતિના પુત્રો, રાક્ષસો).

'ય' પ્રત્યય લાગતાં અંત્ય સ્વરનો લોપ અને આદિ સ્વરની વૃદ્ધિ થાય છે.

૪. ઈય—બ્રાત્રીય (બ્રાતૃ=બાઈ+ઈય, -બાઈનો દીકરો, ભત્રીજો).

૫. નરજાતિ પરથી નારીજાતિ બનાવનાર.

૧. ઈ—કામિન-કામિની (પ્રેમી સ્ત્રી), કિન્નર-કિન્નરી (કિન્નરની સ્ત્રી, સ્વર્ગની ગાનારી), ગુણવત્-ગુણવતી (ગુણવાન સ્ત્રી), તરુણ-તરુણી (જુવાન સ્ત્રી, તારુણી), તાપસ-તાપસી (તપ આચરતી સ્ત્રી), દેવ-દેવી (દેવની સ્ત્રી, પટરાણી, ઉંચા કુળની સ્ત્રી), દ્રોપદ-

દ્રૌપદી (દ્રુપદ+પ+યાળ દેશનો રાજા+અ+ઈ, -દ્રુપદ રાજાની પુત્રી, પાંડ-
વોની સ્ત્રી), ભગવત-ભગવતી (પવિત્ર માનવંતી સ્ત્રી), યોગિન-
યોગિની (યોગ જાણનાર સ્ત્રી, જોગણી, વેરાગણી).

‘ઈ’ પ્રત્યય લાગતાં અન્ત્ય સ્વર લોપાય છે.

૨. આ—કાન્ત-કાન્તા (પ્રિયા, પત્ની), ચતુર-ચતુરા (ચતુર
સ્ત્રી), ચપલ-ચપલા (ચપલ સ્ત્રી), શિવ-શિવા (શિવની સ્ત્રી,
પાર્વતી, ઉમા, દુર્ગા, ગિરિજા).

૩. આતી—ભવ (શિવ)-ભવાતી (શિવની સ્ત્રી), ઇન્દ્ર-ઇન્દ્ર-
દ્રાણી, બ્રહ્મા-બ્રહ્માણી.

૭. ‘ત્યાં થયેલું’ ના અર્થમાં.

૧. ય—કંઠ્ય (કંઠ+ય, -કંઠમાંથી જોલાતા.), તાલબ્ય (તાલુ+
અ, -તાલવાથી જોલાતા), મૂર્ધન્ય [મૂર્ધન+ય, -મૂર્ધા (તાળતું અને
દાંતની વચ્ચેનો ભાગ) થી જોલાતા], દંત્ય (દંત+ય, -દાંતથી જો-
લાતા), ઓષ્ય (ઓષ+ય, -હોઠથી જોલાતા), અન્ત્ય (અન્ત+ય, -
છેડાવાળો, છેડા ઉપરનો), આદ્ય (આદિ+ય, -પહેલાં આવેલું, પહેલું),
બાહ્ય (બહિઃ+ય, -બહારનું, પરદેશી).

આ શબ્દોમાં ‘ય’ પ્રત્યય લાગતાં અન્ત્ય સ્વરનો લોપ થાય છે.
તાલુમાં ‘ઉ’ નો ગુણ ‘ઐ’ થઈ ‘ઐ’ નો ‘અય્’ થયો છે. બાહ્યમાં
આદિસ્વરની વૃદ્ધિ પણ થયેલ છે.

૨. મ—આદિમ (પહેલાં આવેલું, પહેલું), મધ્યમ (મધ્યમાં
રહેલું), અંતિમ (અંતે રહેલું, છેડાનું). અંતિમમાં અન્ત્ય ‘અ’ નો
‘ઈ’ થયો છે.

૮. પિકારવાચક.

મય બનેલું, ભરેલું—ગોમય (ગો=ગાય+મય=મનેલું, -ગા-
યથી બનેલું, છાચુ), જલમય (પાણીથી વિંટાયલું), જ્ઞાનમય (જ્ઞાન-
વાળું, જ્ઞાની), દુઃખમય (દુઃખથી ભરેલું, દુઃખી), સુખમય (સુખથી
ભરેલું, સુખી).

૯. ઉત્કૃષ્ટવાચક.

તર-તમ—બે વસ્તુનો મુકાબલો કરતાં એકને બીજીથી ઉત્કૃષ્ટ
બતાવવાને તર, અને બેથી વધારે વસ્તુમાંથી ઉત્કૃષ્ટ બતાવવાને તમ
પ્રત્યય વપરાય છે. જેમ, ઉચ્ચતર (બેમાં ઉંચું), ઉચ્ચતમ (સૌથી
ઉંચું); પ્રિયતર (બેમાં વહાલું), પ્રિયતમ (સૌથી વહાલું); લઘુ-
તર (બેમાં નાનું), લઘુતમ (સૌથી નાનું); ગુરુતર (બેમાં મોટું),
ગુરુતમ (સૌથી મોટું); શ્રેષ્ઠતર (બેમાં શ્રેષ્ઠ); શ્રેષ્ઠતમ (સૌથી શ્રેષ્ઠ).

૧૦. લઘુતાવાચક.

ક—અંશક (કુટુંબી ભાગ, ભાગીદાર), દીપક (દીવડો),
બાલક (છોકરું), વૃક્ષક (નાનું ઝાડ-વરખડું).

૧૧. સમુદાયવાચક.

ક—પંચક (પાંચનો સમુદાય, પાંચ દિવસનો કાળ), પટ્ટક
(ઢક), સપ્તક, અષ્ટક, દશક, શતક (સેંકડો).

૧૨. ક્રિયાવિશેષણ અવ્યય બનાવનાર.

વત્ પેઠે—આત્મવત્ (આત્મન=પોતે+વત્, -પોતાની પેઠે),
તદ્વત્ (તદ્=તે+વત્, -તેની પેઠે, એવીજ રીતે), દંડવત્ (દંડ=લાકડી+
વત્, -લાકડીની પેઠે લાખા થઇને), પતંગવત્ (પતંગિયાની પેઠે),

પૂર્વવત્ (પહેલાંની પેઠે), માતૃવત્ (માની પેઠે), શાસ્ત્રવત્ (શા-
સ્ત્રની પેઠે).

૧૨. સર્વનામ કે વિશેષણ પરથી કિ. વિ. અ. બતાવનાર.

ત્ર ઠેકાણે—અત્ર (અદ્+એ+ત્ર, -અહિં), તત્ર (તદ્+તે+
ત્ર, -ત્યાં, તહિં, તે ઠેકાણે), યત્ર (યદ્+જે+ત્ર, -જ્યાં, જહિં, જે
ઠેકાણે), સર્વત્ર (સર્વ ઠેકાણે), અન્યત્ર (ખીજે ઠેકાણે).

દા વખતે—કદા (કિમ્+ક્યું+દા, -ક્યારે, ક્યે વખતે), તદા
(તદ્+તે+દા, -ત્યારે, તે વખતે), યદા (યદ્+જે+દા, -જ્યારે, જે
વખતે), સર્વદા (સર્વ વખતે).

યા રીતે—તથા (તદ્+થા, -તેમ, તે રીતે), યથા (યદ્+
થા, -જેમ, જે રીતે), સર્વથા (સર્વ પ્રકારે), અન્યથા (ખીજી રીતે).

ઘા રીતે—બહુધા (બહુ રીતે, અનેક રીતે), નવધા (નવ
પ્રકારે), સહસ્રધા (સહસ્ર=હજાર+ધા, -હજાર રીતે) લક્ષધા
(લાખ પ્રકારે).

૧૪. અવ્યય પરથી વિશેષણ બતાવનાર.

તન—પુરાતન (પુરા=પહેલાં+તન, -પહેલાનું, જુનું), સનાતન
(સના=નિત્ય, હંમેશાં+તન, -હંમેશાનું).

ર્જન—પ્રાચીન (પ્રાચ્=પૂર્વનું+ર્જન, -જુનું, પુરાણું), અર્વાચીન
(અર્વાચ્=હાલનું+ર્જન, -હાલનું, નવું).

ગુજરાતી તદ્દિત પ્રત્યય.

૧. સાવવાચક.

આઈ—ઉચ્ચાર્ (ઉચ્ચ+આઈ), ચતુર્ચાર્, મિહાર્, લંબાર્, વડાર્.

આણ—ઉડાણ (ઉડું+આણ), નીચાણ, પોલાણ.

આશ—કડવાશ (કડવું+આશ), ખટાશ, તિખાશ, પિખાશ, મિનાશ, મિઠાશ, રતાશ.

પ-પો—ભોળપ (ભોળું+પ), છોટપ, મોટપ; અધાપો, રંડાપો.

પણ-પણું—ગાંડપણ (ગાંડું+પણ), શાણપણ; અદેખાપણું, મોટાપણું.

૨. સ્વામિત્વવાચક.

મન્ત વાળો—ધીમંત, બુદ્ધિમંત, શ્રીમંત, વગેરે.

વન્ત વાળો—ગુણવંત, તનવંત, દયાવંત, ધનવંત, બળવંત, અગવંત, વગેરે.

વાન—ગાડીવાન, બળવાન, ખાગવાન.

વાલો-વાલી-વાલુ-ગાડીવાળો, દૂધવાળી, ગુણવાળું, બળવાળું, બાબવાળું, વગેરે.

૩. નામ પરથી નામ કરનાર પ્રત્યય.

આટો—ગપાટો (ગપ+આટો), બુમાટો.

આરું સ્થળદર્શક છે—પાણીઆરું (પાણી+આરું).

ક—કંડક (કંડ+ક), ટાઢક, સ્થાનક.

ગાલો મોક્ષમ બતાવે છે—આંઆગાલો, કેરીગાલો, લમગાલો.

વટ, વટો, વટું ધ'ધો, આચરણ કે સ્થિતિ બતાવે છે—
વટીવટ (વહી=ચોપડો+વટ, -કરભાર), નાણાવટ, બહારવટું; ધરવટ,
શાહવટ, સાચવટ, દેશવટો, ભોગવટો.

વટી રાખનાર—કંકાવટી (કંકુ+વટી), નાણાવટી, માથા-
વટી, વહાણવટી.

વાહ, વાહો, વાહી રહેઠાણ બતાવે છે—ઝાલાવાહ
(ઝાલાઓને રહેવાનું ઠેકાણું), મારવાહ; કુંભારવાહો, ચમારવાહો,
નામરવાહો, સરકારવાહો (રાજકુટુંબને રહેવાની જગ્યા); આંખાવાહી.

૪. નામ પરથી વિશેષણ કરનાર પ્રત્યય.

આઈ—ચીનાઈ (ચીન+આઈ), રશિઆઈ.

આહ—ખરયાહ (ખરચ+આહ), વગડાહ (વગડો+આહ).

આરો, આરી, આરું—ગળીઆરો (ગળી+આરો)—ગળીઆરી—
ગળીઆરું, ચુનારો, રંગારો.

આલ્, આલુ, ફાલ્—જવાળ, રેતીળ, લોહીઆળ, વાચાળ,
ચરમાળ; કૃપાળ, દયાળ; ગમતીઆળ, રમતીઆળ.

ફયેલ—ગુણિયેલ.

ફયો—કાપડિયો, તેલિયો, નિશાણિયો, વાગડિયો.

ફે—કચ્છી, ખંભાતી, પરદેશી, પોરખંદરી, સુરતી, સ્વદેશી.

ફેકો—મણીકો, શેરીકો.

ફેલો, ફેલી, ફેલું—ખોડીલો, જાતીલી, નાતીલું, રસીલો, હડીલી.

ઉ—ખેડુ (ખેડ કરનાર), લાલચુ, વિશ્વાચુ, રવાહુ (રવાદ
આપે તેવું).

૫. નરજાતિ પરથી નારીજાતિ બનાવનાર પ્રત્યય.

ई—કાકો-કાકી, છોકરો-છોકરી, ભલો-ભલી.

आ—આળ-આળા.

अण-एण (सं. इन्+ई ना. न, प्र. परथी)—કુંભાર-કું-
ભારણ, જોગી-જોગણ કે જોગેણ.

आणी—પટેલ-પટેલાણી.

णी—ચંડાળ-ચંડાળણી, પિશાય-પિશાયણી.

डी—ભીલ-ભીલડી, હજમ-હજમડી.

૬. નામ પરથી ક્રિયાપદ કરનાર પ્રત્યય.

તું—કાટ-કટાવું, ખોડ-ખોડાવું, છોક-છોકવું, જાળ-જાળવું,
ટણકારો-ટણકવું, ઠગ-ઠગવું, ડર-ડરવું, નોતર-નોતરવું, ફીણ-ફીણવું,
બગાડ-બગાડવું, બગાડવું, બીજાનું-બીજાવું, વીંટો-વીંટવું, બીડવું, વ-
ગોણું-વગોણવું.

૭. લઘુતાવાચક.

डो, डी, डुं—વાહરડો-ડી-ડું; આંખડી, પલંખડી; ગામડું, મુખડું.
लो, ली, लुं—ખાટલો, પાટલો; ઘડુલી; ટગકલું,
वो—ઘાડવો, છોડવો.

૮. સમુદાયવાચક પ્રત્યય.

क, की, को—ચોક (ચો=ચાર+ક, -ચારનો જથ્થો), છકક,
બેકી; દસકો.

૯. સર્વનામ પરથી થતાં વિશેષણ, ને કિ. વિ. અભ્યય.

વિશેષણ.

કિ. વિ. અભ્યય.

આ પરથી આવું, આટલું, આવડું.

આમ, અહિં, અત્યારે.

એ પરથી એવું, એટલું, એવડું.

એમ, અહિં, અત્યારે.

તે પરથી તેવું, તેટલું, તેવડું.

તેમ, તહિં, ત્યારે.

જે પરથી જેવું, જેટલું, જેવડું.

જેમ, જહિં, જ્યારે.

કે પરથી કેવું, કેટલું, કેવડું.

કેમ, કહિં, ક્યારે.

સંસ્કૃત ધાતુ પરથી ઉત્પન્ન થયેલાં ગુજરાતી ક્રિયાપદો.

સંસ્કૃત ધાતુ ને તેના અર્થ.

ગુજરાતી ક્રિયાપદ.

૧. અઙ્ શિદ્ધ કરવું, ગણવું.

આંકવું.

૨. અઙ્જ તેજ ચોપડવું.

આંજવું, ઉંજવું.

૩. અટ્ આટો મારવો, ભટકવું, ભમવું.

અથડાવું, આથડવું.

૪. અસ્ હોવું, ફેંકવું. અસ્તમ્+દઆથમવું.

આથમવું.

૫. ઇ (અય) જવું.

૬. ઇષ્ (ઇચ્છ) ઇચ્છવું.

ઇચ્છવું.

૭. ઈક્ષ્ જોવું.

પરિ+ઈક્ષ્=પરીક્ષ્ પરખવું.

પરખવું.

પ્ર+ઈક્ષ્=પ્રેક્ષ્ પેખવું.

પેખવું.

૮. કથ્ કથન કરવું, કહેવું.

કહેવું.

૯. કમ્ પ્રીતિ કરવી.

૧૦. કમ્પ કંપવું, દયા કરવી.

કંપવું.

૧૧. કત્ત્ર જવું, કળવું, ફેંકવું, શબ્દ કરવો. કળવું.
 અ+કત્ત્ર ન કળવું. અકળાવું.
 ઉત્ત+કત્ત્ર વંચાવું, ગુંચ નીકળવી. ઉકલવું, ઉકેલવું-
 કસવું.
૧૨. કષ્ કસવું, ધસવું.
૧૩. કાશ્ ચળકવું.
 પ્ર+કાશ્ પ્રકાશવું. પ્રકાશવું.
૧૪. કુર્દ કૂંડવું.
૧૫. કુપ્ કોપ કરવો, ગુસ્સે થવું. કોપવું.
૧૬. કૂદ કૂટવું.
૧૭. ક્ક કરવું.
 સ્વી+ક્ક સ્વીકારવું. સિકારવું-
 ઉચ્ચં+ક્ક ઉચકવું. ઉચકવું.
૧૮. ક્રમ્ ચાલવું, પગલું ભરવું, લાગુ થવું,
 અસર કરવી.
૧૯. ક્ષમ્ ક્ષમા કરવી, માફ કરવું, ખમવું. ખમવું.
૨૦. ક્ષર્ ખરવું, ઝરવું. ખરવું.
૨૧. ક્ષિ ક્ષય થવો, ધસાઈ જવું.
૨૨. ક્ષિપ્ ફેંકવું.
૨૩. ક્ષણ્ ભાગવું. ખાંડવું.
૨૪. ક્ષન્ ખોદવું. ખણવું.
 ઉત્ત+ક્ષન્ ઉખેડવું. ઉખેડવું-
૨૫. ક્ષલ્ ચાલવું, એકઠું કરવું. ખાળવું.
૨૬. ક્ષાદ ખાવું. ખાવું.

૨૭. સ્વિદ્ ખેદ પામવો.	ખીજવું.
૨૮. સેલ્ ખેલવું.	ખેલવું.
૨૯. રૂયા કહેવું.	
વિ+આ+રૂયા=રૂયારૂયા વખાણવું.	વખાણવું.
૩૦. ગણ ગણવું, ધારવું.	ગણવું.
૩૧. ગન્ધ દુઃખદેવું, પૂછવું, જવું.	ગંધાવું.
૩૨. ગમ્ જવું.	ગમવું.
નિર્+ગમ્ નીકળવું.	નિર્ગમવું.
ઉત્+ગમ્ ઊગવું.	ઊગવું.
૩૩. ગર્જ ગર્જના કરવી.	ગાજવું.
૩૪. ગલ્ ગળવું.	ગળવું.
ઉત્+ગલ્ ઓગળવું.	ઓગળવું.
૩૫. ગુણ ગુણવું.	ગુણવું.
૩૬. ગ્રહ (ગૃહ) ગ્રહણ કરવું, લેવું.	ગ્રહેવું.
ઉત્+ગ્રહ ઊધરાવવું.	ઊધરાવવું.
વિ+ગ્રહ વિગ્રહ કરવો, લાડાઈ કરવી.	વીધરવું.
સમ્+ગ્રહ સંગ્રહ કરવો, એકઠું કરવું.	સંધરવું.
૩૭. ગૈ ગાવું.	ગાવું.
૩૮. ગ્રન્થ ગાંઠવું, ગુંથવું.	ગાંઠવું, ગુંથવું.
૩૯. ગસ્ ખાવું, લેવું.	
૪૦. ઘટ્ લાયક થવું, ઘડવું, એકઠા થવું.	ઘટવું, ઘડવું.
ઉત્+ઘટ્ ઊઘડવું.	ઊઘડવું.
૪૧. ઘુદ્ ઘુંટવું.	ઘુંટવું.

૪૨. છુર્ ખીવાડું, બધાંકર ચખ્દ કરવો.

૪૩. છુષ્ ગોખું.

૪૪. છૃષ્ ધસવું.

૪૫. ચ્વદ ચોટવું, ચાટવું.

૪૬. ચર્ જવું, બહાર કરવું.

ઉત્+ચર્=ઉચ્ચર્ ઉચરવું.

વિ+ચર્ જવું, દાખલ થવું.

સમ્+ચર્ જવું, એકઠું કરવું.

૪૭. ચર્ચ આપવું.

૪૮. ચલ્ ચાલવું.

ઉત્+ચલ્=ઉચ્ચલ્ ઊછળવું.

૪૯. ચષ્ ખાવું.

૫૦. ચિ હગથો કરવો.

સમ્+ચિ એકઠું કરવું.

૫૧. ચિત્ જાણવું, વિચારવું.

૫૨. ચિઙ્ ચીતરવું.

૫૩. ચિન્ત્ વિચારવું, શીકર કરવી.

૫૪. ચુર્ ચોરવું.

૫૫. ચૂર્ ચૂસવું.

૫૬. છદ્ ઢાંકવું, સંતાડવું.

૫૭. છિદ્ દાખી નાખવું, ભાગ કરવા.

૫૮. છુદ્ જુદું કરવું, કાપવું.

૫૯. જદ્ ચોટીજવું, બંધાવું જવું.

ધોરવું.

ગોખવું.

ધસવું.

ચડવું, ચઢવું, ચાટવું.

ચરવું.

ઉચરવું, ઓચરવું.

વિચરવું, વિચારવું.

સંચરવું, સાંચરવું.

આપવું.

ચાલવું, ચળવું, ચાળવું.

જિજ્ઞવું.

આખવું.

સંચવું, સાંચવું.

ચેતવું.

ચીતરવું.

ચિંતવું.

ચોરવું.

ચૂસવું.

છાવું, છાંદવું.

છેદવું.

છૂટવું, છોડવું.

જડવું.

૬૦. જન્ પેદા કરવું, પેદા થવું.

उप+जन् ઉપજવું.

જન્મવું, જનમવું.

ઉપજવું.

૬૧. જપ્ જપવું, ધીમે સાદે બોલવું, પઠવું.

જપવું.

૬૨. જમ્ જમવું.

જમવું.

૬૩. જાગ્ જાગવું.

જાગવું.

૬૪. જિ જય પામવો.

જિતવું.

૬૫. જીઘ્ જીવવું.

જીવવું.

૬૬. જુદ્ જોડવું.

જોડવું.

૬૭. જ્ઞા ગ્ઞાન થવું, જાણવું.

જાણવું.

૬૮. જ્વલ્ જળવું, તપવું, ધમધમવું.

જળવું.

प्र+ज्वल् प्रज्वल्.

પ્રજળવું.

૬૯. ટક્ક ટાકવું.

ટાકવું.

૭૦. ટિપ્ ટેંકવું.

ટીપવું.

૭૧. તન્ તાણવું.

તાણવું.

૭૨. તપ્ તપવું.

તપવું.

૭૩. તર્ક વિચાર કરવો.

તાકવું.

૭૪. તુલ્ તોળવું.

તોળવું.

૭૫. તુષ્ સંતોષ પામવો, ધરાવવું.

सम्+तुष् सन्तोष पामवो.

સંતોષવું.

૭૬. ત્ તરવું, ઓળંગવું.

તરવું, તારવું.

अव+तृ अवतरवुं.

અવતરવું, ઉતરવું.

૭૭. ત્યજ્ તજવું.

તજવું.

૭૮. ત્રસ્ ત્રીવું, ધૂજવું.

ત્રાસવું.

૭૯. જુદ છુટવું, તોડવું. છુટવું, તોડવું.
 ૮૦. વળદ્દ દંડવું. દંડવું.
 ૮૧. વસ્ દમવું. દમવું.
 ૮૨. વલ્લ ભાગ કરવા, દળવું. દળવું.
 ૮૩. વંચા ડંખવું, કરડવું. ડંખવું.
 ૮૪. વહ્ દાહથવો, દાઝવું, ખાળવું. દાઝવું.
 ૮૫. વા દાનકરવું, આપવું. દેવું.
 ૮૬. વિવ્ પ્રકાશવું.
 ૮૭. વિચ્ દેખાડવું, ખતાવવું. દીસવું.
 ૮૮. વીપ્ પ્રકાશવું. દીપવું.
 ૮૯. દુઃખ દુઃખ દેવું, દુખવું. દુખવું.
 ૯૦. દુહ્ દોહવું. દોહવું.
 ૯૧. દૃ માન આપવું, ખીવું.
 આ+દૃ શર કરવું, માન આપવું. આદરવું.
 ૯૨. દૃષ્ દર્શન કરવું, જોવું. દેખવું.
 ૯૩. દ્ શડવું.
 વિ+દ્ વાહવું, કાપવું, શડવું. વિદારવું.
 ૯૪. દ્ર દોડવું. દોડવું.
 ૯૫. ઘા મૂકવું, ધરવું.
 પરિ+હિત (ધાધાતુનો ભૂ ક.) પહેરેલું. પહેરવું.
 સમ્+ધા ચોંટાડવું. સાંધવું.
 ૯૬. ઘાવ્ દોડવું, ધાવું. ધાવું.
 ૯૭. ધિસ્ તપાવવું. ધીસવું.

૯૮. ધૂ ધજવું, ધણવું.

૯૯. ઘૃ પકડવું, ધારણ કરવું.

ઉદ્+ઘૃ ઉદ્ધાર કરવો.

નિઃ+ઘૃ નિર્ધારવું.

સુ+ઘૃ સુધારવું.

૧૦૦. ઘે ધાવવું.

૧૦૧. ઘમા ધમવું, કુંકવું.

૧૦૨. નમ્ નમવું.

પ્ર+નમ્ પ્રણામ કરવા.

૧૦૩. નલ્ આંધવું.

૧૦૪. નશ્ નાશ પામવો.

વિ+નશ્ નાશ પામવું.

૧૦૫. નાથ્ દુઃખ દેવું, ધણી થવું.

૧૦૬. નિન્દ્ નિંદવું.

૧૦૭. ની લઈ જવું, દોરી જવું.

આ+ની-નય્=આનય્ આણવું, લાવવું. આણવું.

પરિ+ની-નય્=પરિણય્ પરણવું. પરણવું.

૧૦૮. નૃત્ નાચવું. નાચવું.

૧૦૯. પન્ પાક કરવો, રાંધવું. પાકવું, પકવવું, પચવું.

૧૧૦. પદ્ પાક શીખવો, બણવું, શીખવું. પઢવું.

૧૧૧. પત્ પડવું. પડવું.

ઉદ્+પત્ ઉપડવું. ઉપડવું.

૧૧૨. પદ્ જવું, સ્થાનથી ખસવું.

ધજવું, ધણવું.

ધરવું, ધારવું.

ઉધરવું, ઉધારવું.

નિર્ધારવું.

સુધારવું.

ધાવવું.

ધમવું.

નમવું, નામવું.

પ્રણમવું.

નડવું.

નાસવું.

વણસવું.

નાથવું.

નિંદવું.

ઉદ્+પદ્ ઉત્પન્ન થવું, ઉપજવું.

નિસ્+પદ્ નીપજવું.

સમ્+પદ્ મેળવવું.

ઉપજવું.

નીપજવું.

સાંપડવું.

પળવું.

ફસવું.

પાવું, પીવું.

૧૧૩. પલ્ જવું, નાસવું.

૧૧૪. પશ્ આંધવું.

૧૧૫. પા (પિશ્) પાન કરવું, પીવું.

૧૧૬. પા રક્ષણ કરવું, પાળવું.

૧૧૭. પાલ્ પાળવું.

પાળવું.

૧૧૮. પિષ્ ફળવું.

પીસવું.

૧૧૯. પીઢ્ પીડવું.

પીડવું.

૧૨૦. પુષ્ પોષણ કરવું, પોષવું.

પોષવું.

૧૨૧. પૂ પાવન કરવું.

ઉદ્+પૂ ચોક્ષું કરવું.

ઉપણવું.

૧૨૨. પૂજ્ પૂજવું.

પૂજવું.

૧૨૩. પૂર, પૃ અથવા પું, પર્ષ્ પૂર્ણ કરવું, ભરવું.

પૂરવું.

૧૨૪. પૃ કામે લગાડવું.

વ્યા+પૃ કામે લગાડવું.

વાપરવું, વાવરવું.

૧૨૫. પ્રી પ્રેમ કરવો, ખુશી કરવું.

૧૨૬. પ્રચ્છ્ પૂછવું.

પૂછવું.

૧૨૭. ફલ્ ફળવું.

ફળવું.

૧૨૮. ફુલ્ ખીલવું, ફેલવું.

ફેલવું.

૧૨૯. બન્ધ્ આંધવું, ચોટાડવું, જડવું.

બાંધવું.

૧૩૦. બુઘ્ બોધથવો, જાણવું, સમજવું, જાગવું.

બોધવું, બૂઝવું.

પ્ર+મુઘ્ વિસ્તારથી બોધ આપવો.

સમ્+મુઘ્ બોલાવવું, કહેવું.

૧૩૧. મૂ બોલવું.	પ્રબોધવું.
૧૩૨. મક્ષ્ બક્ષણ કરવું, ખાવું.	સંબોધવું.
૧૩૩. મજ્ઞ બજવું, સેવવું, આશ્વરો લેવો, પકડવું.	બોલવું.
૧૩૪. મજ્ઞ, મજ્ઞ નાશ કરવો, ભાગવું.	બક્ષવું.
૧૩૫. મળ્ બળવું.	બજવું.
૧૩૬. મલ્ બેવું.	ભાગવું, ભાગવું.
૧૩૭. મષ્ બસવું, ગાળો દેવી.	બળવું.
૧૩૮. માષ્ ભાષણ કરવું, કહેવું.	ભાળવું.
૧૩૯. મિક્ષ્ ભિક્ષા માગવી, ભીખવું.	બસવું.
૧૪૦. મિદ્ ભેદવું, ફાડવું.	ભાષવું.
૧૪૧. મી ખીવું.	ભીખવું.
૧૪૨. મુજ્ ભોગવવું, ખાવું, ભોજન કરવું.	ભેદવું.
૧૪૩. મૂ હોવું, થવું.	ભોગવવું.
અનુ+મૂ અનુભવ લેવો.	હોવું, ભાવવું.
સમ્+મૂ સંભવવું.	અનુભવવું.
૧૪૪. મૃ ભરવું.	સંભવવું.
૧૪૫. ઋમ્ ભમવું, ફરવું.	ભરવું, ભરાવું.
૧૪૬. ઋંશ્ પડવું.	ભમવું.
૧૪૭. ઋજ્ઞ શેકવું.	
૧૪૮. ઋજ્ઞ પ્રકાશવું.	ભુંજવું.
૧૪૯. મથ્ વધોવવું.	મથવું.

૧૫૦. મદ્ મદ્માં હોવું, ગાંડા થવું, બૂલ ખાવી.

૧૫૧. મન્ માનવું, વિચારવું.

૧૫૨. મન્ત્ર જાનો વિચાર કરવો.

૧૫૩. મહ મોટા થવું.

૧૫૪. મા માપવું.

નિર્+મા નીમવું.

૧૫૫. માન્ માન આપવું.

૧૫૬. માર્ગ શોધવું.

૧૫૭. મિલ્ ભેટવું.

ઉદ્+મિલ્ ઉમેરવું.

૧૫૮. મુચ્ મુક્તા કરવું, મૂકવું, છૂટા કરવું.

૧૫૯. મુણ્ મુંડવું.

૧૬૦. મુસ્ મસળવું.

૧૬૧. મુહ્ મોહ પામવો, ઘેસા થવું, બેભાન થવું.

૧૬૨. મૃ મરવું.

૧૬૩. મૃગ્ ખોળવું, શિકાર કરવો.

૧૬૪. મૃજ્ માંજવું.

૧૬૫. યજ્ યગ કરવો, પૂજવું.

૧૬૬. યત્ મહેનત કરવી.

૧૬૭. યમ્ કમળમાં રાખવું.

૧૬૮. યા જવું.

જા+યા આવવું.

ઉદ્+યા (પ્રેરક ઉઘાપન) વત પૂરું કરવું. ઉઘાવું.

માનવું.

મંતરવું.

માવું, સમાવું, માપવું.

નીમવું.

માનવું.

માગવું.

મળવું.

ઉમેરવું.

મૂકવું, મોકલવું,

મોચાવું.

મુંડવું.

મસળવું.

મોહવું, મુંજાવું.

મરવું.

માંજવું.

યજવું.

જવું.

આવવું.

૧૬૯. ચાચ્ માગવું. ચાચવું.
 ૧૭૦. યુજ્ જોડવું, મનોવૃત્તિ વશ કરવી. યોજવું.
 ૧૭૧. યુધ્ લડવું. ઝુઝવું.
 ૧૭૨. રક્ષ્ રક્ષણ કરવું, બચાવવું, સંભળાવવું. રાખવું.
 ૧૭૩. રસ્ રખડવું. રખડવું.
 ૧૭૪. રચ્ રચવું, ગોઠવવું, રચિ થવી, ગમવું. રચવું.
 ૧૭૫. રઙ્જ્ રંગવું, રાજ થવું, રાજ કરવું. રંગવું, રીઝવું.
 ૧૭૬. રટ્ ભૂમ પાડવી. રટવું, રડવું.
 અવ+રટ્ લાંબે સાદે રડવું. આરડવું.
 ૧૭૭. રઘ્ નાશ કરવો, ઇજા કરવી. રાંધવું.
 ૧૭૮. રમ્ આરંભ કરવો, આનંદ આપવો.
 આ+રમ્ ફર કરવું. આરંભવું.
 ૧૭૯. રમ્ રમવું. રમવું.
 વિ+રમ્ અટકવું, થોભવું. વિરમવું.
 ૧૮૦. રસ્ રવાદ લેવો. રસવું.
 ૧૮૧. રાજ્ પ્રકાશવું. રાજવું.
 વિ+રાજ્ બિરાજવું, બિરાજમાન થવું, શોભાયમાન દેખાવું, પ્રકાશવું. વિરાજવું.
 ૧૮૨. ર રેવું. રેવું.
 ૧૮૩. રુચ્ ભાવવું. રુચવું.
 ૧૮૪. રુધ્ અટકાવવું, ઘેરો ધાકવો. રૂંધવું, રૂંધાવું.
 ૧૮૫. રહ્ (પ્રેરક રોપયતિ) ફણગો ફટવો. રાપવું.
 ૧૮૬. રૂપ્ દેખાવું.

૧૮૭. કપ્ ગુરુસે થવું.

રકવું, રીસાવું.

૧૮૮. લક્ષ્ જોવું, તપાસવું.

અલ્+લક્ષ્ આળખવું.

ઓળખવું.

૧૮૯. લગ્ સાથે જવું, અડકવું.

લાગવું.

વિ+લગ્ વળગવું.

વળગવું.

૧૯૦. લક્ષ્ જવું, ભૂખ્યા રહેવું, શુષ્ક થવું.

લાંધવું, લાંધાવું.

ઉદ્+લક્ષ્=ઉલ્લક્ષ્ ઉક્ષિપ્ત કરવું.

ઓળંગવું.

૧૯૧. લજ્જ લજ્જા પામવી, લાજવું, શરમાવું.

લાજવું.

૧૯૨. લપ્ ખોલવું.

લવવું.

વિ+લપ્ વિલાપ કરવો.

વિલપવું.

૧૯૩. લમ્ લાભ થવો, મેગવવું.

૧૯૪. લમ્બ્ લખડવું.

લાંખાવવું.

૧૯૫. લલ્લે રમવું.

લાડવું.

૧૯૬. લસ્ રમવું, પ્રકાશવું, શોભવું.

લસવું, આળસવું,

વિ+લસ્ શોભાવું.

વિલસવું.

૧૯૭. લા લેવું.

લેવું.

૧૯૮. લિલ્ લખવું.

લખવું.

આ+લિલ્ આળેખવું.

આળેખવું.

૧૯૯. લિપ્ લેપ કરવો, ચોપડવું.

લીપવું.

૨૦૦. લી વળગવું, લીન થવું, ગરક થવું, પીગળવું.

૨૦૧. લુદ્ ભોટવું, આળોટવું.

ભોટવું, આળોટવું.

૨૦૨. લુપ્ત્ હુટવું.

હુટવું.

૨૦૩. લુપ્ નાશ કરવો.

ભોપવું.

૨૦૪. લુપ્ત લોભ કરવો—રાખવો, તકાસવું,
મોહિત થવું.

લોભાવું.
લથવું.

૨૦૫. લૂ કાપવું.

૨૦૬. લોક જોવું.

અવ+લોક અવલોકન કરવું, જોવું.

અવલોકવું.

વિ+લોક જોખવું, જાણવું, જોવું.

વિલોકવું.

૨૦૭. લોચ જોવું.

આ+લોચ વિચારવું, કથનાથી શોધી

કાઢવું.

આલોચવું.

વિ+લોચ નિહાળવું, જોવું.

વિલોચવું.

૨૦૮. લ્હ જોલવું, કહેવું.

વાચવું.

૨૦૯. લંદ વધવું, કહેવું.

વધવું.

૨૧૦. લન્દ વંદન કરવું, નમવું.

વંદવું.

૨૧૧. લવ વાવવું.

વાવવું.

૨૧૨. લર્ણ વર્ણવું, વખાણવું, રંગવું.

વર્ણવું.

૨૧૩. લત્ર વળવું.

વળવું.

૨૧૪. લસ્ વસવું, રહેવું, પહેરવું, હોવું.

વસવું.

૨૧૫. લહ વહેવું, લઇ જવું.

વહેવું.

નિ+લહ ટકવું, જારી રહેવું.

નિભવું—નભવું.

૨૧૬. લા વાવું.

વાવું.

૨૧૭. લિચ છૂટા પાડવું.

૨૧૮. લિદ્ મેળવવું, વિધમાન હોવું, હોવું,

જાણવું, દલીલ કરવી, તકરાર કરવી.

૨૧૯. લિધ્ વિધવું.

વિધવું.

૨૨૦. વિશ્વ પ્રવેશ કરવો, પેસવું. બેસવું.
પ્ર+વિશ્વ પેસવું. પેસવું.
૨૨૧. વિષ્ આપવું.
૨૨૨. વૃ વરવું, પસંદ કરવું. વરવું.
૨૨૩. વૃ ઠાંકવું. વારવું.
નિ+વૃ અટકાવવું. નિવારવું.
૨૨૪. વૃજ વર્જવું, છોડી દેવું. વર્જવું.
૨૨૫. વૃત્ હોવું, થવું, વર્તવું, રહેવું. વર્તવું.
૨૨૬. વૃધ્ વધવું. વધવું.
૨૨૭. વૃષ્ટ શિષ્ટ કરવી, વરસાવવું, રેડવું, ધાર પાડવી. વરસવું.
૨૨૮. વે વણવું. વણવું.
પ્ર+વે પસેવવું. પસેવવું.
૨૨૯. શક્ શક્તિમાન થવું, શકવું. શકવું.
૨૩૦. શક્ શંકા લેવી, વહેમ આણવો. શંકાવું.
અવ+શક્ શરમાવું, સંકોચાવું. ઓશંકાવું.
૨૩૧. શદ સળવું. સળવું.
૨૩૨. શબ્દ અવાજ કરવો.
૨૩૩. શમ્ શાન્ત થવું. શમવું.
૨૩૪. શંસ પ્રશંસા કરવી, વખાણવું, કહેવું.
૨૩૫. શાસ્ રાજ્ય ચલાવવું, નિયમમાં મૂકવું, શિક્ષણ આપવું.
૨૩૬. શિક્ષ શીખવું. શીખવું.

૨૩૭. શિક્ષુ સુંધવું.	સુંધવું.
૨૩૮. શિષ્ પૃથક્ કરવું.	
૨૩૯. શી મુદ્ધ રહેવું, ઉધવું.	
૨૪૦. શુચ્ શોચવું, શોક કરવો.	શોચવું.
૨૪૧. શુચ્ પવિત્ર થવું.	
૨૪૨. શુધ્ શોધવું.	શોધવું.
૨૪૩. શુભ્ શોભવું, ઘટારત હોવું.	શોભવું, સોહવું.
૨૪૪. શુષ્ સુકાવું.	સુકવું.
૨૪૫. શૃ હિંસા કરવી, મારી નાંખવું.	
૨૪૬. શ્રમ્ શ્રમ લાગવો, થાકવું.	
૨૪૭. શ્રિ આશરો લેવો.	
ઉદ્+શ્રિ-શ્રયૂ=ઉચ્છ્રયૂ ઉછરવું.	ઉછરવું.
૨૪૮. શ્રુ શ્રવણ કરવું, સૂણવું, સાંભળવું.	સૂણવું.
૨૪૯. શ્વસ્ શ્વાસ લેવો.	
૨૫૦. સજ્ સજવું.	સજવું.
૨૫૧. સહ સહન કરવું, સહેવું.	સહેવું.
૨૫૨. સાધૂ સાધવું, મેળવવું, સિદ્ધ કરવું.	સાધવું.
૨૫૩. સિચ્ અભિપેક્ષ કરવો, સિંચવું, છાંટવું.	સિંચવું.
૨૫૪. સિધ્ સિદ્ધ થવું.	સીઝવું.
૨૫૫. સિવ્ સીવવું.	સીવવું.
૨૫૬. સુ સોમરસ કાઢવો, જણવું.	
પ્ર+સુ પ્રસવ કરવો, જન્મ આપવો.	પ્રસવવું.
૨૫૭. સ્ જણવું.	

૨૫૮. સુચ્ચ સૂચના કરવી, જણાવવું. સૂચવું.
૨૫૯. સ્ત સરવું, ખસવું, જવું, દોડવું. સરવું, સારવું-
અનુ+સ્ત અનુસરવું, પાછળ જવું. અનુસરવું.
- ઉદ્+સ્ત ઉસરવું, ઓછું થવું, નીકળી જવું. ઉસરવું.
- અવ+સ્ત ઓસરવું, ઓછું થવું, ઉતરવું. ઓસરવું.
- નિઃ+સ્ત નીસરવું, નીકળવું, હાંકી મૂકવું. નીસરવું.
- પ્ર+સ્ત પ્રસાર થવો, પસરવું, ફેલાવું. પસરવું.
૨૬૦. સૃજ સરજવું, નિપજવું, મૂકી-છોડી દેવું. સરજવું.
૨૬૧. સેવ્ સેવા કરવી, સેવવું. સેવવું.
૨૬૨. સ્તમ્ભ અટકાવવું, અકડ થવું, મગરજ થવું. થ'મવું, થોમવું-
સ્તવવું.
૨૬૩. સ્તુ સ્તવવું, વખાણવું. સ્તવવું.
૨૬૪. સ્તૃ ઢાંકવું.
આ+સ્તૃ ઢાંકવું, પાથરવું, આસ્તરણ કરવું. આથરવું.
પ્ર+સ્તૃ પાથરવું. પાથરવું.
વિ+સ્તૃ વિસ્તાર પામવો, વિસ્તરવું. વિસ્તરવું.
૨૬૫. સ્થગૂ ઠગવું. ઠગવું.
૨૬૬. સ્થા સ્થિતિ હોવી, ઉભા રહેવું. સ્થાપવું-થાપવું,
થાપડવું.
ઉડવું, ઉડાવવું, ઉથા-
પવું, ઉથામવું.
- ઉદ્+સ્થા ઉડવું. નાહવું.
૨૬૭. સ્ના નાહવું.
૨૬૮. સ્મૃ સ્મરણ કરવું, સંભારવું, યાદ રાખવું. સ્મરવું.
વિ+સ્મૃ વિસરવું, ભૂલી જવું. વિસરવું.

૨૬૯. સ્વપ્ ઉધવું,	સૂવું.
૨૭૦. સ્વ સ્વર કરવો, અવાજ કરવો.	
૨૭૧. હન્ હણવું, મારવું.	હણવું.
૨૭૨. હસ્ હસવું.	હસવું.
૨૭૩. હિણ્ જવું.	હિંડવું.
૨૭૪. હુ હોમ કરવો, હોમવું.	હોમવું.
૨૭૫. હૃ હરણ કરવું, લખ જવું, હરી જવું.	હરવું, હારવું.
ઉદ્+હૃ ઉછરવું, નામે લખવું.	ઉધરવું, ઉધારવું.
પ્ર+હૃ પ્રહાર કરવો, મારવું.	પ્રહારવું.
વિ+હૃ ક્રીડા કરવી, ગમતને માટે કરવું.	વિહારવું.
સમ્+હૃ સંહાર કરવો, નાશ કરવો.	સંહારવું.

કૃત્ પ્રત્યય પ્રકરણ.

ધાતુને છેડે આવનાર પ્રત્યયો કૃત્ કહેવાય છે. કૃત્ પ્રત્યય જોને છેડે હોય છે તે કૃદંત (કૃત્+અંત) કહેવાય છે. ગુજરાતીમાં વપરાતા મુખ્ય કૃદંતો નીચે મુજબ છે.

સંસ્કૃત કૃત્ પ્રત્યયો.

કૃત્ પ્રત્યયોની પેટા કલ્પનામાંની પહેલી કલ્પના શબ્દની વ્યુત્પત્તિ ધારણ છઠ્ઠા માટે, ન બીજી પેટા ધારણ સાતમા માટે છે.

૧. અ ક્રિયાવાચક (કરવું તે) પ્રત્યય:—(૧). અંક (અંક=ગણવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ગણવું તે, આંક)*, ખંડ (ભાગવું તે, ભાગ, પૃથ્વીના મોટા ભાગ તે), ગણ (ગણવું તે, યોગ, શિવના ગણ), ગ્રહ (ગ્રહણ કરવું તે; બુધ, શુક્ર, પૃથ્વી, વગેરે), ગૃહ (પકડવું તે, ઘર), જીવ (જીવવું તે, પ્રાણ), તપ (તપવું તે, તપશ્ચર્યા), બંધ (બંધવું તે, નિયમ, રોકાણ, રચના), ભક્ષ (ખાવું તે), ભગ (ભજ્+અ, -મજવું તે, આશરો લેવો તે; એક દેવનું નામ છે, ભાગ્ય, ઉદય, બલ), ભ્રમ (ભ્રમવું તે, ભ્રાન્તિ), મદ (મદમાં હોવું તે, ગર્વ), માન (માન આપવું તે, પ્રતિષ્ઠા), માર્ગ (શોધવું તે, રસ્તો, વાટ), યુગ (યુજ્+અ, -જોડવું તે, જોડું, જુગ-સત્ય, ત્રેતા, દ્વાપર, અને કલિ એ ચાર યુગોમાંનો પ્રત્યેક), રંગ (રંજ્+અ, -રંગવું તે-રંગ; રાજ થવું તે-પ્રીતિ, રાગ), રંગેભૂમિ (નાટ્યસ્થાન, રણભૂમિ), રસ (સ્વાદ લેવો તે, રસ, પારો),

* દરેક શબ્દમાં ધાતુ અને પ્રત્યય અર્થ સાથે કહેવડાવી સામટો અર્થ કહેવડાવવો, પણ તે શબ્દોના ભાષામાં થાલતા અર્થ કહેવડાવવા.

રસજ્ઞ (રસને જાણનાર), રૂપ (સુંદર દેખાવું તે; આકાર; નામ, ધાતુ વગેરેનાં રૂપ), લક્ષ (જોવું તે-લક્ષ્ય; તપાસવું તે-લાખતી સંખ્યા), લૂટ (લૂટવું તે), લોક (જોવું તે, દુનિયા, માણસ, માણસ જાતિ), વર્ણ (વર્ણવું તે, આલેખ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્રમાંથી પ્રત્યેક વર્ણ, ભેદ; રંગવું તે-અક્ષર), વળ (વળવું તે), વિષ (વ્યાપવું તે, ઝેર), વિષધર (સાપ), શબ્દ (અવાજ કરવો તે), શામ (શાન્ત થવું તે, શાન્તિ), શ્રમ (થાકવું તે, તરદી), શ્વાસ (શ્વાસ લેવો તે, એક જાતનો રોગ), સર્ગ (સર્જ+અ, -સર્જવું તે, સૃષ્ટિ, કાવ્યનો ભાગ), સ્તંભ (થંભવું તે, થંભ, થાંભલો).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). કામ (કર્મ=પ્રીતિ કરવી+અ, -પ્રીતિ કરવી તે, ઇચ્છા, કામદેવ), કામદુધા (અભીષ્ટ પદાર્થ આપનારી સ્વર્ગની ગાય, કામ-ધેનુ); ચાલ (ચલ્+અ, -ચાલવું તે, રિવાજ); તાપ (તપ્+અ, -તપવું તે, ગરમી, દુઃખ, તાવ), પશ્ચાત્તાપ (પશ્ચાત્=પછીથી+તાપ, -પાછળથી દુઃખ, પસ્તાવો); ત્યાગ (ત્યજ્+અ, -તજવું તે), દાહ (દહ્+અ, -અળવું તે, આગ, ઘણી ગરમી), અગ્નિદાહ (અગ્નિથી મુડદાને બાળવું તે), જળદાહ (મુડદાને પાણીમાં નાખી દઈ તે પાણીના જીવોથી ખવાઈ જાય તેમ કરવું તે); નાશ (નશ્+અ, -નાશ થવો તે); પાક (પચ્+અ, -રાંધવું તે, રસોઈ); પાક (પક્+અ, -ભણવું તે, પઢવું, પાક); પાત (પત્+અ, -પડવું તે), અશ્રુપાત (આંસુ પાડવાં તે), પક્ષપાત (એકાદ પક્ષ પર પડવું તે, તરફદારી); ભાગ (ભજ્+અ, -ભાગવું તે); યાગ (યજ્+અ, -યજ કરવો તે, યજ); યામ (યમ્+અ, -અટકવું તે, જામ, પહોર);

રાગ (રંજ્ઞ+અ, -રાજ થવું તે, પ્રીતિ); લાભ (લભ્ઞ+અ, -લાભ થવો તે, પ્રાપ્તિ, ક્ષાયદો); વાહ (વહ્ઞ+અ, -વહવું તે, તત્ત્વ જાણવાની ઇચ્છાવડે કહેવું તે); વાસ (વસ્ઞ+અ, -વસવું તે-રહેઠાણ); વાસસ વસ્ઞ+અસ ક્રિ. વા. પ્ર., -પહેરવું તે-વસ્ત્ર); વાહ (વહ્ઞ+અ, -વહેવું તે, વોહ); શામ (શમ્ઞ+અ, -શાન્ત થવું તે, સલાહ, સંધિ), હાસ (હસ્ઞ+અ, -હસવું તે).

(૩). ક્ષેપ (ક્ષિપ્ઞ+અ, -મોકલવું તે, ખેપ), છેદ (છિદ્ઞ+અ, -કાપવું તે, કાપ, ભાગ), શિરશ્છેદ (શિરસ્=માથું+છેદ, -માથું કાપવું તે); દેશ (દિશ્ઞ+અ, -દેખાડવું તે, મુલક), લેષ (ભિદ્ઞ+અ, -મેદવું તે, તક્ષાવત), લેખ (લિપ્ઞ+અ, -લખવું તે, દસ્તાવેજ), લેપ (લિપ્ઞ+અ, -ચોપડવું તે, લેપ), વજ્રલેપ (ઉખડે નહિ તેવો લેપ); વેદ (વિદ્ઞ+અ, -જાણવું તે, જ્ઞાન, ધર્મશાસ્ત્ર), દ્વિવેદી (દ્વિ=બે+વેદ+ઇન્, -બે વેદ જોણવાવાળો, દવે), ત્રિવેદી (ત્રવાડી), ચતુર્વેદી; વેશ (સં. વેશ અથવા વેષ=વિપ્+અ, -વ્યાપવું તે, સુંદર પોશાક, અલંકાર, રૂપ), વેષધારિન્ (વેશ ધારણ કરનાર, ઠગ); શેષ (શિષ્+અ, -પૃથક કરવું તે, બાકી); સ્નેહ (સિન્હ-સ્નેહ રાખવો+અ, -સ્નેહ રાખવો તે).

(૪). ક્ષય (ક્ષિ+અ, -ક્ષય થવો તે, નાશ), ક્ષયરોગ (શરીરમાં ઉત્તરોત્તર જે થકી સર્વ ધાતુ ક્ષય પામે છે તેવો રોગ); જય (જિ+અ, -જય પામવો તે); જાય (જી+અ, -જીવું તે); લય (લી+અ, -લીમળવું તે).

(૫). તોલ (તુલ્+અ, -તોળવું તે); બોધ (બુધ્+અ, -બોધ થવો તે, જાણવું તે, સમજ, ઉપદેશ); ભોગ (ભુજ્+અ, -

ખાવું તે, ભોજન; ભોગવવું તે-ભોગવટો, સુખ, દુઃખ, સુખદુઃખનો અનુભવ); મોહ (મુહ+અ, -મોહ પામવો તે, ખમ્મ); યોગ (યુજ્+અ, -જોડવું તે, યોજના, જોગ); રોધ (રુધ્+અ, -અટકાવવું તે, રોકાયું); લોભ (લુભ્+અ, -લોભ કરવો તે, તૃષ્ણા, પારકી વસ્તુમાં અત્યંત આસક્તિ); શોક (શુચ્+અ, -શોક કરવો તે); શોધ (શુધ્+અ, -શોધવું તે); શોષ (શુષ્+અ, -સુકાવું તે, તૃષા).

(૬). ભાર (ભૂ+અ, -ભરવું તે, ભાર, વજન), ભાર (ભૂ+અ, -ભરવું તે, ભાર); વર (વૃ+અ, -પસંદ કરવું તે, પતિ); સ્તર (સ્તૃ+અ, ઢાંકવું તે, થર, ખીજાનું); સ્મર (સ્મૃ+અ, -સ્મરણ કરવું તે, સ્મૃતિ, યાદદાસ્ત, કામદેવ); સ્વર (સ્વ+અ, -અવાજ કરવો તે; ઉદાત્ત, અનુદાત્ત, અને સ્વરિત એ ત્રણ જાતના સ્વર, સ્વર અને વ્યંજન પૈકી સ્વર વર્ણ, ગાયનના સાત સ્વર પૈકી પ્રત્યેક), સ્વરશાસ્ત્ર (સ્વર વિનાનું).

૨. અ કર્તૃવાચક (કરનાર) પ્રત્યય--(૧). ખેચર (ખે+આકાશમા+ચર્=ચાલવું+અ=ક. વા. પ્રત્યય, -આકાશમાં ચાલનાર, પક્ષી), જન (પેદા થનાર, જણ, માણસ); દીપ (પ્રકાશનાર, દીવો); નટ (નાચનાર, ખેલ કરનાર); પદ (જનાર, પગ); પાલ (પાળનાર), દિક્પાલ (દિક્=દિશા+પાલ, -દિશાનો દેવ, દિગ્પાળ), દ્વારપાલ (દ્વારરક્ષક), ભૂપાલ (ભૂ=પૃથ્વી+પાલ, -પૃથ્વીને પાળનાર, રાજા) મહીપાલ (મહી=પૃથ્વી+પાલ, -રાજા), રક્ષપાલ (રક્ષણ કરનાર, રખવાળ), સુખપાલ (એક જાતની પાલખી); બુધ (જાણનાર, પંડિત, એ નામનો એક ગ્રહ, એક વારનું નામ); ભુજ (ભુજ્=વાંકા વળવું+અ, -વાંકો વળનાર, હાથ, ખભાથી કાણી

સુધીનો ભાગ); યમ (કળ્મશના રાખનાર, જમરાજ); શક (શક્તિ-
માન હોનાર, શક-સિધિયન-લોક), શકારિ (શક+અરિ=શત્રુ, -શક
લોકને હરાવનાર, વિક્રમાદિત્ય).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). રામ (રમ્+અ=ક. વા. પ્ર., -રમનાર; સર્વમાં
બ્યાપી રહેલો જે પરમાત્મા તે; રામ; દશરથના પુત્ર), રામદૂત
(હનુમાન), રામનવમી (ચૈત્ર શુદ્ધ નોમ, રામચંદ્રજીનો જન્મદિવસ,
રામજયંતિ), રામબાણુ, નામ (નમ્+અ, -નમનાર, જેનો અર્થ
ક્રિયાપદના અર્થને નમે છે, તેને તામે છે તે નામ).

(૩). દેવ (દિવ્+અ, -પ્રકાશનાર, વિશ્વેશ; જે અમર પ્રાણી
સ્વર્ગમાં રહે છે તે), દેવગૃહ (દેવનું ઘર, દહેરું), દેવાલય (દેવ+
આલય=ઠેકાણું, -દેવને રહેવાનું ઠેકાણું, દેવળ).

(૪). ચોર (ચુર+અ, -ચોરનાર, વગર હકે બીજાની મિલકત
છાનીમાની લઈ જનાર, તરકર); ભવ (ભૂ+અ, -હોનાર-મહાદેવ;
હોવું તે-જીંદગી, સંસાર), ભવસાગર (સંસારરૂપી સમુદ્ર).

(૫). કર (કર્+અ, -કરનાર, હાથ), કાર્યકર (બીજાને માટે
કામ કરનાર), કિંકર (કિમ્=શું, કાંઈપણ+કર, -કહેણું કરનાર,
ચાકર), પીડાકર (દુઃખદેનાર), મધુકર (મધ કરનારો, ભમરો),
કાર (કર્+અ, -કરનાર), મૂર્તિકાર (મૂર્તિકાર), ધર (ધૃ+
અ, -ધરનાર), ગદાધર (ગદા ધરનાર, વિષ્ણુ), પયોધર (પયસ=
પાણી, દૂધ+ધર, -વાદળું, સ્તન), ભૂધર (ભૂ=પૃથ્વી+ધર, -પૃથ્વીને
ધારણ કરનાર, કૃષ્ણ, ઈશ્વર); ધાર (ધૃ+અ, -ધારણ કરનાર)
ભર (ભૃ+અ, -ભરણપોષણ કરનાર), વિશ્વંભર (વિશ્વનું ભરણ-
પોષણ કરનાર, ઈશ્વર); શર (શ્+અ, -હિંસા કરનાર, તીર, બાણ);

સર (સ+અ,-જનાર), અગ્રસર (અગ્ર=આગળ+સર,-આમળ જનાર, આગેવાન; આગળ જનારી રકમ-યુગ્મનું પહેલું પદ); હર (હ+અ,-હરનાર, શિવ), પાપહર (પાપ હરણ કરનાર), મનોહર (મનસુ=મન+હર,-મનને હરનાર, સુંદર).

(૬). ગ (ગમ્=જવું+અ=ક. વા. પ્ર,-જનાર), નજ (ન=નહિ+ગ=જનાર,-નહિ જનાર, પર્વત, ઝાડ); જ (જન+અ,-જન્મનાર), આત્મજ (આત્મન=પોતે+જ,-પોતાથી જન્મેલ, દીકરો), તનુજ (તનુ=શરીર+જ,-પુત્ર, દીકરો), દ્વિજ (દ્વિ=મે+જ,-મે જન્મવાળો, પ્રથમ ત્રણ વર્ણ-બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી તે વૈશ્ય-માંનો કોઈ સપ્તસ, કેમકે તેમને જનોઈ દેવાંય છે; બ્રાહ્મણ), પૂર્વજ (પૂર્વ=પહેલાં+જ,-પહેલાં જન્મેલ; બાપ, દાદો, પરદાદો વગેરે મરણ પામી ગયેલા તે); જ્ઞ (જ્ઞા+અ,-જાણનાર), સર્વજ્ઞ (સઘળું જાણનાર, ઈશ્વર, જ્ઞાની); દ (દા=આપવું+અ,-આપનાર), ઇષ્ટદ (ઇષ્ટ=ઇચ્છેલું+દ,-ઇચ્છેલું આપનાર), પિંડદ (પિંડ આપનાર), જલદ (જળ આપનાર, વાદળ), વારિદ (વારિ=પાણી+દ,-પાણી આપનાર, મેઘ), પ (પા=પીવું+અ,-પીનાર), દ્વિપ (સંદ તે મોંવડે પીનાર-હાથી), પાદપ (પગવડે પીનાર-ઝાડ), મધુપ (મધ પીનાર-મધ-માખી, ભમરો); પ્ (પા=પાળવું+અ,-પાળનાર), ક્ષિતિપ (ક્ષિતિ=પૃથ્વી+પ,-રાજ), ગોપેશ (ગોપ+ઈશ=ધણી,-ગોવાળનો ઉપરિ, શ્રીકૃષ્ણ), નૃપ (નૃ=નર, પુરુષ+પ,-રાજ), ભૂપ (પૃથ્વીને પાળનાર-રાજ), મંડપ (મંડ=શોભા+પ,-માંગલિક પ્રસંગે ઉભો કરેલ માંડવો); રથ (રથા=રહેવું+અ=ક. વા. પ્ર,-રહેનાર) ગૃહરથ (ઘર માંડીને રહેનાર, સંસારી, આખરદાર, અયાચક બ્રાહ્મણ), તટરથ (અલગ રહેનાર), મધ્યરથ (વચમાં રહેનાર,

એ પક્ષનું સમાધાન કરનારા જે ગ્રાહિત વચમાં પડેલા તે), દ્વાઃસ્થ
(દારુ+આરણ્ય+સ્થ, -દારપાલક); ધ્વ (હનુ=હણવું+અ=ક. વા. પ્ર., -
હણનાર).

૩. અક કર્તૃવાચક (કરનાર) પ્રત્યય:- (૧). ગુણક (ગુણ=
ગુણવું+અક=ક. વા. પ્ર., -ગુણનારી સંખ્યા), જનક (પેદા કરનાર,
ખાપ), ત્રુટક (તોડનાર), દીપક (પ્રકાશમાન કરનાર, દીવડો),
પાલક (પાળનાર), પૂજક (પૂજનાર, પૂજારો), પૂરક (પૂરનાર,
ભરનાર), ભક્ષક (ભક્ષણ કરનાર, ખાનાર), યાચક (માગનાર),
રક્ષક (રક્ષણ કરનાર), રંજક (રંજીત કરનાર), રૂપક (દેખાનાર,
શોભનાર, એક વાતને ખીજીને નામે એકાદું નવું રૂપ આપવું તે), શિક્ષક
(શિખવનાર), સાધક (સાધનાર), સેવક (સેવનાર, દાસ, નોકર).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). આહક (અહ+અક, -અહણ કરનાર, લેનાર, ખરીદ
કરનાર, ધરાક), નાટક (નાયનાર, જેમાં ગદ્યરૂપ સંવાદ અને કવિતા
બંને હોય છે તે, વેશ કાઢી ખેલ કરવો તે), નાટકકાર (નાટક
કરનાર, નાટક લખનાર), નાશક (નાશ પામનાર), પાઠક (લ-
ખાવનાર, પુરાણ વાંચનાર), ભાજક (ભાગનારી સંખ્યા), દંડસા-
જક (જે અથવા વધારે સંખ્યાનો મોટામાં મોટો નિઃશેષ ભાજક);
માદક (મદ કરનાર, કેરી), રાજક (દીપનાર, રાજ), વાચક
(ખોલનાર, કહેનાર), વાહક (વહેનાર), ઉષ્ણતાવાહક (ગરમી
એક છેડેથી ખીજે છેડે વહી શકે એવા), મંદવાહક (ગરમી મંદ-
ધીમી-વહી શકે એવા); હાસક (હસનારો, મસ્કરો).

(૩). દાઘક (દા+અક, -આપનાર), સુખદાઘક (સુખ આપનાર), સ્થાપક (સ્થા+અક, સ્થાપનાર).

(૪). ક્ષેપક (ક્ષિપ=ફેંકવું+અક=ક. વા. પ્ર., -ફેંકનાર; કાંઈના કંદેલા અંથમાં ખીળ કાંઈએ પોતાની તરફથી જે શ્લોક, વાક્ય, ધુસાવી દીધેલું હોય તે), છેદક (છિદ્+અક, -ભાગનાર), ભેદક (ભિદ્+અક, -ભેદનાર), લેખક (લિખ્+અક, -લખનાર, લલિયો), સેવક (સિગ્+અક, -પાણી વગેરે છાંટનાર, મેઘ).

(૫). પોષક (પુષ્+પોષવું+અક=ક. વા. પ્ર., -પોષનાર), પાવક (પૂ=પાવન કરવું+અક=ક. વા. પ્ર., -પાવન કરનાર, અગ્નિ), ખોધક (ખુધ્+અક, -ખોધ કરનાર), ભોજક (ભુજ્+અક, -જમનાર, જેન મંદિરોમાં ગાયન કરનાર), મોહક (મુહ્+અક, -મોહ પમાડનાર), યોજક (યુજ્+અક, -યોજના કરનાર, કારીગર), શોધક (શુધ્+અક, -શોધનાર), શોષક (શુષ્+અક, -પાણી ચુસી લેનાર).

(૬). કરક (કર્+કરવું+અક=ક. વા. પ્ર., -કરનાર), દુઃખકારક (દુઃખ કરનાર), તારક [તૃ=તરવું, તારવું+અક=ક. વા. પ્ર., -તરનાર; તારનાર (પાણીમાં), તારો], ધારક (ધૃ+અક, -ધારણ કરનાર), મારક (મૃ+અક, -મારનાર, મારો), સ્મારક (સ્મૃ+અક, -સ્મરણ કરાવનાર), દર્શક (દર્શ+અક, -દેખાડનાર), દૂરદર્શક (દૂરની વસ્તુ દેખાડનાર, દુરખીન), પારદર્શક (સોસરું દેખાડનાર), સૂક્ષ્મદર્શક (જીણી વસ્તુ દેખાડનાર યંત્ર); વર્ધક (વૃધ્+અક, -વધારનાર), જ્ઞાનવર્ધક (જ્ઞાન વધારનાર).

૪. અન ક્રિયાવાચક (કરવું તે) પ્રત્યય:-(૧). અંજન
 (અંજૂ=આંજવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આંજણુ, કાંજળ); અટન
 (ભટકવું તે, ભમવું તે); અચન (ધ-અચ્+અન,-જવું તે); કથન
 (કહેવું તે-કહેણુ); ખંડન (ભાગ કરવો તે, સામાનો અભિપ્રાયવાદ
 યુક્તિથી તોડવો તે); ગમન (જવું તે), વિદેશગમન (પરદેશ
 જવું તે); ગ્રહણ (ગ્રહણ કરવું તે; પકડવું તે, સ્વીકારવું ગ્રહણ);
 છાદન (છદ્+અન,-ઢાંકવું તે, ઢાંકણુ); જીવન (જીવવું તે, જીંદગી;
 આજીવિકા, ઉપજીવિકા); જ્ઞાન (જ્ઞા+અન,-જ્ઞાણવું તે); દહન
 (દાહવું તે, બાળવું તે); દાન (દા+અન,-આપવું તે); નમન
 (નમવું તે); પતન (પડવું તે), પતનકોણ (પડતાં ખુણા થાય
 તે); પાન (પીવું તે); પૂજન (પૂજવું તે, પૂજા); પૂરણ (ભરવું
 તે; ભરનાર, પૂર્ણ કરનાર); ખંધન (ખાંધવું તે, કળંગે, કેદ);
 લક્ષણ (ખાવું તે); ભજન (ભજવું તે); ભંજન (ભાંગવું
 તે); ભાષણ (ભાષ્+અન,-ભાષણ કરવું તે); ભ્રમણ (ભ્રમવું
 તે); મનન (વિચારવું તે, વિચાર); માન (મા+અન,-માપવું
 તે, માણું, મણુ, માણી); મુંડન (મુંડવું તે); યજન (યજ
 કરવો તે, પૂજવું તે); યાન (યા+અન,-જવું તે, જાન); રક્ષણ
 (રક્ષણ કરવું તે, રક્ષણ, બચાવ); રંજન (રાજ થવું તે, રાજ
 કરવું તે); રટણ (રટવું તે, વારે વારે નામ દેવું તે); લક્ષણ
 (જોવું તે, જે નિશાનીથી વસ્તુ જાણખાય તે, નિશાની, આગરણુ,
 ગુણ, ટેવ); લંધન (લુપ્તિ રહેવું તે, લાંધણુ); વચન (બોલવું
 તે, વચન, ઉપદેશ, વિનંતિ); વંદન (નમવું તે, નમસ્કાર, પ્રણામ);
 વર્ણન (વર્ણવું તે, ખ્યાન); વર્ધન (વધવું તે), વલન (વળવું
 તે, વળણુ); વસન (પહેરવું તે, વસ્ત્ર, કપડું, લૂગડું); વહન

(વહેવું તે, વહેણ); શાસન (અમલ કરવો તે, આગા); શિક્ષણ (શિખવવું તે); સહન (સહેવું તે), સહનશીલ (સહન કરનાર, ક્ષમા કરનાર); સાધન (સાધવું તે, ઉપાય); સિવન (સિવવું તે, સિવણ); સૃજન (સૃષ્ટિનું પેદા થવું તે); સેવન (સેવવું તે, ઉપભોગ); સ્તંભન (જડ કરવું તે); સ્થાન (સ્થા+અન, -રહેવું તે, જગ્યા, ઠેકાણું); સ્નાન (સ્ના+અન-નહાવું તે), હનન (હણવું તે, મારી નાંખવું તે).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). ક્ષેપણ (ક્ષિપ્+કે+અન=ક્રિ. વા. પ્ર., ફેંકવું તે, અપવાદ); ચેતન (ચિત્+અન, -જાણવું તે, વિચારવું તે); છેદન (હિદ્+અન, -કાપવું તે); ભેદન (ભિદ્+અન, -ભિન્ન કરવું તે); લેખન (લિપ્+અન, -લખવું તે), શ્રુતલેખન (સાંભળેલું લખવું તે); લેપન (લિપ્+અન, -લેપ કરવો તે, ચોપડવું તે, લીપવું, લીપણ); વેદન (વિદ્+અન, -જાણવું તે, સુખદુઃખનો અનુભવ); સેચન (સિચ્+અન, -જળ વગેરે છાંટવું તે); શયન (શી+અન, -સૂવું તે, શેન, નિદ્રા; શય્યા, સેજ).

(૩). દોહન (દુહ્+અન, -દોહવું તે), કાવ્યદોહન (કાવ્ય=કવિતા+દોહન, -સારી સારી કવિતાઓ ચૂંટી કાઢી એકઠી કરવી તે); પોષણ (પુષ્+અન, -પોષવું તે); ઘોષન (ઘુધ્+અન, -જાણવું તે, સમજવું તે); ભોજન (ભુજ્+અન, -જમવું તે, જમણ); યોજન (યુજ્+અન, -જોડવું તે, જોજન, ચાર ગાઉ); રોધન (રુધ્+અન, -અટકાવવું તે, રંધણ); લોટન (લોટવું તે, આંજોટવું તે; લોટનાર, કણ્ઠતરની એક જાત); લોભન (લુભ્+અન, -લોભાવું તે); શોચન (શુચ્+અન, -શોક કરવો તે); શોધન (શુધ્+અન, -શોધવું તે);

શોષણ (શુષ્+અન,-સુકાવું તે); ભવન (ભૂ+અન,-હોવું તે, ધર), વક્રીભવન (વાંકું થવું તે], હૈમભવન (સોનાતો મહેલ), અવણ (શ્રુ+અન,-અવણ કરવું તે, સાંભળવું તે; સાંભળનાર, કાન); સ્તવન (સ્તુ+અન,-વખાણવું તે); હવન (હુ+અન,-હોમ કરવો તે, યજ).

(૪). કરણ (કર્+કરવું+અન-ક્રિ. વા. પ્ર.,-કરવું તે), પૃથ-કરણ (પૃથક્=જુદું+કરણ,-જુદું કરવું તે, એનું ઉલટું સંયોગીકરણ), વાક્યપૃથકરણ (વાક્યના સંબંધ પ્રમાણે ભાગ પાડવા તે); જગ-રણ (જગ+અન,-જગવું તે); ભરણ (ભૂ+અન,-ભરવું તે); મરણ (મૃ+અન,-મરવું તે, મૃત્યુ, મોત); શરણ (શૂ+અન,-સંકટમાંથી બચવા કોઈની સહાયમાં રહેવું તે, રક્ષણ, બચાવ, આશ્રય); સરણ (સ્ત+અન,-જવું તે, ગમન); સ્મરણ (સ્મ+અન,-સ્મરણ કરવું તે, યાદદાસ્તી); સ્મરણશક્તિ (યાદ રહેવાની શક્તિ); હરણ (હ+અન,-હરવું તે, લઇ જવું તે); દર્શન (દર્શ+અન,-જોવું તે, દેખાવ); પ્રિયદર્શન (જેને જોઇને પ્રીતિ ઉત્પન્ન થાય એવું, મનોહર દેખાવવાળું); માર્જન (મૃજ્+અન,-માંજવું તે, સ્વચ્છ કરવું તે); વર્તન (વૃત્+અન,-વર્તવું તે, રહેવું તે-રહેવાનું ઠેકાણું-વતન; રહેવાનું સાધન-જીવાધ); વર્ષણ (વૃષ્+અન,-વરસવું તે, વૃષ્ટિ); સર્જન (સર્જ+અન,-સરજવું તે).

૫. અન કર્તૃવાચક (કરનાર) પ્રત્યય:—(૧). ચરણ ચર્ચાલવું+અન=ક. વા. પ્ર.,-ચાલનાર, પગ); પાલન (પાળનાર, પાલણું); મહન (ગાંડો કરનાર, કામદેવ); રમણ (રમ+અન,-રમનાર, વહાલો, ધણી); લોચન (જોનાર, આંખ); વહન (બોલ-

નાર, મોઢું); પવન (પૂ+અન, -ચોક્ષુ કરનાર-પવન); પાવન (પૂ+અન, -પવિત્ર કરનાર, પવિત્ર, સ્વચ્છ); મોચન (મુચ્+અન, -મુક્ત કરનાર, છૂટા કરનાર); મોહન (મુહ્+અન, -મોહ પમાડનાર); શોભન (શુભ+અન, -શોભનાર, સારું); વર્ધન (વૃધ્+અન, -વધારનાર), જોવર્ધન (જો=ગાય+વર્ધન=વધારનાર, -ગાયોને વધારનાર, જોકુળ પાસે એક ડુંગરી છે); આનન (અન+આસ લેવો+અન=ક. વા. પ્ર., -શ્વાસ લેનાર, મોઢું).

૬. ઇન્ કર્તૃવાચક (કરનાર) પ્રત્યય:—અપરાધી (અપ=ઉલટું+રાધ્=પ્રસન્ન કરવું+ઇન્=ક. વા. પ્ર., -પ્રસન્ન કરનાર નહિ તે, અપરાધવાળો, ગુન્હેગાર), અવિનાશી (અ=નહિ+વિ+નશ્=નાશ પામવું+ઇન્=ક. વા. પ્ર., -નાશ પામનાર નહિ તે, અમર, પરમાત્મા, અલ્લ), ઉપકારી (ઉપ+કૃ=મહું કરવું+ઇન્, -મહું કરનાર), પ્રવાસી (પ્ર+વસ્=પ્રવાસ કરવો+ઇન્, -પ્રવાસ કરનાર, મુસાફર), પ્રવાહી (પ્ર+વહ્=વહેવું+ઇન્, -વહેનાર, જેનો રેશી. ચાલે એવા પદાર્થ), ભાવી (ભૂ=થવું+ઇન્, -થનાર, ભાવી), ભોગી (ભુજ્=ભોગવવું+ઇન્, -ભોગવનાર, સંસારી), ચોગી (યુજ્=જોડવું+ઇન્, -જોડનાર, યોગસાધના કરનાર, તપસવી, સંન્યાસી, જોગી), વિનોદી (વિ=વિશેષ+નુદ્=પ્રુશી થવું+ઇન્, -વિશેષ પ્રુશી થનાર, આનંદી), સત્યવાદી (સત્ય=સાચું +વદ્=મોલવું+ઇન્, -સાચું મોલનાર), સંયમી (સમ્=મિલકુલ+યમ્=રોકવું+ઇન્, -મિલકુલ રોકનાર, જેણે ઈંદ્રિયો વશ કરી છે એવો સાધુ પુરુષ), સહાધ્યાયી (સહ=સાથે+અધિ+અય્=ભણવું+ઇન્, -સાથે ભણવાવાળો, સહપાઠી).

૭. તિ ક્રિયાવાચક (કરવું તે) પ્રત્યય:-(૧). કૃતિ (કૃ= કરવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-કરવું તે, કૃત્ય, કામ); ક્ષિતિ (ક્ષય થવો તે, પૃથ્વી); ખ્યાતિ (વખાણવું તે, કીર્તિ, પ્રસિદ્ધિ); જાગૃતિ (જાગવું તે, સાવધપાણું); જ્ઞાતિ (જાણવું તે, ન્યાતિ-નાત); દીપ્તિ (પ્રકાશવું તે, ચળકાટ); ધૃતિ (ધારણ કરવું તે, ધીરજ, હિંમત); નીતિ (દોરવું તે, મનુષ્યને પરસ્પર વર્તવાના નિયમ, રાજનીતિ); નીતિનિપુણ (નીતિ=રાજકીય બાબતનું જ્ઞાન+નિપુણ=ચતુર,-રાજ-નીતિમાં ચતુર, વ્યવહારમાં હોશિયાર, શાણો); પ્રીતિ (પ્રસન્ન થવું તે, પ્રસન્નતા, અનુરાગ); પૂર્તિ (પૂરવું તે); ભીતિ (ભીવું તે, ભીક); ભૂતિ (હોવું તે, ચઢતી, આબાદી); વસતિ (વસવું તે, રહેવું તે, વસતી, રહેઠાણ); વૃત્તિ (વર્તવું તે, હોવું તે, વર્તણૂક; ધંધો, આજીવિકા, ગુજરાન), ઉદ્દામવૃત્તિ (ઉદ્દત સ્વભાવવાળું, અમ-ર્યાદ, બેશુભ); વર્તિ (વૃત્-વર્ત=ગોળ ફેરવવું+તિ,-ગોળ ફેરવવું તે, વાટો); શક્તિ (શક્તિમાન થવું તે, સામર્થ્ય, દેવીમૂર્તિ); શ્રુતિ (સાંભળવું તે, ધર્મશાસ્ત્ર, વેદ; કાન); સ્તુતિ (વખાણવું તે, વ-ખાણ, પ્રાર્થના); સ્મૃતિ [સ્મરણ કરવું તે, સ્મરણ, યાદદાસ્ત; સ્મૃતિ (ધર્મશાસ્ત્ર)]; જાતિ (જન્-જ=પેદા થવું+તિ,-પેદા થવું તે, વર્ણ, કુળ, વંશ); પતિ (પા=પાળવું+તિ=અહિં કરનાર અર્થ થાય છે,- પાળનાર, ધણી, માલિક, સ્વામી).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). ભિત્તિ (ભિદ્+તિ,-ભેદવું તે, ભીંત, દિવાલ); બુદ્ધિ (બુધ્+તિ,-સમજવું તે, સમજણ, અક્ષલ), બુદ્ધિહીન (અક્ષલ ગમરના); લબ્ધિ (લભ્+તિ,-મેળવવું તે, પ્રાપ્તિ), વૃદ્ધિ (વૃધ્+તિ,-વધવું તે, વધારો, ઉદય); શુદ્ધિ (શુધ્+તિ,-શુદ્ધ કરવું તે,

પવિત્રતા, સ્વચ્છતા, બાન); ભક્તિ (ભજ્+તિ, -ભજવું તે, ભજન, આરાધના); ભુક્તિ (ભુજ્+તિ, -ભોગવવું તે, કબજો, ઉપભોગ); મુક્તિ (મુચ્+તિ, -છૂટા થવું તે, મુક્તિ, મોક્ષ); યુક્તિ (યુજ્+તિ, -જોડવું તે, કળા, ઉપાય, જુગિત); ઉક્તિ (વચ્+તિ, -બોલવું તે, કહેવું તે, બોલી, કથન, વાક્યાતુર્ય); તુષ્ટિ (તુષ્+તિ, -સંતોષ પામવો તે, સંતોષ); દુષ્ટિ (દુશ્+તિ, -જોડવું તે, નજર), દીર્ઘદુષ્ટિ (અગમચેતી, દુરંદેશ); પુષ્ટિ (પુષ્+તિ, -પોષવું તે, પોષણ), પુષ્ટિમાર્ગ (વક્ષભાચાર્યના પંથનો એક માર્ગ); વિષ્ટિ (વિષ્+તિ, -જવું+તિ, -જવું તે, સલાહતું કહેણ); વૃષ્ટિ (વૃષ્+તિ, -વરસાવવું તે, વરસાદ), બાણવૃષ્ટિ (બાણનો વરસાદ); સૃષ્ટિ (સર્જ્+તિ-સર્જવું તે, દુનિયા).

(૩). ગતિ (ગમ્+તિ, -જવું તે, ગમન, હાલત, શક્તિ, સમજ); નતિ (નમ્+તિ, -નમવું તે); મતિ (મન્+તિ, -વિચારવું તે, વિચાર, બુદ્ધિ); યતિ (યમ્+તિ, -રોકવું તે, પદ્યમાં વિરામ; પોતાની ઇદ્રિયોને અટકાવનાર, યોગી; જૈન જવિ), રતિ (રમ્+તિ, -રમવું તે, પ્રીતિ, કામદેવની સ્ત્રી); સ્થિતિ (સ્થા+તિ, -એક જગ્યાએ ઉભા રહેવું તે, રહેઠાણ, મુકામ, દશા, પદવી), સ્થિતિસ્થાપક (પોતાની આગલી સ્થિતિ રાખી રહે તેવા ગુણવાળું).

(૪). કાન્તિ (કમ્+તિ, -ચહાવું તે, શોભા, ખૂબસૂરતી, તેજ); કાન્તિ (કમ્+તિ, -જવું તે, ગ્રહ વગેરેનું કમણ, સૂર્યને દ્રવવાનો માર્ગ); ક્ષાન્તિ (ક્ષમ્+તિ, -ખમવું તે, સહનશીલતા); શ્રાન્તિ (શ્રમ્+તિ, -ભમવું તે, શ્રમણ, વહેમ, શક); શાન્તિ (શમ્+તિ, -શાન્ત થવું તે, શાન્તિ, આરામ, નિરાંત), શાન્તિકર (શાન્તિ ફેલાવનાર); શ્રાન્તિ (શ્રમ્+તિ, -શ્રમ લાગવો તે, પરિશ્રમ, થાક).

૮. તૃ-તા કર્તૃવાચક (કરનાર) પ્રત્યયઃ-(૧). જ્ઞાતા (જ્ઞા=જાણવું+તૃ=ક. વા. પ્ર.,-જાણનાર); દાતા (દા+તૃ,-દાન કરનાર, દાતા, આપનાર); ધાતા (ધા+તૃ,-પેદા કરનાર, અક્ષા); માતા (મા+તૃ,-મવાડનારી, મા, જનિતા); હંતા (હ+તૃ,-મારનાર, ખુતી).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). નેતા (ની+તૃ,-દોરનાર, આગેવાન); વેત્તા (વિદ્+તૃ,-જાણનાર), અગોળવેત્તા (અગોળવિદ્યા જાણનારો), તત્ત્વવેત્તા (તત્ત્વજ્ઞાની, ફિલસૂફ), અહ્મવેત્તા (પરમાત્માને જાણનારો), શાસ્ત્રવેત્તા (શાસ્ત્રને જાણનાર); શ્રોતા (શ્રુ+તૃ,-સાંભળનાર); હોતા (હૃ+તૃ,-હવન કરનારો, પુરોહિત, ગોર, જેનું કામ મંત્ર જાણવાનું છે એવો યાજ્ઞિક ગોર).

(૩). કર્તા (કૃ+તૃ,-કરનાર), જગત્કર્તા (જગત્તો રચનાર, પરમેશ્વર); ધર્તા (ધૃ+તૃ,-ધારણ કરનાર); ભર્તા (ભૃ+તૃ,-ભરણપોષણ કરનાર, ધણી); હર્તા (હૃ+તૃ,-હરનારો).

(૪). ભોક્તા (ભુજ્+તૃ,-ભોગવનાર, ખાનાર); વક્તા (વચ્+તૃ,-બોલનારો, પંડિત), વક્તૃત્વ (બોલવાપણું).

(૫). દંષ્ટા (દંશ્+તૃ,-કરડનાર, દાઢ); દ્રષ્ટા (દૃશ્+તૃ,-જોનાર); સ્રષ્ટા (સૃજ્+તૃ,-સરજનાર, અક્ષા).

(૬). જનિતા (જન્+તૃ,-જન્મ આપનારી, જનેતા); પિતા (પા+તૃ,-પાળનાર, આપ), પિતૃક્રિયા (શ્રાદ્ધ વગેરે), પિતૃભક્તિ (પિતાની ભક્તિ); ત્રાતા (ત્રા=પાળવું+તૃ,-પાળનાર).

(૭). જ્ઞાતા (જ્ઞાન્+તૃ,-પ્રકાશનાર, બાધ), જ્ઞાતૃદ્વિતીયા (કાર્તિક શુદ્ધ બીજ, બાધબીજ); સવિતા (સ+તૃ,-અનાવનાર, સૂર્ય).

૯. ત્ર સાધન વાચક પ્રત્યય:-(૧). અસ્ત્ર (અસ્=કે+કું+ત્ર= સા. વા. પ્ર.,-કે+કીને મારવાનાં હથિયાર, ખાણ, તીર, વગેરે); પાત્ર [પા+ત્ર,-પીવાનું સાધન, આખખોરો, વગેરે; યોગ્ય વસ્તુ, યોગ્ય માણસ (દાન આપવા)]; મંત્ર (મન+ત્ર,-વિચાર કરવાનું સાધન, ધ્યાન ધરવાનું સાધન, છાનો વિચાર અથવા મસલત); માત્રા (મા+ત્ર+આ+ના. જા. પ્ર.,-માપવાનું સાધન (પિંગળમાં), માપ; ધાતુની ખાખવાણું ઓસડ, રસાયન); યંત્ર (યમ+ત્ર,-અટકાવવાનું સાધન, જંત્ર; સંયો); વસ્ત્ર (વસ+ત્ર,-પહેરવાનું સાધન, લૂગડાં); શસ્ત્ર (શસ્=મારવું+ત્ર,-મારવાનાં સાધન, હથિયાર); શસ્ત્રાસ્ત્ર (શસ્ત્ર+અસ્ત્ર,-સર્વ પ્રકારનાં હથિયાર); શાસ્ત્ર (શાસ્+ત્ર,-નિયમમાં મૂકવાનું સાધન, ધર્મશાસ્ત્ર), શાસ્ત્રજ્ઞ (શાસ્ત્ર જાણનાર), શાસ્ત્ર-જ્ઞાન (શાસ્ત્રનું જ્ઞાન), શાસ્ત્રદાર્શિન (શાસ્ત્રમાં નિપુણ), શાસ્ત્રી (શાસ્ત્ર+ઈ+ન,-શાસ્ત્રવાળો, શાસ્ત્ર જાણનાર).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). ક્ષેત્ર (ક્ષિ=રહેવું+ત્ર,-રહેવાનું સાધન, ખેતર, જમીન, શરીર; તીર્થની જગ્યા), ક્ષેત્રજ (ક્ષેત્ર+જ=જન્મનાર,-જે સ્ત્રી તેનો વર મરી ગયેથી અથવા રોગી હોવાથી તેના દિયરનો સંગ કરી અથવા પોતાનાં સાસરિયાંની રમથી ધણીના ગોત્રી કોઈ પુરુષનો સંગ કરી જે દીકરો જણે તે), ક્ષેત્રજ્ઞ (ક્ષેત્ર+જ્ઞ-જાણનાર,-ક્ષેત્ર સંબંધી જાણનાર, જ્ઞાની, ખેડૂત, આત્મા), ક્ષેત્રપાલ (ક્ષેત્રનું રક્ષણ કરનાર, ખેતરપાલ દેવ-દેવી), ક્ષેત્રફળ (જમીનનું માપ); નેત્ર (ની+ત્ર,-દોરી જવાનું સાધન, આંખ).

(૩). ઓત્ર (ઓ+ત્ર,-સાંભળવાનું સાધન, કાન); સ્તોત્ર (સ્તુ+ત્ર,-સ્તુતિસાધન વાક્ય, ગુણનું કથન), હોત્ર (હુ+ત્ર,-હોમ-

વાનું સાધન, ધી વગેરે; હોમ), અગ્નિહોત્ર (મંત્રપૂર્વક અગ્નિનું સ્થાપન કરીને તેનો હોમ કરવો તે).

(૪). છત્ર (છદ્+ત્ર,-ઢાંકવાનું સાધન, છત્રી); ગાત્ર (ગમ્+ત્ર,-ચાલવાનું સાધન, અવયવ, શરીર).

૧૦. ય, ઝનીય, ત્ય, તવ્ય યોગ્યતાદર્શક પ્રત્યય:-(૧). કથ્ય (કથ્+કહેવું+ય=યો. દ. પ્ર.,-કહેવા યોગ્ય); ગમ્ય (જવા યોગ્ય); ગુણ્ય (ગુણવાને યોગ્ય, ગુણકારમાં જે રકમને ગુણવાની છે તે); તર્ક્ય (તર્ક્+ધારવું+ય,-ધારવાને યોગ્ય); તુલ્ય (તોળવા યોગ્ય, બરોબર); દાય (આપવા યોગ્ય, વારસો); દિવ્ય (પ્રકાશવા યોગ્ય, સ્વર્ગીય, સુંદર); દૃશ્ય (જોવા યોગ્ય, જાણી શકાય તેવું); પઢ્ય (જવા યોગ્ય, કવિતારચના); પૂજ્ય (પૂજવા યોગ્ય), પૂજ્યબુદ્ધિ (માનનીય બુદ્ધિ), પૂજ્યારાધે (પૂજ્ય+આરાધ્ય=આરાધવાને યોગ્ય,- પૂજા અને સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય); ભક્ત્ય (ખાવા યોગ્ય); ભાષ્ય (બોલવા યોગ્ય, પુસ્તકપર દીકા); મદ્ય (ગાંડા થવા યોગ્ય, મદિરા, દારૂ); માન્ય (માન આપવાને યોગ્ય); રમ્ય (રમવાને યોગ્ય, સુંદર); રાજ્ય (પ્રકાશવાને યોગ્ય, રાજાની જેટલા પ્રદેશ ઉપર સત્તા ચાલતી હોય તેટલો મુલક); લક્ષ્ય (જોવા લાયક, તપાસવા લાયક, જોઈશ્ય, જોય); લબ્ય (મેળવવા યોગ્ય, મેળવી શકાય તેવું); વંદ્ય (વંદવા લાયક); શક્ય (શક્તિમાન થવા યોગ્ય, બની શકે તેવું); સહ્ય (સહેવા યોગ્ય); સાધ્ય (સાધવા યોગ્ય); સેવ્ય (સેવવા યોગ્ય).

ધોરણુ સાતમા માટે.

(૨). ગ્રાહ્ય (ગ્રહ્+ય,-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય, લેવા જોગ); છાદ્ય (છદ્+ય,-ઢાંકવા યોગ્ય, છાન); ભાગ્ય (ભજ્+ય,-ભાગ-

વાને યોગ્ય, જે સંખ્યાને ભાગવી હોય તે); યામ્ય (યમ્+ય, -અટકાવવા યોગ્ય, દક્ષિણ દિશા); વાક્ય (વચ્+ય, -ખોલવા યોગ્ય, અનેક શબ્દની રચના જે પૂરો અર્થ સમજાવે છે તે; વચન); વાચ્ય (વચ્+ય, -ખોલવા યોગ્ય), ભાવવાચ્ય (ભાવ-ક્રિયા-માં ખોલવા યોગ્ય, અકર્મક ક્રિયાપદનું ભાવ ક્રિયાનાથવાળું રૂપ તે); વાઘ (વહ્+ય, -ખોલવા-અવાજ કરવા-યોગ્ય, વાળું); હાસ્ય (હસ+ય, -હસવા યોગ્ય, હાસ્ય રસ), વિદ્યા (વિદ્+ય+આ=ના. જા. પ્ર., -જાણવા યોગ્ય, જ્ઞાન), વિદ્યાદાન (વિદ્યા શિખવવી તે, પુસ્તકો વગેરે આપવાં તે), વિદ્યાધન (વિદ્યારૂપી ધન), વિદ્યાર્થી (વિદ્યા શીખવાની જેની ઇચ્છા છે તે), વિદ્યાલય (વિદ્યાનું ઠેકાણું, પાઠ-શાળા), વિદ્યાલાભ, વિદ્યાલોભ, વિદ્યાહીન (મૂર્ખ), વિદ્યા-પાર્જન (વિદ્યા+ઉપાર્જન, -વિદ્યાનો લાભ), વિદ્યાપાર્જિત (વિદ્યા+ઉપાર્જિત=મેળવેલું, -વિદ્યાથી મેળવેલું તે), જાયા (જન્+ય+આ=ના. જા. પ્ર., -જાણનારી, પત્ની, ભાર્યા).

(૩). લેઘ્ય (ભિદ્+ય, -ભેદવા યોગ્ય, ભિન્ન કરવા લાયક); લોઘ્ય (લુજ્+ય, -ભોગવવા યોગ્ય); યોઘ્ય (યુજ્+ય, -જોડાવાને લાયક, ઉચિત); લેખ્ય (લિખ્+ય, -લખવા લાયક, ઇતિહાસમાં રજુ કરવા લાયક દસ્તાવેજ, લેખ); શર્યા (શી+ય+આ=ના. જા. પ્ર., -સૂવાને યોગ્ય, સેજ, પથારી); ભવ્ય (ભૃ+ય, -હોવા યોગ્ય, પ્રૌઢ, સુશોભિત); હવ્ય (હૃ+ય, -હોમવા યોગ્ય, હવિ, અલિદાન).

(૪). રોય (રા+ય, -જાણવા યોગ્ય); પેય (પા+ય, -પીવા યોગ્ય, પીવાનો પદાર્થ).

(૫). કાર્ય (કર્+ય, -કરવા યોગ્ય, કામ); ભાર્યા (ભૃ+ય+આ=ના. જા. પ્ર., -બરણપોષણ કરવા યોગ્ય, સ્ત્રી, વહુ).

(૬). કથનીય (કથ્+અનીય, -કહેવાને યોગ્ય); ખંડનીય (ખંડ્+અનીય, -ભાગવાને યોગ્ય); પાનીય (પા+અનીય, -પીવાને યોગ્ય, પાણી); પૂજનીય (પૂજ્+અનીય, -પૂજવા યોગ્ય); ભજનીય (ભજ્+અનીય, -ભજવા યોગ્ય, ભજનિયાં); રક્ષણીય (રક્ષ્+અનીય, -રક્ષણ કરવા યોગ્ય); રમણીય (રચ્+અનીય, -રમવાને લાયક, સુંદર); વચનીય (વચ્+અનીય, -કહેવા યોગ્ય); વર્ણનીય (વર્ણ્+અનીય, -વર્ણન કરવા લાયક); વંદનીય (વંદ્+અનીય, -વંદવા લાયક), શિક્ષણીય (શિક્ષ્+અનીય, -શીખવા લાયક), સેવનીય (સેવ્+અનીય, -સેવવા લાયક); હનનીય (હન+અનીય, -ભારી નાખવા લાયક).

(૭). ક્ષેપણીય (ક્ષિપ્+અનીય, -ફેંકવા લાયક); ભોજનીય (ભુજ્+અનીય, -ખાવા યોગ્ય); લેખનીય (લિખ્+અનીય, -લખવા લાયક); શાયનીય (શુચ્+અનીય, -શોક કરવા લાયક); શોધનીય (શુધ્+અનીય, -શોધ કરવા લાયક).

(૮). કરણીય (કર્+અનીય, -કરવા યોગ્ય, કાર્ય); દર્શનીય (દૃશ્+અનીય, -જોવા લાયક, ખૂબસૂરત); સ્મરણીય (સ્મૃ+અનીય, -સંભારવા લાયક), હરણીય (હૃ+અનીય, -કરવા લાયક).

(૯). કૃત્ય (કૃ+ત્ય, -કરવા યોગ્ય, કામ); ભૃત્ય (ભૃ+ત્ય, -ભરણુપોષણ કરવા યોગ્ય, ચાકર).

(૧૦). કર્તવ્ય (કર્+તવ્ય, -કરવા યોગ્ય, કામ); ક્ષતવ્ય (ક્ષમ્+તવ્ય, -ક્ષમા કરવા યોગ્ય); વાસ્તવ્ય (વસ્+તવ્ય, -વસાવવા યોગ્ય, વસવાયાં).

૧૧. ત, દત, ન, ભૂતકૃદંતના પ્રત્યય:- (૧). અસ્ત
 (અસ+ત,-કેદેલું); કૃત (કરાયલું), કૃતાર્થ (કૃત+અર્થ-સંસા-
 રમાં દાનધર્મનાં કામ કરવાનાં જે કરી ચૂક્યો તે); જિત (જિ-
 તેલું); જ્ઞાત (જાણેલું); તપ્ત (તપેલું); દીપ્ત (પ્રકાશેલું);
 ધૃત (પકડી રાખેલું), ધૃતરાષ્ટ્ર (ધૃત+રાષ્ટ્ર=દેશ,-જેણે દેશ જીત-
 મથી પકડી રાખ્યો છે તે, કૌરવોનો આપ); નીત (ખેંચી કાઢેલું),
 નવનીત (નવ=નવું+નીત,-નવું ખેંચી કાઢેલું, માખણ); પૂત
 (પવિત્ર કરાયલું, પાવન); પ્રીત (પ્રુશ થયેલું); ભીત (ભીંધેલું);
 ભૂત (થયેલું; પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, તેજ, અને આકાશ એવાં પાંચ
 ભૂત પૈકી દરેક; પ્રાણી), મૂળભૂત (પાયારૂપ), સહાયભૂત (મદદગાર
 થઈ પડે એવું), સાધનભૂત (કારણરૂપ); ભૃત (ભરણપોષણ
 કરાયલું); મૃત (મરેલું), મૃતક (મરદ), મૃતસંજીવની (મુએ-
 લાને જીવતા કરે એવી એક જાતની વિદ્યા કે ઔષધિ); લિપ્ત
 (લીપેલું), વાત (વાયેલો, પવન), વાતાવરણ (વાત+આવ-
 રણ=ઢાંકણ,-પૃથ્વીને વાનું ઢાંકણ છે તે), વાતજ્વર (વાયુનો તાવ),
 વાતરોગ (વાયુનો રોગ); વૃત્ત (વૃત્ત=ચળવું+ત,-વળેલું, ગોળ
 લીટી, વર્તુળ), વૃત્તાંત (વૃત્ત=ચળેલું+અંત=છેડો,-સમાચાર); શક્ત
 (શક્તિમાન થયેલું); શ્રિત (રહેલું); શ્રુત (સાંભળેલું), બહુ-
 શ્રુત (જેણે સાંભળી સાંભળી ધણીક વાતનું જ્ઞાન મેળવ્યું હોય તે,
 શાસ્ત્રાદિક શ્રવણથી જે કુશળ થયો હોય તે); સુત (જાણેલું, પુત્ર);
 સ્તુત (વખાણેલું); સ્તૃત (પથરાયલું); સ્નાત (નહાયલું);
 સ્મૃત (સાંભરેલું); હુત (હોમેલું, અલિદાન કરેલું), હુતભુજ
 (હોમેલું ખાનાર, અગ્નિ); હૃત (હરેલું).

ધોરણ ૭ માટે.

(૨). ક્ષત (ક્ષલ્પ=ધાયલ કરવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ધાયલ થયેલું, જખમી); ગત (ગમ્+ત,-ગયેલું, મરી ગયેલું); નત (નમ્+ત,-નમેલું), નતાંશ [નત+અંશ,-કોઇ આકાશી પદાર્થ આકાશી વિષુ-વવૃત્તથી કેટલા અંશ નમેલો છે તે, તેથી ઉલટો શબ્દ ઉન્નતાંશ (ઉદ્ધ=ઉપર+નતાંશ,-કોઇ આકાશી પદાર્થ ક્ષિતિજથી કેટલા અંશ ઉચો છે તે)]; મત (મન્+ત,-વિચારેલું તે, માનવું તે, સંમતિ); યત (યમ્+ત,-કબજમાં રાખેલું); રત (રમ્+ત,-રમાયલું, રમેલું); હૃત (હન્+ત,-મરાયલું, મરેલું).

(૩). કાન્ત (કમ્+ત,-ચાહેલો, વર); ક્ષાન્ત (ક્ષમ્+ત,-ક્ષમા કરાયેલો); બ્રાન્ત (બ્રમ્+ત,-બ્રમણમાં પડેલું, આવરું); શાન્ત (શમ્+ત,-શાન્ત થયેલું); આન્ત (અમ્+ત,-થાકેલું).

(૪). ભક્ત (ભજ્+ત,-ભાગેલો, ભાત); ભક્ત (ભજ્+ત,-ભજન કરવાયેલો, ભગત), ભક્તાવસલ (ભક્ત જેને વહાલો છે એવો, કલ્યાણકારી, વિષય); ભુક્ત (ભુજ્+ત,-ખાધેલું); મુક્ત (મુચ્+ત,-છૂટું થયેલું તે, માયાના બંધનમાંથી છૂટેલું, મોક્ષ પામેલું તે), મુક્તા (મોતી), મુક્તાફલ (મોતી), મુક્તાવલિ (મુક્તા+આવલિ=હાર,-મોતીની માળા), મૌક્તિક (મોતી); યુક્ત (યુજ્+ત,-જોડાયેલું); રક્ત (રંજ્+ત,-રંગેલું, રાતું, લોહી), રક્તપિત (એક જાતનો રોગ); ઉક્ત (વચ્+ત,-ખોલેલું), વેદાક્ત (વેદ+ઉક્ત,-વેદમાં કહેલું), શાસ્ત્રોક્ત (શાસ્ત્ર+ઉક્ત,-શાસ્ત્રમાં કહેલું).

(૫). દત્ત (દા+ત,-આપેલું), દત્તક (જેને દીકરો ન હોય તેણે ખીજના દીકરાને વિધિપૂર્વક લઇ પોતાનો કરી રાખ્યો હોય તે,

દત્તપુત્ર), મત્ત (મદ્+ત, -ગડિ થયેલો); વિત્ત (વિદ્+ત, -મેળવેલું, દોલત, ધન).

(૬). બ્ધ (બંધ્+ત, -બાંધેલું); બુધ્ (બુધ્+ત, -જાણેલું, જાણેલું, પાંડિત, બુદ્ધ મત અલાવનાર, વિષયનો એક અવતાર); રુધ્ (રુધ્+ત, -રૂંધેલું, અટકાવેલું), વૃધ્ (વૃધ્+ત, -વધેલું, ધરડું); સિદ્ધ (સિદ્ધ્+ત, -સિદ્ધ થયેલું).

(૭). રબ્ધ (રભ્+ત, -આરંભેલું); લબ્ધ (લભ્+ત, -મેળવેલું); લુબ્ધ (લુભ્+ત, -લોભાયલું, લોભિયું).

(૮). ધષ્ટ (ધષ્+ત, -ધડેલું); તુષ્ટ (તુષ્+ત, -સંતોષ પામેલું); દૃષ્ટ (દૃશ્+ત, -દીઠેલું), દૃષ્ટાંત (દૃષ્ટ=દીઠેલો + અંત=નિશ્ચય, -જેમાં સાબીત કરવાની બાબતનો નિશ્ચય દેખાય છે તે-દાખલો); નષ્ટ (નશ્+ત, -નાશ પામેલું, નાડું); પુષ્ટ (પુષ્+ત, -પોષણ કરાયલું); ભ્રષ્ટ (ભ્રશ્+ત, -પડેલું); રુષ્ટ (રુષ્+ત, -રૂઠેલું); વિષ્ટ (વિશ્+ત, -પેઠેલું); વૃષ્ટ (વૃષ્+ત, -વરસેલું); શિષ્ટ [શાસ્+ત, -શિક્ષણ અપાયલું, મોટું મનાયલું (વિદ્યા, કુળ, ડહાપણથી)]; સૃષ્ટ (સૃજ્+ત, -સરળાયલું); સ્પૃષ્ટ (સ્પૃશ્+ત, -સ્પર્શ કરેલું, અડકાયલું).

(૯). દુઘ્ (દહ્+ત, -દાઝેલું); દુઘ્ (દુહ્+ત, -દોહેલું, દૂધ); મુઘ્ (મુહ્+ત, -મોહ પામેલું, સુંદર, ખૂબસૂરત), મુઘ્ (મુઘ્+આ=ના. જા. પ્ર., -જેને તરતની જીવાની ફૂટતી હોય તે સ્ત્રી, ગૌરી, કુમારિકા); મૂઢ (મુહ્+ત, -મેહાન થયેલો, મૂર્ખ), દિગ્મૂઢ (દિહ્=દિશા+મૂઢ, -જેને કંઈ દિશા ન સૂઝે તેવો, આધિજીવીત, ચક્રિત); રૂઢ (રુહ્+ત, -રૂણો ફૂટેલું, વ્યવહારમાં મનાયલું); ઊઢ (વહ્+ત, -વહન કરેલું), નવોઢા (નવ=નવી+ઊઢ+આ=ના. જા. પ્ર., -નવી-તરતની-પરણેલી સ્ત્રી); સોઢ (સહ્+ત, -સહેવાયલું); સિનઘ્

(સ્નિહ + ત, -સ્નેહ કરાયલું, માયાળુ, મમતાળુ, સ્નેહશીલ).

(૧૦). હિત (ધા + ત, -મૂકેલું, ધરેલું, બહું), આત્મહિત (આત્મન = પોતે + હિત = મહું, -પોતાનું બહું), પુરોહિત (પુરસ્ + ધા = કોષને ગૌર કરવો + ત = ભૂ. કૃ. પ્ર., -કોષને ગૌર કરેલો, કુલગૌર, ઉપાધ્યાય); પકવ (પચ્ + ત, -રાંધેલું), પકવાન (પકવ + અન્ન = અનાજ, -રાંધેલું અનાજ, પકવાન).

(૧૧). અંકિત (અંક = ચિન્હ કરવું + ધત = ભૂ. કૃ. પ્ર., -ચિન્હ કરાયલું, ગુણકર્મ ઇત્યાદિથી ઝાળખાયલું); કથિત (કથ્ + ધત, -કહેલું, બાખેલું); કોપિત (કુપ્ + ધત, -કોપ પમાડેલું); ખંડિત (ખંડ + ધત, -ખંડન કરેલું); ગણિત (ગણ્ + ધત, -ગણેલું), અંક-ગણિત (આંકડા વડે જે ગણિત થાય છે તે); ગલિત (ગલ્ + ધત, -ગણેલું, પડેલું); શુદ્ધિત (શ્રદ્ધ + ધત, -શ્રદ્ધ કરાયલું, પકડાયલું); ચરિત (ચર + ધત, -આચરેલું, કીધેલું); ચલિત (ચલ્ + ધત, -ચાલેલું); ચિન્તિત (ચિન્ત + ધત, -ચિન્તન કરેલું, વિચારાયલું); જીવિત (જીવ્ + ધત, -જીવેલું); દુઃખિત (દુઃખ્ + ધત, -દુઃખ પામેલું, દુઃખી); પતિત (પત્ + ધત, -પડેલું, પાપી, ધર્મપ્રષ્ટ); પૂજિત (પૂજેલું); ભક્ષિત (ભક્ષ્ + ધત, -ભક્ષણ કરેલું); ભાષિત (ભાષેલું); મિત (મા + ધત, -માપેલું), મિતાહાર (મિત + આહાર, -માપેલો આહાર - નિયમિત ખોરાક); માનિત (માન + ધત, -માનેલું, માનીતો); માર્ગિત (માર્ગ્ + ધત, -શોધેલું); રક્ષિત (રક્ષ્ + ધત, -રક્ષાયલું, બચાવાયલું); રચિત (રચ્ + ધત, -રચેલું); રટિત (રટ્ + ધત, -રટેલું); રસિત (રસ્ + ધત, -સ્વાદ લીધેલો, રસેલું), રાજિત (રાજ્ + ધત, -પ્રકાશેલું); રચિત (રચ્ + ધત, -રચેલું); લક્ષિત (લક્ષ્ + ધત, -લક્ષમાં લીધેલું), લંધિત (લંધ્ + ધત, -લાંધેલું); લગ્નિત (લગ્ન + ધત, -લાગેલું); લલિત

(લલ+ધત,-રમેલું); લિખિત (લિખ્+ધત,-લખેલું); લોકિત (લોક+ધત,-જોયેલું); ઉદિત (વહ્+ધત,-વહેલું); વનિત (વન+અવાજ કરવો+ધત,-અવાજ કરેલ); વંદિત (વંદ+ધત,-વંદન કરાયલું); વર્ણિત (વર્ણ+ધત,-વર્ણન કરાયલું); વર્ધિત (વૃધ્+ધત,-વધેલું); ઉષિત (વસ+ધત,-વસેલું); વિદિત (વિદ્+ધત,-જાણેલું, જાહેર); શકિત (શક+ધત,-શકામાં પડેલું); શબ્દિત (શબ્દ+ધત,-બોલાવેલું); શિક્ષિત (શિક્ષ+ધત,-શીખેલું, નિપુણ); શાયિત (શુચ્+ધત,-શોક કરેલું); શુચિત (શુચ્+ધત,-પવિત્ર કરેલું); શોધિત (શુધ્+ધત,-શોધેલું); સ્તાભિત (સ્તાભ+ધત,-જડ કરેલું); સ્થિત (સ્થા+ધત,-ઊભું રહેલું, રહેતું, વસતું), યથાસ્થિત (જેટલું જોઈએ તેટલું, યોગ્ય); હસિત (હસ+ધત,-હસેલું).

(૧૨). દ્વીજ (ક્ષિ+ન,-ક્ષય પામેલું, તવાધ ગયેલું, કૃશ, કમજોર); છન્ન (હ્ર=સંતાડવું+ન=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-સંતાડેલું, છાનું); પન્ન (પદ્+ન,-ગયેલું); પૂર્ણ (પૂ અથવા પૂર્+ન,-પૂર્ણ કરેલું), પૂર્ણતા (પૂર્ણપણું), પૂર્ણિમા (પૂર્ણ ચંદ્ર ઊગે તે દિવસ, પુનમ), પૂર્ણાનંદ (પૂર્ણ+આનંદ,-પરમેશ્વર), પૂર્ણાહુતિ (પૂર્ણ+આહુતિ,-હોમની સમાપ્તિ); ભિન્ન (ભિદ્+ન,-ભેદેલું, જુદું); ભગ્ન (ભન્+ન,-ભાગેલું); લગ્ન (લગ્+ન,-જોડાયલું); લીન (લી+ન,-અસ થયેલું, છૂપું થયેલું).

૧૨ ત્, માન વર્તમાન કૃદંત (કરતું) પ્રત્યયઃ—જગત્ (ગમ્+ગમ્=જવું+ત=વ. કૃ. પ્ર.,-જતું જતું, નાશવંત, દુનિયા), વિશ્વજિત્ (વિશ્વ=દુનિયા+જિ=જિતવું+ત,-દુનિયાને જિતતો, દુનિયા જિતનાર), દેહીપ્યમાન (દીપ્+દીપ્=પુનઃ પુનઃ પ્રકાશવું+ય (આગમ) +માન=વ. કૃ. પ્ર.,-અતિશય પ્રકાશતું, જળવદ્યમાન), યજમાન

(यन्=यस्य करवो + अ (आगम) + मान, -यस्य करतो, जजमान),
राजमान (राज्=प्रकाशवुं + अ (आगम) + मान, -प्रकाशतो), चर्त-
मान (चर्त्=होवुं + अ (आगम) + मान, -होतुं, यासतो वषत).

१३. न क्रियावाचक (करवुं ते) प्रत्ययः—प्रक्षिप्ति=प्र-
क्षुप्तुं + न=कि. वा. प्र., -पूछुं ते, सवाल), यज्ञ (यन्=यस्य करवो + न, -
यस्य करवो ते, जज्ञ, जगन), यत्न (यत्=भहेनत करवी + न, -भहेनत
करवी ते, प्रयास, उद्योग), स्वप्न (स्वप्=सुवुं + न, -सुवुं ते, सोणुं-
वृषभां यता विचार).

१४. आ क्रियावाचक नारीजलितो प्रत्ययः—छन्धा
(छप्-छन्ध=छन्धवुं + आ=दि. वा. ना. ज. प्र., -छन्धा), कथा (कथ् +
आ, -कहेवुं ते, वार्ता, ज्ञान), कला (कल् + आ, -हुनर, श्रुति,
उपाय, कान्ति), क्षमा (क्षम् + आ, -माफी, आभोश, धीरज), चित्रा
चित्र् + आ, -२७ नक्षत्रमानु १४ भुं नक्षत्र), चिन्ता (चिन्त + आ, -
चिन्त), तुला (तुल + आ, -त्राजवुं, वजन, सरणापणुं) पीडा
(पीड् + आ, -दुःख), पूजा (पूज् + आ, -भक्ति), बाधा (बाध् +
आ, -भोली), निष्ठा (निष् + आ, -भीष्), रक्षा (रक्ष् + आ, -रक्षण,
संभाण, राक्ष), लज्ज (लज्ज् + आ, -शरम, भयाँदा, आभर),
शङ्का (शङ्क् + आ, -शङ्क, संदेह, चहेम, भय, अविश्वास), प्रशंसा
(प्र + शम् = वण्णालुवुं + आ, -वण्णालुवुं ते, वण्णालु, स्तुति, तारीख),
शिक्षा (शिक्ष् + आ, -शिष्यामेल, बोध, उपदेश), सेवा (सेव् + आ, -
याकरी, पूजा, पुरदास्त), स्पृहा (स्पृह् = छन्धवुं + आ, -छन्धा,
तृष्णा, गरज).

१५. उ कर्तृवाचक (करनार) प्रत्ययः—निक्षु (निक्ष् = भागवुं +
उ = करनार, -भागनार, निष्पारी), लेह (लिह् = पेसवुं + उ, -पेसनार,

પેસીને ગુપ્ત વાત જાણનાર), સાધુ (સાધુ=મેળવવું+ઉ, -મેળવનાર, પ્રામાણિક), જિજ્ઞાસુ- (જિજ્ઞાસા=જાણવાની ઇચ્છા+ઉ, -જાણવા ઇચ્છનાર), મુમૂર્ષુ (મુમૂર્ષા=મરવાની ઇચ્છા+ઉ, -મરવા ઇચ્છનાર).

૧૬. ઉર કર્તૃવાચક (કરનાર) પ્રત્યયઃ—ભંગુર (ભંગ=ભાંગવું+ઉર=કરનાર; -ભાંગનાર, નાશ પામનાર), વિદુર (વિદ્=જાણવું+કર, -જાણનાર, ડાહ્યું).

૧૭. વર કર્તૃવાચક (કરનાર) પ્રત્યયઃ—ધધિર (ધધિ=ધણી થવું+વર=કરનાર, -ધણી, પ્રભુ), સ્થાવર (સ્થા+વર, -ઉભા રહેનાર, અચલ, સ્થિર, પર્વત).

ગુજરાતી કૃત્ પ્રત્યયો.

૧. ધાતુ પરથી નામ બનાવનાર પ્રત્યય.

અક—આવક (આવ+અક), જવક, બેઠક.

અકી—ફૂંઝકી (ફૂંઝ+અકી). . . .

અળ (સં. અન)—આજાણ (આજ+અણ), કહેણ (કહે+અણ), મંદણ, જમણ, દેણ, પાલણ, લાંબણ, લીપણ, લે'ણ, વહેણ, સીવણ.

અળી—કાપણી (કાપ+અણી), ખાંડણી, ગળણી, ચાળણી, માગણી, માપણી, લખણી, વાવણી, સીવણી.

અણું—ગળણું (ગળ+અણું), ચાવણું, છૂંદણું, દળણું, ભરણું, માગણું, રાંધણું.

આઈ—ઘડાઈ (ઘડ+આઈ), ચઢાઈ, લખાઈ, લડાઈ, વઢાઈ.

આટ—ગડગડાટ (ગડગડ+આટ), ચળકાટ (ચળક+આટ)
અડખડાટ, વળવળાટ, સડસડાટ.

આણ—દમાણ (દખ+આણ), બંગાણ, મૂઢાણ, લખાણ, વંચાણ.

આમણ—અકળામણ (અકળા+આમણ), ગમરામણ, ધડામણ, રંધામણ, લખામણ, વળામણ, સીવડામણ.

આરો—કંપારો (કંપ+આરો), ધટારો, ધૂળરો, લવારો, વધારો.

આવ—અટકાવ (અટક+આવ), ઉડાવ (ભડ+આવ), ચઢાવ, પડાવ.

આવટ—લખાવટ (લખ+આવટ).

ઈ—પુરી (પૂર+ઈ, -ઘઉંના કોટની ધી કે તેલમાં તળેલી તે), બોલી (બોલ+ઈ).

ઉ—ઉતાર (ઉતાર+ઉ), ખેડ (ખેડ+ઉ).

ઘેયો—ગવૈયો (ગા+ઐયો).

ગુક—વર્તણુક (વર્ત+ણુક).

ત—ખમત, ગમત, મળત, મૂકત, રમૂત, લખત.

તર—કળતર, ચણતર, ભણતર, વણતર, વળતર.

નાર—કરનાર, લખનાર, વેચનાર.

તું—ખાતું, ગણતું, જતું, ભણતું, લખતું.

વાનું—ખાવાનું, લખવાનું, શીખવાનું.

૨. ધાતુ પરથી વિશેષણ કરનાર પ્રત્યય.

અણું—ધાવણું (ધાવ+અણું).

આડ—ઉડાડ (ઉડ+આડ), ખચાડ, ગળાડ, ચઢાડ, વેચાડ.

ઈતું—માનીતું (માન+ઈતું).

ણ—ખાણ (ખા+ણ), પીણ, વણ.

ફણ—ખળિણ (ખળ+ઈણ), દમિણ.

કણો—કરકણો, મારકણો, વઢકણો.

કારસી કૃત્ પ્રત્યયો.

૧. નામ કરનાર.

ઈ (પછું)—કારકુની (કારકુનપછું), ખખરદારી, ગુલામી, જહાંગીરી (જહાંગીર પાદશાહ ધણો જુલમી હતો તે પરથી લાક્ષણિક અર્થ જુલમ, નિર્દયતા), તાબેદારી, દીવાની, દોસ્તી, નાદાની, ફકીરી, ફાજદારી, બહાદુરી, બાદશાહી, મહેરબાની, સાહી (સિયાહ= કાળું તે પરથી સિયાહી-સાહી), સાહેબી, હરામખોરી.

ગી (પછું)—તાજગી [તાજહ્ (તાજું)+ગી, -તાજપછું, તંદુરસ્તી], બંદગી (ઈશ્વર પ્રાર્થના, નિમાજ), માંદગી, રવાનગી (વિદાયગીરી).

ગીરી (પછું)—ગુલામગીરી, દીવાનગીરી, મહેતાગીરી, સાલગીરી (સાલ=વર્ષ+ગીરી, -વરસપછું, વર્ષગાંઠ, જન્મગાંઠ).

ચી (રાખનાર)—ખજનચી (ખજનો રાખનાર), તમલચી, મશાલચી.

૨. વિશેષણ કરનાર.

દાર (વાળો)—આગરદાર (આગરવાળો, નામાંકિત), કામદાર (કામવાળો, કારભારી), ખખરદાર (ખખરવાળો, હોશિયાર), ખીજમતદાર (ખીજમત=ચાકરી+દાર=વાળો, -ચાકર), જમીનદાર (જમીનની પેદાશ પર જેનું ગુજરાન ચાલતું હોય તે), દેણુદાર (દેવાવાળો), નસીબદાર (નસીબવાળો, પૈસાદાર), પહેલદાર (પાસાદાર), પાણ્ણીદાર (પાણીવાળું, તેજદાર), બમકાદાર (બમકાવાળું, તેજદાર), મરોડદાર (સારા મરોડવાળો), રોનકદાર (ઘાટદાર), સરદાર (સર=માથું+દાર=વાળો, -આગેવાન=લશ્કરનો ઉપરિ; અમીર, ઉમરાવ, જગીરદાર).

ખાન (વાળો)—મહેરખાન (મહેરવાળા, દયાળુ), આગખાન (માળી), મીજખાન.

મંદ (વાળો)—અકલમંદ (અકલવાળો), દાનેશમંદ (ડહાપણુ-વાળો, ડાહ્યો, સમજી, દાનો), દોલતમંદ.

વર-વાર (વાળો)—જનવર (પ્રાણી), ઉમેદવાર (આસાવાળો), તપસીલવાર, આખતવાર, વિગતવાર.

યાર (વાળો)—અખત્યાર, હોશ્યાર (હોશિયાર, પ્રવીણ, અખરદાર).

વાન (વાળો)—દરવાન (ફા. દર્વાન. દર=દરવાજો, ખાર+વાન,— દરવાજો ખેસનાર સિપાઈ, દરવાણી, દારવાજ), પહેલવાન (કુસ્તીવાળો, કસરતખાન, મલ્લ), ગાડીવાન.

પૂર્વગ પ્રકરણ.

કેટલાક અવ્યય નામની, ધાતુની કે ધાતુ પરથી થયેલા શબ્દની પહેલાં આવે છે તે પૂર્વગ (પૂર્વ=પહેલાં + ગ=જનાર) કહેવાય છે. એમાં જે ધાતુની કે ધાતુથી ઉત્પન્ન થયેલા શબ્દની પૂર્વે આવે છે તે ઉપસર્ગ [ઉપ=પાસે + સર્ગ (સૃજ્=સરજવું, ઉત્પન્ન કરવું)] કહેવાય છે. ઉપસર્ગ પણ પૂર્વગ છે પણ બધા પૂર્વગ ઉપસર્ગ નથી.

સંસ્કૃત વ્યાકરણમાં ૨૦ અવ્યયોને જ ઉપસર્ગમાં ગણ્યા છે તે નીચે મુજબ—

પ્ર, પરા, અપ, સમ, અનુ, અવ, નિસ્-નિર્, દુસ્-દુર્, વિ, આ, નિ, અધિ, અપિ, અતિ, સુ, ઉદ્, આભિ, પ્રતિ, પરિ, અને ઉપ.

ઉપસર્ગ ધાતુની પહેલાં આવી તેના અર્થમાં ફેરફાર કરે છે. જેમ, છૂંદરવું, લઈ જવું; પણ પ્રહાર=માર, અપહાર=હુટ, સંહાર=નાશ, અનુહાર=નકલ, અવહાર=ચોર, નિહાર=જાળવા માટે મુહુર્ લઈ જવું તે, વિહાર=મોજશોખ, આહાર=ભક્ષ, નિહાર=ઝાકળ, ઉદ્ધાર=હૂટકો, પ્રતિહાર=દારપાલ, પરિહાર=અવગા, ઉપહાર=મેટ.

સંસ્કૃત ઉપસર્ગ.

ઉપસર્ગોની પેટા કલમોમાંની પહેલી કલમોના શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ ધોરણ છૂટા માટે, તે બીજા પેટા ધોરણ સાતમા માટે છે.

૧. પ્ર આગળ, શ્રેષ્ઠ, વિશેષ, ઉત્પત્તિ:—(૧). પ્રકટ* (પ્ર+કટ્=ખુલ્લું કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પ્રસિદ્ધ, જાહેર), પ્રકાશ (પ્ર+કાશ્=પ્રકાશવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પ્રકાશવું તે, તેજ, રોશની),

* ફરેક શબ્દમાં ઉપસર્ગ, ધાતુ, પ્રત્યય અર્થ સાથે કહેવડાવી, સામટો અર્થ કહેવડાવવો; પછી તે શબ્દોના ભાષામાં ચાલતા અર્થ કહેવડાવવા.

પ્રકાશક (પ્ર + કાશ=પ્રકાશવું+અક=ક. વા. પ્ર.,-પ્રકાશ કરનાર, પ્ર-
 સિદ્ધ કરનાર), પ્રકૃતિ (પ્ર + કૃ=શર કરવું + તિ=કિ. વા. પ્ર.,-શરી-
 રતું મૂળ બંધારણ, જન્મ સ્વભાવ, સ્થિતિ, પદાર્થ માત્રનો સ્વાભાવિક
 ગુણ), પ્રક્ષાલન (પ્ર + ક્ષાલ્=પખાળવું, ધોવું + અન=કિ. વા. પ્ર.,-
 પખાળવું તે, ધોવું તે, શુદ્ધ કરવું તે), પ્રખ્યાતિ (પ્ર=વિશેષ+
 ખ્યા=વખાણવું + તિ=કિ. વા. પ્ર.,-વિશેષ વખાણવું તે, કીર્તિ, સ્તુતિ),
 પ્રચંડ (પ્ર=વિશેષ + ચંડ=ગરમ, ક્રોધી, -ધણું ગરમ, ધણું ક્રોધી-
 બચંકર, અતિશય), પ્રચાર (પ્ર+ચરૂ=પ્રસરવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-
 પ્રસરવું તે, ફેલાવો, ફટિ, રીત), પ્રતાપ (પ્ર=શ્રેષ્ઠ + તપ્=તપવું+
 અ=કિ. વા. પ્ર.,-શ્રેષ્ઠ તપવું તે, સત્તાનું તેજ, કાન્તિ, યશ; પરાક્રમ,
 શૌર્ય), પ્રદીપ્ત (પ્ર=વધારે + દીપ્=પ્રકાશવું+ત=મૂ. ક. પ્ર.,-વધારે
 પ્રકાશવું, ચક્રચકિત, જગૃત), પ્રધાન (પ્ર=શ્રેષ્ઠ+ધા=ધારણ કરવું+
 અન=કિ. વા. પ્ર.,-શ્રેષ્ઠ ધારણ કરવું તે, મુખ્ય; રાજાનો મુખ્ય કાર-
 ભારી, વજીર), પ્રપિતા (પ્ર=ઉત્પત્તિ+પિતા=આપ, -આપનો આપ,
 દાદો), પ્રપિતામહ (પ્ર=ઉત્પત્તિ+પિતામહ=દાદો, -દાદાનો આપ),
 પ્રપૌત્ર (પ્ર=ઉત્પત્તિ+પૌત્ર=પુત્રનો પુત્ર, -પૌત્રનો પુત્ર), પ્રફુલ્લ
 (પ્ર=વિશેષ+ફુલ્લ=ખીલેલું, -વિશેષ ખીલેલું, ઉઘડેલું; પ્રસન્ન, આનંદી),
 પ્રખંધ (પ્ર=વિશેષ+ખંધ્=ખાંધવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-વિશેષ ખાંધવું તે,
 કવિતા-સંભાષણ હત્યાદિનો સંગ્રહ, નેખંધ), પ્રમાદ [પ્ર+મદ
 (માદ)=મૂલ ખાવી+અ=કિ. વા. પ્ર.,-મૂલ ખાવી તે, મૂલ, બેદર-
 કારી, મગરખી, છાકટાપણ], પ્રમુખ (પ્ર=શ્રેષ્ઠ+મુખ, -શ્રેષ્ઠ છે મુખ
 જેવું તે, સમાનો ઉપર), પ્રયત્ન (પ્ર=વિશેષ+યત્=મહેનત કરવી+
 ન=કિ. વા. પ્ર.,-વિશેષ મહેનત કરવી તે, પરિશ્રમ, પ્રયાસ),
 પ્રયાસ (પ્ર+યસ=શ્રમ લેવો+અ=કિ. વા. પ્ર.,-શ્રમ લેવો તે, શ્રમ,

મહેનત), પ્રવાસ (પ્ર+વસ=પ્રવાસ કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પ્રવાસ કરવો તે, મુસાફરી), પ્રવાહ (પ્ર+વહ્-વહેવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વહેવું તે, રેલો, વોહ), પ્રવૃત્તિ (પ્ર+વૃત્ત=દાખલ કરવું, રોકાવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-દાખલ કરવું તે, ઘણી ઘણી વાતમાં મન ધાલવું તે), પ્રશસ્તિ (પ્ર+શંસ્=વખાણવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વખાણવું તે, વખાણ, રત્નિ, પ્રશંસા), પ્રસૂત (પ્ર+સૂ=જન્મ આપવો+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-જણેલું), પ્રસૂતિ (પ્ર+સૂ=જન્મ આપવો+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જણવું તે, પ્રસવ), પ્રસ્તુત (પ્ર+સ્તુ=વખાણવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-વખાણેલું, પ્રસિદ્ધ કરેલું, ચાલતું પ્રકરણ), પ્રસ્થાન (પ્ર+સ્થા=નીકળવું, વધવું, ચાલવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-નીકળવું તે, પ્રયાણ, ગમન, લશ્કરની કુચ; પરતાનું), પ્રાણ (પ્ર+અન=શ્વાસ લેવો, જીવવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જીવવું તે, જીવ), પ્રાણાયામ [પ્રાણ=પ્રાણ-વાયુ+આયામ (આ=મર્યાદા+અમ્=રોકવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.)=રોકવું તે,-પ્રાણવાયુને કબજે રાખવો તે, મંત્ર બોલતાં નસકોરાંની વાટે શ્વાસ લેવા કાઢવા સંબંધી જે ક્રિયા તે], પ્રાણી (પ્ર+અન=શ્વાસ લેવો+ઈન=ક. વા. પ્ર.,-શ્વાસ લેવાવાળાં, જીવવાળાં-મનુષ્ય, ભૂત, જળચર, ખેતર, કીટ, જંતુ, વગેરે), પ્રાપ્તિ (પ્ર+આપ્-મેળવવું, પામવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-મેળવેલું, આવેલું), પ્રાપ્તિ (પ્ર+આપ્=મેળવવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મેળવવું તે, પેદાશ), પુનઃપ્રાપ્તિ (પુનઃ=ફરીથી+પ્રાપ્તિ,-ફરીથી મેળવવું તે), પ્રારંભ (પ્ર+આ+રમ્=શરૂ કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-શરૂ કરવું તે, શરૂઆત).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). પ્રકરણ (પ્ર+કૃ=કરવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-અંતરો ભાગ, વિષય), પ્રકાર (પ્ર+કૃ=કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જાત, રસ્તો),

પ્રકોપ (પ્ર+કુપ્=ગુસ્સે થવું, વધવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ગુસ્સે થવું તે, ગુસ્સો, ક્રોધ, હુમલો. વાત, પિત, અને કદનો અત્યંત ક્ષોભ),
પ્રચલિત (પ્ર=આગળ+ચલૂ=ચાલવું+ઇત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-આગળ ચાલેલું, લોક રહિતું, ચાલવું આવેલું), **પ્રજા** (પ્ર+જન=જનમવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-રૈયત, છોકરાં, સંતતિ), **પ્રજા** (પ્ર=શ્રેષ્ઠ+જા=જાણવું+અ=ક. વા. પ્ર.,-શ્રેષ્ઠ જાણનાર, જ્ઞાનવાન, ડાહ્યું),
પ્રજ્યુત (પ્ર=વિશેષ+નમ્=નમવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-વિશેષ નમેલું, વિનયવાળું, વાંકું વળેલું), **પ્રજ્યામ** (પ્ર=શ્રેષ્ઠ+નમ્=નમવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-શ્રેષ્ઠ નમવું તે, નમસ્કાર), **પ્રણીત** (પ્ર+ની=રચવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-રચેલું, બનાવેલું), **પ્રદક્ષિણા** (પ્ર=આગળ+દક્ષિણ=જમણું+આ=ના. જા. પ્ર.,-આસપાસ ફરવું તે, ફેરો), **પ્રદર્શન** (પ્ર=શ્રેષ્ઠ+દર્શ=જોવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-શ્રેષ્ઠ જોવું તે, નમુનેદાર ચીજો બતાવવાને માટે એક ઠેકાણે ભેગી કરી રાખવી તે),
પ્રદાન (પ્ર+દા=આપવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આપવું તે, દાન, બક્ષીસ),
પ્રદાય (પ્ર+દા=આપવું+ય=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આપવું તે, બક્ષીસ),
પ્રદેશ (પ્ર=વિશેષ+દિશ=બતાવવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિશેષ બતાવવું તે, પ્રાન્ત, મુલક), **પ્રદોષ** (પ્ર=વિશેષ+દુષ્=મૂલ કરવી+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-દોષ; રાત્રિનો પ્રથમ ભાગ, દર પખવાડિયાની તેરસે સાંજે કરવાનું શિવનું વ્રત), **પ્રબોધ** (પ્ર+બુધ્=વિસ્તારથી બોધ આપવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિસ્તારથી બોધ આપવો તે, જ્ઞાન, ખરેખરી સમજ, જાગૃતિ),
પ્રભાવ (પ્ર=વિશેષ+ભૂ=હોવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ધાણું હોવું તે, પરાક્રમ, મોટાઇ, શક્તિ, તેજ), **પ્રભુ** (પ્ર=શ્રેષ્ઠ+ભૂ=હોવું+કર્તૃવાચક ક્રિવ્ પ્રત્યયઃ, -શ્રેષ્ઠ રીતે હોનાર, જગત્પતિ ધણી, ઈશ્વર; રાજા; સ્વામી;

* આ પ્રત્યય નામનોજ છે. ધાતુ હોય તેવાને તેવાજ રહે છે, પણ તેમાં ક્રિયાવાચક, કર્તૃવાચક વગેરે અર્થ વધે છે.

શેઠ), પ્રભુતા (પ્રભુ+તા=પણું, -પ્રભુપણું, મોટાઈ), પ્રમદા (પ્ર=વિશેષ+મદ્=મદમાં હોવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જા. પ્ર., -વિશેષ મદમાં હોનારી સ્ત્રી, જીવાન સ્ત્રી), પ્રમાણ [પ્ર=શ્રેષ્ઠ+મા=માપવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર., -શ્રેષ્ઠ માપવું તે, શ્રેષ્ઠ માપ, આધાર, સાબીતિ, પુરાવો-૩ એ ચાર છે. ૧. પ્રત્યક્ષ, ૨. અનુમાન, ૩. ઉપમાન (કોઈનો દાખલો તે), ૪. શાબ્દ (સાક્ષી) ૩], પ્રમાણિક (પ્રમાણ=જેમાં ખોટાપણું નથી તે-સત્યતા + ઇક=વાણું, -સાચું, વિશ્વાસ, વચની), પ્રમુદિત (પ્ર+મુદ્=પ્રુશ થવું+ઇત=ભૂ. કૃ. પ્ર., -પ્રુશ થયેલું, પ્રસન્ન થયેલું), પ્રમેય (પ્ર+મા=માપવું+ય=યો. દ. પ્ર., -માપવા યોગ્ય, અનુમાન કરવા લાયક, સિદ્ધ કરવા લાયક), પ્રમેહ (પ્ર+મિહ્=ભીતું થવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -ભીતું થવું તે, પરમિયો), પ્રમેદ (પ્ર+મુદ્=પ્રુશ થવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -પ્રુશ થવું તે, આનંદ, હર્ષ, ઉમંગ), પ્રયાણ (પ્ર=આગળ+યા=જવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર., -આગળ જવું તે, ગમન, કુચ), પ્રયુક્તિ (પ્ર=વિશેષ+યુજ્=જોડવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર., -વિશેષ જોડવું તે, વિશેષ જે યુક્તિ તે; ઉપ-યોગ, ચંચળાઈ, યતન), પ્રયોગ (પ્ર=વિશેષ+યુજ્=જોડવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -વિશેષ જોડવું તે, અજમાયશ; વપરાશ; કાનૂન; વાક્યમાં કર્તા અથવા કર્મનો ક્રિયા સાથે સંબંધ દર્શાવનારી જે રચના તે), પ્રયોજક (પ્ર=વિશેષ+યુજ્=જોડવું+અક=ક. વા. પ્ર., -વિશેષ જોડનાર, ઉસ્કેરણી કરનાર; કર્તા કોઈ ક્રિયા જાતે કરવાને બદલે બીજાની પાસે કરાવે ત્યારે ધાતુનું રૂપ પ્રયોજક કહેવાય છે), પ્રયોજન (પ્ર=વિશેષ+યુજ્=જોડવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર., -વિશેષ જોડવું તે, ઉદ્દેશ, હેતુ, સમમ), પ્રણય (પ્ર+ણી=અદૃશ્ય થવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -અદૃશ્ય થવું તે, ક્ષય, નાશ, મૃત્યુ; પૃથ્વી પર પાણી ફરી વળવું તે, સૃષ્ટિનો અંત), પ્રવર્તક

(પ્ર+વૃત=ફેલાવવું+અક=ક. વા. પ્ર.,-ફેલાવનાર), પ્રવિષ્ટ (પ્ર+વિશ્=પેસવું+ત=મૂ. કૃ. પ્ર.,-પેડેલું), પ્રવેશ (પ્ર+વિશ્=દાખલ થવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-દાખલ થવું તે), પ્રવેશક (પ્ર+વિશ્=દાખલ થવું+અક=ક. વા. પ્ર.,-દાખલ થનાર, અંથમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં જે સૂચનારૂપ પ્રકરણ તે, ઉપોદ્ધાત), પ્રસંગ (પ્ર+સન્=સાથે જવું+અ=કિ. વા. પ્ર., સાથે જવું તે, અનુકૂળ વખત, લાગ; સહવાસ; યોગ્ય સ્થળ તે યોગ્ય વખત; વિષય), પ્રસન્ન (પ્ર=આગળ+સદ્=પેસવું+ન=મૂ. કૃ. પ્ર.,-આગળ ખેડેલું, હસતું, ખુશી), પ્રસવ (પ્ર+સૂ=જન્મ આપવો+અ=કિ. વા. પ્ર.,-જન્મ આપવો તે, જન્મ), પ્રસાદ (પ્ર+સદ્=પેસવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-મહેરખાની; દેવની આગળ ધરાવેલું નૈવેદ્ય, ભોજન), પ્રસારક (પ્ર+સૃ=ફેલાવવું+અક=ક. વા. પ્ર.,-ફેલાવનાર), પ્રસિદ્ધ (પ્ર=શ્રેષ્ઠ+સિધ્=સિદ્ધ થવું+ત=મૂ. કૃ. પ્ર.,-શ્રેષ્ઠ રીતે સિદ્ધ થયેલો, નામીયો, જાહેર), પ્રસ્તાર (પ્ર+સ્તૃ=પાથરવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-પાથરવું તે, પથોરી; પુષ્પ અને પાંદડાંનું ખીજાનું), પ્રસ્તાવ (પ્ર+સ્તૃ=વખાણવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-વખાણવું તે, પ્રસંગ), પ્રસ્તાવિક (પ્રસ્તાવ=પ્રસંગ+ઇક=વાળું, -પ્રસંગને લગતું), પ્રસ્તાવના (પ્ર+સ્તૃ=વખાણવું+અન=કિ. વા. પ્ર.+આ=ના. જા. પ્ર.,-વખાણવું તે, અંથના આરંભમાં જે દીખાવો લખાય છે તે, નાટકના આરંભમાં વિદ્વષક કે સૂત્રધાર નાટકના વિષયનું ટુંકામાં વર્ણન કરે છે તે), પ્રહાર (પ્ર+હૃ=મારવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-મારવું તે, માર, ધા), પ્રાચી (પ્ર=આગળ+અચ્ચ=જવું+ઇ=ના. જા. પ્ર.,-મોં આગળ જનારી દિશા-પૂર્વ દિશા), પ્રારબ્ધ [પ્ર=આગળ+આ+રમ્=શરૂ કરવું+ત=મૂ. કૃ. પ્ર.,-આગળથી શરૂ કરેલું (કર્મ), નસીબ. ગત જન્મના કર્મનું ફળ ભોગવવું તે સંચિત અને થતા કર્મનું ફળ ભોગવવું તે ક્રિય-

માણ્ય પ્રારબ્ધ કહેવાય છે], પ્રાર્થના (પ્ર+અર્થ=માગવું+અન=કિ. વા. પ્ર.,-માગવું તે, ઈશ્વરની સ્તુતિ કરી કંઈ માગવું તે, વિનતિ), પ્રારાણ (પ્ર+અર્શ=ખાવું+અન=કિ. વા. પ્ર.,-ખાવું તે, ખોરાક), પ્રાસ (પ્ર+શ્રેષ્ઠ+આસ=જેમવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-શ્રેષ્ઠ જેમવું તે, કવિતામાં મળતા અક્ષર લાવવાની રીત તે), પ્રાસંગિક (પ્રસંગ=સાચક વખત + ઇક=વાળું, -સમયાનુસાર), પ્રેક્ષક (પ્ર+દક્ષ=પ્રેક્ષ=જેવું+અક=ક. વા. પ્ર.,-જેનાર, અવલોકન કરનાર), પ્રેરક (પ્ર+ધર્મ=પ્રેર=ઉશ્કેરવું+અક=ક. વા. પ્ર.,-ઉશ્કેરનાર, બ્યાકરણમાં ધાતુનું એક રૂપ-પ્રયોજક), પ્રૌઢ [પ્ર=આગળ+ઊઢ (વહ્+ત) વહન કરેલું, -પુખ્ત ઉમરનું; ઉંચી ભાષાવાળું; વિવેકથી ભરેલું; વિદ્યા-પદ્ધતીથી માનવતું; દેખાવમાં મોટું], પ્રૌઢા [પ્ર+ઊઢ+આ=ના. જા. પ્ર.,-પુખ્ત ઉમર (૩૦ થી ૫૦ ની અંદર)ની સ્ત્રી].

૨. પરા પાછું, મોટું, ઉલટું :—પરાવર્તન (પરા=પાછું+વૃત્ત=વળવું+અન=કિ. વા. પ્ર.,-પાછું વળવું તે), પરાવૃત્ત (પરા=પાછું+વૃત્ત=વળવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-પાછું વળેલું).

પરાકાષ્ઠા (પરા=દૂરની-છેલ્લી+કાષ્ઠા=મર્યાદા, -કોઈ વાતની છેલ્લી મર્યાદા, મહા મુસીબત), પરાક્રમ (પરા=મોટું+ક્રમ=ડગલાં ભરવાં+અ=કિ. વા. પ્ર.,-મોટાં ડગલાં ભરવાં તે, બહાદુરી).

પરાજય [પરા=ઉલટું+જય (જિ=જિતવું+અ=કિ. વા. પ્ર.) =જિતવું તે, -જયથી ઉલટું, હાર], પરાજિત (પરા=ઉલટું+જિ=જિતવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-હારેલું), પરાભવ (પરા+ભૂ=હારવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-હારવું તે, હાર).

૩. અપ નીચે, ખરાખ, ઉલ્લટું, રૂઃ—(૧). અપદ્વાર (અપ=નીચે + દ્વાર=મારણું, —નીચે ખારણું તે, ગુદા), અપશુકન (અપ=ખરાખ + શુકન, —ખરાખ શુકન), અપયશ (અપ=ખરાખ + યશ, —ખરાખ યશ, અપકીર્તિ, ગેરઆખર), અપસવ્ય (અપ=ઉલ્લટું + સવ્ય=ડાબું, —ડાબું નહિ તે, જમણું; જનોઇ ડાબી ખાંધેથી જમણી ખાંધે લેવી તે; વિપરીત).

ધારણ સાતમા માટે.

(૨). અપાન (અપ=નીચે + અન=શ્વાસ લેવો + અ=ક્રિ. વા. પ્ર., —પાંચ પ્રાણ વાયુમાંનો એક, જે ગુદા વાટે છૂટે છે તે).

અપકાર (અપ=ખરાખ + કૃ=કરવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર., —ખરાખ કરવું તે, ગુણને બદલે અવગુણ કરવો તે), અપભ્રંશ (અપ=ખરાખ + ભ્રંશ=પડવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર., —ખરાખ પડવું તે, મૂળ શબ્દનું થયેલું અશુદ્ધ રૂપાંતર), અપલક્ષણ (અપ=ખરાખ + લક્ષ=જોવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર., —ખરાખ લક્ષણ), અપશબ્દ (અપ=ખરાખ + શબ્દ=અવાજ કરવો + અ=ક્રિ. વા. પ્ર., —ખરાખ શબ્દ).

અપમાન (અપ=ઉલ્લટું + માન=માન આપવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર., —માનથી ઉલટું, અનાદર, તિરસ્કાર), અપરાધ (અપ=ઉલ્લટું + રાધ્=પ્રસન્ન કરવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર., —પ્રસન્ન કરવાથી ઉલટું તે, દોષ, ગુન્હો, વાંક), અપવાદ (અપ=ઉલ્લટું + વદ્=ખોલવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર., —ઉલટું ખોલવું તે, જુદું આગ, અપકીર્તિ, દોષ).

અપસરણ (અપ=દૂર + સ્પૃ=ખસવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર., —દૂર ખસવું તે, એક ઠેકાણેથી બીજે ઠેકાણે જવું), અપહરણ (અપ=દૂર + હૃ=લઈ લેવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર., —દૂર લઈ જવું તે, લુંટી લેવું તે, હરી

જવું તે, ચોરી), અપાદાન (અપ=વિયોગ, +આ+દા=ત્રેવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિયોગ લેવો તે, જે કોઈ પદાર્થથી છૂટા પડવું તે પદાર્થ, પાંચમી વિભક્તિનો એક અર્થ છે).

૪. સમ્ સાથે, સુંદર રીતે, બિલકુલ:—(૧) સંક્રમણ (સમ+ક્રમ=એક ઠેકાણે રહેલાનું બીજે ઠેકાણે જવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સૂર્ય અને પૃથ્વીની વચ્ચે એક લીટીમાં ચડોતું આવવું તે), સંક્ષિપ્ત (સમ+ક્ષિપ્=ડુંકું કરવું + ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ડુંકું કરેલું), સંગમ (સમ+ગમ=એકઠું મળવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-એકઠું મળવું તે, નદી વગેરેનો એક ઠેકાણે સંગમ), સંગ્રહ (સમ+ગ્રહ=સંધરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સંધરવું તે, સંધરો, સંચય, સમૂહ), સંચિત (સમ+ચિ=સંગ્રહ કરવો+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-સંગ્રહ કરેલું, સંચિત કર્મ), સંતાપ (સમ+તપ્=તપવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-તાપ, ગરમી, દુઃખ), સંદેશ (સમ+દિશ્=સંદેશો કહેવો + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સંદેશો), સંધાન (સમ+ધા=જોડવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જોડવું તે, જોડાણ, સંબંધ, સાંધો, સાંધણ), અનુસંધાન (અનુ=પાછળ+સંધાન=સાંધણ, -એકની સાથે બીજાનું સંધાવું, લાગેલાગ મેળવી દેવો, સંબંધ મેળવી દેવો), સંધિ (સમ+ધિ=જોડવું + કરીપ્ ક્રિ. વા. પ્ર.,-જોડાણ, સંબંધ, સલાહ, સંધાણ, અક્ષરોનું એક બીજા સાથે જોડાવું તે), સમસ્ત (સમ=બિલકુલ+અસ્ત=ફેંકવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-સંધળું, સંપૂર્ણ), સમાગમ (સમ+આ+ગમ=સમાગમ=એકઠું મળવું, સંબંધ રાખવો, પાસે આવવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-એકઠું મળવું તે, સંબંધ, સંગતિ, ઝોળખાણ, સહવાસ), સમાચાર (સમ=સાથે, +આ+ચર=આચરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આચરવું તે, ખબર, હાલત વિષે પૂછગાછ

કરવી તે), સમાધાન (સમ+આ+ધા=તકરાર ભાંગવી+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-તકરાર ભાંગવી તે, સમજુતી, છૂટકારો, નિવેડો), સમાન (સમ=સાથે+અન=ધાસ લેવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાંચ પ્રાણવાયુમાંનો એક, જે આખા શરીરમાં વ્યાપ્ત છે તે), સમાપ્ત (સમ+આપ્=સમાપ્=મેળવવું, પૂરું કરવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-મેળવેલું, પૂરું કરેલું, સંપૂર્ણ), સમારંભ (સમ+આ+રભ્=સમારભ્=શરૂઆત કરવી+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-શરૂઆત કરવી તે, પ્રારંભ, શરૂઆત), સમાસ (સમ=સાથે+અમ્=ફે'કવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જોડાણ, સંબંધ, બે કે વધારે શબ્દો મળીને એક શબ્દ બનવો તે, સમૂહ), સમુદય (સમ+ઉદ્+અપ્=સમુદય્=ઉંચે ચઢવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ઉંચે ચઢવું તે, ઉન્નતિ; જથ્થો, સમૂહ), સમુદાય (જથ્થો, ટોળું, બધું, સકલ), સમૃદ્ધિ (સમ=ધણું+ઋદ્ધિ=સંપત્તિ, દોલત, -વણી સંપત્તિ), સંપત્તિ (સમ+પદ્=મેળવવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મેળવવું તે, દોલત, ચઢતી, પૂર્ણતા, અતિ વેભવ), સંપાદન (સમ+પદ્=મેળવવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મેળવવું તે), સંપોદક (સમ+પદ્=મેળવવું+અક=ક. વા. પ્ર.,-મેળવનાર), સંપુટ (સમ=સાથે+પુટ=પોલાણ, -ઉંઘાયતા બાંધેલા કોડીઆની જોડ), સંબંધ (સમ=સાથે+બંધ્=બાંધવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સાથે બાંધવું તે, વળગણ, સગાઈ), સંભાષણ (સમ+ભાષ્=મોલવું, વાતચીત કરવી+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વાતચીત, પરસ્પર ભાષણ), સંભ્રમ (સમ+ભ્રમ્=ભટકવું, ભૂતમાં હોવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ભટકવું તે, ભૂતાવા, બ્રાન્તિ, બહાવરાપણું), સંમુખ (સમ=સાથે+મુખ, -મોં સામે, ૩૫૩, સમક્ષ, કને), સંયમ (સમ+યમ્=રોકવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-બંધન, ઈદ્રિયો વગેરેનો નિયંત્રક), સંલગ્ન (સમ=સાથે+લગ્=જવું+ન=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-જોડેલું, એકઠું કરેલું), સંવાદ (સમ+વદ્=મોલવું, વાતચીત

કરવી, એકઠા મળવું, બોલાવવું, કળૂલ કરવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-પરસ્પર
બાપણ થવાં તે, વાદવિવાદ, તત્વબોધક વાતચીત), સંસ્થાન (સમ્+
સ્થા=વસવું+અન=કિ. વા. પ્ર.,-વસવું તે, જયો, રાજ્ય, મુલક, પર-
દેશીઓએ વસાવેલું થાણું).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). સંકટ (સમ્+કટ=સાંકડું થવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-સાંકડું
થવું તે, સાંકડ, દુઃખ, આક્રમ), સંકર (સમ્+કૃ=તૈયાર કરવું, બના-
વવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-ભેળા થવું તે, ભેડાણ, એક જાતના પુરુષથી
તેનાથી બિન્ન જાતિની સ્ત્રીને પેટે પેદા થયેલી સંતતિ), સંકલના
(સમ્+કલ=પકડવું, ઉમેરવું, ઢગલો કરવો+અન=કિ. વા. પ્ર.+આ=ના.
જા. પ્ર.,-પકડવું તે, યોજના; ઢગલો કરવો તે, સરવાળો), સંકલ્પ
(સમ્+સાં+કલ્પ=એજના કરવી+અ=કિ. વા. પ્ર.,-સારી યોજના કરવી
તે, ઇચ્છા, કરાવ, ઇષ્ટાર્થની સિદ્ધિ માટે “આ આમ કરવું” એવો મનનો
એક વ્યાપાર), સંકુચિત (સમ્+કુચ્ચ=સંકોચાવું, ઢાંકવું, બંધ કરવું
+ઇત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-સંકોચેલું, ઢાંકેલું, બંધ કરેલું), સંકેત (સમ્+
કિત=નિશાન કરવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,=મનનો ભાવ પ્રકટ કરવાને કરેલો
હાથ વગેરેનો ઇશારો, સાન, કોઇ કામ માટે અગાઉથી કરી રાખેલી
ગોઠવણ), સંકેત્ય (સમ્+કુચ્ચ=સંકોચાવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-સંક-
ચાશ, આચકો ખાવો તે), સંકાન્તિ (સમ્+કમ્=એકઠા મળવું,
ઓળખવું, નજદીક જવું, હાજર થવું+તિ=કિ. વા. પ્ર.,-સૂર્ય અને ચંદ્રોનું
એક રાશિમાંથી બીજી રાશિમાં જવું તે), સંક્ષેપ (સમ્+ક્ષિપ્=
ડુંકું કરવું+અ=કિ. વા. પ્ર., ડુંકું કરવું તે, ડુંકાણ), સંખ્યા (સમ્+
ખ્યા=ગણવું, સરવાળો કરવો+આ=કિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-ગણીને કહેવું

તે, અંક, આંકડો, ગણતરી, પરિમાણ), સંગતિ (સમ+ગમ્=એકઠું મળવું, સંગ કરવો, મિત્રાચારી રાખવી+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-એકઠું મળવું તે, સંબંધ, મિત્રાચારી), સંગ્રહણી (સમ+ગ્રહ્=એકઠું કરવું, પકડવું; સંક્ષિપ્ત કરવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.+ઈ=ના. જા. પ્ર.,-સંધરણી-પેટમાં અમળાઈ લે:હી અને આમ પડે તે રોગ, અતિસાર, મરડો), સુંદાત (સમ્=સુંદર રીતે+હત્=મારવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-સુંદર રીતે મારેલું, વધ; સોખત, સાથ, સંગાથ), સંચય (સમ+ચિ=સંગ્રહ કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સંગ્રહ, સમૂહ, ઢમલો), સંજ્ઞા (સમ+જ્ઞા=સમજવું, જાણખવું, ચોકી કરવી, નામ પાડવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-ચેતના, જ્ઞાન, બુદ્ધિ; નામ; સંકેત-હાથ વગેરેથી ઇશારો કરવો તે), સંતુષ્ટ (સમ+તુષ્=પંતોષ પામવો+ત=મૂ. કૃ. પ્ર.,-સંતોષ પામેલું, ખુશ થયેલું, તૃપ્ત), સંતોષ (સમ+તુષ્=સંતોષ પામવો+અં=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સંતોષ, તૃપ્તિ, મનનું સ્વસ્થપણું, ધીરજ, આનંદ), સંદિગ્ધ (સમ+દિહ્=લગાડવું, શક લાવવો, ઠગણા કરવો+ત=મૂ. કૃ. પ્ર.,-શક ભરેલું, અચોક્કસ, ગુચવાયલું, બયંદર), સંદેહ (સમ+દિહ્=શક લાવવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-શક, સંશય), સંધ્યા (સમ્=સાથે+ધિ=ધારણ કરવું+પ=યો. દ. પ્ર.+આ=ના. જા. પ્ર.,-સાથે ધારણ કરનારી, જોડનારી, દિવસ અને રાત કે રાત અને દિવસને જોડતો વખત, સાંજ કે સવાર), સંધ્યા (સમ્=સુંદર રીતે+ધ્યૈ=ધ્યાન ધરવું,-આહ્વાણ, ક્ષત્રી અને વૈશ્યે સવારે, ખપોરે, અને સાંજની સંધિ સમયે કરવાનું ગાયત્રી જપાદિ નિત્યકર્મ), સંનિધાન (સમ્+નિ+ધા=સન્નિધા=પાસે મૂકવું, સાથે મૂકવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પડોસ, પાસે, નજીક), સંનિપાત (સમ્+નિ+પત્=સન્નિપત્=રીચે જીતરવું, એકઠું મળવું, ઢમલો કરવો, પાસે આવવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-

ઉત્તરવું તે, પતન, લવારી, ખેભાનપણું થાય છે તે રોગ), સન્ન્યાસ (સમ્+ન+અસ=સન્ન્યસ=નીચે મૂકવું, ત્યાગ કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સંસાર ત્યાગ કરવો તે, ચતુર્થાશ્રમ), સમક્ષ (સમ્=સાથે + અક્ષિ=આંખ, -આંખ પાસે, ૩૫૩), સમગ્ર (સમ્=સાથે+અગ્ર=આગેવાન, -સઘળું, સમસ્ત, પૂર્ણ), સમર્થ (સમ્+અર્થ=સમર્થ=માનવું, ટેકો આપવો, તૈયાર કરવું+અ=ક્ર. વા. પ્ર.,-ટેકો આપનાર, બલવાન, જોરાવર, લાયક), સમર્થન (સમ્+અર્થ=સમર્થ=માનવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-માનવું તે, યોગ્ય અગ્રોગ્યની પરીક્ષા, ખત), સમર્પણ (સમ્+અર્પ=સમર્પ=વિધિપૂર્વક આપવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિધિપૂર્વક આપવું તે; તન, મન, ધન, ઇત્યાદિ દેવગુરુને સ્વાધીન કરવું તે), સમાધિ (સમ્+આ+ધિ=ઉંડું ધ્યાન ધરવું+ક્રિ. વા. કિવપ્ પ્રત્યય, -ઉંડું ધ્યાન ધરવું તે, ચિત્ત અને પ્રાણની પરબ્રહ્મ સાથે એકતા, યોગવું આત્મ અંગ; કબર, સમાધ), સમાવેશ (સમ્+આ + વિશ્=સમાવિશ્=પ્રવેશ કરવો, દાખલ થવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-દાખલ થવું તે, પ્રવેશ; સમાસ, જગ્યા, વગ), સમાસકત (સમ્+આ+સન્=સમાસન્=જોડવું, દઢ કરવું+ત=ભૂ. ક્ર. પ્ર.,-જોડાયેલું), સમાહાર (સમ્+આ+હૃ=સમાહૃ=એકઠું કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-એકઠું કરવું તે, સમુદાય, સંગ્રહ, જથ્થો), સમુચ્ચય (સમ્+ઉદ્+ચિ=સમુચ્ચિ=એકઠું કરવું, જોડવું +અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-એકઠું કરવું તે, સમુદાય, જથ્થો), સંપદ (સમ્+પદ=મેળવવું+ક્રિ. વા. કિવપ્ પ્રત્યય, -સંપત્તિ, સંપત; આબાદી), સંપન્ન (સમ્+પદ=મેળવવું+ન=ભૂ. ક્ર. પ્ર.,-મેળવેલું, સંપત્તિવાળું, સંપૂર્ણ), સંપૂર્ણ (સમ્=સાથે+પૂર્=પૂરું કરવું+ન=ભૂ. ક્ર. પ્ર.,-પૂરું કરેલું; બધું, આખું, પૂરું), સંપ્રદાન (સમ્+પ્ર+દા=આપવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આપવું તે, દાન; બક્ષીસ, ભેટ; ચોથી વિભક્તિનો અર્થ-કંઈ આપ.

વાની ક્રિયાનું ગૌણ કર્મ), સંપ્રદાય (સમ+પ્ર+દા=આપવું + ય=યો.
 દ. પ્ર.,-પરાપૂર્વથી ચાલતો વહિવટ, રીત; વેદપ્રણીત ધર્મમાર્ગ),
 સંબોધન (સમ+બુ+ધ=બોલાવવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-બોલાવવું તે, પહેલી
 વિભક્તિનો એક અર્થ-કોષને બોલાવીને કંઈ કહેવામાં આવે ત્યારે
 તેને સંબોધન કર્યું કહેવાય છે), સંભવ (સમ+ભૂ=સંભવવું, માનવું
 +અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સંભવવું તે, યની શકે તેવી સ્થિતિ, શક્યતા),
 સંભાર (સમ=સાથે+મ=મરવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-અથાણામાં ભરવાનો
 મસાલો-મેથી, મરચાં, હાંગ, મીઠું, વગેરે; તૈયારી, ટેકો, જરૂરીઆત,
 સમુદાય), સંભાવના (સમ+ભૂ=માનવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.+આ=ના.
 જા. પ્ર.,-માનવું તે, સંભવ; આદરમાન; એ નામનો એક અલંકાર),
 સંભાવિત (સમ+ભૂ=માનવું, યની શકે તેવું ધારવું+ઇત=ભૂ. કૃ.
 પ્ર.,-માનેલું, યની શકે તેવું ધારેલું, આખરફાર), સંભત (સમ+
 મત=માનવું, કબૂલ કરવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-માનેલું, કબૂલ કરેલું), સંભતિ
 (સમ+મત=માનવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-માનવું તે, મળતાપણું, કબૂલાત,
 ઇચ્છા), સંમાર્જની - (સમ=સુંદર રીતે+મૃજ=વાળવું+અન=ક. વા.
 પ્ર.+ઈ=ના. જા. પ્ર.,-સાવરણી), સમ્રાજ (સમ=સુંદર રીતે+રાજ
 =પ્રકાશવું+ક. વા. કિવપ્ પ્રત્યય,-સુંદર રીતે પ્રકાશનાર, ચક્રવર્તિ રાજા,
 શહેનશાહ), સમ્રાજ્ય (સમ્રાજ+ય,-ચક્રવર્તિ રાજ્ય, શહેનશાહત),
 સંયુક્ત (સમ=સાથે+યુજ્=જોડવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-સાથે જોડેલું
 સંયોગ કરેલું), સંયોગ (સમ+યુજ્=ભેગા મળવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-
 ભેગા મળવું તે, સંબંધ, મેળાપ, મિશ્રણ; સંજોગ), સંયોગીકરણ
 [સંયોગ=મિશ્રણ+કરણ (કૃ=કરવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.)=કરવું તે,
 મિશ્રણ કરવું તે (પૃથક્કરણથી ઉલટું)], સંયોજિત (સમ+યુજ્
 =જોડવું+ઇત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-જોડેલું, યોજેલું), સંરક્ષણ (સમ+રક્ષ=

રક્ષણ કરવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-રક્ષણ કરવું તે, રક્ષણ, સંભાળ, બચાવ),
 સંરક્ષિત (સમ+રક્ષ=રક્ષણ કરવું+ઇત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-રક્ષણ કરેલું,
 બચાવાયેલું), સંવર્ધિ (સમ=બિલકુલ+વૃધ્=વધવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-
 વધારો, આપાદો), સંશય (સમ=સાથે+શી=સુવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-
 શક, વહેમ, ભય), સંશોધન (સમ= સુંદર રીતે+શુધ્=શોધવું+અન=
 ક્રિ. વા. પ્ર.,+સારી રીતે શોધવું તે, શુદ્ધ કરવું તે, સાફ કરવું તે), સંસર્ગ
 (સમ+સન્=જોડવું, સમાગમ કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જોડવું તે, સ્પર્શ,
 સંયોગ, સંબંધ-વહેવાર, પરિચય), સંસાર (સમ+સ=પાસે આવવું,
 સરવું, મેળવવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સરવું તે-માણસ મરી જવાથી એનો
 સંસાર એની સાથેજ ચાલ્યો ગયો ગણાય; આ લોક, વિશ્વ, દુનિયા),
 સંસ્કાર [સમ+કૃ=સુંદર કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સુંદર કરવું તે,
 જે કર્મક્રિયાથી મનુષ્ય શુદ્ધ થઈ ઉચ્ચત્વને પામે છે તે, ધર્મવિધિ.
 દ્વિજને માટે ૧૬ સંસ્કાર કહેલા છે. (સમ્ સાથે કૃ ધાતુ આવતાં
 વચમાં સ્ વધે છે)], સંસ્કૃત (સમ+કૃ=સુંદર કરવું + ત=ભૂ.
 કૃ. પ્ર.,-સુંદર કરેલ, સુધારેલ; સુધારેલી ભાષા=સંસ્કૃત ભાષા, ગીર્વાણ
 ભાષા), સંસ્થા (સમ+સ્થા=વસવું, હેયાત હોવું, ધ્વજ કરવું, મરવું
 +આ=ક્રિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-ન્યાયના રસ્તામાં રહેવું તે, સભા, મંડળ,
 સમાજ, વ્યક્તિ; નાશ, છોડો, અંત), સંહાર (સમ+હૃ=નાશ કરવો
 +અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-નાશ, પ્રલય), ઉપસંહાર (ઉપ+સમ+હૃ=સારી
 રીતે ટુંકું હરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આરંભેથી વિષય સમાપ્ત કરવો તે, સમાપ્તિ,
 સંગ્રહ, સંક્ષેપ), સંહિતા (સમ+ધા=જોડવું, પકડવું, બંધ કરવું,
 પાસે આવવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.+આ=ના. જા. પ્ર.,-જોડેલું, એકઠું કરેલું.
 વેદની સંહિતા કહેવાય છે, કેમકે પ્રથમ તેના મંત્રો છૂટા છૂટા ચાલતા
 હતા, તેને વેદવ્યાસ અનુક્રમે ગોઠવીને હાલના આકારમાં મૂક્યા છે.

૫. અનુ પાછળ, સાથે, મળતું:—(૧) અનુનાસિક (અનુ=સાથે+નાસિકા=નાક, -નાકમાંથી બોલાતા વ્યંજન), અનુકૂળ (અનુ=મળતો+કૂલ=કિનારો, -જે કિનારે હોઈએ તે કિનારે, ગમતું).

અનુગમન (અનુ=પાછળ+ગમ=જતું+અન=કિ. વા. પ્ર., -પાછળ જતું તે, અનુસરવું તે, એકને જોઈ ખીજાએ કરવું તે), અનુચર (અનુ=પાછળ+ચર=ચાલવું+અ=ક. વા. પ્ર., -પાછળ ચાલનાર, સેવક, ચાકર), અનુભૂત (અનુ=પાછળ+ભૂ=થવું+ત=મૂ. કૃ. પ્ર., -પાછળ થયેલું, અનુભવથી જણાયેલું તે, સિદ્ધ, નક્કી), અનુમાન (અનુ=પાછળ+મા=માપવું+અન=કિ. વા. પ્ર., -પાછળ માપવું તે, એક ખીનાની પાછળ તેને મળતી ખીજી ખીના જાણવી તે, તર્ક, અટકળ).

અનુગ્રહ (અનુ=સાથે+ગ્રહ=પકડવું+અ=કિ. વા. પ્ર., -દેવ અથવા ગુરુએ કોઈના ઉપર પ્રસન્ન થઈ તેનો હાથ પકડવો તે, સ્વીકાર, કબૂલ કરવું તે, મહેરબાની; ઉપદેશ), અનુપાન (અનુ=સાથે+પા=પીવું+અન=કિ. વા. પ્ર., -સાથે પીવાનું તે, વૈદે દવાની સાથે જે પીવાનું ફલું હોય તે; પથ્ય, પરહેજ; વારણ), અનુબંધ (અનુ=સાથે+બંધ=બાંધવું+અ=કિ. વા. પ્ર., -સાથે બાંધવું તે, જારી રહેવું તે, બંધન; સંબંધ, સગાઈ).

અનુકંઠ (અનુ=મળતો+કંઠ=ત્રાગુ થવું+અ=કિ. વા. પ્ર., -મળતું લાગુ થવું તે, એક પછી એક, હારબંધ, મળતો કંઠ; પદ્ધતિ, ગોઠવણ), અનુકંઠમણિકા (અંથમાં ફલાણી બાજત ફલાણે પાને છે એ બતાવનારી ટીપ; સાંકળિયું; સૂચિપત્ર), અનુરૂપ (અનુ=મળતું+રૂપ=રૂપાવું+અ=કિ. વા. પ્ર., -મળતું રૂપાવું તે, મળતું રૂપ, આપેલું), અનુશાસન [અનુ=મળતું+શાસન (શાસ=રાજ્ય ચલાવવું+અન=કિ. વા. પ્ર.)=આજ્ઞા, -કાયદા પ્રમાણે ચાલવું તે; કાયદો; આજ્ઞા; વિધિ).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). અનુકંપા (અનુ=પાછળ+કંપ=કંપવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-પાછળ કંપવું તે, દયા), અનુજ [અનુ=પાછળ+જ (જન=જન્મવું)=જન્મેલું,-પાછળ જન્મેલો, નાનો ભાઈ], અનુભવી (અનુ=પાછળ+ભૂ=ભવવું+ધન=વાળાં,-કોઈને આધારે ભરણપોષણ કરવાવાળાં-દાસ, સેવક, ચાકર), અનુજ્ઞા (અનુ+જ્ઞા=હુકમ કરવો+આ=ક્રિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-હુકમ, આજ્ઞા; રજા, પરવાનગી), અનુતાપ (અનુ=પાછળ+તપ્=તપવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાછળ તપવું તે-પસ્તાવો), અનુભવ (અનુ=પાછળ+ભૂ=થવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાછળ થવું તે, અભ્યાસ-અવલોકન કર્યાથી મેળવેલું જ્ઞાન; અવલોકન, તપાસ, પ્રવેગ; અભ્યાસ, મહાવરો; ફળ, પરિણામ), અનુભાવ (અધિકારનું તેજ-મોટાઈ, પરાક્રમ; દઢ નિશ્ચય, ખાત્રી), અનુમોહન (અનુ+મુહ=અભિપ્રાય આપવો+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-અભિપ્રાય આપવો તે; સંમતિ; સંતોષ), અનુરક્ત (અનુ=પાછળ+રન્=પ્રુશી થવું+ત=મૂ. કૃ. પ્ર.,-પાછળ પ્રુશી થયેલ, આનંદી; આસક્ત), અનુરાગ (અનુ=પાછળ+રન્=પ્રુશી થવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાછળ પ્રુશી થવું તે, પ્રીતિ, આસક્તિ), અનુવાદ (અનુ=પાછળ+વદ્=મેલવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-કોઈને વિષે જાહેરમાં બાણ કરવું તે, ગુણ અવગુણનું કથન; મિથ્યા બાણ-લવારી; વારંવાર બોલવું તે; બાષાંતર), અનુષ્ઠાન (અનુ+સ્થા=શર કરવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-હોમ હવન વગેરે કર્મો કરવાને પ્રવૃત્ત થવું તે, કર્મારંભ), અનુસરણ (અનુ=પાછળ+સૃ=જવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાછળ જવું તે, મળતું આવવું તે, એકની પેઠે બીજાએ કરવું તે), અનુસ્વાર (અનુ=પાછળ+સ્વાર=સ્વર વર્ણ,-સ્વરની પછી એનો ઉચ્ચાર થાય છે માટે અનુસ્વાર કહેવાય છે),

અનુવય [અનુ=પાછળ+અય્=જવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાછળ જવું તે, પદના શબ્દોને ગદ્યને ક્રમે ગોઠવવા તે; સંબંધ (ક્રિયાપદનો કર્તાકર્મ સાથે અથવા વિશેષણનો વિશેષ્ય સાથે જે સંબંધ તે); વંશ, કુળ].

અનુયાયી (અનુ=સાથે+યા=જવું+ઇન્=વાળા,-સાથે (પછાડી) ચાલવાવાળા, સેવક, શિષ્ય, ભક્ત, આશ્રિત, વગેરે), **અનુષંગી** (અનુ=સાથે+સન્=ચોટી રહેવું, વળગવું, જવું+ઇન્=વાળા,-સાથે જવાવાળો; ગુજરાતી ભાષામાં દરેક વ્યંજનને છેડે અ આવે છે તે અ અનુષંગી કહેવાય છે).

અનુકરણ (અનુ=મળવું+કૃ=કરવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મળવું કરવું તે, એકના જેવું ખીજાએ કરવું તે, પ્રતિરૂપ), **અનુપ્રાસ** (અનુ=મળવું+પ્ર=આગળ+અસ્=ફેંકવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મળવું ફેંકવું તે, શબ્દાલંકાર. સ્વર-વર્ણ-શબ્દની જે પુનઃ પુનઃ આવૃત્તિ થયાં કરે છે તે), **અનુમતિ** (અનુ=મળવું+મન્=વિચારવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મળવું વિચારવું તે, સંમતિ, મંજૂરી), **અનુસાર** (અનુ=મળવું+સૃ=જવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મળવું જવું તે; પ્રમાણે, સરખું, તેવું).

૬. **અવ નીચે, નહારું** :—(૧). **અવકાશ** (અવ=નીચે+કાશ્=ચળકવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-કુરસદ, વખત; રથાન), **અવધાન** (અવ=નીચે+ધા=ધરવું, મૂકવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-નીચે ધરવું તે, ધ્યાન, લક્ષ), **અવલંબન** (અવ=નીચે+લંબ્=લટકવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-નીચે લટકવું તે, આશ્રય, ટેકો, સરભરથળ).

અવકૃપા (અવ=નહારી+કૃપા=મહેરખાની,-ગેરમહેરખાની, ઈતરાજ, કરડી નજર), **અવચિહ્ન** (અવ=નહારી+ચિહ્ન=ચક્ષુ,-

નહારાં લક્ષણ, અશુભસૂચક ચિહ્ન, અપલક્ષણ), અવદશા (અવ= નહારી+દશા=હાલત, -નહારી હાલત, માઠી હાલત, દુર્દશા).

સાતમા ધોરણ માટે.

અવતરણ (અવ+તૃ=અવતરવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર., -અવતરવું તે, અવતાર; ઉતારો, ટાંચણ), અવતાર (અવ+તૃ=અવતરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -અવતરવું તે, જન્મ; વિષણુ વગેરેના જુદા જુદા દેહધારણ કરેલા અવતાર; આત્મા એક દેહ છોડી બીજા દેહમાં જાય તે), અવનતિ (અવ=નીચે+નમ્=નમવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર., -નીચે નમવું તે; પડતી હાલત; એથી ઉલટો શબ્દ ઉન્નતિ=ચડતી હાલત), અવરોધ (અવ=નિશ્ચય+રુધ્=અટકાવવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -નિશ્ચય અટકાવવું તે, અટકાવ, પ્રતિબંધ; જનાનખાતું, અંતઃપુર, રણુવાસ), અવલોહ (અવ+લિહ્=ચાટવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -આંગળીવતી ચટાય તેવી ઓષધિ, ચાટણું), અવલોકન (અવ=નીચે+લોક્=જોવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર., -નીચે-ધ્યાન-આપીને જોવું તે, બારીક તપાસ, નિરીક્ષણ), અવલોકિત (અવ+લોક્+ઇત, -જોયેલ), અવશેષ (અવ=નીચે+શિષ્=ખાડી રહેવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -નીચે ખાડી રહેવું તે, ખાડી, શેષ; અંત, આખર), અવસર (અવ+સૃ=જવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -ટાણું, તક, વખત), અવસ્થા (અવ+સ્થા=કેમા રહેવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જ. પ્ર., -હાલત; આયુષ્ય, ઉમર).

અવક્રિયા [અવ=નહારી+ક્રિયા (કૃ=કરવું)=ચેષ્ટા, અસર, -નહારી અસર, શરીરની તંદુરસ્તી બગડવી તે. સંસ્કૃતમાં એનો અર્થ 'પરિત્યાગ' થાય છે], અવગણના (અવ=નહારી+ગણ્=ગણવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.+આ=ના. જ. પ્ર., -નહારી ગણત્રી, ન લેખવું તે, અના-

દર, તિરસ્કાર), અવગતિ [અવ=નડારી+ગતિ (ગમ્=જવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.)=સ્થિતિ, -મરણ પછી નડારી સ્થિતિ. સંસ્કૃતમાં એના અર્થ 'જ્ઞાન, અકલ' થાય છે], અવજ્ઞા (અવ+જ્ઞા=અપમાન કરવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જ્ઞ. પ્ર., -અપમાન કરવું તે, અનાદર, તિરસ્કાર), અવયોગ [અવ=નડારો+યોગ (યુજ્=જોડવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.)=વખત, -નડારો વખત, અવળેગ, કુમુહૂર્ત].

૭. નિસ્, નિર્ નહિ, બહાર, નક્કી:— 'નિસ્'ની પછી ધોષાક્ષર આવે તો 'નિસ્'નું 'નિર્' થાય છે. (૧). નિરક્ષર (નિર્=નહિ+અક્ષર, -અભણ), નિર્કુશ (નિર્=નહિ+અંકુશ=દાબ, -દાબ વિનાનું, સ્વતંત્ર, ઉન્મત્ત), નિરુત્તર (નિર્+ઉત્તર, -જવાબ ન દેવાય તેવું), નિરુપદ્રવ (નિર્+ઉપદ્રવ, -ઉપદ્રવ વિનાનું), નિર્ગંધ (ગંધ વગરનું), નિર્ગમન (નિર્+ગમ્=નિર્ગમ્=બહાર જવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર., -બહાર જવું તે), નિર્ગુણ (નિર્=નહિ+ગુણ, -ગુણ વગરનું, નિમકહરામ; જેના ગુણની કલ્પના ન થઈ શકે તેવું, રજસ્, તમસ્ અને સત્ત્વ ગુણ રહિત-પરમાત્મા), નિર્જન (જન રહિત, વગર વસેલું, ઉગડ), નિર્જર (નિર્=નહિ+જરા=ઘડપણ, -જેને ઘડપણ નથી તેવું, તાજું; અમર; દેવ, અમૃત), નિર્જળ (પાણી વગરનું), નિર્જીવ (જીવ વગરનું, અશક્ત, માલ વગરનું), નિર્ધન (ધન વગરનું), નિર્ધેધ (નિર્+ધ્=આગ્રહ કરવો, +અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -આગ્રહ, હઠ; હરીશ્ચંદ્ર), નિર્માણ (નિર્+મા=નિર્માણ કરવું+ન=જૂ. કૃ. પ્ર., -નિર્માણ કરેલું, સર્જિત), નિર્માદ્ય (માલ વગરનો, કમળોર); નિર્મુખ (નિર્=નહિ+મુખ, -નિરાશ), નિર્મૂળ (મૂળ

વગરનું), નિર્વેશ (વંશમાં કોઈ ન હોવું તે), નિર્વેધ (વેધ વિનાનું, અડચણ વિનાનું).

નિશ્ચલ (નિસ્=નહિ+ચલ=ચાલવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ચાલે નહિ તેવું, અચલ, સ્થિર, દૃઢ), **નિષ્કંટક** (નિસ્=નહિ+કંટક=કાંટો,-દરકત વિનાનું), **નિષ્કરુણ** (નિસ્=નહિ+કરુણ=દયા,-દયા વગરનું, ક્રૂર), **નિષ્પક્ષપાત** [નિસ્=નહિ+પક્ષ=ખાણુ+પાત (પત=પડવું)=પડવું તે,-પક્ષપાત વગરનું, તરફદારી વગરનું].

નિઃસત્ત્વ [નિસ્=નહિ+સત્ત્વ=સત્ત્વગુણ (જેથી શાન્તિ, ક્ષમા, દયા, સત્ય, જ્ઞાન, નીતિની વૃદ્ધિ થાય તે ગુણ), સાર,-સત્ત્વગુણ રહિત, સાર રહિત), **નિઃસંતાન** (સંતાન રહિત), **નિઃસંદેહ** (નિસ્=નહિ+સંદેહ,-સંદેહ વગરનું), **નિઃસંગ** (નિસ્=નહિ+સંગ=સાથી,-સાથી વગર, એકલું), **નિઃસાધન** [નિસ્=નહિ+સાધન (સાધ્=મેળવવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.),-સાધન રહિત], **નિઃસ્પૃહ** (નિસ્=નહિ+સ્પૃહા=ધન્યા, દરકાર, તણ્ણા, ગરજ, પરવા,-જે કોઈની દન્યા ન રાખતો હોય તે, બેદરકાર).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). **નિરંજન** [નિર્=નહિ+અંજન (અંજ્=આંજવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.)=આંજવું, તે, કાજળ; દોષ; અજ્ઞાન,-અજ્ઞાન રહિત, પરમાત્મા], **નિર્ગત** (નિર્+ગમ્=ગહાર જવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-અહાર ગયલું; શક્તિ વગરનું, નબળો), **નિર્ણય** [નિર્=નક્ષી+નય (ની=દોરી જવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.) દોરી જવું તે,-વિચારને નક્કી દોરી જવા તે, ઠરાવ, ફેસલો], **નિર્દેશ** (નિર્+દિશ્=ગતાવવું, દેખાડવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ગતાવવું તે, વર્ણન; આગા; સલાહ; ઉપદેશ; કથન),

નિર્ધાર (નિર્+ધૃ=નક્કી કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-નક્કી, નિશ્ચયપૂર્વક, ઘણામાંથી એકને છૂટું પાડવું તે), નિર્ભાગ્ય [નિર્=નહિ+ભાગ્ય [ભજ્=ભજવું+અ=યો. દ. પ્ર.]=નસીમ,-નસીમ વગરનું, કમનસીમ], નિર્ભ્રાન્ત (નિર્=નહિ+ભ્રમ=ભ્રમવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ભ્રમેલું નહિ તે, ભ્રાન્તિ વગરનું), નિર્ભેદ (નિર્=નહિ+ભિદ્=ભેદવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ન ભેદાય તેવું), નિર્મિત (નિર્+મા=નિર્માણ કરવું+ધત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-નિર્માણ કરેલું, સરળયલું, ઉપજાયલું, કરાયલું), નિરીક્ષા (નિર્+ધક્ષ=નિરખવું, તપાસવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-દુરખીનમાંથી તારા વગેરે જોવા, નીરખ), નિરીક્ષક (નિર્+ધક્ષ=તપાસવું+અક=ક. વા. પ્ર.,-તપાસનાર, ધારી ધારીને જોનાર), નિર્લોભ (નિર્=નહિ+લુભ્=લોભ કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-લોભ વગરનું), નિર્વાણ (નિર્+વા=કુકવું, ચરવું+ન=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-મુલેલું, મુક્ત; મનુષ્યની છેલ્લી સ્થિતિ, મોક્ષ; નિવૃત્તિ; વિરામ), નિર્વાહ (નિર્+વહ્=લઇ જવું, પૂરું કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ચુજરાન ચલાવવું તે, બરણપોષણ, ઉપજવિકાં).

નિશ્ચય (નિસૂ+ચિ=નિશ્ચય કરવો, ઠરાવ કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ઠરાવ, નિર્ણય, સંકલ્પ, આત્રી), નિષ્કામ [નિસ્=નહિ+કામ (કમ્=ચાહવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.)=છમ્છા,-છમ્છા વગરનું], નિષ્કામ-ભક્તિ (કળાની આશા વગરની ઈશ્વર ભાક્ત), નિષ્કાન્ત (નિસ્+કમ્=તજી જવું, બહાર નીકળવું, અટકવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-મહાર નીકળેલું), નિષ્પન્ન (નિસ્+પદ્=પૂરું કરવું+ન=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-પૂરું કરેલું; પેદા થયેલું; તત્પર, તૈયાર).

નિઃશેષ (નિસ્=નહિ+શિષ્=આકી રહેવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-શેષ-આકી વગર), નિઃશ્રેણી [નિસ્=મહાર+શ્રેણી (શ્રિ=જવું)=જવાનું સાધન, પગથી,-મહાર જવાનું સાધન, નીસરણી].

૮. દુસ્, દુર્ નઠારં, મુશ્કેલીથી:—(૧). દુરવસ્થા (દુર્=નઠારી+અવસ્થા=હાલત, -નઠારી હાલત, કંગાલીઅત), દુરામલ (દુર્=નઠારો+આમલ, -નઠારો આમલ, હઠીલાઈ), દુરાત્મા (દુર્=નઠારો+આત્મા, નઠારો આત્મા, દુષ્ટ માણસ), દુરુપચાર (દુર્=નહિ+ઉપચાર, -અસાધ્ય, લાઈલાજ), દુર્જન (નઠારો માણસ, પાપી માણસ; દુષ્ટ, કપટી), દુર્દૈવ (દુર્=અરાગ + દૈવ = નસીબ, -અરાગ નસીબ, અભાગ્ય, કમનસીબ), દુર્બળ (ઓછું બળ, નબળું; પાતળું; અશક્ત; ગરીબ), દુર્ભાવના (અરાગ વિચાર), દુર્મુખ (દુષ્ટ છે મુખ જેવું તે, દુર્ભાષણ કરનાર), દુર્ગત (દુર્=મુશ્કેલીથી+અંત=છેડો, -જેને છેડે પહોંચવું મુશ્કેલ છે તે, અપાર).

દુઃશીલ (દુઃ=અરાગ+શીલ=સ્વભાવ, -અરાગ સ્વભાવવાળું), દુઃસહ (દુઃ=મુશ્કેલીથી + સહ=ખમવું + અ = કિ. વા. પ્ર., -મુશ્કેલીથી ખમાય તેવું).

ધોરણ સાતમઃ મારે.

(૨). દુર્મતિ [દુર્=નઠારી+મતિ (મત્=વિચારવું+તિ=કિ. વા. પ્ર.)=અધિક, -નઠારી અધિક], દુર્લક્ષ [દુર્=અરાગ+લક્ષ (લક્ષ=જેવું+અ=કિ. વા. પ્ર.)=ધ્યાન, -અરાગ ધ્યાન, બેદરકારી], દુર્વાસના [દુર્=અરાગ+વાસના (વસ્=હોવું+અન=કિ. વા. પ્ર.+આ=ના. જ. પ્ર.)=મગ્ન, -અરાગ મગ્ન].

દુર્ગ (દુર્=મુશ્કેલીથી+ગમ=જવું+અ=કિ. વા. પ્ર., -મુશ્કેલીથી જવાય તેવું, પંહાડી કિલ્લો), દુર્જય (દુર્=મુશ્કેલીથી+જિ=જિતવું+અ=કિ. વા. પ્ર., -મુશ્કેલીથી જિતાય એવું, અજિત), દુર્ભિક્ષ [દુર્=મુશ્કેલીથી+ભિક્ષા (ભિક્ષ=માગવું+આ=કિ. વા. ના. જ. પ્ર.)=ભીખ, -મુશ્કેલીથી ભીખ મળે તેવો વખત, દુકાળ],

દુર્લેધ [દુર્=મુશ્કેલીથી+મેધ (ભિદ્=મેદવું+ય=યો. દ. પ્ર.),-મુશ્કેલીથી મેદાય તેવું, દઢ], દુર્લભ (દુર્=મુશ્કેલીથી+લભ=મેળવવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મુશ્કેલીથી મેળવાય તેવું).

દુષ્કર્મ [દુસ્=નહાર્+કર્મ (કૃ=કરવું+મન=ક્રિ. વા. પ્ર.)=કામ,-નહાર્ કામ], દુષ્ટિ (દુસ્=નહાર્+કૃ=કરવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-નહાર્ કામ), દુષ્કર (દુસ્=મુશ્કેલીથી+કૃ=કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મુશ્કેલીથી કરાય તેવું, અધર્, કઠણુ).

૯. વિ વિશેષ, વિના, ઉલટું:-(૧). વિકરાલ (વિ=વિશેષ +કરાલ=ભયંકર,-વધારે ભયંકર, ખીલામણું), વિકળા (વિ=વિશેષ+કળા=અંશનો ૬૦ મો ભાગ,-કળાનો ૬૦ મો ભાગ), વિકૃત (વિ+કૃ=ફેરફાર થવો+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ફેરફાર થયેલું, અગડેલું, રોગી), વિકૃતિ (વિ+કૃ=ફેરફાર થવો+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ફેરફાર થવો તે, ફેરફાર, રોગ, વિકાર), વિકૃમ (વિ=વિશેષ +કમ=પગલું ભરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિશેષ પગલાં ભરવાં તે, બહાદુરી, વીરતા, એક બહાદુર રાજાનું નામ), વિખ્યાત (વિ+ખ્યા=જાણીતા થવું, જોવું, જાણાવવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-જાણીતો થયેલો, પ્રસિદ્ધ, નામીયું, જાહેર; જાણાવેલું), વિખ્યાતિ (વિ+ખ્યા=જાણીતા થવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જાણીતા થવું તે, પ્રખ્યાતિ, કીર્તિ), વિગ્રહ (વિ+ગ્રહ=વિગ્રહ કરવો, લડાઈ કરવી+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિગ્રહ કરવો તે, લડાઈ, યુદ્ધ, કળિયો, વધરો; વ્યાકરણમાં સામાસિક શબ્દો છૂટા પાડી સમજાવવા તે), વિચિત્ર (વિ=વિશેષ +ચિત્ર=દેખાવું+ર=લ. વા. પ્ર.,-વિશેષ દેખાવું તે, રંગબેરંગી, અદ્ભૂત, નવાઈ જોવું), વિતણ [વિ=વિના

+તત્તુ=શરીર, -શરીર વિનાનો, અનંગ, કામદેવ (મહાદેવે કામ બાળી
 નાંખ્યો હતો); નાન્યુક, સુંદર], વિતર્ક (વિ=ઉલટો+તર્ક=વિચાર
 કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -ઉલટો વિચાર કરવો તે, ખોટા તર્ક; શંકા),
 વિતલ (વિ=વિશેષ+તલ=તળિયું, -સાત પાતાળ પૈકી બીજું),
 વિદૂષક (વિ=વિશેષ+દૂષ=અમાડવું+અક=ક. વા. પ્ર., -મસ્કરો, આનંદી,
 રંગલો), વિનાશ વિ+નશ=નાશ પામવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -નાશ પામવું
 તે, નાશ, પડતી), વિનાશક (વિ+નશ=નાશ પામવું+અક=ક. વા.
 પ્ર., -નાશ કરનાર, સંહાર કરનાર), વિનાશી (વિનાશ=નાશ+ઇન્
 =વાળું, -નાશ પામે તેવું), વિનીત (વિ+ની=નમ્ર થવું+ત=ભૂ. કૃ.
 પ્ર., -નમ્ર થયેલ, નમ્ર, શાન્ત), વિપથ (વિ=ઉલટો+પથ=રસ્તો, -
 ખરાબ રસ્તો), વિપળ (વિ=વિશેષ+પળ, -પળનો ૬૦ મો ભાગ),
 વિફલ (ફળ વગરનું, નિર્થક), વિભૂતિ (વિ=વિશેષ+ભૂ=હોવું
 +તિ=ક્રિ. વા. પ્ર., -મોટાઇ, ચઢતી, પૈસો; ભભૂતિ, ભરમ), વિભૂ-
 પણ્ય (વિ=વિશેષ+ભૂષ=શ્વણુગારવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર., -વિશેષ શ્વણુ-
 ગારવું તે, શ્વણુગાર, ધરણું), વિમાર્ગ (વિ=ઉલટો+માર્ગ=રસ્તો, -આડો
 રસ્તો), વિરસ (વિ=વિના+રસ=સ્વાદ લેવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -સ્વાદ
 વગરનું), વિરહ (વિ+રહ=તજવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -તજવું તે,
 છોડવું તે, વિભેગ, વહાલાઓની જુદાઇ), વિરામ (વિ+રમ=થોભવું
 +અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -થોભવું તે, વિસામો; નિવૃત્તિ; મરણ, અંત, અવ-
 સાન), વિરૂપ (વિ=ઉલટું+રૂપ=રૂપાણું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -નદારા-
 રૂપનું, કદરૂપું, બદસૂરત, ખેડોળ), વિલક્ષણ (વિ=વિશેષ+લક્ષ=
 જોવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર., -વિશેષ લક્ષણ-ગુણવાળો, ચમત્કારિક),
 વિલંબ (વિ+લંબ=ટાંગવું, ખોટી રહેવું, અસ્ત પામવું+અ=ક્રિ. વા.
 પ્ર., -લટકી રહેવું તે; ઢીલ, ખોટી, વાર), વિલાપ (વિ=વિશેષ+

લપ્=ભોલવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-સ્પષ્ટ ઉચ્ચારપૂર્વક રુદન-રડવું, શોક કરવો તે), વિલાસ (વિ+લસ્=રમવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-રમતગમત, કીડા), વિલોકન (વિ+લોક્=જોવું, તપાસ કરવી+અન=કિ. વા. પ્ર.,-જોવું તે, અવલોકન), વિલોચન (વિ+લોચ્=જોવું+અન=ક. વા. પ્ર.,-જોનાર, આંખ, ચક્ષુ), વિવર્ણ [વિ=ઉલટો+વર્ણ (વર્ણ=રંગવું+અ=કિ. વા. પ્ર.)=રંગ, જાત,-જોડાળ; જુદી જાતનો, અધમ, નીચ], વિવાદ (વિ+વદ્=કજીઓ કરવો+અ=કિ. વા. પ્ર.,-કજીઓ કરવો તે, તકરાર), વિવાહ (વિ+વહ્=પરણવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-પરણવું તે, લગ્ન; કન્યાદાન આપવાનું કબૂલ કરવું તે, સગાઈ), પુનર્વિવાહ (પુનર્=ફરીથી+વિવાહ=લગ્ન,-ફરીથી લગ્ન), વિશ્રામ (વિ+શ્રમ્=આરામ લેવો, થાક ખાવો, અટકવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-આરામ લેવો તે, વિસામો; અટકાવ; શાંતતા), વિશ્વાસ (વિ+શ્વસ્=વિશ્વાસ રાખવો+અ=કિ. વા. પ્ર.,-વિશ્વાસ રાખવો તે, ભરોસો, શ્રદ્ધા, આકીન).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). વિકટ (વિ=વિશેષ+કટ્=જવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-અત્યંત, મુશ્કેલ, ભયંકર, મોટું, અપ્રસિદ્ધ, કૂર), વિકલ્પ (વિ=ઉલટું+કલ્પ્=યોજના કરવી+અ=કિ. વા. પ્ર.,-ઉલટી યોજના કરવી તે, વિતર્ક, શક, જુદીજુદી યોજનાઓ), વિક્ષિત (વિ+ક્ષ્=ખુલવું, ઉઘડવું+ધત=જૂ. કૃ. પ્ર.,-ખીલેલું, ઉઘડેલું), વિકાર (વિ+કૃ=ફેરફાર થવો+અ=કિ. વા. પ્ર.,-ફેરફાર થવો તે, ફેરફાર, રોગ, વિકૃતિ), અવિકાર (અનહિ+વિકાર=ફેરફાર,-ફેરફાર રહિત), વિકાશ (વિ+કાશ્=પ્રકાશવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-પ્રકાશવું તે, ખીલવણી, દેખાવ), વિકૃત (વિ+કૃ=વેચવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-વેચવું તે, વેચાણ, વકરો), વિગત (વિ=

વિશેષ+ગમ્=જવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ગત, મૃત, જીવું પડેલું, ગુમાવેલું),
 વિશ્લેષ (વિ + ક્ષિપ્=નાખવું, વીખેરવું, લખાવવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-
 વીખેરવું તે, ત્યાગ, ફરીકરણ, ધાસ્તી), વિપ્ન (વિ+હન=અટકાવવું,
 મારી નાખવું, જીવું કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-અટકાવવું તે, નડતર,
 હરકત, સંકટ), વિપ્નનાશક (વિપ્ન નાશ કરનાર, ગણપતિ), વિપ્ન-
 હારી (વિપ્ન=હરકત+હ=હરવું+ધન=ક. વા. પ્ર.,-વિપ્ન હરનાર, ગણ-
 પતિ), વિચાર (વિ+ચર=વિચાર કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિચાર
 કરવો તે, ખરૂંખોટું સમજવું તે, મનસુખો, હેતુ, વિવેક), વિજન
 (વિ=વિના+જન,-નિર્જન, એકાંત જગા), વિજય (વિ+જિ=
 વિજય કરવો+અ+ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિજય કરવો તે, જિત), વિજતિ
 [વિ=ઉલટું+જતિ (જન=જન્મવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.) વર્ણ, -ખીજો વર્ણ,
 ખીજી જાત, જીવું], વિજતીય (વિજતિ+ધય,-વિજતિમાં ઉત્પન્ન
 થયેલ), વિજ્ઞાપિ [વિ=વિશેષ+ગ્રાપ્ (ગ્રા=જણવું)=જણાવવું+તિ=
 ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિશેષે કરીને જણાવવું તે, જાહેરખબર, વિનતિ],
 વિજ્ઞાન (વિ+ગ્રા=જણવું, શીખવું, શીખી કાઢવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-
 જ્ઞાન, અક્ષલ, ધંધો, ચતુરાઈ), વિજ્ઞાપના (વિ=વિશેષ+ગ્રાપ્=
 જણાવવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.+આ=ના. જા. પ્ર.,-માનપૂર્વક કરેલી વિનતિ),
 વિદગ્ધ (વિ=વિશેષ+દહ્=અણવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-વિશેષ અણેલું,
 શેકાયેલું; હોશિયાર), વિદારણ (વિ+દૃ=દ્રાડવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-
 દ્રાડવું તે, બેદન; લડાઈ), વિદેશ [વિ=ઉલટો+દેશ (દિશ્=દેખા-
 ડવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.)=મુલક,-પરદેશ], વિદેહી (વિ=વિના+
 દેહ=શરીર+ધન=વાળું,-શરીર વિનાનું-માયાપાસથી જે મુક્ત હોય
 તે; જનક રાજ), વિદેહી (જનક નગરી, મિથિલા નગરી),
 વિદ્યુત (વિ+દ્યુત=પ્રકાશવું+અ=ક. વા. પ્ર.,-પ્રકાશનાર, બીજળી),

વિધાતા (વિ+ધા=કરવું, પેદા કરવું, આકાર કરવો+ત=ક. વા. પ્ર.,-
 કરનાર, સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન કરનાર-અર્થ), **વિધાત્રી** (ભાગ્ય નિર્માણ
 કરનાર દેવી), **વિધાન** (વિ+ધા=કહેવું+અન=કિ. વા. પ્ર.,-કહેવું
 તે; વિધિ, પ્રકાર), **વિધિ** (વિ+ધિ=કરવું+કિવપ્ ક. વા. પ્રા.,-કરનાર-
 અર્થ; ભાગ્ય; પ્રકાર; ધર્મશાસ્ત્રની આગ્રા), **વિધેય** (વિ+ધા=કહેવું
 +ય=યો. દ. પ્ર.,-કહેવાયોગ્ય; ઉદ્દેશ્યને વિષે જે કંઈ કહેવું હોય તે),
વિધ્યર્થ (વિધિ=આગ્રા+અર્થ, -આગ્રાસૂચક ક્રિયાપદવું રૂપ તે),
વિધ્વંસ (વિ+ધ્વંસ=નાશ પામવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-નાશ પામવું
 તે, નાશ), **વિનતિ** (વિ=વિશેષ+નમ્=નમવું+તિ=કિ. વા. પ્ર.,-
 વિશેષ નમવું તે, અરજ, કાલાવાલા), **વિનય** (વિ+ની=નમ્ર થવું
 +અ=કિ. વા. પ્ર.,-નમ્ર થવું તે, નમ્રતા), **વિનાયક** (વિ=વિશેષ
 +ની=દોરવું=અક=ક.વા..પ્ર.,-વિશેષે કરીને દોરી જનાર, ગણપતિ),
વિનાદ (વિ=વિશેષ+નુદ્=ખુશી થવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-ખુશી થવું તે,
 આનંદ, રમતમમત, રમુજ), **વિન્યાસ** (વિ=વિશેષ+નિ=નીચે+અસ્=
 ફેંકવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-રચના, ગોઠવણ), **વિપત્તિ** (વિ+પદ્=
 આફત પામવી+તિ=કિ. વા. પ્ર.,-આફત પામવી તે, આફત, આપદા,
 પીડા), **વિપરીત** (વિ=ઉલટું+પરિ=ચોતરફ+પ=જવું+ત=મૂ. કૃ. પ્ર.,-
 ચોતરફ ઉલટું ગયેલું, ઉલટું, પ્રતિકૂળ), **વિપ્લવ** (વિ=વિશેષ+પ્લુ
 ક્ષવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-વિશેષ ક્ષવું તે, ખળવો, ઉથલપાથલ), **વિપ્રિય**
 [વિ=ઉલટું+પ્રિય (પ્રી=આહવું)=રહાણું, -અણુગમવું, અપ્રિય],
વિભક્ત (વિ+ભજ્=વિભાગ કરવા+ત=મૂ. કૃ. પ્ર.,-વિભાગ કરેલા,
 જુદું પડેલું, જુદું), **વિભક્તિ** (વિ+ભજ્=વિભાગ કરવા+તિ=
 કિ. વા. પ્ર.,-વિભાગ કરવા તે, જેવડે કર્તા, કર્મ, વગેરે અર્થો છૂટા
 છૂટા સમજાય છે તે), **વિભવ** (વિ+ભૂ=દેખાવું+અ=કિ. વા. પ્ર.,-

દેખાવું તે, ધન, દોષત, ઐશ્વર્ય, શક્તિ), વૈભવ (વિભવ+અ=તે પ-
 રથી બનેલું, -દોષતથી ઉત્પન્ન થયેલ, મોજશોખ), વિભાકર [વિભા
 (વિ+ભા=પ્રકાશવું)=પ્રકાશ+કર (કૃ=કરવું+અ=ક.વા. પ્ર.)=કરનાર, -
 પ્રકાશ કરનાર, સૂર્ય], વિભાગ [વિ=વિશેષ+ભાગ (ભજ્=ભાગવું
 +અ=કિ. વા. પ્રા.), -વિશેષ ભાગ-ભાગના ભાગ], વિભુ (વિ=વિ-
 શેષ+ભૂ=હોવું+ક. વા. કિવપ્ પ્રત્યય, -અધે ઢેકાણે હોનાર, પ્રભુ, ઈશ્વર),
 વિયોગ (વિ+યુજ્=જુદાં પડવું+અ=કિ. વા. પ્ર., જુદાં પડવું તે),
 વિરક્ત (વિ+રજ્=વિરાગ પામવો+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર., -વિરાગ પામેલો,
 ત્યાગી, નિઃસ્પૃહ), વિરતિ (વિ+રમ્=અટકવું+તિ=કિ. વા. પ્ર., -અટ-
 કવું તે, વિરામ, નિવૃત્તિ, શાન્તિ), વિરાગ (વિ=વિના+રજ્=પુશ્ચ
 થવું+અ=કિ. વા. પ્ર., -સંસાર પર પુશી ન થવું તે, ત્યાગવૃત્તિ), વિરાજ્-
 માન (વિ+રાજ્=પ્રકાશવું+અ (આગમ)+માન=વ. કૃ. પ્ર., -પ્રકા-
 શવું, શોભિવું), વિરુદ્ધ (વિ=ઉલટું+રુધ્=રોકવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર., -
 સામે રોકાયેલો, સામું, ઉલટું, પ્રતિકૂળ), વિવરણ (વિ+વૃ=સમજા-
 વવું, વિવરણ કરવું+અન=કિ. વા. પ્ર., -સંમજાવવું તે, સ્પષ્ટીકરણ),
 વિવર્દિત [વિ=વિશેષ+વર્દિત (વૃધ્=વધવું)=વધેલું, -વિશેષ વધેલું],
 વિવિધ [વિ=વિશેષ+વિધા (વિ+ધા=કરવું, પેદા કરવું, આકાર કરવો
 +આ=કિ. વા. ના. જ. પ્ર.) પ્રકાર, જાત, -વિશેષ પ્રકારનું, જાત-
 જાતનું, તરેહવાર], વિવેક (વિ=વિશેષ+વિચ્=છટા પાડવું+અ=કિ.
 વા. પ્ર., -વિશેષ છટું પાડવાની-અરૂંખેલું જાણવાની શક્તિ, ડહાપણ,
 સમ્યક્તા, વિનય), વિવેચન (વિ=વિશેષ+વિચ્=છટા પાડવું+અન=
 કિ. વા. પ્ર., -ગુણદોષ બતાવવા તે, ટીકા), વિશેષ (વિ+શિષ્=
 તપસીસવાર કહેવું, વિશેષ કહેવું+અ=કિ. વા. પ્ર., -વિશેષ કહેવું તે,
 વધારે, ખાસ), વિશેષણ (વિ+શિષ્=વિશેષ કહેવું+અન=કિ. વા.

પ્ર.,-વિશેષ કહેવું તે-ક્રાષ્ટ પદાર્થનો ગુણ કે સંખ્યા બતાવનારા શબ્દ),
 વિશેષ્ય (વિ+શિષ્=વિશેષ કહેવું+ય=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિશેષ બતાવવાને
 થોડા, જે શબ્દનો ગુણ સંખ્યા વિશેષણથી જણાય છે તે), વિશ્રાન્તિ
 (વિ+શ્રમ્=આરામ લેવો+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આરામ લેવો તે, આરામ,
 વિશ્રામ, વિસામો), વિચ્છર્ગ (વિ=વિશેષ+સૃજ્=છોડી દેવું+અ=ક્રિ. વા.
 પ્ર.,-જેનો ઉચ્ચાર કરવામાં શ્વાસને વિશેષ છોડી દેવામાં આવે છે
 તે), વિસર્જન (વિ=ઉત્તરું+સૃજ્=સરજવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સર-
 જવાથી ઉલટું એટલે છોડી દેવું તે, ત્યાગ), વિસ્તાર (વિ+સ્તૃ=
 વિસ્તાર પામવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિસ્તાર પામવો તે, ફેલાવ), વિસ્તીર્ણ
 (વિ+સ્તૃ=વિસ્તાર પામવો+ન=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-વિસ્તાર પામેલું, ફેલાયલું,
 પ્રસરેલું), વિસ્તૃત (વિ+સ્તૃ=વિસ્તાર પામવો+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ફેલા-
 યલું), વિસ્મય (વિ=વિશેષ+સ્મિ=હસવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-એકાએક
 અજાયબ જેવું, આશ્ચર્ય); વિસ્મરણ (વિ+સ્મૃ=ભૂલી જવું+અન=ક્રિ.
 વા. પ્ર.,-ભૂલી જવું તે), વિસ્મૃતિ (વિ+સ્મૃ=ભૂલી જવું, વિસરવું+
 તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિસરી જવું તે), વિહાર (વિ+હૃ=ગમતને માટે ફરવું,
 ક્રીડા કરવી+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ગમતને માટે ફરવું તે; મઠ, ઐહ્ય ધર્મનું
 દેવાલય), વિહીન (વિ+હા=તણ જવું, -તણ દીધેલું, વગરનું, રહિત),
 વિહ્વલ (વિ+હ્વલ્=ધૂજવું+અ=ક. વા. પ્ર.,-ધૂજવું, આવરું બનેલ,
 આકુળબ્યાકુળ), વ્યક્ત (વિ+અન્=ખુદ્ધું કરવું, ઉધાડું કરવું+ત=ભૂ.
 કૃ. પ્ર.,-ખુદ્ધું કરેલું, ખુદ્ધું, ઉધાડું, સ્પષ્ટ), અવ્યક્ત (અ=નહિ+
 વ્યક્ત=ખુદ્ધું, -ખુદ્ધું નહિ તે, અદૃશ્ય, અસ્પષ્ટ, અપ્રકટ), વ્યક્તિ
 (વિ+અન્=ખુદ્ધું કરવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ખુદ્ધું કરવું તે, સ્પષ્ટતા,
 જાતિ-દરેક છૂટી છૂટી વસ્તુને વ્યક્તિ કહે છે), વ્યંગ [વિ=વિના+
 અંગ (અગ્=જવું)=શરીર, -અંગહીન, લંગડો; મશકરી], વ્યંગ્ય

(વિ+અન્=ખુદ્ધું કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ખુદ્ધું કરવા યોગ્ય-વાચ્યના અર્થમાં રહેલો બીજો આવ; વક્રોક્તિ), વ્યંજન [વિ=વિશેષ+અન્ન (અન્=આંજવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.) આંજણ, મેળવણી, -જે અક્ષરોના ઉચ્ચારમાં સ્વરનું વિશેષ આંજણ જોષએ છે તે અક્ષરો], વ્યંહન (વિ=વિના+અંહ=વીર્ધસ્થાન, -નપુંસક, પુરુષાર્થ રહિત), વ્યભિચાર (વિ=વિશેષ+અભિ=ચોતરફ + ચર=જવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આચારમાં ભંગ કરવો તે, જરકર્મ), વ્યર્થ (વિ=વિના+અર્થ (અર્થ=માગવું) યાચના; ખરો ભાવ; માયનો; ધન, -અર્થ વિના, ફેકટ, નિષ્ફળ, મિથ્યા], વ્યવસ્થા (વિ+અવ+સ્થા=ગોઠવવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જ. પ્ર.,-ગોઠવણ, અંદાજસ્ત), વ્યવહાર (વિ+અવ+હૃ=આચરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આચરવું તે-લોકરૂઢિ, ધંધો, સંબંધ), વ્યસન (વિ+અસ=વીખેરવું, જુદું કરવું, ઉંધું વાળવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વિપત્તિ, જુદાઇ, દુરાચાર, લત, ટેવ, મહાવરો), વ્યાકરણ (વિ+આ+કૃ=રચે કરવું, જુદું પાડવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જે વડે શબ્દોનું સ્પષ્ટીકરણ થાય છે તે શાસ્ત્ર, ભાષાશાસ્ત્ર, વેદનાં છ અંગમાંનું એક અંગ), વ્યાકુલ (વિ=વિશેષ+આકુલ=ગભરાયેલું, વ્યથા, -વિશેષ ગભરાયેલું, ખાવડ, દુઃખી), વ્યાખ્યા (વિ+આ+ખ્યા=સમજાવવું, બોલાવવું, કહેવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જ. પ્ર.,-સમજાવવું તે, સમજાવતી, ટીકા), વ્યાધિ [વિ=ઉલટું+આધિ (આ=મર્યાદા+ધિ=વારણ કરવું+ક્રિ. વા. કિવપ્ પ્રત્યય) મનનું દુઃખ, ચિન્તા, ફિકર, -મનના દુઃખથી ઉલટું એટલે શરીરનું દુઃખ, રોગ, પીડા], વ્યાપક (વિ+આપ્=આપવું+અક=ક. વા. પ્ર.,-આપનાર), વ્યાપાર (વિ+આ+પૂ=રોકાવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-રોકાવું તે, વેપાર, ધંધો, રોજગાર, કામ, શ્રમ), વ્યાપ્ત (વિ+આપ્=આપવું+ત=

ભૂ. કૃ. પ્ર.,-આપેલું), વ્યાયામ (વિ + આ + યમ્=લખાવવું, કાશેશ કરવી, રમવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-લખાવવું, કસરત, મહેનત, યત્ન, ધધો, થાક), વ્યુત્ક્રમ (વિ=ઉલટું + ઉઠ્=ઉપર + ક્રમ્=જવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ઉલટો ક્રમ, ગુચવાડો), વ્યુત્પન્ન (વિ=વિશેષ + ઉત્પદ્=જાણવું, સમજવું + ન=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-વિશેષે કરીને જાણેલું-જાણીતું, માહેર; સમજેલું), વ્યૂહ (વિ + ઊહ્=સૈન્ય ગોઠવવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સૈન્યની રચના).

૧૦. આ મર્યાદા, ઉલટું, થોડું, ઊંચું:- (૧). આકાશ (આ=મર્યાદા + કાશ્=પ્રકાશવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મર્યાદામાં પ્રકાશવું તે, ખાલી જગ્યા, પોલાણ), આકાશગંગા (આકાશ+ગંગા=નદી, -આકાશમાં રાત્રે જે લાંબો, સફેદ, તે ચળકતો નદી આકારે લીસોટો દેખાય છે તે, દુરખીનમાંથી જોતાં તે સેંકડો તારાનો સમૂહ જણાય છે), આકૃતિ (આ+કૃ+તિ, -મર્યાદા કરવી તે, આકાર), આકંઠ (આ=મર્યાદા+કંઠ્=રોવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-રોવું તે, રડારડ, કલ્પાંત), આખ્યાન (આ+ખ્યા+અન, -કહેવું તે, કથા), રૂપાખ્યાન (રૂપ+આખ્યાન, -રૂપ કહેવાં તે), રૂપાખ્યાપન (રૂપ+આખ્યાપન, -રૂપ કહે-ડાવવાં તે), આગમ (આ+ગમ્=જવાથી ઉલટું, આવવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આવવું તે, આગમન; કોઈ પણ શાસ્ત્ર, વેદ), આગમન (આ+ગમ્=આવવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આવવું તે), આગ્રહ (આ + ગ્રહ + અ, -મર્યાદામાં પકડવું તે, હક; આજીજી), આચમન (આ, + ચમ્=પીવું + અન, -મર્યાદામાં પીવું તે, સંધ્યા વગેરે કરતી વખતે જમણી હથેલીમાં પાણી લઈ ચૂસી જવું તે), આચરણ (આ +

ચર્ + અન, -મર્યાદામાં ચાલવું તે, ચાલચલણ, વર્તણૂક), આદાન
 (આ + દા = આપવાથી ઉલટું, લેવું + અન = ક્રિ. વા. પ્ર., -લેવું તે),
 અપાનંદ (આ, + નંદ = ખુશી થવું + અ, -ખુશી, હર્ષ), આબાલ-
 વૃદ્ધ (આ = મર્યાદા + બાલ + વૃદ્ધ, -બાળકથી વૃદ્ધ પર્યન્ત), આભાસ
 (આ, + ભાસ્ = પ્રકાશવું + અ, -પ્રકાશ, પ્રતિબિંબ), આભૂષણ
 (આ, + ભૂષ્ = શણગારવું + અ, -શણગાર, અલંકાર), આયાત (આ + યા =
 જવાથી ઉલટું, આવવું + ત = ભૂ. કૃ. પ્ર., -આવેલું, બહાર ગામથી
 માલનું આવવું), આયુધ (આ, + યુધ્ = લડવું + અ, -અસ્ત્ર, શસ્ત્ર,
 હથિયાર), આલિંગન (આ + લિંગ્ = ભેટવું, મળવું + અન = ક્રિ. વા.
 પ્ર., -ભેટવું તે, કાઠી), આવૃત્તિ (આ + વૃત્ = ફરવું + તિ, - મર્યા-
 દામાં ફરીથી થવું તે, એકજ જાતની ક્રિયાનું વારંવાર કરવું તે),
 આશ્રમ [આ, + અશ્મ + અ, -મર્યાદામાં થાકવું તે, જીંદગીની ઉમર
 પ્રમાણે મજલ (બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ, ને સંન્યાસી એ ચાર
 આશ્રમનાં હરકોઈ આશ્રમ); મુનિને વાસ, તપોવન, મઠ],
 આશ્રિત (આ + શ્રિ + ત, -આશરો પામેલું, શરણાગત), આસ્થા
 (આ + સ્થા + આ, -પ્રેમથી વળગી રહેવું તે, શ્રદ્ધા, મુદી), આહુતિ
 (આ + હુ + તિ, -હોમવું તે, અગ્નિમાં હોમવાની વસ્તુ).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). આકંપિત (આ = થોડું + કંપ્ = ધ્રુજવું + ઇત = ભૂ. કૃ.
 પ્ર., -થોડું કંપેલું), આકર (આ = મર્યાદા + કર્ = વિખેરી નાખવું +
 અ = ક્રિ. વા. પ્ર., -મર્યાદામાં વિખેરી નાખવું તે, ખાણ), આકર્ષણ
 (આ = મર્યાદા + કર્ષ્ = ખેંચવું + અન = ક્રિ. વા. પ્ર., -મર્યાદામાં ખેંચવું
 તે), આકાંક્ષા (આ = મર્યાદા + કાક્ષ્ = ઇચ્છવું + આ = ક્રિ. વા. ના.

જા. પ્ર.,-ધર્યા, અભિલાષ), આકાર (આ + કૃ + અ, -મર્યાદા કરવી
 તે, આકાર), આક્ષેપ (આ + ક્ષિપ્ + અ, -ફેંકવું તે, દુષણ, નિંદા),
 આગત (આ + ગમ્ = આવવું + ત = ભૂ. કૃ. પ્ર., -આવેલું), આગામી
 (આ + ગમ્ = આવવું + ધન = ક. વા. પ્ર., -આવનારો, રી, રે),
 આધાત (આ + હન = મારવું, -ફટકો, પ્રહાર, વધ), આચાર
 (આ + ચર્ + અ, -મર્યાદામાં ચાલવું તે, રીતભાત), આચાર્ય (આ +
 ચર્ + ય, -મર્યાદામાં ચાલનાર, ધર્માધ્યક્ષ), આચ્છાદન (આ = ચારે
 તરફ + છદ્ = ઢાંકવું + અન = કિ. વા. પ્ર., -ચારે તરફ ઢાંકવું તે, ઢાંકણ,
 વસ્ત્ર), આજીવિકા (આ + જીવ્ = પેટને માટે મેળવવું + ધકા, -ગુજ-
 રાન), આજ્ઞા (આ + જ્ઞા = જાણવું + આ = કિ. વા. ના. જા. પ્ર.,
 -હુકમ, આજ્ઞ), આદર્શ (આ + દર્શ + અ, -જોવું તે, દર્પણ;
 નમુનો, પ્રતિબિંબ), આદેશ (આ + દિશ્ = આજ્ઞા કરવી + અ = કિ.
 વા. પ્ર., -આજ્ઞા કરવી તે, આજ્ઞા, હુકમ, ફરમાન), આધાર
 (આ + ધૃ + અ, -ધારણ કરવું તે, ટેકો), આધિ (આ, + ધિ +
 કિવપ્ કિ. વા. પ્ર., -મૈનંતું દુઃખ), આભાર (આ + ભૃ + અ, -
 મર્યાદામાં ભરવું તે, પાક, ઉપકાર, અહેશાન), આયાસ (આ, +
 યસ્ = મહેનત કરવી + અ, -મહેનત, શ્રમ), આરંભ (આ + રભ્ + અ, -
 મર્યાદામાં શરૂ કરવું તે, શરૂઆત), આરાધના (આ = મર્યાદા +
 રાધ્ = પ્રસન્ન કરવું + અન = કિ. વા. પ્ર. + આ = ના. જા. પ્ર., -મર્યા-
 દામાં પ્રસન્ન કરવું તે, પૂજા, સ્તુતિ, સેવા, ભજન), આરામ
 (આ + રમ્ + અ, -રમવાનું રથજી, ઉપવન, બાગ), આરામ (ક્ષા.) =
 (સુખ, વિશ્રાન્તિ), આરોહ (આ = ઊંચું + રહ્ = ફળગો ફૂટવો + અ =
 કિ. વા. પ્ર., -ઊંચે જવું તે. સ્વરનો આરોહ = સ્વરનું ઊંચે જવું
 તે), આરોહણ (આ + રહ્ + અન, -ઊંચે ઉગવું તે, પગથિયું),

આલય (આ=મર્યાદા+લી=વળગવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મર્યાદામાં વળગવું તે, રહેવાની જગ્યા, ઘર, મંદિર), આલપ (આ + લપ્=ખેલવું + અ,-વાતચીત, સ્તુતિનું ગાયન), આલેખ્ય (આ+લિપ્+અ,-ચિતરવા યોગ્ય તે, ચિત્ર, તસ્વીર), આલેપ (આ + લિપ્ + અ,-લેપ કરવો તે, મલમ), આવરણ (આ + વૃ + અન,-ઢાંકવું તે, ઢાંકણ, આચ્છાદન), આવાસ (આ + વસ્ + અ,-વસવાનું ઠેકાણું તે, ધામ), આવાહન (આ + વહ્ + અન,-મંત્ર બણીને દેવને મર્યાદામાં અમુક સ્થળે-મૂર્તિમાં યા મનમાં-પધરાવવા તે, આમંત્રણ), આવૃષ્ટિ (આ + વૃષ્ + તિ,-મર્યાદામાં વરસવું તે, વરસાદ), આશંકા (આ + શંક + આ,-શંકા લેવી તે, વહેમ, અપતીજ, ખીક), આશય (આ + શી + અ,-મનની ધારણા, અભિપ્રાય, ઠેકાણું), આશ્રય (આ + શ્રિ + અ,-મર્યાદામાં આશરો લેવો તે, આશરો), આસક્ત (આ, + સંજ્ઞ=જવું + ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-પ્રીતિથી કોઈની પછવાડે અતિશય લાગેલું તે), આસવ (આ + સ્વ + અ,-સોમરસ કાઢવો તે, સત્વ, મધ), આહાર (આ+હૃ=ખાવું+અ,-ખાવું તે, ભોજન).

૧૧. નિ નીચે, માંહે, પાછળ, વિના, પુઝળ:-(૧).

નિકટ (નિ=નીચે+કટ્=જવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-નીચે જવું તે, પાસે, નજદીક), નિહાન (નિ=પાછળ+દા=આપવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાછળ આપવું તે, વૈદ રોગની પરીક્ષા કર્યા પછી જે અભિપ્રાય આપે તે), નિપાન (નિ=માંહે+પા=પીવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-માંહે પીવાનું હોય તે, કૂવા, વાવ, વગેરે જળાશય; નવાણ), નિ-અંધ (નિ+અંધ=નિયમથી બાંધવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-નિયમથી

અંધવું તે, કોઈ પણ વિષય પર સારી ઇઆરતવાળું લખાણ),
 નિયમ (નિ=પુષ્કળ + યમ=રોકવું + અ=કિ. વા. પ્ર.,-પુષ્કળ રોકવું
 તે, ધારો, કાયદો, ઠરાવ, વ્રત), નિયમન (નિ=પુષ્કળ + યમ=
 રોકવું + અન=કિ. વા. પ્ર.,-દામ, અટકાવ), નિરૂપણ (નિ+રૂપ=
 જોવું, પસંદ કરવું, વિચારવું + અન=કિ. વા. પ્ર.,-જોવું, તે,
 અવલોકન; વિચારવું તે), નિવાસ (નિ+વસ=રહેવું, વસવું + અ=
 કિ. વા. પ્ર.,-રહેવાનું ઠેકાણું, રહેઠાણ, ઘર, વાસ, આશ્રય),
 નિવૃત્તિ (નિ + વૃત=પાછા ફરવું + તિ=કિ. વા. પ્ર.,-પાછા ફરવું તે,
 ચિત્તનું વિષયમાંથી વિરામ પામવું તે, વિસામો, નિરાત), ન્યૂનતા
 (નિ=મોડે + જન=જીણું + તા=પણું, -ઓછાપણું), ન્યૂનાધિક (ન્યૂન=
 ઓછું + અધિક=વધારે, -ઓછું વધતું).

ધોરણ સાતમા આટો.

(૨). નિકંદન (નિ=વિના + કંદન=મૂળ, -મૂળ વિનાનું કરવું,
 નાશ), નિગમ (નિ=મોડે + ગમ=જવું + અ=કિ. વા. પ્ર.,-મોડે
 જવું તે, માહેનું જાણવું તે, આત્મામાંથી ઉપજેલું જ્ઞાન; વેદ, શાસ્ત્ર),
 નિગ્રહ (નિ+ગ્રહ=પુષ્કળ લેવું, કબજે રાખવું + અ=કિ. વા. પ્ર.,-
 કબજે રાખવું તે, અટકાવ, રોકાણ, પ્રતિબંધ, સંયમ), મનોનિગ્રહ
 [મનસ્ (મન=વિચારવું)=મન + નિગ્રહ=અટકાવ, -મનનો સંયમ],
 નિજ [નિ=મોડે + જ (જન=જન્મવું + અ=ક. વા. પ્ર.)=જન્મનાર,
 મોડે જન્મનાર, પોતાનું), નિજાનંદ (નિજ+આનંદ, -પોતાનામાંજ આનંદ
 પામતો એવો જે છે તે, પરસ્પક્ષ), નિધાન (નિ+ધા=રાખવું + અન=
 ક. વા. પ્ર.,-રાખનાર, બંડાર), નિધિ (નિ=મોડે + ધિ=રાખનાર, -
 મોડે રાખનાર, ખજાનો, બંડાર), નિષ્પાત (નિ=નીચે+પત=પડવું +

અ=કિ. વા. પ્ર.,-નીચે પડવું તે), નિમગ્ન (નિ=માંહે+મગ્ન=ડુમેલું,-
માંહે ડુમેલું, માંહે ગરક થઇ ગયેલું, મસ્ત), નિમંત્રણ (નિ+
મંત્ર=મોલાવવું + અન=કિ. વા. પ્ર.,-મોલાવવું તે, નોતરું, ઈજન),
નિમિત્ત [નિ=માંહે + મિત (મા=માપવું),-કારણ, બહાનું], નિમેષ
[નિ + મિષ્=આંખ મીચવી + અ=કિ. વા. પ્ર.,-આંખ મીચવી તે,
આંખનો પલકારો, આંખ મિચાચ તે ઉધડે તેટલો વખત, ક્ષણ, પળ,
દહેળો, જરાક જેટલું), નિયંતા (નિ=માંહે + યમ્=રોકવું+ત=ક. વા.
પ્ર.,-માંહે રોકનાર, બધા બ્રહ્માંડને નિયમમાં રાખનાર, પરમેશ્વર),
નિયમિત (નિ=માંહે+યમ્=રોકવું+ઇત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-માંહે રોકેલું,
નિયમમાં આણેલું), નિયામક (નિ=માંહે + યમ્=રોકવું+અક=ક. વા.
પ્ર.,-નિયમમાં રાખનાર, સુકાની), નિયોગ (નિ+યુજ્=નીમવું, જોડવું,
કામે લગાડવું, મહેનત આપવી+અ=કિ. વા. પ્ર.,-તીમવું તે, અમલ;
ઉપયોગ; કામધંધો; આગ્રા), નિયોગી (નિયોગ+ઇન,-અમલવાળો,
કામદાર, પ્રધાન), નિવારણ (નિ+વૃ=અટકાવવું, કોઇ પણ બાબત
ન કરવા સમજાવવું + અન=કિ. વા. પ્ર.,-અટકાવવું તે, વારવું, રો-
કાણ), નિવેદન (નિ+વિદ્=જાહેર કરવું+અન=કિ. વા. પ્ર.,-જાહેર
કરવું તે, જણાવવું), નિશ્વાસ (નિ+શ્વસ્=શ્વાસ લેવો + અ=કિ. વા.
પ્ર.,-શ્વાસ લેવો તે, નિસાસો), નિષેધ (નિ+સિધ્=મના કરવી + અ=
કિ. વા. પ્ર.,-મના કરવી તે, મનાઇ, અટકાવ), નિષેધક (નિ+
સિધ્=મના કરવી + અક=ક. વા. પ્ર.,-મના કરનાર), નિષ્ઠા (નિ=
માંહે + સ્થા = ઉભા રહેવું + આ = કિ. વા. ના. જ. પ્ર.,-માંહે વિ-
શ્વાસથી રહેવું તે, આસ્થા, બરોસો), નૈષ્ઠિક (નિષ્ઠા=આસ્થા +
ઇક=વાળો,-આસ્થાવાળો, મરણ સુધી બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળી ગુરુકુલમાં
રહેનાર બ્રહ્મચારી), નિષ્ણાત (નિ+સ્ના=પ્રવીણ હોવું+ત=ભૂ.

ક્ર. પ્ર.,-પ્રવીણ, નિપુણ, કુશલ), નૈવેદ્ય (નિ+વિદ્ = અર્પણ કરવું, -
મૂર્તિને ચઢાવવાની ઓજ), નિર્સર્ગ (નિ + સર્જ = નિપજવું + અ =
કિ. વા. પ્ર.,-નિપજવું તે, કુદરત), નૈસર્ગિક (નિર્સર્ગ = કુદરત +
ઇક = વાળું, -કુદરતી, સ્વાભાવિક), ન્યાય [નિ = માહે + આય (ઇ-
અય્ = જવું + અ = કિ. વા. પ્ર.) = જવું તે, -માહે જવું તે, ખરા-
ખોટાની પરીક્ષા કરવી તે, ઇન્સાફ].

ધોરણ સાતમા માટે.

૧૨. અધિ ઉપર:-અધિકરણ (અધિ = ઉપર + કૃ = કરવું + અન =
કિ. વા. પ્ર.,-જે ઉપર-જે સ્થળે-કાંઈ ક્રિયા થાય છે તે સ્થળ. કર્તા
કે કર્મની મારફત ક્રિયાનો આધાર; હક, અધિકાર), અધિકાર (અધિ +
કૃ + અ, -ઉપર રહીને કરવું તે, ધણીપણું, હક, અમલ), અધિપ (અધિ
+ પા + અ, -પાળનારો, રાજ), અધિપતિ [અધિ + પતિ (પા =
પાળવું + તિ = ક. વા. પ્ર.) = પાળનાર, ધણી, -ઉપરી, માલિક], અધિરાજ
(અધિ + રાજ્ = પ્રકાશવું + અ = ક. વા. પ્ર.,-ઉપર પ્રકાશનાર, મોટો
રાજ, ચક્રવર્તી રાજ, શહેનશાહ,), અધિરોહણ (અધિ + રુહ્ +
અન, -ઉંચે ચઢવું તે), અધીશ [અધિ + ઇશ (ઇશ્ = રાજ્ય
કરવું + અ = ક. વા. પ્ર.) = રાજ્ય કરનાર, રાજ, ધણી, -મોટો રાજ],
અધિષ્ઠાતા (અધિ + સ્થા = ઉભા રહેવું + ત્ = ક. વા. પ્ર.-મુખ્ય,
કરી સ્થાપેલું તે, દેવ, રાજ, કારભારી, વગેરે; સ્થાપન કર્તા; પ્રમુખ),
અધ્યક્ષ (અધિ + અક્ષ = ધરી, -ઉપર નજર રાખનાર, પ્રમુખ),
અધ્યક્ષન (અધિ + ઇ = મણવું + અન = કિ. વા. પ્ર.,-મણવું તે, અભ્યાસ,
પાઠ, સ્મરણ), અધ્યાત્મ (અધિ + આત્મન્ = આત્મા, -જીવાત્મા),
અધ્યાત્મિક (અધ્યાત્મ + ઇક, -આત્મા સંબંધી, પારલૌકિક),

અધ્યાપક (અધિ+પ = મણવું, -મણાવનાર, વેદશાસ્ત્ર જાણનાર, ગુરુ, અધ્યાપ), અધ્યાપન (અધિ+પ = મણવું, -મણાવવું તે), અધ્યાય (અધિ+પ = મણવું, -અંથનો એક ભાગ, પ્રકરણ, સર્ગ).

૧૩. અપિ ઉપર:—અપિધાન (અપિ=ઉપર+ધા=ધારણા કરવું + અન=કિ. વા. પ્ર., -ઉપર ધારણ કરવાનું-વસ્ત્ર).

૧૪. અતિ ધણું, પેલી તરફ:—(૧). અતિકાય (અતિ= ધણું + કાય=શરીર, -મોટા શરીરવાળો, ભારે શરીરવાળો), અતિકાલ (અતિ + કાલ=વખત, -ધણો વખત જવો તે, વિલંબ થવો તે), અતિકૃશ [અતિ + કૃશ=પાતળું, -ધણું હાળું (શરીર)], અતિધોર (ધણું ભયંકર, ક્રૂર), અતિશૂદ્ર (શુદ્રથી હલકી જાતનો, ભંગી, મહાર, ચમાર, વગેરે), અતિરનેહ, અતિહર્ષ, અતીન્દ્રિય (અતિ=પેલી તરફ + ઇન્દ્રિય, -ઇન્દ્રિયોના માર્ગની પેલી તરફ, ઇન્દ્રિયોને અગોચર), અતીવ (અતિ + ઇવ=પેઠે, -ધણુંજ).

ધોરણ સાતમા મારો.

(૨). અતિકાન્ત (અતિ=પેલી તરફ+ક્રમ=જવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર., -હલ જહાર ગયેલું, ઉલ્લંઘન કરેલું; ઉલ્લંઘન કરનાર), અતિ-યત્તિ (અતિ+પત+તિ, -ધણું પડવું તે, નિષ્ફળતા), અતિશય (અતિ + શી = સુવું + અ, -ધણુંજ), અતિસાર (અતિ + સૃ = સરવું, જવું + અ, -વારેવારે પાતળો ઝાડો થયા કરે તે રોમ, મરડો, સંગ્રહણી), અતીત (અતિ + ઇ + ત, -ધણો ગયેલો, ફરતા બાવા, વૈરાગી, ભિખારી), અત્યુક્તિ [અતિ + ઉક્તિ (વચ્ચે + તિ) = માપણ, -વધારીને બોલવું તે, અવગુણીને ગુણી કહી વખાણ કરવાં તે].

૧૫. સુ સારં, સહેલાઈથી, ધણું:—(૧). સુકંઠ (સુ=સારો+કંઠ=કંઠો, -સારો કંઠવાળું), સુકાલ (સારો વખત, સોંધવારી), સુકુમાર (સુ=ધણું+કુમાર=કોમળ, -ધણું કોમળ, સારી કુમાર અવ-સ્થાવાળું), સુકૃત [સુ=સારં+કૃત (કૃ+ત)=કામ, -સારાં કામ, સત્કર્મ], સુકૃતિ [સુ=સારાં+કૃતિ (કૃ+તિ)=કામ, -સારાં કામ, સત્કર્મ], સુકેશી (સુ+કેશ=વાળ+ધન, -સારા વાળવાળી), સુકો-મળ (સુ=ધણું+કોમળ=પોચું, -ધણું જ નરમ), સુગંધ (સારી વાસ, ખુશખો), સુગમ (સુ=સહેલથી+ગમ=જવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -સહેલથી જવાય તેવું, સમજાય તેવું, સહેલું, સાદું, અનાયાસથી મળે તેવું), સુધડ (સુ=સારં+ધડ=ધડવું, -સારી રીતે ધડેલું-સ્વચ્છ, ચતુર, વિવેકી), સુજન [સુ=સારો+જન (જન+અ)=માણસ, -સારો માણસ, સદ્ગુણી], સુજાણુ (ધણું જાણનાર, હોશિયાર, પ્રવીણ), સુજાતિ [સુ=સારી+જાતિ (જન-જાતિ), -સારી જાતવાળું], સુતતુ (સુ=સારં+તતુ=શરીર, -સારા શરીરવાળું, નાજુક; સુંદર સ્ત્રી), સુતલ (સારં તળિયું, સાત પાતાલ પૈકી ત્રીજું), સુદિન (સારો દિવસ), સુદીર્ઘ (અતિ દીર્ઘ), સુદૃઢ (ધણું મજબુત), સુધન્વા (સારો ધનુષધારી), સુધારો (સારો ધારો, ફેરફાર થઈને શુદ્ધ થવું તે, સારી સ્થિતિમાં આવવું તે), સુનીતિ [સુ=સારી+નીતિ (ની+તિ), -સારી નીતિ], સુપાત્ર [સુ=સારં+પાત્ર (પાત્ર)=વાસણ, -સારં વાસણ, સારો લાયક માણસ, ખાનદાન], સુપુત્ર (સારો દીકરો), સુપ્રભાત (શુભમુખ્યક પ્રભાત), સુરંજ (સારં રંજ), સુરસ (સુ=સારો+રસ=સ્વાદ લેવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -સારો સ્વાદ, સારો રસ), સુરૂપ (સુ=સારં+રૂપ=રૂપાવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -સારં રૂપ, સારા રૂપવાળું-મનોહર, સુંદર, દેખાવડું),

મુલક્ષણ [સુ=સારાં + લક્ષણ (લક્ષ + અન), -સારાં લક્ષણવાળું],
મુલભ (સુ=સહેલથી + લભ=મેળવવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -સહેલથી
 મેળવી શકાય તેવું), **મુલોચન** [સુ=સારી + લોચન (લોચ + અન)
 =આંખ, -સારી આંખવાળું; હરણ], **મુવચન** (સુ=સાર્થ + વચ=
 બોલવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર., -સારી રીતે બોલવું તે, રૂંદું બાપણ),
મુવર્ણ (સુ=સારો + વર્ણ=રંગવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -સારા રંગનું-
 સોનું), **મુવાસ** (સુ=સારો+વસ=વસવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર., -સારો
 નિવાસ, સાર્થ રહેઠાણ), **મુવાસ** (સુ=સારી+વાસ=ગૃહ, બો, -સારી
 ગૃહ, ખુશબો), **મુવૃત્ત** (સુ=સારી+વૃત્ત=હોવું, વળવું+ત=ભૂ. કૃ.
 પ્ર., -સારી ચાલવું, સાર્થ વર્તુળ), **મુશીલ** (સુ=સારો+શીલ=સ્વ-
 ભાવ, -સારા સ્વભાવનું), **મુદ્દહ** (સુ=સાર્થ+હૃદ=મન, -જેનું સાર્થ
 મન છે તે-ભાષ્ય, મિત્ર, દોસ્ત).

સુનું અપભ્રંશરૂપ સ થાય છે. સ=સાર્થ, ધણું. ઉદાહરણ—
સકરમી (સારા કર્મવાળો), **સકાળ** (સારો વખત, સોંધવારી), **સ-**
કોમળ (ધણું કોમળ), **સજાત** (સારી જાતનું, કુલીન), **સપૂત**
 (સારો દીકરો), **સમૃદ્ધિ** (સારી ખુદ્ધિ), **સભર** (ધણું ભરેલું,
 ભરપૂર), **સમુરત** (સાર્થ મુહૂર્ત), **સવેળા** (સારો વખત, વખતસર).

ધોરણ સાતમા ભાગે.

(૨). **મુકર્મન** [સુ=સાર્થ+કર્મન (કૃ=કરવું+મન=ક્રિ. વા. પ્ર.)
 =કામ, -સાર્થ કામ; ચંચળ, વિશ્વકર્મા], **મુક્રિયા** [સુ=સાર્થ+ક્રિયા
 (કૃ=કરવું)=કામ, -સારી ક્રિયા, સાર્થ કામ], **મુશીવ** (સુ=સાર્થ+
 શીવા=ગરદન, -સારી ગરદનવાળું; એક પ્રખ્યાત વાનર, વાલીનો ભાઈ),
મુચરિત (સુ=સારી+ચર=ચાલવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર., -સારી ચાલ),

સુદર્શન (સુ=સાર્+દર્શ=જેવું+અન=કિ. વા. પ્ર.,-જેવામાં સાર્, વિષયનું ચક્ર), **સુધા** (સુ=સાર્+ધા=ધારણ કરવું+આ=કિ. વા. ના. જ. પ્ર.,-અમૃત), **સુધાકર** (ચંદ્ર), **સુધીર** [સુ=ધણ+ધીર (ધૃ=ધારણ કરવું)=ધૈર્યવાન,-ધણો ધૈર્યવાન, દદ, ધણો બહાદુર], **સુપથ** (સારો રસ્તો, સારી ચાલ), **સુપર્ણ** (સારા પાંદડાવાળું), **સુપુદ્ધિ** [સુ=સારી+પુદ્ધિ (પુદ્+તિ)=અક્ષય, સારી અક્ષય], **સુભગ** [સુ=સારો+ભગ (ભજ્+અ)=નસીબ,-સારો નસીબદાર, ભાગ્યવાન], **સુભદ્રા** (સુ=ધણી+ભદ્ર=સુખ+આ=ના. જ. પ્ર.,-ધણી સુખી, શ્રી કૃષ્ણની બહેન), **સુભાગ્ય** [સુ=સાર્+ભાગ્ય (ભજ્+ય)=નસીબ,-સાર્ નસીબ], **સુભાષિત** (સુ=સુંદર રીતે+ભાષ્=બોલવું, કહેવું+ષત=જૂ. કૃ. પ્ર.,-સારી રીતે બોલેલું, સારી રીતે કહેલું, સાર્ ભાષણ), **સુમતિ** [સુ=સારી+મતિ (મન+તિ)=પુદ્ધિ,-સારી પુદ્ધિ], **સુમિત્ર** [સુ=સારો+મિત્ર (મિદ્=ચાહવું)=ભાઈબંધ,-સારો ભાઈબંધ], **સુમિત્રા** (સુમિત્ર+આ=ના. જ. પ્ર.,-દશરથની એક સ્ત્રી, લક્ષ્મણની એક માતા), **સુલલિત** [સુ=ધણું+લલિત (લલ્+ષત)=મોહક,-ધણું મોહક, મનોહર, ધણુંજ સુંદર], **સુવાસિની** [સુ=સારાં+વાસઃ (વસ્=પહેરવું+અસ્=કિ. વા. પ્ર.)=વસ્ત્ર+ષત્=વાળું+ષ=ના. જ. પ્ર.,-સારાં વસ્ત્રવાળી, જેનો ધણી જીવતો છે. તે સ્ત્રી, સોહાસણ], **સુશિક્ષિત** (સુ=સાર્+શિક્ષ=શીખવું+ષત=જૂ. કૃ. પ્ર.,-સારી રીતે શીખેલું, સાર્ કળવાયલું), **સુશ્રુત** (સુ=સારી રીતે+શ્રુ=સંભળવું+ત=જૂ. કૃ. પ્ર.,-સારી રીતે સંભળેલું, એક વૈદ્યશાસ્ત્રકર્તા મુનિ), **સુષુપ્તિ** (સુ=ધણું+સ્વપ્=ઊંઘવું+તિ=કિ. વા. પ્ર.,-ધીર નિદ્રા, ગાદ ઊંઘ, જેમાં કંઈ બાન ન હોય તેવી ઊંઘ), **સુસ્વર** (સુ=સાર્+સ્વ=અવાજ કરવો+અ=

કિ. વા. પ્ર.,-સારા અવાજનું), સ્વસ્તિ (સ્વ=સારું + અસ્=હોવું + તિ=કિ. વા. પ્ર.,-કલ્યાણ થાઓ, આશીર્વાદ અને ક્ષેમપણું બતાવનાર અવ્યય), સ્વામતા (સ્વ=મલે, + આ + મમ્=આવવું + ત=ભૂ. કૃ. પ્ર. + આ=ના. જા. પ્ર.,-મલે આવ્યા, મળવા આવનારને જે વિવેક બતાવે તે).

૧૬. ઉદ્ ઊંચે, બહાર; ઉલટું:-(૧). ઉત્થાપન (ઉદ્ + રથા=ઉઠવું)=ઉઠાવવું તે, ઉત્પત્તિ (ઉદ્ + પદ્=પેદા થવું + તિ=કિ. વા. પ્ર.,-પેદા થવું તે, જન્મ, પેદાશ), ઉત્પાદક (ઉદ્ + પદ્=પેદા થવું + અક =ક. વા. પ્ર.,-પેદા કરનાર), ઉત્પાદન (ઉદ્ + પદ્=પેદા થવું + અન =કિ. વા. પ્ર.,-પેદા થવું તે, પેદાશ, ઉત્પત્તિ, ફળ), ઉત્સાહ (ઉદ્ + સદ્=અમવું + અ=કિ. વા. પ્ર.,-અમવું તે, ઉમંગ, આનંદ, ઉદ્યમ), ઉદિત (ઉદ્=ઉંચે + ઈ=જવું + ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ઉંચે ગયેલું, ઉગેલું), ઉદ્યમ (ઉદ્=બહાર + યમ્=અટકાવવું + અ=કિ. વા. પ્ર.,-મનને બહાર રખડવું અટકાવવું તે, કામ, મહેનત, ઉદ્યોગ), ઉદ્યાન (ઉદ્=બહાર + યા=જવું + અન=કિ. વા. પ્ર.,-બહાર જવાનું સ્થળ, બાગ, વાડી), ઉન્મુખ (ઉદ્=ઉંચે + મુખ, -ઉંચા મુખવાળું, ઉંચે જોતું, ઉત્સુક), ઉત્કંઠ (ઉદ્=ઉલટું + કંઠ=જવું + અ=કિ. વા. પ્ર.,-ઉલટું જવું તે, કમથી ઉલટું, નિયમનું ઉલ્લંઘન).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). ઉચ્ચાર (ઉદ્ + ચર = ઉચ્ચારવું + અ=કિ. વા. પ્ર.,-ઉચ્ચારવું તે, બોલ), ઉજ્જવલ (ઉદ્ + જવલ્=પ્રકાશવું + અ=કિ. વા. પ્ર.,-પ્રકાશવું તે, ઉજળું), ઉત્કૃષ્ટ (ઉદ્=ઉંચે + કૃષ્=ખેંચવું + ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-

ઊંચે ખેંચેલું, ઉત્તમ, શ્રેષ્ઠ), ઉત્તમ (ઉદ્+તમ;-સૌથી સારું, શ્રેષ્ઠ),
 ઉત્તર (ઉદ્+તૃ=ઉત્તર આપવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જવાબ), ઉત્તર-
 ક્રિયા (સાંવત્સરિક શ્રાદ્ધ વગેરે ક્રિયા), ઉત્તરાધિકાર (વારસો),
 ઉત્તેજન (ઉદ્=ઊંચે + તિજ્=અણી કરવી + અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-
 ઉત્કેરવું તે, આશ્રય, ટેકો), ઉત્પન્ન (ઉદ્+પદ્=પેદા થવું+ન=ભૂ. ક્ર.
 પ્ર.,-પેદા થયેલું, પેદાશ, નફો), ઉત્પ્રેક્ષા (ઉદ્=ઊંચે + પ્ર=આગળ
 +દક્ષિ=જોવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-એક અલંકાર, નિંદા ગર્ભિત
 સ્મૃતિ; “નેત્ર તો જાણે કમળજ”), ઉત્સર્ગ (ઉદ્+સર્જ=ત્યાગ
 કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ત્યાગ કરવો તે), ઉત્સવ (ઉદ્+સ=પેદા
 કરવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ઓન્નિવ, પર્વ, ટાણું), ઉદ્યારણ (ઉદ્ય+
 અસ્ત,-ઊગવું ને આથમવું તે, ચઢતીપડતી, સુખદુઃખ), ઉદ્ગાર
 (ઉદ્=અહાર + ગૃ=અવાજ કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આશ્ચર્ય, નવાઈ, વગેરે
 થઈ આવતાં એકાએક અવાજનું અહાર પડવું તે), ઉદ્દામ (ઉદ્=અહાર
 +દામન=ટોરી, હાર, લીટી,-હાર અહાર, અંધનરહિત, સ્વતંત્ર, તા-
 મેસી), ઉદ્દેશ (ઉદ્ + દિશ્=દેખાડવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-દેખાડવું તે,
 મુખ્ય ધારણા, હેતુ), ઉદ્દેશ્ય (ઉદ્ + દિશ્=દેખાડવું + ય=યો. ક્ર.
 પ્ર.,-દેખાડવા યોગ્ય, વાંચ્યમાં જેને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવે છે તે),
 ઉદ્ધાર (ઉદ્+હ=છૂટો કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-છૂટો કરવો તે, છૂટ-
 કારો, મુક્તિ, મોક્ષ), ઉદ્ધણ (ઉદ્+મૂ=ઉત્પન્ન થવું + અ=ક્રિ. વા.
 પ્ર.,-ઉત્પન્ન થવું તે, જન્મ, ઉત્પત્તિ), ઉદ્ધિલિહ (ઉદ્=અહાર+ભિહ્=
 ભેદવું + કિવપ્ ક. વા. પ્ર.,-જમીન ભેદી ફણગારપે અહાર આત્માર,
 વનરપતિ), ઉદ્ધોગ (ઉદ્+મુજ્=ઉદ્ધોગ કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ઉદ્ધોગ
 કરવો તે, ઉદ્યોગ), ઉદ્ધોત (ઉદ્=અહાર + ઘુત=પ્રકાશવું + અ=ક્રિ. વા.
 પ્ર.,-પ્રકાશ, રોશની), ઉદ્ધેગ (ઉદ્ + વિજ્=ખીવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-

બીવું તે, વ્યય, નિરાશ), ઉન્નત (ઉદ્=ઉચ્ચ+નમ્=નમવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ઉચ્ચ નમેલું, ઉચ્ચ, પ્રૌઢ), ઉન્નતિ (ઉદ્=ઉચ્ચે + નમ્=નમવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ઉચ્ચે નમવું તે, ઉદ્ય, ચઢતી), ઉન્મત્ત (ઉદ્=ધણ્+મદ્=ગાંડા થવું + ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ધણ્ ગાંડું થયેલ, તોફાની, જુદી, ઉદ્ભૂત, અવિચારી, અવનિયી), ઉન્માદ (ઉદ્=ધણ્ + મદ્=ગાંડા થવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ધણ્ ગાંડા થવું તે, ગાંડપણ, ચિત્તભ્રમ, ઘેલણ), ઉન્માર્ગ (ઉદ્=ઉલટો + માર્ગ, -ઉલટો રસ્તો), ઉદ્ભંધન (ઉદ્=ભંધ્=આડે રસ્તે જવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આડે રસ્તે જવું તે), ઉદ્ભેષ (ઉદ્=મહાર+લિપ્=લખવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-કહેવું તે, વર્ણન, નિર્દેશ).

૧૭. અભિ તરક્ષ, પાસે, ધણ્:—(૧). અભિમુખ (અભિ=સામે+મુખ, -સામેનું, સન્મુખ, હાજર), અભિરુચિ [અભિ=ધણ્+રુચિ (રુચ્=ઇચ્છવું)=ઇચ્છા, -ધણ્ ઇચ્છા], અભિનંદન (અભિ=તરક્ષ+નંદ=પ્રુશ થવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-કોઈના તરક્ષ પ્રુશ થવું તે, ધન્યવાદ, મુઆરકઆદી; જૈન લોકોના ચોથા તીર્થંકર), અભિવંદન (અભિ=તરક્ષ+વંદ=વંદવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-કોઈના તરક્ષ વંદવું તે, નમસ્કાર), અભિમાન (અભિ=વ્રણ્ + માન=માન આપવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ધણ્ માન, અતિશય જે આત્મસ્તુતિ તે, અહંકાર, હુપદ).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). અભિજ્ઞ (અભિ + જ્ઞા=જ્ઞાણપવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જ્ઞાણ-ખનાર, જેણે ધણ્ વાંચેલું અને અવલોકન કરેલું છે તે, પડિત),

અભિજ્ઞાન (અભિ+જ્ઞા=ઓળખવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ઓળખવું તે, ઓળખ, સ્મરણ), અભિધાન (અભિ+ધા=બોધાવવું, નામ આપવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-નામ આપવું તે, નામ), અભિનવ (અભિ=ધર્ણ+નવ=નવું, -નવું, કોરું, વખાણવા લાયક), અભિપ્રાય (અભિ=પાસે+પ્ર=આગળ + ઇ-અય્=જવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મનનો હેતુ-ઇચ્છા), અભિમન્યુ (અભિ=ધર્ણ+મન્યુ=ક્રોધ, -ધણે છે ક્રોધ જેનો, અર્જુનનો પુત્ર), અભિલાષ (અભિ=તરફ+લપ્=ઇચ્છવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-કોઇના તરફ ઇચ્છા, ઇચ્છા), અભિવૃદ્ધિ (અભિ=વર્ણ+વૃધ્=વધવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વધુ વૃદ્ધિ, આઝાદી), અભિશાપ (અભિ=તરફ+શપ્=શાપવું, નિંદવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-આળ, કલંક), અભિષેક (અભિ=તરફ+સિય્=છાંટવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-કોઇના તરફ છાંટવું તે, દેવ અથવા બાદીએ બેસતા નવા રાજા પર પાણી, દૂધ વગેરેની જે ધારા કરવી તે, શાન્તિસ્નાન, તપ્તનશીન થવું તે), અભિહિત . (અભિ+ધા=કહેવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-કહેવું, પ્રકાશિત), અભ્યંગ (અભિ=આસપાસ + અંગ=શરીર, -નહાતાં પહેલાં શરીરે તેલ, ધુપેલ, મોગરેલ વગેરે ચોળવું તે), અભ્યંતર (અભિ=ધર્ણ+અંતર=અંદરનું, -ધર્ણ અંદરનું; દિલ, મન, અંતઃકરણ), અભ્યાગત (અભિ=પાસે, + આ+ગમ્=આવવું+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-પાસે આવેલો, અતિથિ, પરાણો, મેમાન), અભ્યાસ (અભિ=ધર્ણ+અસ્=કેંકવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વારેવારે તેનુંતેજ કામ કરવું તે, મહાવરો, ટેવ), અભ્યુદય (અભિ=ધર્ણ+ઉદય, -ચઢતી).

૧૮. પ્રતિ ઉલટું, તરફ, હરેકઃ—(૧). પ્રતિકૂલ (પ્રતિ=ઉલટું + કૂલ=કિનારો, -ઉલટું કિનારે, વિરુદ્ધ, અનુકૂલ ન હોય તેવું),

પ્રતિધાવન (પ્રતિ=તરફ + ધાવ્=દોડવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-હુમશે, હશ્શે), પ્રતિધ્વનિ (પ્રતિ=ઉલટું+ધ્વનિ=અવાજ,-ઉલટો અવાજ, પડધો), પ્રતિપાલન (પ્રતિ+પાલ્=પાળવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાળવું તે, રક્ષા, પોષણ), પ્રતિપ્રિય (પ્રતિ=ઉલટું+પ્રિય,-ગમતું કરી સામો બદશે વાળવો તે), પ્રતિષંધ (પ્રતિ+શંધ્=રોકવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-રોકવું તે, અટકાવ, રોધ; નડતર), પ્રતિષિંખ (પ્રતિ=ઉલટું + શિંખ=પ્રતિમા,-આરસીમાં પડે છે તેવો પડછાયો), પ્રતિવચન (પ્રતિ + વચ્=જવાબ આપવો+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-જવાબ, ઉત્તર, પડધો), પ્રત્યુત્તર (પ્રતિ=ઉલટું+ઉત્તર=જવાબ,-જવાબનો જવાબ).

પ્રતિક્ષણ (પ્રતિ=દરેક+ક્ષણ,-ક્ષણેક્ષણે), પ્રતિદિન (પ્રતિ=દરેક+દિન=દિવસ,-દરરોજ, દિનેદિને), પ્રતિપળ (પ્રતિ=દરેક+પળ,-દરેકપળ, પળેપળે), પ્રતિવર્ષ (પ્રતિ=દરેક+વર્ષ,-દરેક વર્ષ).

ધારણ સાતમા આટો.

(૨). પ્રતિકાર (પ્રતિ + કૃ=વેર લેવું, સામા થવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ઉપાય, પીડા દૂર કરવાનો ઉપાય), પ્રતિજ્ઞા (પ્રતિ + જ્ઞા=પ્રતિજ્ઞા કરવી, અંગીકાર કરવું + આ=ક્રિ. વા. ના. જ. પ્ર.,-પ્રતિજ્ઞા કરવી તે, વચન, પણ, નીમ; સિદ્ધાંત-પ્રમેય), પ્રતિપાદન (પ્રતિ+પદ્=કથુલ કરવું+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-હરકોઇ વિષયના પક્ષના દોષનું નિરાકરણ કરી સ્થાપન કરવું તે, સ્થાપન), પ્રતિમા (પ્રતિ+મા=સરખાવવું + આ=ક્રિ. વા. ના. જ. પ્ર.,-સમાનતા, મૂર્તિ, છાત્રી), પ્રતિરોધ (પ્રતિ + રુધ્=અટકાવવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-અટકાવવું તે, અટકાવ), પ્રતિવાદી (પ્રતિ+વદ્=ઉત્તર આપવો + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.+ધન્=વાળો,-વાદી સામો ઉત્તર દેનાર), પ્રતિષ્ઠા (પ્રતિ=તરફ +

સ્થા=ઉભા રહેવું, +આ=કિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-સામું બેસાડવું તે, દેવા-
લયમાં દેવ વગેરેનું સ્થાપન, માન આપવું તે, આખર), પ્રતિષ્ઠિત
(પ્રતિ=તરફ+સ્થા=ઉભા રહેવું +ત=જૂ. કૃ. પ્ર.,-માન પામેલું,
વિખ્યાત, આગરદાર), પ્રતિસ્પર્ધી [પ્રતિ=સામો+સ્પર્ધા (સ્પર્ધ=
હરીફાઈ કરવી)+ધન=વાળો,-સામી હરીફાઈ કરવોવાળો, હરીફ, દુશ્મન],
પ્રતિહાર (પ્રતિ+હ=ચોકી કરવી+અ=ક. વા. પ્ર.,-ચોકી કરનાર,
દારપાળ), પ્રતીતિ (પ્રતિ+ધ=જાણવું+તિ=કિ. વા. પ્ર.,-જાણવું તે,
પ્રખ્યાતિ, પતીજ, બરોસો), પ્રત્યક્ષ (પ્રતિ=તરફ + અક્ષિ=આંખ,-
નજર આગળ, પ્રકટ).

૧૯. પરિચારે તરફ, ધણું:—(૧). પરિકંમણ (પરિ=ચોતરફ+
કમ=જવું+અન=કિ. વા. પ્ર.,-ચોતરફ ફરવું તે, પ્રદક્ષિણા; પરકંમા),
પરકંમાવાસી (પ્રદક્ષિણા કરનાર જાત્રાળુ), પરિક્ષાલન (પરિ
=ચોતરફ+ક્ષલ્=ધોવું + અન=કિ. વા. પ્ર.,-ધોવું તે, ધોવાતું પાણી),
પરિચિત (પરિ=ધણું+ચિ=એકઠું કરવું+ત=જૂ. કૃ. પ્ર.,-ઢગલો કરેલું,
જાણીતું, જાણખીતું), પરિજન [પરિ=ચોતરફ+જન (જન=
જનમવું)=માણસ,-ચાકર, પરિવાર], પરિણામ (પરિ=ચોતરફ+
નમ્=નમવું + અ=કિ. વા. પ્ર.,-ચોતરફ નમીને જ્યાં જાય તે; ફળ,
અસર, છેવટ), પરિતાપ (પરિ=ધણું + તપ્=તપવું + અ=કિ.
વા. પ્ર.,-ધણો તાપ, ધણું દુઃખ), પરિધાન (પરિ+ધા=પહે-
રવું + અન=કિ. વા. પ્ર.,-પહેરવું તે, વસ્ત્ર), પરિમાણ (પરિ=ચો-
તરફ + મા=માપવું+અન=કિ. વા. પ્ર.,-ચોતરફનું માપ, પ્રમાણ, કદ,
વજન), પરિશ્રમ (પરિ=ધણો + શ્રમ=શ્રમ કરવો+અ=કિ. વા. પ્ર.,-
ધણોજ શ્રમ, થાક), પરિસીમા (પરિ=ધણું + સીમા=હદ,-અવધિ),

પરિહાસ (પરિ+હાસ=હસવું, મસ્કરી કરવી + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-મસ્કરી), પરીક્ષક (પરિ+ધક્ષ=પરીક્ષા કરવી + અક=ક. વા. પ્ર.,-પરીક્ષા લેનાર, પરીખ, પારેખ), પરીક્ષા (પરિ+ધક્ષ=પરીક્ષા કરવી + આ=ક્રિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-પરીક્ષા કરવી તે, તપાસ, પારખ).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). પરિષ (પરિ+યોતરક્+હન=જવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-યોતરક્ જવું તે, ગોળ આકૃતિની જે સીમા લીટી તે, ઘેરાવો), પરિચય (પરિ+ધણ્+ચિ=એકઠું કરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ધણ્ એકઠું કરવું તે, ઓળખાણ), પરિચ્છેદ (પરિ+છિદ્=કાપવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-કાપવું તે, અંથના ભાગ, પ્રંકરણ), પારણ્ય (પરિ+ની=પરણ્યવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પરણ્યવું તે, લગ્ન), પરિતોષ (પરિ+તુપ્=સંતોષ પામવો + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-સંતોષ, આનંદ), પરિત્યાગ (પરિ+ધણ્+ત્યજ=તજવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ફરી ન સંધરવું એવા હેતુથી ત્યાગ કરવો તે), પરિપક્વ (પરિ+ધણ્+પચ્=પાકવું + ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ધણ્ પાકેલું, પૂરું પાકેલું, પરિપાક), પરિપૂર્ણ (પરિ+ધણ્+પૂર્=પૂર્ણ કરવું + ન=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-ધણ્ પૂર્ણ કરેલું, પૂરેપૂરું), પરિમિત (પરિ+યોતરક્+મા=માપવું + ઇત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-યોતરક્ મપાએલું, માપ), પરિમિતિ (પરિ+યોતરક્+મા=માપવું+તિ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-યોતરક્ માપવું તે, માપ), પરિવર્તન (પરિ+યોતરક્+વૃત=ફરવું + અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-યોતરક્ ફરવું તે, બમણ, આવૃત્તિ), પરિવાર (પરિ+વૃ=વિટાળવું, ઘેરવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ઘેરવું તે, છોકરાંછાં, બાળબચ્ચાં), પરિશિષ્ટ (પરિ+શિષ્=આડી રહેવું + ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,-આડી રહેલું, પૂરવણી), પરિષદ (પરિ+યોતરક્+

સહ = બેસવું, -સભા, મંડળી), પરિહાર (પરિ + હ = ખસેડવું, દૂર કરવું + અ = ક્રિ. વા. પ્ર., -દોષ, સંકટ, વગેરે દૂર કરવું તે, ત્યજવું તે; અવસા), પર્યંત (પરિ = ચોતરફ + અંત = છેડો, -સીમા, હદ), પર્યાય (પરિ + અય્ = આસપાસ ફેરો ફરવો + અ = ક્રિ. વા. પ્ર., -આસપાસ ફેરો ફરવો તે, રીત, ઉપાય, એક અર્થના બે અથવા વધારે શબ્દ હોય તો તેમના એકાદો), પર્યુષણ (પરિ = ધણું + ઉષ્ = તપવું + અન = ક્રિ. વા. પ્ર., ધણું તપવું તે, જૈન લોકોના મોટા તહેવારો, પચુસણ).

૨૦. ઉપ પાસે, નાનું:—(૧). ઉપાગ્રસર (ઉપ = પાસે + અગ્રસર, અગ્રસરની પાસેનું, બાજક, છેદરૂપ આંકડો), ઉપાંત (ઉપ = પાસે + અંત = છેડો, -અંતની પાસેનું), ઉપઆનો (ઉપ = નાનો + આનો, -આનાનો. ૧૬ મો ભાગ, ગાંધી પાઠ), ઉપનામ (ઉપ = નાનું + નામ, -પદવી, ઓદ્ધો, એતાળ), ઉપમાતા (ઉપ = નાનું + માતા, -ધવાડનારી મા, દાદા, માત્રી, ઝોરમાન મા), ઉપવાક્ય (ઉપ = નાનું + વાક્ય, -પેટા વાક્ય), ઉપશાસ્ત્ર (ઉપ = નાનું + શાસ્ત્ર, -નાનું શાસ્ત્ર, ઉપવિદ્યા, વિદ્યાકળા સંબંધી ચાનનું ટાંચણ), ઉપસાગર (ઉપ = નાનો + સાગર = સમુદ્ર, -નાનો સમુદ્ર, મોટો અખાત), ઉપાંગ (ઉપ = નાનું + અંગ, -નાનું અંગ, સાંધણ, પૂરવણી).

ધોરણ સાતમા માટે.

(૨). ઉપકાર (ઉપ + કૃ = મહું કરવું + અ = ક્રિ. વા. પ્ર., -કોષનું મહું કરવું તે, પાડ), ઉપકૃત (ઉપ + કૃ = મહું કરવું + ત = ભૂ. કૃ. પ્ર., -મહું કરાયેલું), ઉપચાર (ઉપ = પાસે + ચાર્ = જવું + અ = ક્રિ. વા. પ્ર., -પાસે જવું તે, ઉપાય, દવાદાર, સેવા), ઉપજીવિકા (ઉપ + જીવ્ = પેટને

માટે ખીજના તાબેદાર થવું+મકા, -ખીજપર આધારવાળું ગુજરાન),
 ઉપદેશ (ઉપ+દિશ્=ઉપદેશ કરવો+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ઉપદેશ કરવો તે,
 બોધ), ઉપદ્રવ (ઉપ=પાસે+દ્રુ=દ્રોડવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પીડા, ધન),
 ઉપનયન (ઉપ+ની=ઉપનયન સંસ્કાર કરવો+અન=ક્રિ. વા. પ્ર.,-
 જનોઇ), ઉપભોગ (ઉપ=પાસે+ભુજ્=ભોગવવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-
 ભોગવટો), ઉપમા (ઉપ=પાસે+મા=માપવું+આ=ક્રિ. વા. ના. જ.
 પ્ર.,-જેની સાથે સરખાવવું હોય તે, ઉપમાન; નરસિંહ એમાં સિંહ
 ઉપમા કહેવાય, એમાં નરને સિંહની ઉપમા આપી છે), ઉપમેય
 (ઉપ=પાસે+મા=માપવું+ય=યો. દ. પ્ર.,-જેને સરખાવવું હોય તે,
 ઉપમા આપવા લાયક; નરસિંહ એમાં નર ઉપમેય કહેવાય), ઉપયોગ
 (ઉપ+યુજ્=વાપરવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-વાપરવું તે, ખપ), ઉપલબ્ધ
 (ઉપ=પાસે+લભ્=મેળવવું+ય=યો. દ. પ્ર.,-મેળવવા યોગ્ય તે), ઉપવાસ
 (ઉપ+વસ્=ભૂખ્યાં રહેવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-ભૂખ્યાં રહેવું તે, વ્રત),
 ઉપવીત [ઉપ=પાસે+વીત (વે=વલવું), -જનોઇ], ઉપસર્ગ (ઉપ=
 પાસે+સૃજ્=જવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાસે જવું તે, ધાતુ કે ધાતુથી
 ઉત્પન્ન થયેલા શબ્દની પૂર્વે આવે છે તે, પૂર્વગ), ઉપહાસ (ઉપ=
 પાસે+હસ્=હસવું+અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-હસવું તે, મસ્કરી), ઉપાય
 [ઉપ=પાસે+ધ-અય્=જવું + અ=ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાસે જવું તે, ઇલાજ,
 રસ્તો; એ ચાર છે. ૧, સામ (મીઠું મીઠું બોલીને સમજાવવું તે),
 ૨. દામ (પૈસા વગેરેની લાલચ આપીને સમજાવવું તે), ૩. બેદ
 (સાથીઓને મહોમાંહે ન બને તેવી યુક્તિ કરવી તે). ૪. દંડ
 (શિક્ષા કરીને)], ઉપાર્જન (ઉપ=પાસે+અર્જ્=પેદા કરવું+અન=
 ક્રિ. વા. પ્ર.,-પાસે પેદા કરવું તે, અમ્મહ, કમાઇ, સંચય, પ્રાપ્તિ),
 ઉપાસક (ઉપ=પાસે+આસ્=ભેસવું + અક=ક. વા. પ્ર.,-પાસે બેસનાર,

સેવા કરનાર), ઉપેક્ષા (ઉપ=નાનું, ઇક્ષ્=જેવું+આ=કિ. વા. ના. જા. પ્ર.,-એપરવાહી, એતમા, એદરકારી), ઉપનેત્ર [ઉપ=નાનું+નેત્ર (ની=દોરી જવું+ત્ર=સા. વા. પ્ર.,-આંખ),-ચક્ષુ], ઉપશિક્ષક [ઉપ=નાનો+શિક્ષક (શિક્ષ=શિખવવું+અક=ક. વા. પ્ર.,-શિખવનાર),-મુખ્ય શિક્ષકના હાથ નીચેનો શિક્ષક; ઍરિસ્ટર્ન્ટ માસ્ટર્].

ઉપસર્ગ સિવાયના પૂર્વગો:—ઉપસર્ગમાં નહિ ગણાતા પણ ગુજરાતીમાં વપરાતા નીચેના સંસ્કૃત પૂર્વગો છે.

અ કે અન્, અમા, આવિસ્. કં, તિરસ્ અને શ્રત.

અ નહિ:—(૧). અકરૂણ (અ=નહિ+કરૂણા=દયા,-દયારહિત, નિર્દય), અકલ્પિત (અ=નહિ+કલ્પિત=અનાવૃત્તું,-અનાવૃત્તું નહિ તે, સાચું; એકાએક), અકલ્પ્યાણ (અ+કલ્પ્યાણ=શુભ,-અશુભ, નફાર), અકાય (અ+કાય=શરીર,-શરીર વિનાનો, પરમાત્મા), અકાલ (અગોચ્ર વખત), અકીર્તિ (અપકીર્તિ, બદનામ), અકુલીન (કુળહીન, હલકા કુટુંબનો), અકુશળ (અ+કુશળ=હોશિયાર,-અણકસખી), અકૃપા (ગેરમહેરખાની), અકૂર (અ+કૂર=ધાતકી,-ધાતકી નહિ તે, દયાળુ; શ્રીકૃષ્ણના પિતરાઇ કાકા), અક્ષણિક (ક્ષણિક નહિ તે, હંમેશનું, સ્થિર), અક્ષત્રિય (ક્ષત્રિય વિનાનું), અક્ષોભ્ય (ક્ષોભ ન પામે તેવું, ખીલે નહિ તેવું, ડગે નહિ તેવું), અગુણી (ગુણ ન માને તે), અગુપ્ત (છાનું નહિ તે, જાહેર), અધાર (અ=વધારે+ધાર=ભયંકર,-વિશેષ ભયંકર), અધોષ (અ+ધોષ=અવાજ,-અવાજ વિનાનું), અચૂક (અ+ચૂક=ભૂલ,-ભૂલ વિનાનું, નિઃસંદેહ), અજત (જત નહિ તે, તંગી, ઓછી પેદાશ), અજર્ણ (અ+જર્ણ=જીવું, પચેલું,-

જીતું નહિ તે; પચેલું નહિ તે, અપચો), અદ્રવ (અન્દ્રવ=પ્રવાહી,-
 પ્રવાહી નહિ તે, ઠઠણ), અદ્રોહી (અન્દ્રોહી=દ્રોહ કરનાર, ઇભ
 કરનાર,-દ્રોહી નહિ તે), અદ્વેષ [અન્દ્વેષ (દ્વી=મે)=મેપણું,-મેપ-
 છાનો અભાવ, જીવ અને આત્માને એકત્ર જણનારો], અદ્વિતીય
 [અન્દ્વિતીય (દ્વી=મે)=બીજું,-જેના સરખું બીજું કાંઈજ નથી તે,
 એક, અનુપમ, પરમાત્મા], અદ્વૈત [અન્દ્વૈત (દ્વી=મે)=જીવ અને પર-
 મેશ્વરનું જીદાપણું,-જીવ અને પરમેશ્વર એક છે એવી અભેદ યુક્તિ],
 અધન (પૈસા વગરનો, ગરીબ), અધ્રુવ (અન્ધ્રુવ=દૃઢ,-અનિશ્ચિત,
 અસ્થિર), અનાથ (અન્નાથ=ધણી,-જેને માથે ધણી નથી તે-આશ્રય
 આપનાર નથી તે; લાચાર), અનિત્ય (અન્નિત્ય=હંમેશનું,-હંમેશનું
 નહિ તે; મિથ્યા, જૂઠું), અનિપુણ (અન્નિપુણ=હોશિયાર,-હોશિયાર
 નહિ તે, અચાન), અનિશ્ચિત (નહી ન હોય તેવું), અપક્ષ
 (અન્પક્ષ=પાંખ,-પાંખ વિનાનું-જેને કાંઈની મદદ ન હોય તે;
 સામાવાળું), અપથ (અન્પથ=રસ્તો,-ખરાબ રસ્તો; ધર્મસંબંધી આડો
 માર્ગ તે), અપથ્ય (અન્પથ્ય=કરી, પરહેજ,-કરી નહિ તે; કાંઈ
 પણ પ્રકૃતિ જગાડે એવી અથવા અવગુણકારક ચીજ), અપંડિત
 [પંડિત નહિ તે, મૂર્ખ], અપાર (અન્પાર=છેડો,-જેનો છેડો નહિ
 તે-અમાપ), અપ્રકટ (અન્પ્રકટ=પ્રસિદ્ધ,-પ્રસિદ્ધ નહિ તે, ગુપ્ત),
 અપ્રસન્ન (અન્પ્રસન્ન=ખુશ,-નાખુશ), અપ્રસાદ (અન્પ્રસાદ=
 મહેરબાની,-મહેરબાની નહિ તે, અકૃપા, ગેરમહેરબાની), અપ્રાપ્ત
 (અન્પ્રાપ્ત=મળેલ,-ન મળેલ), અપ્રિય (અન્પ્રિય=વહાલું,-વહાલું નહિ
 તે, પ્રતિકૂળ), અપ્કલ (નિષ્ફળ, બર્થ, ફાગટ), અખલ (બળ વિનાનું),
 અખલા (અખલ+આ=તા. જ. પ્ર.,-બળ વગરની, સ્ત્રી, નારી),
 અખૂઝ [અન્ખૂઝ=કિંમત,-જેને કિંમત નથી તેવું (માણસ), અક્લ

વગરનું, મૂર્ખ, મૂઢ], અમંગલ (અ+મંગલ=શુભ, -અશુભ),
 અમર્યાદ (મર્યાદ વગરનું, નિરંકુશ, બેઅદમ; બેસુમાર, અતિશય),
 અમિત્ર (મિત્ર નહિ તે, શત્રુ), અરૂપ (અ+રૂપ=આકાર, -આ-
 કાર વિનાનું-નિરાકાર; બેટોળ), અસોપ [અ+સોપ (ન દેખાવું તે), -
 ન દેખાય એવું નહિ તે-દશ્ય; (અસોપનો ખરો અર્થ સંસ્કૃતમાં દશ્ય
 છે, પણ ગુજરાતીમાં 'અદશ્ય' અર્થ થાય છે)], અવર્ગી (અ+વર્ગી=
 વર્ગનું, -વર્ગનું નહિ તે), અવશ (અ+વશ=શક્તિ, -શક્તિહીન, પરા-
 ધીન), અવસ્તુ (વસ્તુ નહિ તે, મિથ્યા પદાર્થ), અવિવેક (વિવેક
 નહિ તે), અસભ્ય (અ+સભ્ય=સમાને લાયક, -સમાને લાયક નહિ
 તે, તોછડું, ઉદ્ધત), અસમર્થ (સમર્થ નહિ તે, નબળું, કમજોર),
 અસમાન (અ+સમાન=ખરોખર, -ખરોખર નહિ તે, ઓછુંવધતું,
 નાનુંમોટું), અસુખ (સુખ નહિ તે, દુઃખ), અસુર (અ+સુર
 =દેવતા, -દૈત્ય), અસ્પર્શી (અ+સ્પર્શ=અડકવું તે, -ન અડકાય તેવું).

ધોરણ સાતમા મારે.

(૨). અકથનીય (અ+કથ+અનીય, -કહેવાને યોગ નહિ તે),
 અકૃત (અ+કૃ+ત, -ન કરાયલું; ખરાબ કૃત્ય), અખંડ (અ+ખંડ+
 અ, -તૂટક નહિ તે, આખું), અખ્યાતિ (અ+ખ્યા+તિ, -ન વખાણવું
 તે, અપકીર્તિ, બદનામ, કલંક). અગમ્ય (અ+ગમ+ય, -જવા યોગ્ય
 નહિ તે, ન સમજાય તેવું, ગૂઢ, અત્તભ્ય), અગ્રહી (અ+ગ્રહ+ય, -
 ન ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અગરાજ, અમાન્ય), અચર (અ+ચર+અ, -
 ન ચાલનાર-ધર, ઝાડ, પહાડ, વગેરે), અચલ (અ+ચલ+અ, -ન
 ચાલનાર, પર્વત), ઉદ્યાચલ (ઉદય+અચલ, -એ નામનો પૂર્વ દિશાએ
 કંઈપણ પર્વત), હિમાચલ (હિમ=ગરમ+અચલ=પર્વત, -જે પર્વતને

મથાળે બારે માસ બરફ રહે છે તે), અચાલ (અ+ચલ+અ, -ન ચાલવું તે, હરકત, ઝડપુ-અટકાવ), અજ્ઞાત (અ+જ્ઞા+ત, -ન જાણેલું, જેણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું નથી તે, અજ્ઞા), અજ્ઞાન (અજ્ઞા) - (અ+જ્ઞા+અન, -ન જાણવું તે; જેને જ્ઞાન નથી તેવું, અજ્ઞાસમજી, ખેસમજ), અજિત (અ+જિ+ત, -ન જિતેલો, જે કોઈથી ન જીતાય તે), અતર્ક્ય (અ+તર્ક+અ, -ન વિચારાય તેવું, અણધાર્યું), અતુલ્ય (અ+તુલ+અ, -ન તોળવા યોગ્ય, જેની બરાબરી ન થઈ શકે તેવું, અનુપમ), અતુષ્ટ (અ+તુષ્ટ=સંતોષાવું+ત=મૂ. કૃ. પ્ર., -ન સંતોષાયેલું, બૂખું, અસંતોષી), અદાતા (અ+દા+ત, -ન આપનાર, કૃપણ, સૂમ), અદશ્ય (અ+દશ+અ, -ન જોવા યોગ્ય, ન દેખાય તે, અગોચર), અનિંદ્ય (અ+નિંદ+અ, -ન નિંદવા યોગ્ય, દોષરહિત), અનીતિ (અ+ની+તિ, -ન દોરવું તે, નીતિ નહિ તે, દુશચાર), અપાત્ર (અ+પા+ત્ર, -પાત્ર નહિ તે, ગુણહીન, કુપાત્ર), અપૂજ્ય (અ+પૂજ+અ, -ન પૂજવા યોગ્ય), અપૂર્ણ (અ+પૂર્+અ, -ન પૂર્ણ કરેલું, અધૂરું), અપૂર્ણિક (અ+પૂર્ણ+અંક, -પૂરો આંકડો નહિં તે), અપ્રીતિ (અ+પ્રી+તિ, -ન પ્રસન્ન થવું તે, અમાવ, કંટાળો), અભક્ષ્ય (અ+ભક્ષ+અ, -ન ખાવા યોગ્ય, જે ખાવાની મના હોય તે), અભંગ (અ+ભંગ+અ, -ન ભાંગેલ તે, આખું, અતૂટ), અમાન્ય (અ+માન+અ, -માન આપવાને યોગ્ય નહિ તે, નાપસંદ), અમાપ [અ+માપ (મા=માપવું), -માપ વિનાનું, ધણુંજ, ખેહદ], અયાચક (અ+યાચ+અક, -ન માગનાર), અરાજ્ય (રાજ્ય નહિ તે), અલક્ષ્ય (અ+લક્ષ+અ, -ન જોવાય તેવું, લક્ષમાં ન આવે તેવું, અગોચર, અદશ્ય), અલગ (અ+લગ્ન+અ, -ન સાથે જવું તે, જુદું), અલંબ્ય (અ+લંબ+અ, -ન જવાય તેવું, ન ઓળંગાય તેવું), અલભ્ય (અ+લભ+અ, -ન મેળ-

વાય તેવું, અછત હોય તેવું), અલાલ (અ+લભ+અ, -લાભ ન થવો તે, નુકસાન), અવધ્ય (અ+વધ્=મારવું+ય=યો. દ. પ્ર., -મારવા લાયક નહિ તે, ભોમ આપવાને યોગ્ય નહિ તેવું), અવર્ણ (અ+વર્ણ+અ, -રંગ વિનાનું, જાત વગરનું, નીચ), અવાચક (અ+વચ્+અક, -નહિ ખોલનાર, મુગું, જેની જીમ ઢુંકી થઇ હોય તે, ખેભાન), અવાચ્ય (અ+વચ્+ય, -ખોલવા લાયક નહિ તે, અકથનીય), અવિદ્યા [અ+વિદ્યા (વિદ્+ય+આ=ના. જા. પ્ર., -જાણવા લાયક તે, જ્ઞાન), -વિદ્યાનો અભાવ-જગતની માયામાં લપટાઇ જે ખોટા તર્ક બાંધવા તે, અજ્ઞાન], અસાક્ષ (અ+સાક્+અ, -નિયમથી કલ્પું, શાસ્ત્ર વિરુદ્ધ), અસાધ્ય (અ+સાધ્+ય, -સાધી શકાય નહિ તેવું, દુપ્રાપ્ય; ઉપાય ન થઇ શકે તેવું).

(૩). અકર્તવ્ય (અ+કૃ+તવ્ય, -ન કરવા યોગ્ય), અકર્મક [અ+કર્મન (કૃ=કરવું)=કર્મ+ક, -જે (ક્રિયાપદ) ને કર્મ નથી તે], અકર્મી [અ+કર્મ (કૃ=કરવું)=નસીળ+ઇન્વાણું, -નસીળવાળું નહિ તે], અકલિત (અ+કલ્+ઇત, -ન કળેલું, ન ધારેલું), અકાર્ય [અ+કાર્ય (કૃ+ય, -કરવા યોગ્ય, કામ), -અરાજ કામ], અકૃત્ય (અ+કૃ+ત્ય, -ન કરવા યોગ્ય, અરાજ કામ), અકૃત્રિમ [અ+કૃ+ત્રિમ (કૃ=કરવું)=અનાવટનું-અનાવટનું નહિ તે, કુદરતી; કપટ વગરનું, સાચું], અક્ષાત (અ+ક્ષણ+ત, -ધાયણ થયેલું નહિ તે, ડાંગર), અક્ષમા [અ+ક્ષમા (ક્ષમ=માફ કરવું)=માફી, -માફી ન આપવી તે, અદેખાઇ], અક્ષય (અ+ક્ષિ+અ, -નાશ ન પામે તેવું), અઅહિત (અ+અહિ+ઇત-ભાગેલું નહિ તે, આયુ), અઅતા (અ+અન+ત, -ખેદેલું નહિ તે, રવાનાવિક રીતે સમુદ્રનો જમીન તરફ ગયેલો દટો), અઅશિત (અ+અશ્+ઇત, -ન ગણેલું, જેની ગણતરી થઇ ન શકે તેવું,

અસંખ્ય), અષ્ટિત (અ+ષ્ટ+ઇત-ન લાયક થયેલું, અયોગ્ય),
અચિન્તનીય (અ+ચિન્ત+અનીય,-ન વિચારી શકાય તેવું, ગૂઢ,
અકલ્પનીય), અચિન્તિત (અ+ચિન્ત+ઇત,-ન વિચારેલું), અચેતન
(અ+ચિત+અન,-ન જાણુલું તે, અજ્ઞપ, બેભાન), અજ (અ+
જન+અ,-નહિ જન્મનાર, અક્ષા, ઈશ્વર, રઘુ રાજાનો પુત્ર), અજર
[અ+જરા (જૃઘરકું થવું)=ધડપણ,-જેને ધડપણનાં ચિહ્ન નથી
તે], અજા (અ+જા+અ,-ન જાણનાર, અજાણ), અતોલ (અ+
તુલ્+અ-ન તોળવું તે, જેનું તોલ ન થઈ શકે તે, અતિશય),
અદગ્ધ (અ+દહ્+ત,-ન દાઝેલું), અદાદિ (અ+દહ્+ય,-મળે નહિ
તેવું, સળગી ઊડે તેવું નહિ તે), અદૂષિત [અ+દૂષિત (દૂષ્=ભૂલ
કરવી)=દોષવાળું,-દોષ વિનાનું], અદશ્ય (અ+દશ્+ય,-દેખાય
નહિ તે, અગોચર), અધર્મ [અ+ધર્મ (ધૃઘારણ કરવું)=સંસારમાં
વર્તવાના જે માર્ગ તે,-ધર્મ નહિ તે, દુરાચાર, અનીતિ), અધીર
(અ+ધીર (ધૃઘારણ કરવું)=ધીરો,-ધીરજ વિનાનું, ઉતાવળું; વિશ્વાસ
ન કરે તે; અદૃઢ], અધૈર્ય [અ+ધૈર્ય (ધૃઘારણ કરવું)=ધીરજ,
-ધીરજ નહિ તે, અસ્થિર], અનત (અ+નમ્+ત,-ન નમેલ, ન
જીતાયલું, અજીત), અનમ્ર [અ+નમ્ર (નમ્=નમવું)=નમનાર,
તાબેદાર, રાંક;-નમ્ર નહિ તે, ઉદ્ધત], અનિન્દિત (અ+નિન્દ+ઇત,
-ન નિંદાયલું તે), અપકવ (અ+પચ્+ત,-પાકેલું નહિ તે, પૂરું
રંધાયલું નહિ તે), અપવિત્ર [અ+પવિત્ર (પૂ=પાવન કરવું)=
શુદ્ધ, પાક;-શુદ્ધ નહિ તે, મલિન, નાપાક], અપવિત્રતા (અશુદ્ધ-
પણું, મલિનતા), અપાર (અ+પાર=છોડો,-છેડા વિનાનું, અમાપ),
અપારદર્શક [અ+પાર=આરપાર, સોસરું+દર્શક (દૃશ્+અક,-દેખાડ-
નાર),-સોસરું ન દેખાડનાર], અબદ્ધ (અ+મૃધ્+ત,-ન ખાંધેલું

તે, નિરંકુશ, કર્મબદ્ધ), અભક્ત (અ+મજ્ઞ=મજ્ઞવું+ત, -નહિ મજ્ઞન કરવાયસો, ભક્ત નહિ તે), અભક્ત (અ+મજ્ઞ=માગવું+ત, -નહિ માગેસો તે, વહેંચાયકું નહિ તે), અભય (અ+ભી+અ, -ન ભીવું તે, ભય નહિ તે), અભવ (અ+ભૂ+અ, -નહોવું તે, જન્મનો અભાવ, મોક્ષ), અભાવ [અ+ભાવ (ભૂ+અ, -હોવું તે, મનની વૃત્તિ, હેતુ, એષા, હેત, હેમત), -ન હોવું તે, અપ્રીતિ], અભિજ્ઞ (અ+ભિજ્ઞ+ન, -ન ભેદિયું, જ્યુદ્ધ નહિ તે, એકરૂપ), અભેદ (અ+ભિજ્ઞ+ય, -ભેદાય નહિ તે, પ્રવેશ ન થાય તેવું, વજ્ર જેવું કઠણુ), અભોગ્ય (અ+ભુજ્ઞ+ય, -ભોગવવા યોગ્ય નહિ તે), અમર (અ+મૃ+અ, -નહિ મરનાર, સ્થાયી; દેવતા), અમરશમર (અમર+અમર, -જેને જરા ને મરણ નથી તે, અવિનાશી), અમિત (અ+મા+ત, -નહિ મપાયકું તેવું, અમાપ, અપાર), અમુક્ત (અ+મુચ્ચ+ત, -મુકેલું નહિ તે, છોડેલું નહિ તે, મુક્તિ વગરનું), અમુક્ત (અ+મુચ્ચ+ત, -જોડાયેલું નહિ તે, અધટિત, નાલાયક), અયોગ્ય (અ+યુજ્ઞ+ય, -જોડાવાને સાયક નહિ તે, અધટતું, અંજીકતું, ગેરવાજબી), અરક્ષિત (અ+રક્ષ+ધત, -રક્ષાયકું નહિ તે, સંભાળ વિનાનું), અરતિ (અ+રમ્+તિ, -પ્રીતિ નહિ તે, નાખુશી), અરસિક (અ+રસ+ધક, -સ્વાદવાળું નહિ તે, નીરસ, નાપસંદ), આરોગ્ય (અ+રોગ+ય, -રોગવાળું નહિ તે, નીરોગી, તંદુરસ્ત), અલોભ (અ+લુભ્+અ, -લોભ કરવો નહિ તે, લોભનો અભાવ-સંતોષ), અલૌકિક [અ=નહિ+લોક (લોક=જોવું, +અ=ક્રિ. વા. પ્ર.)=દુનિયા+ધક=વાળું=દુનિયા સંબંધી નહિ એવું, લોક વ્યવહારમાં ન હોય એવું, અસાધારણ], અવર્ચ (અ+વૃ+ય, -વર્સદ કરવા સાયક નહિ તે, નીચું, હિતરવું, હલકું), અશરણુ [અ+શૃ+અન, -જેનું શરણુ (રક્ષણુ) કરનાર નથી તે, અનાથ],

અશરણશરણ (અનાથને શરણે રાખનાર), અશિક્ષિત (અ+શિક્ષ+ઇત,=ન શીખેલું, ન કેળવાયેલું, અશિક્ષ), અશુદ્ધ (અ+શુદ્ધ+ત,=શુદ્ધ કરેલું નહિ તે, અપવિત્ર, નાપાક), અશોક (અ+શુચ્ચ+અ,=શોક નહિ તે, સુખ; આસોપાલવતું ઝાડ), અસાર [અ+સાર (સ્ત+અ,=જવું તે, તત્ત્વ, જીવ, કાયદો),=તત્ત્વ વગરનું, જીવ વગરનું, કાયદા વગરનું, નકામું], અહિંસા [અ+હિંસા (હિંસ=મારવું),=હિંસા ન કરવી તે], અહિત [અ+હિત (ધા+ત,=ઘૂંટેલું, બહું),=હિત નહિ તે, નુકસાન],

અન્ નહિ:—(૧). અનગાર (અન્=નહિ+અગાર=ધર,=ધર રહિત; સાધુ, મુનિ, સંન્યાસી), અનંગ (અન્+અંગ=અવયવ,=અંગ વગરનો, કામદેવ), અનંતર (અન્+અંતર=છેદું,=અંતર વિનાનું, છેકળ પાસેનું), અનન્ય (અન્+અન્ય=બીજું,=બીજું=જુદું=નહિ તે, એકજ), અનર્થ (અન્+અર્થ,=અર્થ નહિ તે, અનિષ્ટ), અનદ્ય (અન્+અદ્ય=યોડું,=યોડું નહિ તે, ધણું), અનાદર (અન્+આદર=માન,=માન નહિ તે, અપમાન, બેઆબર), અનાદ્યન્ત (અન્+આદિ+અંત,=આદિ અને અંત જેને નથી તે, અવિનાશી), અનીશ્વર [અન્+ઈશ્વર (ઈશ્વ=રાજ્ય કરવું)=જગત્કર્તા, પ્રભુ,=ઈશ્વર નહિ તે માનનાર, જગત્કર્તા કોઈ ઈશ્વર નથી એવું માનનાર, નાસ્તિક], અનુત્તર [અન્+ઉત્તર,=ઉત્તર ન આપી શકાય તેવું (પ્રશ્ન); જેના સરખું બીજું ન હોય તેવું=એક], અનેક (અન્+એક,=એક નહિ તે, ઘણા), અનૈક્ય (અન્+એક્ય=સંપ,=સંપ નહિ તે, કુસંપ, અણુખનાવ), અનૈશ્વર્ય (અન્+એશ્વર્ય=ઈશ્વરપણું,=એશ્વરનો અભાવ), અનૌરસ (અન્+ઔરસ=વિધિપૂર્વક પરણેલી ઝીને પેટે થયેલો પુત્ર,=ઔરસ પુત્ર નહિ તે, દાક અથવા આંગળિયો).

ધાવણ સાતમા માટે.

(૨). અનુણી (અન+નહિ+ઋણી=દેવાવાળો, -દેવાવાળો નહિ તે), અનિષ્ટ (અન+ષ્ટ+ત, -ષ્ટેલું નહિ તે, વહાલું નહિ તે, નુકસાન, અપરાધ), અનુક્રાંત (અન+વચ્ચ+ત, -કહેલું નહિ તે, અધટિત, અસાધારણ), અનુચિત [અન+ક્રિયિત (વચ્ચ=મોલવું)=લાયક, -લાયક નહિ તે, અયોગ્ય].

સંસ્કૃત અન્ન પૂર્વગ પરથી પ્રાકૃતમાં અણ પૂર્વગ થયો છે. અણ નહિ:—અણકમાઉ [અણ+કમાઉ (કમાવું=રળવું), -રળતો નહિ તે, ખીનરોજગારી, નવરો], અણકસખી (અણ+કસખી=હુનરી, -હુનરી નહિ તે, અનાડી), અણગમતું (પસંદ નહિ તે, નાપસંદ, અપ્રિય), અણધટું (ધટું નહિ તે, અયોગ્ય, નાલાયક), અણધટ (ધટેલું નહિ તે, કેળવાયલું નહિ તે, જંગલી), અણછતું (છતું=જહેર, -જહેર નહિ તે, છાતું), અણજુગતું (જુગતિ વિનાતું, અયોગ્ય, નાલાયક), અણદેવાયલું. (દેવાયલું નહિ તે, અણુપ્રક), અણદીઠ (કોઈ દિવસ ન દીઠું હોય તેવું), અણમાહિતી (માહિતી નહિ તે, અજ્ઞાણપણું, ખીનવાકેફગારી), અણરાગ (રાગ નહિ તે, ન ખનવું તે, અદાવત), અણવાકેફ (વાકેફ નહિ તે, અજ્ઞપણું, ગેરમાહિત), અણવીંધ્યું (વીંધેલું નહિ તે, ધડાયલો કે કેળવાયલો નહિ તે), અણસમજ (સમજ નહિ તે, અજ્ઞાનપણું, મૂર્ખતા), અણસરજ્યું (સરજેલું નહિ તે, અણુધાર્યું, ઓચિંતું).

વ્યંજનથી શરૂ થતા શબ્દની પહેલાં અ, અને સ્વરથી શરૂ થતા પહેલાં અન્ન પૂર્વગ આવે છે. અણ પૂર્વગ તો ધણુંકરીને વ્યંજનની પહેલાં મૂકાય છે.

જમા સાથે, પાસે:—અમાત્ય (રાજ સાથે રહેનાર, પ્રધાન, મંત્રી, સલાહકાર), અમાવાસ્થ્યા (અમા=સાથે+વસૂ=વસવું+અ+આ,—જે તિથિએ સૂર્ય અને ચંદ્ર સાથે એક ક્ષિતિજમાં આવ્યા હોય તે તિથિ, મહિનાની છેલ્લી તિથિ).

આવિસ્ જાહેર, સ્પષ્ટ:—આવિર્ભાવ (આવિસ્+ભૂ+અ,—જાહેર થવું તે, પ્રકાશ; સ્પષ્ટ કરવું તે), આવિર્ભૂત (આવિસ્+ભૂ+ત,—જાહેર થયેલું), આવિષ્કરણ (આવિસ્+કૃ+અન,—જાહેર કરવું તે).

કુ નકાર્ઃ—કુઆમ (કુ=નકાર્ઃ+આમ=ગામ,—નાનું ગામકું, ગૃહસ્થ અથવા નદી વગરનું ગામ), કુછંદ (નકારો છંદ, આડે રસ્તે ચાલવું તે), કુટેવ (ખરાબ ટેવ), કુપથ (ખરાબ રસ્તો, અનીતિનો માર્ગ), કુપથ્ય (કુ+પથ્ય=કરી, પરેહજી,—ખાવાપીવામાં ખરાબર પરેહજી ન પાળવી તે), કુમિત્ર (નકારા ભાષ્યંધ).

ધોરણુ સાતમા માટે.

(૨). કુચાલ (કુ+ચલ્ + અ,—નકાર્ઃ ચાલવું તે, દુરાચરણ), કુતર્ક (કુ+તર્ક + અ,—નકારો વિચાર કરવો તે, નકારી કલ્પના), કુદષ્ટિ (કુ+દશ્ + તિ,—નકાર્ઃ જોવું તે, નકારી નજર), કુપાત્ર [કુ+પાત્ર (પા+ત્ર)=વાસણ,—નકાર્ઃ વાસણ, નકાર્ઃ માણસ], કુબોધ (કુ+બુધ્ + અ,—નકાર્ઃ જાણવું તે, નકારો બોધ), કુમતિ (કુ+મત્ + તિ,—નકાર્ઃ વિચારવું તે, નકારી બુદ્ધિ, મનનું કપટ), કુમાર્ગ (કુ+માર્ગ+અ,—નકાર્ઃ શોધવું તે, નકારો રસ્તો), કુલક્ષણ (કુ+લક્ષ્+અન,—નકાર્ઃ જોવું તે, નકારાં લક્ષણ, કુટેવ), કુવચન (કુ+વચ્+અન,—નકાર્ઃ બોલવું તે, નકારાં વેણ), કુવાસના (કુ+વસૂ+અન+આ,—નકાર્ઃ વસવું તે, નકારી ઇચ્છા), કુવૃત્તિ (કુ+વૃત્+તિ,—નકાર્ઃ હોવું તે, ખરાબ આચરણ).

કુતું અપભ્રંશરૂપ ક થાય છે:—કઠોરું (નઠોરું છોકરું),
કઞ્જોડ (રૂપ, રંગ, કદમાં ખરાબર નહિ તે), કઠંજુ (ખરાબ
ચાલનું, ધડા વગરનું, બેડોળ), કઠવા (ખરાબ આશિસ્, શાપ),
કપૂત (નઠારો છોકરો) કભારજી (સં. કુમાર્યા—નઠારી સ્ત્રી,
કર્કશા, કબ્જિયાખોર સ્ત્રી), કમન (નાખુશી), કરત (રત નહિ
તે, કંમોસમ, કમ્મતુ, અયોગ્ય વખત), કરૂપ (કદરૂપું, બેડોળ,
બદસુરત), કવળું (વગ વગરનું, કઠેકાણે હોય તેવું), કવેજી
(નઠારા શબ્દો), કસુતર (સહેલું નહિ તે, અવરું, બગડી ગયેલું),
કસુવાવડ [ક+સુવાવડ (સુ=જણવું),—અધુરે મહિને ગર્ભ પડવો તે].

તિરસ્ છૂપાવું તે:—તિરસ્કાર (તિરસ્+કૃ=ધિક્કારવું+અ,-
ધિક્કાર), તિરોધાન (તિરસ્+ધા=સંતાપ જવું+ન=ક્રિ. વા. પ્ર.,—
સંતાપ જવું તે), તિરોહિત (તિરસ્+ધા,+ત=ભૂ. કૃ. પ્ર.,—
સંતાપ ગયેલું), તિરોભૂત (તિરસ્+ભૂ=અલોપ થવું+ત=ભૂ. કૃ.
પ્ર.,—અલોપ થયેલો, અદશ્ય).

અત્:—અદ્ધા (શ્રંતં+ધા=મરોસો રાખવો+આ=ક્રિ. વા. ના.
જ. પ્ર.,—મરોસો, વિશ્વાસ; ભક્તિ), અદ્ધાલુ (અદ્ધા+આલુ,—
વિશ્વાસુ), આદ્ધ (અદ્ધા+અ,—દેવ, પિતૃ નિમિત્ત અદ્ધાથી કરવાનું કર્મ).

ફારસી પૂર્વજો:—ના, જિન (ઉર્દુ, સં. વિના પરથી), બે,
લા (અરબી).

ના નહિ:—નાઈલાજ (ધલાજ વગરનો, નિરુપાય),
નાઈમેદ (ના=નહિ+ઉમેદ=આશા,—આશા વગરનો, નિરાશ),
નાકબૂલ (કબૂલ નહિ), નાકૌવત (બળ વગરનો, અશક્ત),
નાખુશ (ખુશી નહિ તે, દિલગીર), નાચાર (ના=નહિ+ચાર=

ધક્ષાજ, - ધક્ષાજ વગરનો, નિરુપાય, ગરીબ; લાચાર), નાહાન
 (ના=નહિ+દાના=કાલો, -કાલો નહિ તે, મૂર્ખ), નાપસંદ (પસંદ
 નહિ તે, નામંજૂર), નાપાક (ના=નહિ+પાક=પવિત્ર, -પવિત્ર નહિ
 તે, અપવિત્ર), નાફરમાની (ફા. નાફમાની. ના=નહિ+ફમાન=
 હુકમ, આચાર, -હુકમ ન માનવો તે, અવચાર), નાબુદ (ફા. નાબૂદ-
 સમૂહો નાશ), નામક્કર (નાકબૂલ), નામંજૂર (નાકબૂલ, રદ),
 નામર્દ (મરદ નહિ તે, બાવલો), નામુકર (નાકબૂલ), નામુનાસબ
 (ના=નહિ+અં મુનાસિબ=યોગ્ય, -અયોગ્ય), નામુરાદ (ના=નહિ+
 મુરાદ=આશા, -આશાબંધ), નારાજ (રાજ નહિ તે, કાપાયમાન),
 નાલાયક (લાયક નહિ, અયોગ્ય), નાવાકેફ (ના=નહિ+અ-
 વાકિફ=માહિતગાર, -માહિતગાર નહિ તે, અજણ), નાવારસ
 (વારસ વગરનું, ન ધણિઆતું), નાહક્ક (હક્ક વગર, સમ્યક્ વગર,
 મિથ્યા, નકામું, ગેરવાજબી રીતે), નાહિંમત (હિંમત વગરનો).

ચિન વિના:-બિનઅપરાધ (અપરાધ વગર), બિનગુનાહ
 (બિન=વિના + ગુનાહ=વાંક, -વગર વાંકે), બિનતકરાર (તકરાર
 વગર), બિનરોજમાર (ધંધાવગર, નવર), બિનવારસ (વારસ
 વગર), બિનસમજ (સમજ વગર).

વે વિના, ઉલટું, નકારું:-બેઅક્લ (અક્લ વિનાનું,
 મૂર્ખ), બેઅદબ (બે=વિના + અદબ=વિવેક, મર્યાદા, -અમર્યાદ, અ-
 સબ્ય), બેઈમાન (બે=નહિ+અ. ઈમાન=વિશ્વાસ, પ્રમાણિકપણું,
 ધર્મ, -વિશ્વાસઘાતી, અપ્રમાણિક, આસ્થાવગરનું), બેઈલાજ (ધક્ષાજ
 વગરનો, નિરુપાય), બેકદર (બે=નહિ+અ. કદર=મુખ, -મુખ વગરનું,

ગુણની પરીક્ષા કરી ન જાય તે), એકરાર (એ=નહિ+કરાર=આરામ,—
 આરામ વગરનું, મીઠું), એકાર (એ=નહિ+કાર=કામ,—કામ વગરના,
 નિરુધમી, એરોજગારી), એકાળજી (કાળજી વગરનો), એકેઠ (એ=
 નહિ+અ. કચ્છ=અંધી,—અંધીમાં ન હોય તેવું, અમર્યાદ, ઉદ્ધત),
 એખખર (નાવાકેદ, અખખ), એગરજ (દરકાર વગરનું), એ-
 ગુનાહ (વાંક વિનાનું, નિર્દોષ), એથેન (આરામ વગરનું), એડાળ
 (ઘાટ વગરનું, કદરૂપું), એઢંગું (ઢંગ વગરનું, વિલક્ષણ), એત-
 કસીર (એ,+તકસીર=ભૂલ, ગુનાહ,—ગુનાહ વગરનું, નિર્દોષ), એતમા
 (દરકાર વગરનું, એપરવા, એકીકર), એતાલ (તાલ વગરનું),
 એદરકાર (એ,+દા. દર્કાર=ગરજ,—કાળજી વગરનું), એદાણા (એ,+
 દાના=ખી,—ખી વિનાનું), એદાઢ (એ,+દાદ=ફરિયાદ, સંભાળ, ઈન-
 સાફ,—ફરિયાદ કોઈ સાંભળે નહિ તે, અંધેર), એદિલ (એ,+દિલ=
 મન, ખાએશ, ચાહેના,—મન ઊડી ગયું હોય તેવું, નાખુશ, નાકમેદ,
 ઉદાસ, દિલગીર), એધકક (ધાંસ્તી વગર, હિંમતથી), એનસીજ
 (નસીજ વગરનું, અભાગિયું), એપરવા (દરકાર વગરનું, એતમા),
 એફાટ (એ=હદપાર+ફાટ=ફાટવું,—એશ્વરમ, એફાક, ઉધાડેછોક),
 એફામ (એ,+ફામ=યાદદાસ્ત,—યાદદાસ્ત ન રહી હોય તેવું, ધ્યાન
 વગરનું, ગાફીલ), એફિકર (ફિકર વગરનું), એભાન (ભાન વગ-
 રનું, એશુદ્ધ, એહોશ), એમર્જાદ (મર્યાદા વગરનું, એશ્વરમ), એમા-
 લમ (ખમર વિનાનું, અપ્રસિદ્ધ), એમુનાસખ (એ,+અ. મુનાસિખ
 =યોગ્ય,—અયોગ્ય), એરંગ (રંગ વિનાનું; ધણા રંગનું; એતાલ),
 એરત (રત વગરનું, અકાલિક), એરોજગાર (ધંધા વગરનું,
 નિરુધમી), એવકુફ (એ,+અ. વકુફ=સમજ, હડાપણ,—સમજ વગ-
 રનો), એવકર (વકર વગરનું, બારખોજ વગરનું), એવખત

(વખત વગર, કવખતે), ઐવચની (વચન ન પાળનાર, લખાડ, વિશ્વાસઘાતી), ઐવકા (વિશ્વાસ વગરનું), ઐવારસી (જેનો કોઈ વારસ ન હોય તેવું), ઐશક (ઐ, + શક = શંકા, - શંકા વગર, ખાત્રીથી), ઐશરમ (શરમ વગરનું, નિર્લજ્જ), ઐશુદ્ધ (ભાન વગરનો, ઐ-ભાન), ઐસમજ (સમજ વગરનું), ઐસુમાર (સુમાર વગરનું, બેહદ, અતિશય), ઐહક (હક વગર), ઐહોશ (હોશ વગર, ઐભાન).

ઐઆખર (ઐ = ઉલટું + આખર = માન, - માનથી ઉલટું - અપમાન, માનભંગ), ઐકાયદે (કાયદાથી ઉલટું, ગેરકાયદે, ગેરરસ્તે), ઐદસ્તુર (રિવાજથી ઉલટું), ઐહુરમત (ઐ, + અ. હુર્મત = આખર, - ઐઆખર, માનભંગ થવું તે).

ઐસ્વાદ (નહારા સ્વાદનું, સ્વાદ વગરનું), ઐહાલ (નહારી હાલતવાળો).

લા વિનાઃ-લાઇલાજ (લા = સિના + ઇલાજ = ઉપાય, - ઉપાય વગરનો), લાચાર (લા = નહિ + ચાર = ઇલાજ, - ઇલાજ વગરનો).

ઉત્સર્ગ પ્રકરણ.

સંસ્કૃત ભાષાપરથી પ્રાકૃત, પ્રાકૃત ભાષાપરથી અપભ્રંશ, અને અપભ્રંશ ભાષાપરથી ગુજરાતી ભાષા થયેલી છે. સંસ્કૃત શબ્દો ગુજરાતીમાં આવતાં તેમાંથી જે જે છોડી દેવાય છે, તેને ઉત્સર્ગ કહે છે.

૧. જોડાક્ષરમાંનો એક અક્ષર જોડી જતાં, તેની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે. ઉદાહરણ—

સંસ્કૃત. ગુજરાતી. સંસ્કૃત. ગુજરાતી. સંસ્કૃત. ગુજરાતી.

અર્ક.	આકડો.	અમ્ર.	આગળ.	અર્ગલ:	આમળો.
અધ.	આજ.	અબ્ર.	આબ.	અર્પણમ્.	આપવું.
અશ્રુ.	આંસુ.	અષ્ટ.	આઠ.	ઉચ્ચમ્.*	ઊંચું.
ઉત્કર.	ઉત્કરડો.	ઉજ્જવલમ્.	ઉજળું.	ઉજ્જમરઃ*	ઉજ્જમરો.
ઉષ્ણમ્.	ઉનું.	ઉષ્ણકાળઃ	ઉનાળો.	કળ્પ.	કાળ.
કર્કટી.	કાકડી.	કચ્છકઃ	કાઝડો.	કર્ણ.	કાન.
કર્દમ.	કાદવ.	કર્મ.	કામ.	કક્ષા.	કાખ.
કુકુંકુટઃ	કૂકડો.	ગર્ભ.	ગાભ.	મલ્લ.	ગાલ.
ચક્ર.	ચાક.	ચર્મકમ્.	ચામકું.	ચર્વણમ્.	ચાવણું.
ચંદ્રઃ	ચાંદો.	ચિક્રણમ્.	ચીકણું.	છત્રમ્.	છાતું.
છલ્લી.	છાલ.	છિદ્રમ્.	છીકું.	તિક્રમ્.	તીખું.
દર્ભ.	દાભ.	દુગ્ધ..	દૂધ.	દુર્ગળઃ	દૂગળો.
ધર્મ.	ધામ.	નૃમમ્.	નાયું.	નિદ્રા.	નીંદ.
પકવમ્.	પાકું.	પતન.	પાટણ.	પર્ણ.	પાન.
પર્પટ.	પાપડ.	પલ્લવ.	પાલવ.	પિચ્છ.	પીંછ.
પુચ્છકમ્.	પૂછકું.	કુલ્લ.	કૂલ.	બિશ્વમ્.	બીલું.
ભક્ત.	ભાત.	ભમ્રમ્.	ભાગેલું.	ભલ્લઃ	ભાલો.
બિક્ષા.	બીખ.	મર્કટઃ	માકડો.	મિષ્ટમ્.	મીઠું.
મુષ્ટિ.	મૂક.	રક્તમ્.	રાતું.	લળળ.	લાળ.

* સંસ્કૃતમાં અકારાંત નરનતિના પ્રથમના એકવચનમાં તેને છેડે 'અઃ' આવે છે તેનો ગુજરાતીમાં 'ઓ', અને અકારાંત નાન્યતર નતિના પ્રથમના એકવચનમાં તેને છેડે 'અમ્' આવે છે તેનો ગુજરાતીમાં 'ઉ' થયેલો છે.

લકું.	લાકું.	લકમ્.	લાકું.	લણું.	લાન.
લસકઃ.	લાહડો.	લકેરા.	લાકર.	લણદ.	લાદ.
સાનન.	સાનન.	સામ.	સાત.	સાપ.	સાપ.
સર્વ.	સાવ.	સિદ્ધમ્.	સીધું.	હદ.	હાટ.
હકું.	હાડ.	હસ્ત.	હાથ.		

૨. સંસ્કૃત અનુસ્વારનો ઉચ્ચાર મોળો પડતાં તેની પૂર્વનો સ્વર દીર્ઘ થાય છે. ઉદાહરણ—

અંકુટઃ	આંકટો.	અંગણમ્.	આંગણ્યું.	અંગુલી.	આંગળી.
અંધકઃ	આંધળો.	કંકણ.	કાંકણ.	કંકરઃ	કાંકરો.
કંચુકી.	કાંચળી.	કંટકઃ	કટિ.	કંઠઃ	કાંઠો.
કંદઃ	કાદો.	કંમલઃ	કાંમળો.	ચંચુ.	ચાંચ.
જંબુ.	જાંબુ.	ટંક.	ટાંક.	દંત.	દાંત.
પંચુ.	પાંચળો.	પંચ.	પાંચ.	બંધન.	બાંધણ.
બિમ્બમ્.	બીબું.	ભંડ.	ભાંડ.	મંડપઃ	માંડવો.
મંદ્રણ.	માંખણ.	રંક.	રાંક.	રંધનમ્.	રાંધણું.
લંધન.	લાંધણ.	લંબમ્.	લાંબું.	વંધ્યા.	વાંઝણી.
વંશકઃ	વાંસડો.	સંધિ.	સાંધી.	સંધ્યા.	સાંજ.

૩. મૂળનો અ, ઈ, ઉ, કે એ યાય છે. ઉદાહરણ—

ગૌરમૃતિક.	ગોરમટી.	નનાદ.	નણુંદ.	મૃતમ્.	મકું.
શંગાર.	શણુગાર.	અમૃત.	અમી.	ધૃત.	ધી.
શૃંગિક.	વીંછી.	શૃંગકમ્.	શીંગકું.	શૃંગાલ.	શિયાળ.
પૃથ્વ.	પૂછવું.	પૃથમ્.	પુઠું.	પૃથ્વઃ	પુઠો.
મૃધુ.	મોત.				

૪. ઐ, ઐ નો અનુક્રમે ઐ, ઐ થાય છે. ઉદાહરણ—

એકેક.	એકેક.	ગૈરિક.	ગેર.	તૈલ.	તેલ
ભૈરવ.	ભૈરવ.	વૈર.	વેર.	વૈદિક.	વેદિયો.
સૈન્ય.	સેન.	ઔષધ.	ઔસડ.	કૌપીન.	કૌપીન.
ગૌરવ.	ગોરવ.	ઘૌર.	ઘોર.	દૌહિત્ર.	દૌહિતર.
મૌકિતક.	મોતી.	ઘૌવન.	ઘેખન.	સૌભાગ્ય.	{ સોભાગ. સોહાગ.
સૌરાષ્ટ્ર.	સોરઠ.				

૫. ક, ખ, ક્ષ, નો ખ યષ્ઠ જાય છે. ઉદાહરણ—

કીલક:	ખીલડો.	કૂટમ.	ખોડું.	કાલુ:	ખુણો.
આપાદ.	અપાડ.	રેષા.	રેખા.	વિષ.	વિખ.
પટ.	ખટ.	હર્ષ.	હરખ.	અંમરક્ષકમ.	અંમરખુ.
અક્ષયવન.	અખોવન.	અક્ષિ.	અખિ.	કક્ષા.	કાખ.
કુંક્ષિ.	કૂખ.	ગોરક્ષ.	ગોરખ.	તીક્ષ્ણમ.	તીખું.
દ્રાક્ષ.	દરાખ.	નિરીક્ષા.	નીરખ.	પક્ષ.	પાંખ.
પક્ષવાર.	પખવાડિયું.	પક્ષી.	પંખી.	પ્રેક્ષ.	પેખ.
મક્ષિકા.	માખી.	રક્ષા.	રાખ.	લક્ષ.	લાખ.
લક્ષમણ.	લખમણ.	લિક્ષા.	લીખ.	વર્ષ.	વરખે.
ક્ષય.	ખે.	ક્ષેમ.	ખેમ.	ક્ષમા.	ખમા.
ક્ષાર.	ખાર.				

૬. ક નો જ યષ્ઠ જાય છે:—

કાક=કાગ. કાર્યકર=કાજગરો. પ્રકટ=પ્રગટ. બક=બગ. મુકુટ=મુગટ.
મૂક=મૂગો. સકલમ=સખળું.

૭. ત્થ નો થ યષ્ઠ જાય છે:—નૃત્થ=નાચ. સત્થ=સાય.

૮. ધ, ધ્, ક્ષ નો ધ થાય છે:—

પદ્મ=છ. પછી=છઠ. ઉત્સવ=ઓત્સવ. મત્સ્ય=માછલું. મત્સર=મનઝર.
ઋક્ષ=રીંછ. લક્ષ્મી=લાછ. કુર=કરો.

૯. ય નો જ થાય છે:—

અકાર્ય=અકારજ. અધ=આજ. અવયોગ=અવજોગ. આર્યા=આરજ.
આશ્રય=અચરજ. ઉદ્યમ=ઉજમ. ઔદ્યાની=ઉજનણી. ખાધમ=ખાજું.
તૃતીયા=તીજ. ભાર્યા=ભારજ. ભ્રાત્રીય=ભત્રીજો. મર્યાદા=મરજદા. યજ.
માન=જજમાન. યતિ=જતિ. યત્ન=જતન. યમ=જમ. યવ=જવ. યવ-
ક્ષાર=જવખાર. યજ્ઞ=જજ્ઞ. યાચક=જચક. યાત્રા=જત્રા. યાન=જન. યા-
ચિક=જની. યુવાન=જુવાન. યુક્તિ=જુગ્તિ. યુદ્ધ=જુદ્ધ. યુકા=જૂ. યોગ=
જોગ. વિદ્યુત=વીજળી. શય્યા=શેજ. સત્યયુગ=સતજુગ. સંયોગ=સંજોગ.

૧૦. થ, રથ, અને છ નો ઠ થાય છે:—

ઉત્થ=ઠીઠ. ઉત્થાપનમ્=ઠઠાવવું. ગ્રંથિ=ગાઠ. એકરથ=એઠઠું.
રથગ=ઠગ. રથાન=ઠામ. અષ્ટ=આઠ. ઉચ્છિષ્ટમ્=અઠઠું. દષ્ટમ્=ઠીઠું.
મિષ્ટમ્=મીઠું. મુષ્ટિ=મૂડી.

૧૧. ટ અને ત નો ડ થાય છે:—

અવધટ=અવધડ. કટિ=કેડ. કપાટ=કમાડ. કર્પટમ્=કપડું. કીટ:=
કીડો. કુકકુટ:=કૂકડો. કોટિ=કરોડ. ઘટ:=ઘડો. ઘોટ:=ઘોડો. ચતુષ્પટ:=
ચોપડો. જટા=જડ. તટ=તેડ. પર્પટ=પાપડ. બટુક:=મડુઓ. મર્કટ:=
માંકડો. પટ=વડ. વાટી=વાડી. શકટી=શમડી. શાટી=સાડી. પતિત:=
પડવો. પ્રતિપત્ત=પડવો. મૃતમ્=મડું.

૧૨. ન નો જ્ઞ થાય છે:—

અનકૂટ=અણકૂટ. અનુવર=અણુવર. ઇધનમ્=ઈંધણું. જીનમ્=જીણું.
ઔદ્યાની=ઉજનણી. ઠઠિન=ઠઠણ. ખનિ=ખાણ. માનમ્=ગાણું. સાલની=

ચાળણી. જનન=જનણ. જમન=જમણ. દાન=દાણ. દોહની=દોહણી.
 ધમની=ધમણ. ધની=ધણી. નયન=નેણ. નિપાન=નિવાણ. કાદગુન=
 કાગણ. બંધનમ=બાંધણું. માલિની=માલણ. રંધનમ=રંધણું. રજની=રેણ.
 વચન=વેણ. વ્યાખ્યાન=વખાણ. શંખિની=શંખણી. સ્થાનમ=થાણું.
 સુવાસિની=સોવાસણ. હીનમ=હીણું.

૧૩. વ નો બ થાય છે:—

ધૂતવર=ધેઅર. દાર=ધાર. દ્વિ=ધે. વર્તિ=વર્તી. વિરાગિત=વિરા-
 જવું. વિદ્ય=વિદ્યા. શવ=શબ.

૧૪. ન નો લ થાય છે:—નિમ્મકઃ=લીંબડો. કથની=કૂથલી.

૧૫. પ નો વ થાય છે:—

કૂપઃ=કૂવો. ગોપાલ=ગોવાળ. તાપ=તાવ. દીપઃ=દીવો. પશ્ચાતાપ=
 પસ્તાવો. મંડપઃ=માંડવો. વિરૂપઃ=વરવો. વાપી=વાવ. સપાદ=સવા.

૧૬. શ ને ષ નો સ થાય છે:—

અશ્રુ=આસુ. આશ્વિન=આસો. નિઃશ્વાસ=નિસાસો. દંશ=ડાંસ.
 પાર્શ્વ=પાસ. વિશ્રામ=વિસામો. શ્વદ=સાદ. શ્વરુરઃ=સસરો. શ્વ્રુ=સાસ.
 શર્કરા=સાકર. ઔષધ=ઓસડ. તૃષા=તરસ. પૌષ=પોસ. મનુષ્ય=માણસ.
 વૃષ=વરસ. વિષમ=વસમું. ષોડશ=સોળ.

૧૭. ખ, ધ, થ, ધ, બ, ષ, સ નો હ થાય છે:—

નખર=નહોર. મુખ=મુહો. લેખક=લેહીઓ. સખી=સહી. પ્રાધુલ્યઃ=
 પ્રાહુલ્યો-પરોણો. મેધ=મેહ. માધ=માહ. કથન=કહેણ. કાથ=કોહ.
 અધુના=અહુણા-હમણા. ગોધૂમ=ગુહું. દધિ=દહીં. બધિર=બહેરો. વધૂ=
 વહૂ. સાધુકાર=સાહુકાર. આબીર=આહીર. નિમાલવતે=નિહાળે. લાભઃ=
 લાહવો. ઉષ્ણમ=ઉહનું. પાપાલ્ય=પાહાણ. રના=ન્હા.

૧૮. ર કે ડ નો લ કે ણ થાય છે:—

પરાયણ=પલાયણ. રક્ષમ=લૂપ્ત. દરિદ્ર=દળદરી. સરિતા=સલિતા.
હરિદ્રા=હળદર. શુડ=મોળ. તડાગ=તળાવ. પોડશ=મોળ.

૧૯. શબ્દની શરૂમાં ન હોય, અને જોડાક્ષરમાં ન હોય, એવા
ર, ગ, ઘ, જ, ત, દ, પ, ય, વ નો ધર્જીકરીને લોપ થાય
છે. લોપ થતાં વ્યંજનમાંથી જે અ બાકી રહે છે તે સ્થળે જરા
ય બોલાય છે:—

કુંભકાર=કુંભાર. નકુલ=નોળ. નાસિકેર=નાળિયેર. છગણ્યમ=
છાણું. નગર=નેર (ચાંપાનેર). ભાંડાગાર=ભંડાર. સામર=સાયર. વચન=
વેણુ. રજની=રેણુ. ગતઃ=ગયો. વારિતઃ=વાર્યો. કેદારઃ=કપારો. પાદ=પાય.
કોપિ=કોપ. નયન=નેણુ. મયૂર=મોર. દિવસ=દહારો. પ્રવિષ્ટઃ=પેટો.

ખંડ ૨ જો—ધોરણ સાતમા માટે.

આ ધોરણમાં “ વ્યુત્પત્તિનું પુનરાવર્તન ” રાખેલ છે. આને માટે અમે પહેલા ખંડમાં કૃત પ્રત્યય તથા પૂર્વગતા પ્રકરણમાં સાતમા ધોરણ માટે શબ્દો જુદા આપેલ છે, તેમાંના તથા બીજા ખંડમાંના જે શબ્દો વાચનપાઠોમાં આવે તેની વ્યુત્પત્તિ શિખવવી અમને હચિત લાગે છે.

અરબી ફારસી શબ્દો.

અકબર (અ.) ધણો મોટો. અકલ (અ. અકલ) બુદ્ધિ. અખતરો (અ. ઇખિરા) પ્રયોગ, શોધ. અખતીયાર (અ. ઇખિયાર) અધિકાર. અખ્યાર (અ. અખ્યાર) સમાચાર, વર્તમાનપત્ર. અગર (ફા.) જો, અથવા, પણ. અજતરફ (ફા. અજ=થી+અ. તરફ) તરફથી. મોટા અધિકારી નાના અધિકારીને લખતાં વાપરે છે. અદના (અ. અદના) નીચ, ઠંભાલ. અદા (અ.) અમલમાં આણવું તે, પૂરું કરવું તે, નખરાં કરવાં. અદાલત (અ. અદલ=વાજબી તે પરથી) ઇન્સાફ કરવાનું ઠેકાણું, ન્યાયમંદિર. અનામત (અ. અમાનત) યાંપણ. અનાર (ફા.) દાડમ. અફરાતફરી (અ. ઇફ્રાત તફીત) ગરબડસરબડ. અફલાતૂન (યુ.) ગ્રીક તરત-વેત્તા પ્લેટોનું નામ છે. ધણા આમહી માણસને કપકો આપતાં આ બોલ વપરાય છે. અબલક (અ.) કાબરચીતરો, કાળો યા લાલ અને સફેદ પખવાળો ધોડો. અમરખ (અ. અમરક), સં. માં અમરક. અમનઅમન (અ. અમન=ચેન+ફા. અમન=અગીયો) ચેનબાજી. અમલ (અ.) અધિકાર. અમીન (અ.) મુનસફ, વિશ્વાસુ. અમીર (અ.) જેને સરકાર તરફથી જાગીર વગેરે મળ્યું હોય તે, સરદાર. અરજ (અ. અર્જ) વિનંતિ, પ્રાર્થના. અલખાર (અ. અલખાર)

મોટાના અર્થમાં વપરાય છે. અલકાઈ (અ. આલુસ્તા) નકામું, મફતિયું. અલખત (અ. અલખતા) ખરેખર. અલ્લાહ (અ.) ખુદા, પરમેશ્વર. અલ્લાહ અકબર (ધણો મોટો)=પરમેશ્વર ધણો મોટો છે. અબ્બલ (અ.) પહેલો, મુખ્ય. અવલ કારકુન=પહેલો કારકુન. અબ્બલ મંજલ (અ. અબ્બલ મંજિલ) શબ્દને દફનાવવાની ક્રિયા કરવી તે. અશરફી (અ. અશ્રી) મોહોર. અશરાફ (અ. અશ્રાફ) સાલસ, ઇમાનદાર. અસીલ (અ.) કુલીન, સાલસ, જેની વતીનો વકીલ તે-વાદી કે પ્રતિવાદી.

આઈન (ફા.) કાયદો. આઈને અકબરી=અકબરના દાયદાનું પુસ્તક. આકીન (અ. ચકીન) વિશ્વાસ, આસ્થા. આખુંદલ (ફા. અખુંદલ અથવા આખુનલ) શિક્ષક, મહેતાલ. આગા (ફા.) સાહેબ, ધણી, શેઠ, મિસ્ટર. હિંદુસ્તાનમાં ધરાનના લોકોને આગા કહી બોલાવવાનો ચાલ છે. આગાઈ (ફા. આગાહી) જાણ થવી તે. આજમ (અ. અઅજમ) ધણો મોટો. સરકારી કામદારના નામની સાથે માન દાખલ જોડાય છે. આજિલ (અ.) કાલાવાલા. આતશ (ફા. આતિશ) દેવતા. આતશખાલ (ફા.) દારખાનું. આદમ (અ.) આ દુનિયામાં સૌથી પહેલો જે પુરુષ પેદા થયો તે. આફતાબ (ફા.) સૂર્ય. આફરીન (ફા. આફ્રીન) શાખાશ છે! આખ (ફા.) પાણી. તેજખ=ગંધક, સુરોખાર વગેરેના જે ગરમ રસ તે. ફોઆખ=એ પાણી-નદી-વચ્ચેનો પ્રદેશ. પંજખ-પાંચ નદી વચ્ચેનો પ્રદેશ. આખકારી (ફા. આખકારી) દારૂ ગાળવાનું કામ. આખખોરો (ફા. આખખોરા) પડખીવાળું ને પહેળા મોઢનું પાણી પીવાનું એક વાસણ. આખહાગીરી (ફા. આફતાખગીરી) સવારીમાં

રાજ-કારભારીને માથે જે છત્ર ધરવામાં આવે છે તે. આખરૂ (દા. આખૂ. આખ=પાણી+રૂ=મો) મોતું પાણી, ખ્યાતિ, માન, પ્રતિષ્ઠા. આખ્યાદાની (દા.) ચઢતી દશા, ઉત્કર્ષ. આખેહુખ (અ. હૂખહ) અસલ હોય તેવુંજ. આખોહવા (દા.) પાણી બને હવા, હવા-પાણી. આમ (દા.) સાધારણ ભોક. આમની સભા=સાધારણ લોકની સભા. આમદાની (દા. આમદની) આવક, પેદાશ. આમીન (હિબ્રુ) થાઓ, હો, અસ્તુ. આયનો (દા. આઇના) આરસો. આયંદા (દા.) હવે પછી. આરણુ (દા. આર્જ) ઇચ્છા. આલીન (અ. આલી=મોટી+દા. નહ=પદવી) મોટી પદવીવાળો. આલીશાં (અ. આલી+શાન=પ્રતિષ્ઠા) મોટી પ્રતિષ્ઠાવાળો. આશક આશક (અ. આશિકમાશક) એકએકને ચાહનાર સ્ત્રીપુરુષો. આશકારો (દા. આશકારા) ઉધાડું, જહેર. આસમાન (દા. આરમાન) આકાશ. આસાએશ (દા. આશાઈશ) આરામ. આસાનકેદ (દા. આસાન=સુખમન+અ. ક્યૂદ=કેદ.) હલકી સળ.

ઈકરાર (અ. ઇક્રાર) ખાતરીથી બોલવું તે, સોગંદ લખને જે સાક્ષી આપવી તે. ઇખલાસ (અ.) ધણીજ દોસ્તી. ઇજ્જત (અ.) આખરૂ, માન, પ્રતિષ્ઠા. ઇજ્જત આસાર (અ.) આખરૂદાર. આખરૂદારના નામની પહેલાં એ શબ્દ લખાય છે. ઇજ્જન (અ. ઇજૂન) મોતઈ. ઇજ્જર (અ.) સુરવાળ. ઇજ્જરો (અ. ઇજ્જરા) માત્ર અમુકજ વહીવટ કરે તેવો સનદી હક, કૉન્ટ્રાક્ટ લેવો તે. ઇન્દિફાક (અ.) બનાવ. ઇન્કાર (અ. ઇન્કાર) ના પાડવી તે, નિષેધ. ઇનસાન (અ. ઇન્સાન) માણસજાત. ઇનાયત (અ.) મહેરબાની, પ્રીતિની નિશાનીમાં જે બક્ષીસ આપેલું તે. ઇન્તખાખ (અ.) ટુંકામાં જે

મતલબ તે. ઇન્તિબાર (અ.) આતુર, અધીર. ઇબારત (અ.) લખવાની ઢબ. ઇમલો (અ. ઇમ્લા) ભોંયતળિયા સિવાયની તે ઉપરની અધિલી ઇમારત તે. ઇમામ (અ.) કાજી, મુલ્લા. ઇફકાબ (અ. અફકાબ) ખિતાબ. ઇલમ (અ. ઇલ્મ) વિદ્યા, કળા, જ્ઞાન, ઇલાજ. ઇશક (અ. ઇશ્ક) પ્રેમ. ઇસકામત (અ. ઇસ્તિકામત) પુંજી. ઇસમ (અ. ઇસ્મ) માણસ. ઇસલામ (અ. ઇસ્લામ) મુસલમાની ધર્મ. ઇદ (અ.) મુસલમાનનો તહેવાર.

ઉમદા (અ. ઉમ્દા) શ્રેષ્ઠ. ઉમર (અ. ઉમ્ર) વય. ઉમર-દરાજ (અ. ઉમ્ર=ઉમર+દ્રા. દરાજ=લાંબી) ચિરંજીવી. મોટા લોકો બાળબચ્ચાંને કામળ લખતાં એ આશીર્વાદ શબ્દ લખે છે. ઉમરાવ (અ. ઉમરા) અમીર. ઉમેદવાર (દ્રા. ઉમેદ=આશ્વાન્વાર=ભરેલો) આશાવાળો-નોકરીની આશાએ વગર પગારે નોકરી કરનાર. ઉરદુ (ઉર્દૂ તુર્કી શબ્દ છે) આ દેશના મુસલમાન જે બોલે છે તે ભાષા. ઉરદુ ભાષામાં અરબી શબ્દો ઘણા હોય છે, અને હિંદુસ્તાનીમાં સંસ્કૃત શબ્દો ઘણા હોય છે. ઉરફે (અ. ઉર્ફ) બીજે નામે. ઉરસ (અ. ઉર્સ) મુસલમાનનો એક તહેવાર, લગ્નનું જમણું, ચોરસ, મેળો. ઉસ્તાદ (દ્રા.) શિક્ષક, મહેતાજી.

એજન (દ્રા. અયૂજન) ઉપર પ્રભાણે, તેજ. એન લેન (અ. અયૂન અયૂન.) એન=આંખ, એન=વાદળું, અંધારું. છોકરાઓની એક રમત છે. એબ (અ. અયૂબ) ખોડ. એલચી (તુર્કી. એલ્ચી) વકીલ. એક રાજ તરફથી બીજા રાજના દરબારમાં મોકલેલો માણસ. એલતેમાસ (અ.) અરબ, ફરમાસ. એશ (અ. અયૂશ) મોજમજા. એહવાલ (અ.) હકીકત. એહસાન (અ. અહસાન) ઉપકાર.

ઓકાત (અ. અવકાત) શક્તિ. ઓભર (ફા. અવભર)
હથિયાળ ઓઢો (અ. ઉહા) પદવી. ઓરત (અ. અવરત)
ઝી. ઓલાહ (અ. અવ્લાહ) વંશ. ઓલિયા (અ. અવલિયા)
પીર લોકો. ઓલમા (અ. હલમા) પંડિત. ઔરંગજેબ (ફા.
અવ્રંગજેબ) ઔરંગ=તખ્ત+જેબ=શોભા આપનાર. તખ્તને દીપા-
વનાર. અંજુમન (ફા.) મંડળી. અંજુમને ઇસ્લામ=ઇસ્લામીઓની
મંડળી. અંબાર (ફા.) ઢગલો.

કબરના (અ.) કબ=ઈશ્વર આરાધન=ઈશ્વર ઇચ્છા. દૈવ-
યોગે નુકસાન થાય તે. કત (અ. કત) કલમની કપાયલી અણી તે.
કતલ (અ. કતલ) હથિયારથી. ઘાતકીપણે મારી નાંખવું તે, ખુન-
રેશ. કદમ (અ.) પગલું. કદમી (અ. કદીમ) પ્રાચીન, જૂનું.
કદાવર (અ. કદ=શરીરની લંબાઇ+રા. આવર=ચાળો) જમરો.
કફન (અ.) શબને ઢાંકવાનું વસ્ત્ર. કબજો (અ. કબ્જા) તાબે,
હવાલો. કબર (અ. કબ્ર) ઘોર, સમાધ. કબાલો (અ. કિબાલા)
કબુલીઅત, કરાર. કબીલો (અ. કબીલા) બૈરી છોકરાં, પરિવાર, ઝી.
કબૂલ (અ.) મંજૂર. કમી (ફા.) ઓછું. કરજ (અ. કર્જ) દેવું.
કલમખંદી (અ. ફા.) સરકારની સત્તાથી જમી લઈ જઈ દેણદાર-
ની મિલકત નોંધી રાખવી તે, એને કાચી કલમખંદી કહે છે; જમી,
ટાંચ. કલામે શરીફ (અ. કલામિ શરીફ) કુરાન. કવાયત (અ.
કવાઇદ) ફિલ. કસબો (અ. કસબા) મોટું ગામડું. કાશ (અ.)
કુરાનના ફરમાન મુજબ ધનસાફ કરનાર અધિકારી. કાનુન (અ.
કાનૂન) કાયદો, રિવાજ. કાફર (અ. કાફિર) દીનનું ફરમાન ન
માનનાર. કાફીલો (અ. કાફિલા) સમુદાય, ટોળું. કાબુ (તુર્કી.

કાળુ) સત્તા, વગ. કાબોલ (અ. કાબિલ) પ્રવીણ, નિપુણ, હોશિયાર.
કાચદો (અ. કાષ્ઠ) ધારો. કારકિર્દી (ફા. કાર્કર્દગી) કારભારીપણું. કાર-
ખાનું (ફા. કારખાના) જેમાં હુમરી કામ ચાલતું હોય તે સ્થળ. કારી
(ફા.) ઉંકું. 'કારી ધા.' કાસદ (અ. કાસિદ) ખેપીઓ. કિતાબ
(અ.) પુસ્તક. કિસ્તો (અ. કિતબા) ખેતરનો કડકો. કિફાયત
(અ.) સસ્તું પડે તે. કિરાયુ (અ. કિરાયા) ભાડું. કિસ્ત (અ.)
હફતો. ખેડૂતે સરકારને ભરવાનો હફતો તે. કિસ્મત (અ. કિસ્મત)
નસીબ. કિસ્સો (અ. કિસ્સા) વાત, કહાણી. કીનો (ફા. કીના)
મનમાં ડાઘ રાખવો તે, ખાર. કીમીયો (અ. કીમિયા) હલકી
ધાતુને કીમતી ધાતુ કરવાની વિદ્યા. કુદરત (અ. કુદ્રત) ઈશ્વરની
શક્તિ, ઈશ્વરે બનાવેલાં કામ, પ્રકૃતિ. કુનેહ (અ. કુન્હ) કળવિકળ,
ચાતુર્ય, નિપુણતા, આકર્ષ, કુંચી. કુરનીશ (તુર્કી. કુર્નુશ) દંડવત
પ્રણામ. કુરખાન (અ. કુર્ખાન) ભોગ દાખલ આપેલું, ખુશખુશ.
કૂચ (ફા.) મુકામ ઉઠાવી આગળ ચાલવું તે. કેફ (ફા. કયફ)
ભોગ, દારૂ વગેરે વસ્તુમાં રહેલ ગુણ તે, ચેન. કેફિયત (અ. કય-
ફિયત) વિગતવાર હકીકત. કેસરેહિંદ (ફા.) હિંદુસ્તાનનો કેસર-
કેસરનું મૂળ તો સંસ્કૃત કેસરી એટલે સિંહજ નળ્યાય છે. ફારસી
ભાષામાં એ અર્થની સાથે મોટો પાદશાહ એવો ભાવ પણ થાય છે.
ઇરાનના જૂના પાદશાહો કેસર કહેવાતા. લાટીન ભાષામાં કાએસર
અથવા ઇંએજમાં અપ્રમ્શરપે સીઝર જે બોલ બોલાય છે, તે પણ
મૂળે આજ શબ્દ છે. ફારસીમાં આ શબ્દ જાતિરહિત છે તેથી આ
કે પુરુષ બંનેને સામાન્ય રીતે લાગુ પડે છે. કોતાઇ (ફા. કોતાહી)
તંજી. કોમ (અ. કવ્મ) જાત. કોલ (અ. કવ્લ) વચન, કબુ-
લાત. કોહિનૂર (ફા. કોહઅપર્વત+અ. નૂર=તેજ) તેજનો પર્વત.

કૌવલ (અ. કુવલ) બળ. કિંમત (અ. કીમત) મૂલ્ય. ક્યામત (અ. કિયામત) સર્વે મુએલાં પ્રાણીનો સામટો ઇતસાદ થવાનો હકાડો. કયાસ (અ. કિયાસ) અટકળ, કલ્પના.

ખજનો (અ. ખજના કે ખિજના) દોલત, ગદ્દો. ખત (અ.) દસ્તાવેજ. ખતમ (અ. ખતમ) પૂરો, અંધ. ખતા (અ. ખતા) ભૂલ. ખફગી (ફા.) ગુસ્સો. ખરચ (અ. ખર્ચ, ફા. ખર્ચ) કાષ્ટ કામને માટે નાણાં વગેરેનો વાપર તે. ખરીદ (ફા.) વેચાતું લીધેલું. ખરીફ (અ.) ચોમાસુ પાક. ખાજરી, જુવાર, ડાંગર, વગેરે. ખલક (અ. ખલક) દુનિયા, આલમ, માણસજાત. ખલીફા (અ.) મહમદ પેગંબર પછી તેમની ગાદી ચલાવનારમાંના અકેક. ખલીફાત (અ.) ખલીફાની ગાદી. ખવાસ (અ.) સ્વભાવ, રાજના હજુરી નોકરો. ખવીસ (અ. ખખીસ) અવગતિ પામેલો આત્મા. ખસમ (અ. ખસ્મ) ધણી, ખાવંદ, ભરથાર. ખાએશ (ફા. ખાદિશ) ઇચ્છા. ખાકસાર (ફા.) ખાક=રાખ+સાર=જેવો. ઘૂળ જેવો, ચર્ણુરજ સેવક. મુસલમાનો પૂજ્યને કે મોટાને લખે ત્યારે લખે છે. ખાતર (અ. ખાતિર) સરભરા, શરમ, તરફદારી. ખાનગી (ફા. ખાન્ગી) ઘર સંબંધી, છૂપું. ખાનદાન (ફા. ખાન્દાન) કુળવાન. ખામખા (ફા. ખામખાહ) ખરેખર. ખામોશ (ફા.) ક્ષમા, ધીરજ. ખાલસા (અ. ખાલિસા) સરકારી. ખાવંદ (ફા. ખાવિંદ) માલિક, ધણી, પ્રભુ, ભરથાર. ખાસ (અ. ખાસ્સ) પોતીકું, અમત્યનું. ખાસિયત (અ. ખાસિયત) પ્રકૃતિ, ટેવ. ખિતાબ (અ.) મહકાબ. ખીદમત (અ. ખિદમત) સેવા, આકરી. ખિદમતગાર=સેવક. ખિદમત (અ. ખિલ્મત) સરપાવ. ખુદ (ફા.) પોતે,

જાતે. ખુદા (ફા.) દુનિયાનો માલિક, પ્રભુ. ખુદાએ કરીમ (ફા.)
 હદાર ધધિર. ખુદાતઆલા (ફા. ખુદા+અ. તઆલા=અલ્લા મોટો)
 મોટો ધધિર. ખુદાવંદ (ફા.) પ્રભુ. મોટા દરજ્જાવાળાને અરજ
 કરતાં વપરાય છે. ખુમારી (અ. ખુમાર=કેદ) આખમાં કેદની જે
 લહેર આવે છે તે. ખુવાર (ફા.) હેરાન હેરાન. ખુરશી (ફા.)
 જમીનનો રસ્તો. ખૂન (ફા.) લોહી, જીવથી મારી નાંખવું તે, ધાત.
 ખૂનરેજી (ફા.) કતલ. ખેરખાહ (અ. ખયૂર=નેહી, બલાઇ+ફા.
 ખ્યા=ચાહનાર) શુભેચ્છક. ખેરસદલા (અ. ખયૂરસલા) સમાધાન.
 ખેરાત (અ. ખયૂરાત) પુણ્ય. ખેરીયત (અ. ખયૂરિયત) ક્ષેમ.
 ખો (ફા. ખૂ) આદત, ટેવ. ખંજર (ફા.) જમૈયો. ખ્યાલેશ-
 રીફ (અ. ખિયાલ=વિચાર+શરીફ=ઉત્તમ) ઉત્તમ વિચાર.

ગજળ (અ.) 'કેર, આકૃત. ગનીમત, (અ.) મૂળ અર્થ
 લૂટનો માલ, ખુશી. ગફલત (અ.) બેપરવાઈ, ભૂલ. ગફુર (અ.)
 નરમ, દયાળુ. ગફુર રહીમ=દયા કરનારું. માફ કરનાર. ગભરૂ
 (ફા. ગમ) માંસથી ભરેલો ગોરો ને કુટડો જીવાન. ગમગીન
 (અ. ગમ=શોક+ગીન કારત્તી પ્રત્યય) શોકાતુર. ગરક (અ. ગર્ક)
 ડૂબી ગયેલું, લીન થયેલું. ગરકાવ (અ. ગર્ક+ફા. આખ=પાણી)
 ભરપૂર. ગરજ (અ.) ખપ, તંગી, સ્વાર્થ. ગરહ (ફા. ગર્હ) ધૂળ.
 ગરહન (ફા.) ડોક. ગરીબ ધરવર (અ. ગરીબ=નિર્ધન, કંગાલ,
 સાલસ+ફા. પર્વર=પાળનાર) ગરીબોને પાળનાર, ગરૂર (અ. ગુરૂર)
 ગર્વ, અહંકાર. ગલીચ (અ. ગલીજ) ગંદુ. ગાફેલ (અ. ગાફિલ)
 અફલત કરનાર, અસાવધ, બેખબર. ગિબત (અ. ગીબત) નિંદા,
 ગિલ્લો, ચાડી. ગિરદી (ફા. ગિર્દી) બીડ, ઠક. ગિરફતાર (ફા.

ગિરિજાતાર) સપ્તશયસો, દસામસો. ગિરવી (દા.) ધરણે. ગુહસ્ત
(દા. ગુજસ્તા) ગયેહું, ગયેહું વર્ષ-માસ કે દિવસ. ગુનો (દા.
ગુનહ, ગુનાહ) તકસીર, વાંક, પાપ. ગુફતેગુ (દા. ગુફતમૂ) છાની
છપની વાત, વાતચીત. ગુમ (દા.) ગુમાવવું, ખોવું. ગુમાન (દા.)
ગર્વ, તોર, મોટાઈ. ગુરદો (દા. ગુર્દા) મૂત્રાશય. ગુલતાન (દા.
ગલ્તા) લીન થયેહું, સમઝ. ગુલસ્તાન (દા. ગુલિસ્તાન) ખાગ,
ચમન, એક કિતાબનું નામ છે. ગુલાબ (દા.) ગુલ+ફલ+આબ=
પાણી. ફૂલનું પાણી, એક જાતનો છોડવો અથવા તેનું ફૂલ. ગુલામ
(અ.) વેચાતો લીધેલો માણસ. ગુસ્સો (અ. ગુસ્સા) ક્રોધ, રીસ.
ગેખ [અ. ગયૂખ] અક્ષોપ, ગુમ. ગેર (અ. ગયૂર) ખીજો, ઉપ-
સર્ગ હોય તો નહિ, નિષેધ એવા અર્થમાં વપરાય છે. ગોર (અ.
ગવૂર) હોડો વિચાર. ગંગ (દા.) ઢગલો. ગુંગ (દા.) મૂગો.
ગુંજસ (દા. ગુંજાશ) ગળું, શક્તિ.

ગોર (દા. ગૂર) કંબર. ચમન (દા.) ખાગ, વાડી, રંગ-
રાગ. ચશમપોશી (દા. ચશમપોશી) ચશ્મ=આંખ+પોશી=દૂધા-
વવું. આંખ આડા કાન કરવા તે. ચશમા (દા. ચશમા) ઉપનેત્ર.
ચિકન (દા. ચિકિન) ભરત. ચુગલી (તુર્કી.) ચાડી. ચુસ્ત (દા.)
પોતાના મતને હકથી વળગી રહેનાર. ચોખદાર (દા. ચોખદાર) છડીદાર.

જઈફ (અ.) વૃદ્ધ, ખુટ્ટો. જકાત (અ.) દાણ. જખમ (દા.
જખમ) ધા. જજિયો (અ. જિજ્યા) માથાવેરો. જડખે સલાખ
(અ. જર્ખશલાક) સજ્જડ. જજુસ (અ. જિન્સ). જનાનો (દા.
જનાના) ઓઝલમાં રહેતાં ખેરાં; જનાનખાનું, રણવાસ. જનાબ (અ.)
સેવા, હજુર. જનાવર (દા. જાનવર) જાન=જીવ+વર=વાળા, -માણસ

સિવાયનાં પ્રાણી. જમ (અ. જમ્ત) માલિકની સત્તામાંથી સરકારે
 પોતાના કમળમાં લીધેલ માલમિલકત. જમરદસ્ત (ફા. જમરદસ્ત)
 જોરાવર, જુલમમાર. જમાત (અ. જમાઅત) માણસનો જથ્થો,
 નાત. જમાનો (અ. જમાના) લાંબો કાળ, યુગ. જમાખંધી
 (અ. જમ્મ પરથી જમા=એકઠું કરવું+ખં. ખંદી=ખાંધવું તે) જમી-
 નવેરો ખેડૂત પાસેથી એકઠો કરવા સંબંધી. જમીનદોસ્ત (ફા.
 જમીન્દોજ) ભાંગી તોડી જમીન બરાબર કરી નાંખેલું. જર (ફા.)
 પૈસો. જરદ (ફા. જર્દ) પીણું. જરદી=કસુંબી ફૂલમાંથી પીળો રંગ
 નીકળે છે તે. જરાયત (ફા. જરાઅત) જેમાં માત્ર ચોમાસુ
 પાક થાય તેવી જમીન, આકાશિયા. જલદ (અ. જલ્દ) ચાલોક,
 તીખું, આકરા મિળજનું. જલસો (અ. જલ્સા) બેઠક. જશન
 (ફા. જશન) સમારંભ. જવાંમદ (ફા.) બહાદુર. જહાનમ (અ.
 જહાનમ) નરક કુંડ, દાજબ. જહાં (ફા.) દુનિયા. જહાંપનાહ
 (ફા.) દુનિયાનું સંરક્ષણ કરનાર. આ શબ્દ રાજ અમીરને બોલા-
 વતી કે લખતી વખતે વપરાય છે. જાંઘીર: (ફા.) લશ્કર રાખવાના
 કે એવાં ખીજાં કોઠા કામ કરવાના બદલામાં સરકાર જે જમીન આપે
 છે તે. જનમાલ (ફા. જન=જીવ+અ. માલ) જન અને માલ.
 જાફત (ફા. જિયાફત) ઉગણી. જામદાર (ફા. જામદાર) જામદા-
 રખાનાની સંભાળ રાખનાર, કીલીદાર. જામદારખાનું (ફા.) જવાહીર,
 ઘરેણું, વસ્ત્ર વગેરે રાખવાનો ઓરડો, સરકારી તિબ્બેરી. જારત (અ.
 જિયારત) મુસલમાનોમાં મુઆ પછી ત્રીજો દિવસ જે ક્રિયા વગેરે
 થાય છે તે. જલમ (અ. જલિમ) જુલમમાર. જસુસ (અ.
 જસૂસ) ખાતમીદાર, છપો બેદ લાવી આપનાર. જહોર (અ. જ-
 હિર પ્રકટ. જહોજલાલી (ફા. અ. જહોજલાલ) મોટાઈ.

જિઘ્ઘાઈલ કે જિઘ્ઘાઈલ (અ.) ચાર મોટા ફરિસ્તામાંના એક, તેમનું કામ ખુદાની તરફથી પેગંબર સાહેબને વલ્લ પહોંચાડવાનું હતું. જિલ્લો (અ. જિલ્લા) સરકારના ખાલસા મુલકના મોટા ભાગમાંનો દરેક. છકર (અ. જિંક) હઠ, આગ્રહથી માગવું. છગર (ફા. જિમર) કાળજી, દિલ. છદ (અ. જિદ) જક, તકરાર, હઠ. છંદગી (ફા. જિંદગી) જન્મથી મરતાં લગીનો વખત. છુમલો (અ. છુમ્લા) એકંદર. છુમ્મો (અ. જિમ્મા) જવાબદારી. છુલમ (અ. છુલમ) બળાતકાર. છુલફા (ફા. છુલ્ફ) વાળ. છુસ્સો (ફા. જોશ) મનનો ઉમરો, મનની શક્તિ, જોમ. જોખ (ફા.) શોભા, માન, પ્રતિષ્ઠા. જોહમત (અ. જહ્મત) દુઃખ, સુશ્કેલીમાં પડવું તે. જોરતલખી (ફા. જોર્તલખી) બળથી જે ખંડણી લેવી તે. જંનત (અ.) સ્વર્ગ. જુંબેશ (ફા. જુંબિશ) હાલવું, વેગમાં આવવું તે.

ઝૂનૂન (અ. જિનૂન, જુનૂન) ગડિા જુસ્સો, જોસવાળી હઠ. ઝલેહ (અ. જિલા) ઓપ, ચળકાટ, તેજ. ઝવેર (અ. જવૂડર) હીરા, માણેક, વગેરે. ઝેર (ફા. જહ) વિષ.

ઢાધ (ફા. દામ) કાગળ, લૂગડા વગેરે પર મેલનો છટિા પડ્યો હોય તે; કલંક. ઢાયરો (અ. દાયિરા) મંડળી.

તગદીર (અ. તકદીર) નસીબ, સર્જિત. તકરાર (અ. તકાર) વાદવિવાદ, વાંધો. તકલીદી (અ. તકલીદી) નાજુક, ઉપરના બમકાવાળું. તકલીફ (અ. તકલીફ) મહેનત, પીડા. તકાદો (અ. તકાબ) જખરદસ્તીથી કઢાવવું તે. તખ્તનશીન (ફા. તખ્તનિશીન) તખ્તે-ગાદીએ-મેસનાર. તખ્તેતાઉસ (ફા. તખ્તિતઅ. તાવૂસ= મોર) મયૂરાસન. તગાવી (અ. તકાવી) સરકારે ખેડતોને જમીન

સુધારવાને મદદ દાખલ અગાઉથી જે નાણું ધીરું હોય તે. તદ્દથીર
 (અ. તદ્દથીર) યુક્તિ, તજવીજ. તન્દુરસ્ત (ફા. તન્દુરસ્ત) ની.
 રોગી, આરોગ્ય. તપસોલ (અ. તપસીલ) વિગત. તફરકે (અ.
 તફિકા) ગુમ. લખીબ (અ.) વૈદ, હકીમ. તમાશો (અ. તમાશા)
 ખેલ. તરબુખો (અ. તર્જમા, તર્જુમા) ભાષાંતર. તરફ (અ.)
 બાજુ, બણી. તરબીયત (અ. તર્બિયત) કેળવણી. તરી (ફા.)
 જળમાર્ગ. તલબ (અ.) ધગ્ગા. તલાક (અ.) ધણીધણીઆણીએ
 છુટા છેડા કરવા તે. તવારીખ (ફા.) ઇતિહાસ. તવાંગર (તવાંગર)-
 તવાન=શક્તિ+મર=વાળો, -શક્તિવાળો, પૈસાદાર. તસદ્દો (અ.)
 ખાતરી. તસ્લીમાત (અ.) પ્રણામ. તશવીર (અ. તસ્વીર)
 છબી, ચિત્ર. તસ્દી (અ. તસ્દીઅ) મહેનત. તહ (ફા.) સલાહનો
 કોલકરાર. તાજ (ફા.) મુગટ. તાજકલમ (ફા.) લેખ લખ્યા પછી
 પાછળથી નવો મજકૂર લખાય તે. તાજમ (અ. તઅજમ) માન, વિવેક,
 અદ્ભ. તાખુત (અ. તાખૂત) હજરત પેગંબર સાહેબના દૌહિત્ર હસન
 ને હુસેન કર્બેલાની લડાઇમાં મોહરમના મહીનામાં મરાયા, તે પરથી
 તેની યાદગીરીમાં મોહરમના મહીનામાં જે તાજિયા કાઢે છે તે.
 તાલીમ (અ. તઅલીમ) કેળવણી, શિક્ષણ. તાલેવર (અ. તાલિઅ=
 નસીબ+ફા. વર=વાળો) નસીબવાળો. તાવીજ (અ. તઅવીજ) મંત્ર
 લખેલી ચિટ્ટી ગળે કે હાથે બાંધે છે તે. તાસીર (અ.) છાપ, તરફ,
 સિદ્ધ, તદ્દથીર. તુખમ (ફા. તુખમ) ખી-“તુખમે તાસીર ને સોખતે
 અસર.” તુમાર (અ. તૂમાર) અરજી નીચે લખાણુ ચાલેલો કામળ.
 તેહેનાત (અ. તઅનાત) તાબામાં. તેહેસીલ (અ. તહસિલ)
 જમીનનું વસુલ એકઠું કરવું તે, જમા. તોફાન (અ. તૂફાન) વા-
 વાઝોડું, વંટોળિયો, અતિ વૃદ્ધિ; મસ્તી, ફુલ્લડ. તોશાખાનું (ફા.

તોશકખાના) સરકારી તિજોરી. તોહમત (અ. તુહમત) આરોપ, આળ.

દખલ (અ. દખલ) વચ્ચે પડવું તે, અટકાવ. દફન (અ. દફન) દાટવું તે. દરખાસ્ત (ફા. દર્ખાસ્ત) અરજ, હુકમનામું બળવવાને કરેલી અરજ. દરગાહ (ફા. દર્ગાહ) રોગો, મોટા માણસનું સ્થાન. દરગુજર (ફા. દર્ગુજર) માફ કરવું. દરબાજો (અ. દરબાજો) અધિકાર. દરહ (ફા. દર્હ) રોગ. દરખાસ (ફા. દર્ખાસ) રાજ્ય-કચેરી, રાજ. દરખાસો (ફા. દર્ખાસો) મહીનાનો પગાર. દરમિયાન (ફા. દર્મિયાન) વચ્ચે. દરવાજો (ફા. દર્વાજા) બારણું. દરવેશ (ફા. દર્વેશ) ફકીર. દરીઆફ (ફા. દર્ખાફ) કારણ સાથે મનમાં નક્કી કરવું તે, વિચાર. દરિયો (ફા. દર્યા) સમુદ્ર. દલાલ (અ. દલાલ) લેનારદેનાર વચ્ચે સાટું કરાવનાર. દલીલ (અ.) કારણ. દસ્કત (ફા. દસ્ત-હાથ+અ. ખત=લખાણ) પોતાના હાથના અક્ષર. દસ્તખરતા (ફા.) અદખસર. દસ્તુર (ફા. દસ્તૂર) પારસી-ઓમાં જે ગોસ્તું કામ કરે છે તે. દાખલ (અ. દાખલ) હાજર થયેલું, નોંધેલું. દારોગા (તુર્કી. દારોગા) મુખી, વડો. દાવો (અ. દાવો) હક, ફરિયાદ. દિગર, દીગર (ફા.) બીજું. દિલ (ફા.) મન, ખાએશ, આહના. દિલગીર (ફા. દિલ્ગીર) શોકાતુર. દિલ્સોજ (ફા. દિલ્સોજ) કોઈનું દુઃખ જોઈ મનમાં બળનાર. દિલાવર (ફા.) મોટા મનવાળો. દિલાસો (ફા. દિલાસા) મનને ધીરજ આપવી તે, આશા. દિલોબન (ફા.) પ્રાણપ્રિય. દીન (અ.) મુસલમાની ધર્મ. દીબાચો (ફા. દીબાચા) પ્રસ્તાવના, ઉપોદ્ધાત. દીવાન (ફા.) મુખ્ય પ્રધાન. દીવાને આમ (અ. દીવાનિ આમ) સાધારણ ભોક્ત્રી સભા. દીવાને ખાસ (અ. દીવાનિ ખાસ) અમીર

લોકની સભા. દીવાનો (ફા. દીવાના) ગડિા, ઘેમો. દુઆ (અ.)
આશીર્વાદ. કદુઆ=શાપ. દુનિયા (અ. દુન્યા) જગત. દુરસ્ત
(ફા. દુરસ્ત) ખરાબર, ઠીક. દુરમન (ફા.) સત્રુ. દુશાલો
(ફા. દુશાલા) ખેવડી સાલ. દુરખીન (ફા. દુર્ખીન) દુરની વસ્તુ
દેખાડનાર ચંત્ર. દૂરદેશ (ફા.) ભાવીનો પ્રથમ વિચાર કરવો તે.
દેદાર (ફા. દીદાર) ચહેરો, હંમ. દોજખ (ફા.) નરક. દોલત
(અ. દવૂલત). દોલતજ્યાદા-આ શબ્દ દોલત વધો એ અર્થમાં
વપરાય છે. દંગો (ફા. દંગા) હુલ્લહ.

નકલ (અ. નકલ) નમુનો. નકશો (અ. નક્શા). નકો
(અ. નિકાહ) ગાંધર્વ વિવાહ. નખરાં (ફા. નખ્રા) આળા, હાવ-
બાવ. નગદ (અ. નક્દ) રોકડ. નગીન (ફા.) જવાહીર,
શેખાબમાન. નજરાણું (ફા. નજના) ભેટ. નમુનો (ફા.
નમૂના) માસલો, જાત. નવાજેશ (ફા. નવાજિશ) મહેરબાની.
નવાખ (અ. નવાખ) સુખો. નંસીખત (અ. નસીહત)
સન્ને, શિખામણ, ઠપકો. નાખુદા (ફા.) વહાણ ચલાવનાર, ટંડેલ.
નાજર (અ. નાજિર) અદાલતનો એક અમલદાર. નાઠાર (ફા.)
ગરીબ, દેવાળિયો. નાપાક (ફા.) અપવિત્ર. નાફરમાની (ફા.
નાફર્માની) હુકમ ન માનવો તે, અવગણ. નામદાર (ફા.) પ્ર-
ખ્યાત. નાઘખ (અ. નાઘખ) અધિકારમાં ખીજ પદવીનો. નાસી-
પાસ (ફા. નાસિપાસ) નાઉમેદ, નિરાશ. નિમક (ફા. નમક)
મીઠું. નીમકહરામ (નીમક=મીઠું, લૂણ+હરામ=ગેરવાજખી, -જેનું
લૂણ ખાધું હોય તેનું ખુરં કરનાર; કૃતમ. નીમકહલાલ (નીમક+
હલાલ=વાજખી, -જેનું લૂણ ખાધું હોય તેનું બહું કરનાર; કૃતમ.

નિમાજ (અ. નમાજ) બંદગી. નીધા (કા. નિમાહ) નજર. નીચે-
દારી=દેખરેખ, ઉપરીપણું. નીમિ (કા. નીમા) અર્ધો. નીરખ
(કા. નિર્ખ) ભાવ. નીસખત (અ. નિસ્ખત) સંબંધ. નુકતો (અ.
નુકતા) નવો બુદ્ધિ, ગુનાર્થ લખાણ. નુકસાન (અ.) તોટો, હાનિ,
બમાડ. નૂર (અ.) તેજ. નૂરચરમ=આખતું તેજ. નૂરજહાં=દુનિયાતું
તેજ. નેક (કા.) પ્રામાણિક, ધમાનદાર, સજ્જન. નેજા (કા.) વાવટો.

પરગણું (કા. પર્ગના) તાલુકો. પરવરદેગાર (કા. પર્વદેગાર)
પ્રાણીમાત્રને પૂરું પાડનાર દુનિયાનો માલિક. પરવરશી (પર્વરિશી)
પાલણુપોષણ કરવું તે. પરવા (કા. પર્વા, પર્વાહ) દરકાર. પરવા-
નગી (કા. પર્વાન્ગી) રગ્ન, છૂટ. પરવાનો (કા. પર્વાના) રગ્ન
ચિટ્ટી. પરાગંદા (કા.) જતો રહેલો. પલીત (કા. પલીદ) ભૂત,
ગ્રેત. પાયગા (કા.) ઘોડેસ્વારનો સમુદાય. પાયતખ્ત (કા.)
રાજ્યધાની, રાજગાદી. પાયમાલ (કા.) નાશ પામેલું. પૂલ (કા.
પુલ). પેરતર (કા. પેસ્તર) અમાલિ, પહેલાં. પાતું (કા.)
ગામમાંથી વસુલ આવેલું નાણું સરકાર તબ્જેરીમાં મોકલવવાને
તૈયાર કરેલી થેલી.

ફક્ત (અ. ફકત) માત્ર. ફકરો (અ. ફિકા) અંશમાંનું એકાદું
ગુદું પાડેલું વાક્ય પ્રશ્નને ઉપયોગમાં લેવું તે. ફડનવીસ (અ. ફા.
ફર્દનવીસ) ફર્દ=ફક્તર+નિવીસ=લખનાર, -ફક્તર લખનાર. ફના
(અ.) પાયમાલ. ફરજંદ (કા. ફર્જંદ) સંતાન, સંતતિ. ફરદ (અ.
ફર્દ) જોડામાંનું એક. ફરદોસ (અ. ફિર્દૂસ) સ્વર્ગ. ફરમાન (કા.
ફર્માન) હુકમ, આગા. ફરમાશ (કા. ફર્માશ) બલામણ, સિદ્ધારસ.
ફર્શાંધી (અ. કા. ફર્શાંદી) પત્થર બેસાડેલી જમીન. ફરસ

(અ.ક્રાંશ) સાક્રસુક વગેરે કરનાર ચાકર. ફરીઆદ (ફા. ફર્યાદ)
 અરજ. ફરેખ (ફા.) દગો, બૂલયાપ. ફરેસ્તો (ફા. ફિરિસ્તા)
 દેવના દૂત. ફસલ (અ. ફરલ) ધાન્યનો પાક, તુલ. ફાજલ (અ.
 ફાજિલ) વધેલું, નિરુપયોગી. ફારગતી (અ. ફારિગ્ખતી) બંધ-
 નમાંથી છૂટું થવાનો લેખ. ફારેખ (અ. ફારિખ) મોકળું થયેલું,
 છૂટું પડેલું. ફિદા (અ.) પ્રસન્ન. ફિસાદ (અ. ફસાદ) બ'ડ.
 ફીદવી [ફા. ફિદ્વી] સેવક. ફુરજો [અ. ફુર્જ] દરિઆઇ માલપર
 જકાત લેવાનું ઠેકાણું, હકો. ફુરસદ [અ. ફુર્સત] નવરાશ. ફિરિસ્તા
 [અ. ફિરિસ્ત] માદી, ટીપ.

ખકાલ (અ. ખક્કાલ) જેમતેમ કરી દુકાન માંડી બેઠેલો
 વાણિયો, ખરચવે ચીકણો. ખક્ષી (ફા. ખખ્શી) ફાજનો સરદાર,
 ફાજના માણસોને પગાર આપનારો. ખક્ષીસ (ફા. ખખ્શિશ)
 ઈનામ. ખખીલ (અ.) કંજુસ. ખરકત (અ.) કાયદો. ખર-
 આસ (ફા. ખખારિત) રગ્ન થઇ હોય તેલું. ખરતરફ (ફા. ખર્તરફ)
 નોકરીમાંથી કાઢી મૂકેલું. ખરદાસ (ફા. ખર્દસ્ત) સંભાળ, પરા-
 જ્યાચાકરી. ખરખાદ (ફા. ખખર્ખાદ) રદ, નાશ કરેલું. ખલકે (ફા.
 ખલકે) વિશેષ. ખલા (અ.) બૂત, ચેટક, વગેરે; આકૃત. ખહાર
 (ફા.) ખીલી રહેલું તે. ખાગવાન (ફા. ખાખ્ખાન) માળી. ખાગા-
 ચત (ફા. ખાગાત) કુનેતર જમીન. ખાખુ (ફા. ખાખૂ) કોર,
 તરફ. ખાતેન (અ. ખાતિન) ગુમ. ખામદાદ (ફા. ખામ્દાદ)
 વહાણું, ભોર. ખારગીર (ફા. ખાર્ગીર) ઘોડેસ્વાર લડવૈયો. ખાર-
 નિસી (ફા. ખારાનવીસી) કામળપત્રો નોંધવાનું કામ, ને તે કામ
 કરનાર ખારનિસ કહેવાય. ખિયાખાન (ફા.) જંગલ. ખિરાદર

(કા.) દોસ્ત. ઘીન (અ. મિન) દીકરો. બુજરમ (કા. બુજુર્મ) ધરડો. બુનીઆત (કા. બુન્યાદ) ખાનદાન, કુલીન. બુલાખ (અ. બુલાક) એ નસકોરાંની વચ્ચેના પદ્ધતિમાં ઠાણું તે. બેગમ (કા.) બેગ (અમીર)ની સ્ત્રી, રાણી. બેઝર (કા.) હેરાન. બેન (કા. બયૂત) કવિતાની કડી. બેલદાર (કા.) મજૂર, કુલાડવાળો. બેહુશુર (કા. બહુશૂર) બેની હાજરીમાં. બેહુતર (અ. બિહુતર) વધારે સાઈ. બેહેસ્ત નશીન (કા. બહિસ્ત=સ્વર્ગ+નિશીન=વાસી) સ્વર્ગવાસી. બંદેનવાઝ (કા. બંદા=ચાકર, સેવક, ફિદવી+નવાજ=મહેરબાની કરનાર) સેવકપર મહેરબાની કરનાર. બયાન (કા. બયાન) હકીકત.

મકતબ (અ. મકતબ) નિશાળ. મકસદ (અ.) મતલબ, હેતુ. મગદુર (અ. મફદૂર) શક્તિ, તાકાત. મગરૂબ (અ. મઝૂર) ગર્વિષ્ઠ, અભિમાની. મજકુર (અ. મજદૂર) વિષય, ઉપર લખેલું તે. મજહૂબ (અ. મજૂહૂબ) ધર્મ. મદ્રેસો (અ. મદ્રસા) નિશાળ. મનસુબો (અ. મન્સૂબા) ધરાદો, ધચ્છા. મરતબો (અ. મર્તબા) પદવી, દરજ્જો, મોભો. મરહૂમ (અ. મર્હૂમ) સ્વર્ગવાસી. મલિક (અ.) પાદશાહ. મલિકા (અ.) રાણી. મશગૂલ (અ. મશગૂલ) કામમાં રોકાયેલું. મશહૂર (અ. મશદૂર) જાહેર. મસલહત (અ. મસ્લહત) વિચાર. મસીદ (અ. મસ્જિદ) મુસલમાન લોકોને નિમાજ પઢવાને બાંધેલી જગો. માશુ (અ.) પહેલાંના. માદા (કા.) પક્ષીમાં સ્ત્રીજાત. મામલત (અ. મુઆમલત) પરગણાના ગામોનું વસુલ-ફધરાવવું. મામૂલ (અ. મમમૂલ) ચાલતો આવેલો વહેવાર, ચિરસ્તો. માલિક (અ.) માલધણી. માસલો (અ. મસઅલા) નમુનો. મિજ-

લસ (અ. મનિલસ) સભા, મંડળી. મિમ્મન (અ. મીમ્મન) માપ.
 મિસલ (અ. મિસ્લ) રીત, દૃષ્ટાંત. મીનાકારી (ફા.) કાચ જેવા
 પદાર્થ પર શોભીતું કરેલું કામ. મીરજાં (ફા. મીર્જા) મુસલમાનોમાં
 એ નામનો એક ખિતાબ ઉંચા દરજ્જાવાળાને આપે છે તે. મુકરદ્દમ
 (અ. મુકદ્દમ) ઉપરિ. મુકરદ્દમો (અ. મુકદ્દમા) કેસ. મુખતી.
 આર (ફા. મુખતાર) વકીલ. મુખ્તેસર (ફા. મુખ્તસર) સંક્ષિપ્ત.
 મુજબ (અ. મૂજબ) પ્રમાણે. મુજરો (અ. મુજૂ) સલામ.
 મુદો (અ. મુદ્દા) પતો, પાગો. મુનશી (અ. મુન્શી) કારસી.
 અરખી, ઉરદુ શિખવનારો. મુનસફ (અ. મુન્સિફ) જિલ્લા જજમના
 હાથ નીચેનો દિવાની કામનો ઇન્સાફ કરનાર અસલદાર. મુફ્તીલ
 (અ. મુફ્તસલ) ગરીબ. મુલાયમ (અ. મુલાઇમ) નરમ, કુમળું,
 સુંવાળું ને પોચું. મુદ્દી (અ.) મુલક સંબંધી, જમાબંદીને લગતું.
 મુદ્દાં (અ. મુદ્દા) વહોરાઓમાં ધર્મ સમજવનાર. મુસદ્દો (અ.
 મુત્સદ્દો) જુગતીસર સારી ઇઆરત લખનાર. મુસલમાન (અ. મુ-
 સલમાન). મૂજ (અ.) દુઃખ દેનાર. મેતાબ (ફા. મહ્તાબ) ચંદ્ર.
 મેહરાબ (અ. મિહરાબ) કમાનનો આધાર. મેહસુલ (અ. મહ્-
 સલ) જમીન વગેરે ઉપરના કરો. મૈયત (અ. મૈઇત) મરણ. મોઆ-
 જમ (અ. મુઅજ્જમ) માનવંત, ઉત્તમ. મોકુફ (અ. મવ્કુફ)
 બંધ. મોઘમ (અ. મુઘ્મમ) સંકેતમાં બતાવ્યું હોય તેવું. મોબ્બુદ
 (અ. મવ્બુદ) હાજર, તૈયાર. મોંબદલો (સં. મુખપરથી મોંન
 અ. બદલો=ફેરફાર) એકને નામેથી બીજાને નામે ચકાવવું. મોરચો
 (ફા. મોર્યા) કોટ અથવા પુરજ ઉપર જ્યાં તોપ મોઢવવામાં આવે
 છે તે. મોલવી (અ. મવ્લવી) મુસલમાની સરેહ (શાસ્ત્રાર્થ) જાણનાર.
 મોસલ (અ. મુહરિસલ) સરકારના હુકમથી તેડવા આ-

વેળા ને તાકીદ કરનારો. માહોર (કા. મુકરા) રૂપ-ગુણ-ચાતુરીમાં આગળ પડતું. મંજલ (અ. મનિલ) એક ચોકસ વખતમાં જે અંતર કપાય તે.

યા (કા.) અથવા. યાદદાસ્ત (કા. યાદદાસ્ત) યાદ રાખવાની શક્તિ, ટિપ્પણ. યાને (કા.) અથવા.

રૂઝ (અ. રૂઝ) તુલ્યું. રમળ (અ. રમલ) પાસા નાખીને અવિધ્ય જોવાની વિધા. રવાદારગી (કા.) છુપી દલાલી કાઢવી તે. રાસ્ત (કા.) સત્ય. રાહ (કા.) રસ્તો, ઢાળ, વાટ. રાહદારી (કા.) માત્ર એક ઠેકાણેથી ખીજે ઠેકાણે લઈ જવાની રળચિટ્ટી. રૂખસદ (અ. રૂખસત) રળ, ખરતરફી. રૂશવત (અ.) લાંચ. રૂખરૂ (કા.) સન્મુખ. રૂમાલ (કા.) મોં લૂગવાનો કડકો. રોનક (કા. રૂનક) રચનાની શોભા. રોખ (અ. રૂખ) ભમકા, ડર. રોશનાઈ (કા. રોશનાઈ) ધણા દીવાનો પ્રકાશ.

લખઝ (કા.) સખઝ. લંવાદ (અ. લવાજ) પંચ, મધ્યસ્થ. લાહેજત (અ. લજજત) અંદરની ખુમી, રસ. લાજમ (અ. લાજમ) લાયક. લેખાસ (અ. લિખાસ) પોશાક.

વકર (અ. વક) બારખોજ. વફાદાર (અ. વફાનદા. દાર) વિશ્વાસુ. વલદે (અ. વલદિ) દીકરો. વસીયત (અ.) વારસો. વસુલ (અ. વુસુલ) જમે. વાયજ (અ. વાઇજ) ધર્મસંબંધી ખોટા કરેલું બાપચુ. વાલી (અ.) રક્ષક. વિસાયત (અ.) જન્મભૂમિ, અંગેજોનું વતન.

શરમંદગી (કા. શર્મિંદગી) શરમ. શરાખ (અ.) દાર. શરીક (અ.) સાથી. શરે (અ. શરઅ) મુસલમાની કાપડો. સાદી

(કા.) લખન. શાખાશ (શ.) ધન્ય ! શામેલ (અ. શામલ)
 જોડે હોય તે. શાહુદ (અ. શાહિદ) સાક્ષી. શુકર (અ. શુક)
 ઈશ્વરનો ઉપકાર માનવો, ભાગ્ય. શેતાન (અ. શયૂતાન) રાક્ષસ,
 ભૂત, જીન, ખબ્બીસ; તર્કટી માણસ. શેહજેરી (કા. શહજેરી)
 મોટું જોર. શહેનશાહ (કા. શહનશાહ) મોટો રાજા, ચક્રવર્તી.
 શોખ (કા. શવૂક) મોજમઝા. શોર (કા.) થોંપાટ, ખમ.

સખાવત (અ.) ઉદારતા. સખી (અ.) ઉદાર. સગીર.
 (અ.) નાની. સતારો, સિતારો (કા. સિતારા) ગ્રહ, નસીબ.
 સદર (અ. સદ્ર) સૌથી મોટું, ઉંચા દરજ્જાનું. સદરહુ (અ.
 સદ્રહ) ઉપરનો. સદી (અ. સદી) ૧૦૦ વર્ષ, સૈકા. સનંદ (અ.
 સનદ) પટો, લેખ. સપારસ (કા. સુધારિશ) બલામણુ. સફેદ
 (કા. સફેદ) ચળકતું ધેણું. સખખ (અ.) હેતુ, કારણ. સરન-
 શીન (કા. સર્નિશીન) પ્રમુખ, વડો. સરાઈ (કા. સરાહ) ધર્મ-
 શાળા. સરાફ (અ. સર્રાફ) નાણાંવટી. સરિયામ (અ. શારિ-
 આમ) ધોરી, જાહેર. સલતનત (અ. સલ્તનત) સુલતાની,
 બાદશાહી. સલામત (અ.) ક્ષેમ, હેયાત. સલામતી (અ.)
 હથિયાર નમાવી સલામ આપવી તે. સલામી (અ.) ગરાસિયા
 વગેરે માલિકને પોતાની જમીનપર વાંધોત્રી નહિ, પણ જે થોડો કર
 સરકારને ભરવો પડે છે તે. સલુક (અ. સલૂક) સલાહ. સાધસ
 (કા.) ખાસદાર. સાદર (અ. સાદિર) નીકળનાર. સાન (અ.
 શાન) ડહાપણુ. સાયર (અ.) માલ ઉપરનો કર. સાલસ (અ.
 સલીસ) બગો, નિષ્કપટી. સાહેબ (અ. સાહિબ) ધણી. સિર-
 ખંદી (કા. સિમંદી) મુખ્ય રાજાને ખંડીઆ રાજાએ જે લશ્કર

પૂરું પાડવું તે. સિલેદાર (કા. સલાહદાર) ઘોડેસ્વાર સિપાઈ. ઘોડાનો ખરચ તેને માથે હોય છે. સીરસ્તેદાર (કા. સરિસ્તેદાર) કચેરીનો એક અધિકારી-જે અરજીઓ વાંચવા સમજવાનું વગેરે કામ કરે છે તે. સુકાન (અ. સુક્કાન) જેને મરડાથી વહાણની દિશા બદલી શકાય છે તે લાકડું. સુખત (અ.) મુસલમાન યવાનો એક સંસ્કાર. સુરખી (કા. સુર્ખી) લાલાશ. સુલતાન (અ. સુલ્તાન) બાદશાહ. સોગન (કા. સોગંદ) કસમ. સોદો (કા. સવ્ના) માલ. સોદાગર (કા. સવ્દાગર) હંચા માલનો ધંધો કરનાર, વેપારી.

હકીમ (અ.) વૈદ. હકૂમત (અ હુકૂમત) અમલ, સત્તા. હજ (અ. હજજ) મુસલમાનો મક્કાની જે જવા કરે છે તે. હજરત (અ. હજ્જત) મુસલમાનોમાં હંચા દરજ્જાવાળાને એ માનવાચક શબ્દથી બોલાવે છે. હજરો (અ. હજરા) કબર, રોજો, મિનારો. હપતો (કા. હપ્તા) કિસ્મ કાંધું. હમામ (અ. હમ્મામ) નહાવું. હમાલ (અ. હમ્માલ) પાલખી. હંચકનારો, બોધ. હમેલ (અ. હમ્મલ) ગર્ભ. હરગીજ (કા. હર્ગિજ) કદી. હરફ (અ. હર્ફ) અક્ષર, શબ્દ. હર-રાજ (અ. હર્રાજ) લિલામ થયેલું. હરામ (અ. હર્રામ) વગર હકનું. હરીફ (અ.) સામાવાળો, દુસ્મન. હરોલ (તુર્કી. હરાવલ) અમાઉ. હલક (અ. હલકા) અવાજ, સાદ, ગાનારનો કંઠ. હલકારો (કા. હલ્કારા) કાસદ, સંદેશો લખ જનાર. હલ્કાક (અ.) હરાન. હલાલ (અ.) વાજખી, વિધિથી પશુને કાપવું તે. હામી (અ.) જમીનગીરી. હીકમત (અ. હિકમત) યુક્તિ. હીકાયત (અ.) વાત, કહાણી. હીજરી (અ. હિજરી) મહમદ પેગંબરને મક્કાથી મદીને નાસી જવું પડ્યું તે દિવસથી ગણાતો સન. (તા. ૧૬ જુલાઈ સને

કરર.) હુકમ (અ. હુકમ) કરમાન, આણ. હુમત (અ. હુ-
 મત) હક. હુતર (શ. હુતર) કળા. હેમક (અ. હેમત)
 બીકથી ચોકિયું તે. હેવાન (અ. હયવાન) ઠોર. હેવાલ (અ.
 અહવાલ) હકીકત. હોજ (અ. હવજ) પાણીની મોટી ટાંકી.
 હોદો (અ. ઉહ્દો) પદવી. હંગામી (શ.) કામ હોય તેટલા કિલમ.
 રાખેલ તોકર. હંમેશા (શ. હમેશા) નિત્ય. હાંસલ (અ. હાસિલ)
 પ્રાપ્ત, કાયદો.

૨૧૫
વાચન પાઠના શબ્દો.

શબ્દોની પાસેના અંક પાનાં દર્શાવે છે.

પાંચમી થોપડી.		(૯).		વહીવટદાર	૩૭
પાઠ ૩.		રામાયણ	૩	સહવાસ	૫૪
વાતાવરણ	૮	મહાભારત	૩૯	ગોરજી	૪૮
બદ્ધો	૪૦	અનેક	૧૮૦	(૧૮).	
(૫).		શ્રવેતાંબર	૬	વિભાગ	૧૫૦
મુસળધાર	૪૪	દિગંબરી	૧૫	(૧૯).	
અમૃત્ય	૩૨	અહિંસા	૩૩	અસુર	૧૭૫
(૬).		અરબસ્તાન	૩૧	અમર	૧૭૯
સ્વચ્છંદી	૫૫	તુર્કસ્તાન	૩૧	સખળ	૫૩
(૭).		પેગંબર	૩૮	દુર્ભતિ	૧૪૪
ભગવાન	૬૩	(૧૦).		અચલ	૧૭૫
અપાર	૧૭૪	શિલાલેખ	૪૮	(૨૦).	
વિકરાળ	૧૪૫	ન્યાયાસન	૭	દેવાલય	૭
મિનાકારી	૨૭	(૨૧).		સૂર્યોદય	૧૧
નાટ્યરંભ	૭	મંડૂકવેદ સંહિતા	૨૬	(૨૧).	
ગજશાળા	૩૦	(૧૨).		હિંદુશાસ્ત્ર	૨૯
અનંત	૩૩	તત્કાળ	૩૯	(૨૨).	
સિંહાસન	૮	(૧૩).		હિતેચ્છુ	૧૦
(૮).		નિર્મળ	૪૫	(૨૩).	
પરમાત્મા	૮	(૧૬).		અત્યંત	૧૩
મિષ્ટાન્ન	૬	જહાંપનાહ	૨૦૨	(૨૪).	
નિર્ગળ	૧૯	સ્વતંત્ર	૨૯	સુગંધ	૧૬૧
પરવશ	૨૭	પરતંત્ર	૫૦	(૨૬).	
ખૂશમિજાજ	૪૦	મિથ્યાભિમાન	૯	સર્વદમન	૩૫
પ્રાતઃકાળ	૨૭	(૧૭).		તપોવન	૧૮
		મમતા	૬૦	ધર્મદારા	૪૮

આધેલો	૨૪
(૨૭).	
અધીર	૧૭૮
સ્વાર્થ	૪
(૨૮).	
સત્યવાદી	૩૬
સર્વસ્વ	૩૯
અયોગ્ય	૧૭૯
અર્ધાકાયા	૨૯
અનાથ	૧૭૪
(૨૯).	
ગરુડેશ્વર	૧૦
(૩૦).	
સપુત્ર	૧૬૨
અધર્મ	૧૭૮
સ્વજન	૫૫
પરમાર્થ	૩
અપંચશ	૧૨૯
(૩૧).	
પંચવટી	૪૨
અલૌકિક	૧૭૯
નિર્ભય	૪૫
આર્યપુત્ર	૨૫
પશુકુટી	૨૭
(૩૨).	
વિદ્યાર્થી	૯
(૩૩).	
નાસ્તિક	૪૬
બ્રહ્માંડ	૬

(૩૪).	
આવનાશી	૧૦૪
નિરાશ	૪૫
સુવાસ	૧૬૨
અશરણુશરણુ	૨૫
સકળ	૫૨
પતિતોદ્ધાર	૧૧
અભય	૧૭૯
પરેશ	૧૦
વશ્વેશ	૧૦
અકલિત	૧૭૭
હિતાર્થે	૩
જળનિધિ	૨૬
ભયભીત	૨૪
અગણિત	૧૭૭
તરુવર	૩૧
(૩૫).	
ભૂસ્તરવિદ્યા	૨૭
સ્વાશ્રય	૬
(૩૬).	
ધનાઢય	૭
(૩૭).	
બુદ્ધિશાળી	૩૬
અપૂર્વ	૩૨
(૩૮).	
ખગ	૩૪
સૌમિત્રિ	૬૯
(૩૯).	
નળાખ્યાન	૭
આરોગ્ય	૬૧

(૪૦).	
ધર્માધ્યક્ષ	૪
ખજનચી	૧૨૦
જનાતો	૨૦૧
(૪૧).	
દેશાટન	૪
(૪૨).	
અવગુણુ	૪૦
(૪૪).	
સ્વાધીન	૪
અનાદર	૧૮૦
હિતકર	૩૪
સર્વથા	૭૨
(૪૫).	
આશ્ચર્યકારક	૩૪
કીર્તિસ્તંભ	૨૪
ચોધડીઆં	૪૨
(૪૬).	
અનુચર	૧૩૭
અશ્વમેધ	૪૩
નિષ્કળ	૨૦
સ્વયંવર	૪૪
વરમાળ	૨૨૮
દ્રોણાચાર્ય	૭
વર્ણાશ્રમ	૮
સ્વરૂપ	૫૬
(૪૭).	
ગ્નનતંતુ	૪૮
ચલનવલન	૨૨
નિરુધમી	૪૫

નિસ્તેજ	૨૦	ધર્મોપદેશક	૧૨	(૬૮).	અક્ષાંશ	૫
(૪૮).		(૫૮).			રેખાંશ	૯
સુવાસિત	૪૫	બેદીલ	૧૮૫		વિષુવવૃત્ત	૪૮
સદ્ગ્રંથ	૫૫	(૫૯).			(૭૦).	
પતિવ્રતા	૪૪	બેશક	૧૮૬		સારાંશ	૬
(૪૯)		બિનરોજગાર	૧૮૪		(૭૧).	
પરોપકાર	૧૧	(૬૦)			હિમાલય	૧૭
અણુહૃદ	૩૩	અતિશયોક્તિ	૧૧		કમળોર	૫૬
વિદ્યાલય	૯	અરાજ્ય	૧૭૬		(૭૪).	
અહિત	૧૮૦	(૬૧).			ખનીજ	૩૪
(૫૦).		રાજ્યાધિકાર	૫		(૭૭).	
ફાંડકારણ્ય	૪	દીર્ઘદષ્ટિ	૩૯		અનુરૂપ	૧૩૭
વિમળ	૪૫	અનુપ.	૩૩		પ્રતિધ્વનિ	૧૬૮
મહાત્મા	૯	(૬૨).			કાળાંતર	૩૮
(૫૧).		પદ્મવ્રત	૨૪.		(૭૯).	
પંચાંગ	૬	(૬૩).			સર્વેળા	૧૬૨
(૫૨).		જહાંગીર	૩૭		(૮૨).	
નાદાન	૧૮૪	નુરજહાં	૨૦૭		પ્રત્યેક	૧૩
(૫૩).		(૬૪).			(૮૩).	
પરદુઃખભંજન	૩૬	મયુરાસન	૮		એકદળ	૪૩
(૫૪).		તખ્તેતાકિસ	૨૦૩		દ્વિદળ	૪૩
નિર્દોષ	૧૯	(૬૫).			બીજાશય	
(૫૫).		ધર્મોધ	૫		(૮૫).	
સત્પુરુષ	૩૯	(૬૬).			અપુષ્પ	૪૫
દીર્ઘસૂત્રી	૬૩	ઉપગ્રહ	૪૦		સપુષ્પ	૫૩
(૫૬).		સૂર્યમાળા	૨૮		જળાશય	૭
મૂર્તિપૂજક	૩૬	(૬૭).			(૮૬).	
પુનર્લેખ	૫૧	ગોળાર્ધ	૪		કલ્પવૃક્ષ	૪૭
અનાદિ	૩૩	સમર્પિ	૧૨			
નિષ્કામ	૧૪૩					

(૮૭).	
અધ્યાપિ	૩
(૮૯).	
રૂપાંતર	૩૮
(૯૦).	
અદશ્ય	૧૭૬
(૯૨).	
મેડેળ	૧૮૫
(૯૪).	
શ્વાસોચ્ચાસ	૧૧
(૯૬).	
મુલાયમ	૨૧૦

છૂટી ચોપડી.

પાઠ ૧.

કર્તવ્ય	૧૧૧
પરમેશ્વર	૧૦, ૨૧, ૩૮
માયાપ	૨૨
માન	૯૩
પ્રાતઃકાળ	૨૭
નમન	૧૦૧
અનેક	૧૮૦
રક્ષણ	૧૦૧
દયાળુ	૯, ૭૪
અગણિત	૩૨
અસંખ્ય	૩૩
પ્રાણી	૬૩, ૧૨૪
સૂર્યમંડળ	૨૮
ઉપગ્રહ	૪૦

સર્વવ્યાપક	૩૧
બ્રમણ	૧૦૧
શક્તિ	૧૦૫
પ્રભુપ્રાર્થના	૨૭
ભાષ્યને	૨૨
જગત્કર્તા	૧૦૭
દુકાળ	૨૦, ૩૯
સદ્વિચાર	૧૫, ૩૮
માયાળુ	૯, ૬૪
ધનવાન	૬૩
હિતકર	૩૪
આહારવિહાર	૨૨
સત્પુરુષ	૩૯

(૨).

હિંદુસ્તાન	૩૧
પાંડવ	૬૮
શાહજહાનાબાદ	૩૦
દિવાને-આમ	૨૦૫
દિવાને-ખાસ	૨૦૫
બેગમ	૨૦૯
હમામ	૨૧૩
મયૂરાસન	૮, ૨૫
નિરુધમી	૪૫
પ્રખ્યાત	૩૯
હૃદયવેધક	૩૬
વેધશાળા	૩૦
જયસ્તાંભ	૨૪
પ્રાચીન	૭૨
કૈસર-હિંદ	૧૯૮
અભિષેક	૧૬૭

(૩).

પરાક્રમ	૬૨૮
નીમકહલાલ	૨૦૬
પૂર્વજ	૯૮
યાવચ્ચંદ્રદિવાકરૌજી	૧૪૫
દુર્લભ	૧૪૫
લોહજડિત	૨૪
નિરંકુશ	૧૪૧
દંદ્રાસન	૭, ૨૫
વિધાતા	૧૪૯
નકામા	૫૦
મધમાખ	૪૮

(૪).

પરિતાપ	૧૬૯
તરુવર	૩૧
અમૃત	૩૩
શોભન	૧૦૪
લોભન	૧૦૨
લોચન	૧૦૩
મુગંધ	૧૬૧
શ્રમ	૯૪
નાવિક	૧૪
પથિક	૬૫

(૫).

ભાષા	૧૧૭
ભિન્ન	૧૧૬
સંસ્કૃત	૧૩૬
સંબંધ	૧૩૧
અનાર્થ	૩૩
સાક્ષર	૫, ૪૫

अंशकार	१३६
पुरोहित	१८, ११५
प्राकृत	६७
भाषांतर	८, ३८
ज्ञान	१०१

(६).

अपभ्रंश	१२८
व्याकरण	१५२
निकट	१५६
उच्चार	१६४
संक्षेप	१३२
प्रकट	१२२
भासिक	६५
वर्तमानपत्र	२८
विद्यार्थी	८, २५, ६३,
	११०

मान्य	१०८
-------	-----

(७).

क्षरियाद	२०८
गोप्य	११०
उद्देश	१६५
आप्तादानी	१८५
राज्यप्रकरण	२८
कुसंप	४०
प्रीति	१०५
नीति	१०५
अपराध	१२८
अपराधी	१०४
संसार	१३६
स्थिति	१०६

प्रबुद्ध	१२३
अज्ञान	१८८
अरक्त	२०८
राजद्रोह	२८
स्वार्थ	४, २५
अनीति	१७६
परोपकार	११, २५
उपद्रव	१७२
अहित	३३, १८०
विनीति	१४८

(८).

शिक्षा	११७
हस्त्यविनोद	२२
पूजाभक्षण	४०
पुद्गावद	२००
वयन	१०१
अन्याय	३२
अरण	१८३
अर्द्धार्पनाह	२०२
आपत्र	१८५
आपत्रदार	१२०
द्विलगीर	२०५
श्रव	८३
गत	११३
भावंद	१८८

(९).

प्रभु	१२५
प्रसन्न	१२७
प्रभुकीर्तन	२७
नाभस्मरण	२७

परनिंदा	२७
पूजन	१०१
नगण	१०३
सेवा	११७
मुक्ता	११३
सुत	११२
वैष्णव	६८
अनुचित	१८१
अंतरंगभी	४८
मानवर	३१
यरण	१०३
मोहन	१०४
पंभी	६३, १८८
संकर	३४
नगत	११६

(१०).

समुद्र	४६
महासागर	३८
रोजरोज	२२
अनंत	३३
विभाग	१५०
भंगाण	११८
कारीगर	३७
आकाश	१५३
अभल	१८३
विधिपूर्वक	४४
मात्रा	१०८

(११).

तंदुस्ती	३०
केक	१८८

સેવન	૧૦૨
અનિશ્ચિત	૧૭૪
નિયમ	૧૫૭
અજ્ઞાન	૧૭૬
જીવન	૧૦૧
નિયમિત	૧૫૮
સ્વચ્છ	૧૪,૩૯
સાધન	૧૦૨
બેદરકાર	૧૮૫
ઉકાડિ	૧૧૯
લક્ષણ	૧૦૧
(૧૨).	
વ્યવસ્થા	૧૫૨
નિચાણ	૭૩
ઉપાય	૧૭૨
તાપ	૯૪
શ્વાસ	૯૪
ત્રિદોષ	૪૨
શ્વાસોન્નશ્વાસ	૧૧,૨૨
વ્યાધિ	૧૫૨
વાસ	૯૫
(૧૩).	
તીર્થક્ષેત્ર	૨૬
વિદ્યા	૧૧૦
મુક્તિપુરી	૨૭
અશક્ત	૩૩
આગગાદી	૨૫
સહન	૧૦૨
સ્નાન	૧૦૨
દશાશ્વમેધ	૪૨

પ્રકાશ	૧૨૨
મહારાજ	૩૯
ચિનાઈ	૭૪
ધંટાકાર	૪૩
અમીશ્વર	૯,૪૦
કાશીવિશ્વેશ્વર	૨૬
વિશ્વવિખ્યાત	૩૧
શિવાલય	૭,૨૫
દર્શન	૧૦૩
ભાવિક	૬૪
આચમન	૧૫૩
પીતાંબર	૬,૩૮,૪૩
પરદેશ	૫૦
અનાદિ	૩૩
અમૂલ્ય	૩૨
દાન	૧૦૧
(૧૪).	
સ્વભાવ	૨૬,૫૬
તિરસ્કાર	૧૮૩
સાચવટ	૭૪
પરીક્ષા	૧૦,૧૭૦
મુક્તાક્ષણ	૧૧૩
હૃદયકમળ	૪૧
આચરણ	૧૫૩
અનુકરણ	૧૩૯
સહજ	૫૪
મોટાપાણું	૭૩
અનુરૂપ	૧૩૭
શોધક	૧૦૦
સંસ્થાન	૧૩૨

પ્રમુખ	૧૨૩
જનિતા	૧૦૭
સંપૂર્ણ	૧૮,૧૩૪
ચિન્તા	૧૧૭
દુઃખી	૬૩
સ્વર્ગસમી	૨૯
(૧૫).	
બેઠક	૧૧૮
બલકાદાર	૧૨૦
અંગરખું	૨૫,૧૮૯
હસમુખો	૪૮
માર્ગ	૯૩
ધની	૬૩,૧૯૧
સંભાવિત	૧૩૫
પરિચય	૧૭૦
અવલોકન	૧૪૦
ગૃહસ્થ	૯૮
(૧૬).	
ઉપદેશ	૧૭૨
રસિક	૬૫
ઉપભોગ	૧૭૨
અનુસાર	૧૩૯
ભગવત	૬૩
ત્રિલોક	૪૨
કૃપાળુ	૯
વદન	૧૦૩
ગુપ્તોત્તર	૧૧,૩૮
ભોજન	૧૦૨
અંતર્લાપિકા	૪૯
કવિજન	૪૧

(૧૭).

અચાની	૩૨
ઉપમા	૧૭૨
યંત્ર	૧૦૮
ઓછોવતો	૨૨,૪૧
અનાવૃષ્ટિ	૩૩

(૧૮).

સુખી	૬૩
વર્ણન	૧૦૧
વર્ણવર્ણ	૨૨
નાશ	૯૪
કુલવાન	૬૩
આનંદ	૧૫૪
લાભ	૯૫
પ્રાણ	૧૨૪
આવક	૧૧૮
આસા	૧૫૫
રોગી	૬૩
પ્રતિદિન	૪૭
દુર્ગુણ	૪૦
પ્રયત્ન	૧૨૩
ઉત્તમ	૧૬૫

(૧૯).

કરપદ્મલી	૨૬
કમળમુદ્રા	૨૬
ચક્રમુદ્રા	૨૬
ટંકારમુદ્રા	૨૬
પત્રમુદ્રા	૨૬
અપંગ	૫,૪૪
સ્પર્શદ્રિય	૧૦,૨૫

શીઘ્રકવિ	૩૯
હિંદુશાસ્ત્ર	૨૯
શિક્ષણ	૧૦૨
મૂળાક્ષર	૪
બેહદ	૪૬

(૨૦).

સાહસિક	૬૫
વિકરાળ	૧૪૫
સર્વોપરિ	૧૨,૨૫
મહારાજ્ય	૩૯

(૨૧).

નૃપતિ	૨૭
સદ્વિદ્યા	૧૫,૩૮
વિદ્યાહીન	૨૪
જળચર	૩૪
સકળ	૫૨
ભક્ષ.	૯૩
કથા	૧૧૭
ઉત્પાત	૧૬
તપ	૯૩
સ્વતંત્ર	૨૯

(૨૨).

આગબોટ	૨૫
જળપ્રવાસ	૨૬
સવા	૪૦
ધરતીકંપ	૨૭
વિનુતઅંગ	૨૮
હોકાયંત્ર	૪૮

(૨૩).

દ્રાપદી	૭૦
---------	----

સ્વયંવર	૪૪
ભૂપતિ	૨૭
ભૂદેવો	૨૭
નિવેદન	૧૫૮
વરમાળ	૨૮
દેવ	૬૭
પ્રયજ	૩૯
નિર્ભય	૪૫
સંધાન	૧૩૦
કદાપિ	૯
સૂતપુત્ર	૨૮
કોધયુક્ત	૨૩
સાક્ષી	૫૩
કન્યારતન	૪૧
અંગમરોડ	૨૫
વિપ્રકળ	૨૮
મન્થવેધુ	૩૬

(૨૪).

અરણ્યસ્તાન	૩૧
અહિંસા	૩૩
ફરમાન	૨૦૭

(૨૫).

અર્વાચીન	૭૨
ઉત્પત્તિ	૧૬૪
સૂર્યોદય	૧૧,૨૫
ગોળાકાર	૬,૨૫,૪૩
અગકાટ	૧૧૮

(૨૬).

ગુણવાન	૬૩
અવગુણ	૪૦

મેકાળા	૪૬
વિક્ર	૧૪૭
નીતિ વચન	૨૭
(૨૭).	
અંસારચિત્ર	૨૮
દિવાકર	૩૪
ચોપદાર	૨૦૧
ધ્યાદિ	૧૩,૪૩
દેવસ્થાન	૩૦
ભજન	૧૦૧
ચોષ્ઠીઆં	૪૨
પૂજા	૧૧૭
અંગવસ્ત્ર	૨૫
સફળ	૪૬
નિષ્ક્રમ	૨૦,૪૫
ચિંતાતુર	૨૩
ધનુર્વિદ્યા	૧૯,૨૫
(૨૮).	
સત્સંગ	૫૫
અમળ	૩૨
અગ	૩૪
અમીય	૧૧૧
કૃતાર્થ	૧૧૨
(૨૯).	
મશહુર	૨૦૯
નિર્ધનતા	૬૦
લક્ષ	૯૪
વિદ્યાભ્યાસ	૯,૨૫
બાહુબળ	૨૭
વિપતિ	૧૪૯

દંદતા	૬૦
શિક્ષક	૯૯
બુદ્ધિવર્ધક	૩૬
લેખક	૧૦૦
પ્રાથમિક	૬૪
સ્વર્ગવાસ	૩૧
(૩૦).	
રાજસત્તા	૨૮
અભય	૧૭૯
તહનામું	૩૧
કરારનામું	૩૧
સદરહુ	૨૧૨
ધર્યા	૧૧૭
રાજ્યાધિકાર	૫,૨૫
પ્રામાણિક	૬૪
દમ્બિકૃપા	૨૬
સ્વસ્થતા	૬૧
લોકોપયોગી	૧૨,૨૫
લોકકલ્યાણ	૨૮
સામર્થ્ય	૬૧
સંતોષ	૧૩૩
પ્રાર્થના	૧૨૮
(૩૧).	
રોનકદાર	૧૨૦
ચતુરાષ	૭૩
દેશાવર	૪
અકળામણ	૧૧૯
નામાક્રિત	૨૩
પદ્માભિષેક	૪,૨૫
સંગ્રહસ્થાન	૩૦

પુસ્તકાલય	૭,૨૫
ઐતિહાસિક	૬૮
(૩૨).	
કૃતગતા	૬૦
વૃત્તિ	૧૦૫
નિરંતર	૧૯,૪૪
સપુત	૧૬૨
ભક્તિમાન	૬૨
ગનવર	૧૨૧,૨૦૧
શોકાતુર	૮,૨૩
કૃતમ્	૩૪
અપકીર્તિ	૪૦
કમેત	૪૦
(૩૩).	
દેવાલય	૯૭
વેદાંતગ્રાન	૨૮
પારંગત	૨૩
સ્વાધીન	૪,૨૫
મથાશક્તિ	૪૭
મહત્ત્વ	૬૧
સ્વાભાવિક	૬૫
સ્થાનિક	૬૫
તાણાવાણા	૨૨
અશુદ્ધ	૩૩
(૩૪).	
વિનાશ	૧૪૬
વિપરીત	૧૪૯
કૌરવ	૬૬
શાસ્ત્રવેત્તા	૨૬
સુખદાયક	૩૫

અભિમાન	૧૬૬
મમતા	૬૦
અનુપ	૩૩

(૩૫).

હિમાલય	૭,૨૫
સૌંદર્ય	૬૧
કાષ્ઠાપદ્ય	૧૨,૨૫
વસ્ત્ર	૧૦૮
હિતકારક	૩૪

(૩૬).

અમીર	૧૯૩
તવંગર	૨૦૪
આગા	૧૯૪
ખલીફા	૧૯૯
નિમાજ	૨૦૭
કાનુન	૧૯૭
કિમદા	૧૯૬
દરિઆફ	૨૦૫

(૩૭).

શૌર્ય	૬૧
બટેમાર્ગુ	૩૨
વાટપાડુ	૩૬
પાલક	૯૯
પ્રદેશી	૭૪
પંજાબ	૧૯૪
મતીત્વ	૬૧
સ્વાર્થણ	૪,૨૫
અમર	૧૭૯

(૩૮).

કુકર્મ	૪૦
કુપાત્ર	૧૮૨
બળવંત	૭૩
નિર્મળ	૧૯,૪૫
હિમાચળ	૫,૧૭૫

(૩૯).

શ્રીમંત	૭૩
દિગ્વિજય	૧૫,૩૧
આશાંકિત	૨૩
સેવક	૯૯
શિરોમણી	૧૮,૨૫
સેનાપતિ	૨૯
યુદ્ધકૌશલ્ય	૩૧
સહાય	૫૪
વિખ્યાત	૧,૪૫
રાજેન્દ્ર	૧૦,૨૫
ગુર્જરેશ્વર	૧૦,૨૫
સુભદ્રાંપરિ	૧૦,૨૫
નિષ્કપટી	૪૫

તથાપિ	૯
વિશ્વાસપાત	૨૮
દુર્દશા	૪૦
નરકવાસ	૩૧
દુરાચાર	૧૯,૩૯
ધ્વજાદિક	૯,૪૩
સુગીર્તિ	૪૦

(૪૦).

અવસ્થા	૧૪૦
પ્રવાહ	૧૨૪

અક્ષલમંદ ૧૨૧
(૪૧).

તપોવન	૧૮,૨૫
પરિક્રમણ	૧૬,૯
પ્રિયંવદા	૩૬
ઉત્કંઠા	૧૬
આશ્રમ	૧૫૪
વિયોગ	૧૫૦
રૂપ	૯૪
સુકૃત	૧૬૧
પ્રમાણ	૧૨૬
વધૂવર	૨૨
સત્કાર	૫૪

(૪૨).

ક્ષય	૧૧૭
સદ્ગુણ	૧૫,૩૮
મશાલચી	૧૨૦
આશાધારી	૩૫
અચળ	૩૨,૧૭૫
અપૂર્વ	૪૫

(૪૩).

નરદેવ	૩૧
પ્રશંસા	૧૧૭
નરાદિ	૭,૪૩
દિવ્યાંગના	૫,૩૮
સુરપુર	૨૯
પુણ્યસ્થાન	૪૪
સુમ	૩૫
સુકુમાર	૧૬૧
ઉપવાસ	૧૭૨

(४७).

५५	६८
दंपती	२२
हुमाय्य	४०
मेमान	१८५
अहिदंश	२५
विउप	१४६
लपधेलुं	२४
सानुङ्गण	५३

(४४).

परभाळु	४,३८
अनुङ्गण	१३७
निर्गत	१४२
निभूण	१४१
प्राणुधातक	२७

(४५).

सलवाही	३६,१०४
निराश	४५
आग्रह	१५३
गणकीन	२४
व्यर्थ	१५२
नम्रतापूर्वक	४४

(४६).

नलकुं	५०
जमीनदार	१२०
वास्तविक	६५
भूर्तिपूजक	३६
अर्जोद्धार	११,२५
धृष्टिरेच्छा	१०,२५
ज्याति	१०५
न्याय	१५८

भूप	६८
कमलनयन	४१
शुंकाकार	७,२५,४३
कुंजरकाण	२६
अश्वर्थ	६१

(४८).

कृष्णयस्त्रि	२६
काव्यशक्ति	२६
देशाटन	४,३१
सृष्टि सौंदर्य	२८
दर्शननिमित्त	२७
नवरात्र	४२
जन्माष्टमी	४,२५
सहगोध	१५,३८
प्रकृति	१२३
शब्दज्ञान	२८

(४९).

निर्दोष	१८,४४
अघटित	३२
अपमान	१२८
अत्यंत	१३
शंका	११७
तुल्य	१०८
प्रतिप्रिय	१६८
निवृत्ति	१५७
सहर्ष	५३
विरुद्ध	१५०
अधन्य	३२
अधापि	३

प्रतिकार	१६८
वाग्देव	२८
(५०).	

जन	६६
वज्रछाती	३८
निर्णय	१४१
धर्मशाखा	३०
उपकार	१७१
पाललु	११८
सुगसाज	२८
परलाड	५१

(५१).

स्वर्ग	५६
सरोवर	१८,३१
उत्थाप	७३
संरक्षण	१३५
महाभारत	३८
रसाण	७
रेताण	७४
उपसागर	१७१
सरस	५३
इपांतर	३८
संयोगीभूमि	३८
सामुद्रधुनी	२८

(५२).

अलुसमज	१८१
अङ्गानिस्तान	३१
निर्दय	४५
कूरता	६०
धनाढ्य	७,२३

દેશનિકાલ	૨૪
ગુલામગીરી	૧૨૦
પરિણામ	૧૬૯
રિક્ષિસિદ્ધિ	૨૨
(૫૩).	
દીપમાળ	૨૭
દીવાદાંડી	૨૭
ત્રિકોણાકાર	૭,૨૫,૪૩
(૫૪).	
સ્તુતિ	૧૦૫
ઉદ્ભિદ્ધ	૧૬૫
અનુક્રમ	૧૩૭
ભૂચર	૩૪
ઘડ	૯૩
રજનીરાજ	૨૮
અપાર	૧૭૪
જગદાધાર	૧૪,૨૫
ખટખટુ	૪૨
માનવ	૧૯
નગ	૫૦,૯૮
ઉપવન	૪૦
સુસ્વર	૧૬૩
લીલામૃતધારા	૯,૨૫
(૫૫).	
દુધોગ	૧૬૫
પ્રખ્યાતિ	૧૨૩
લોકોક્તિ	૧૧,૨૫
ભૂચરના	૨૭
આબોહવા	૧૯૫
પૃથ્વીપ્રદક્ષિણા	૨૭

હિતચિંતન	૨૯
સ્વદેશભક્તિ	૨૯
સ્વાર્થત્યાગ	૨૯
વ્યાવહારિક	૬૫
પ્રત્યેક	૧૩
નૌકાસેનાપતિ	૨૭
સંમતિ	૧૩૫
સ્વાભિમાન	૫,૨૫
સ્વાશ્રય	૮,૨૫
બળવાન	૭૩
શક્તિમાન	૬૨
પ્રતાપ	૧૨૩
(૫૬).	
સહનતન	૨૧૨
પૌલ	૬૮
પ્રાપ્ત	૧૨૪
રક્ષક	૯૯
ભયભીત	૨૪
આલીશાં	૧૯૫
શાહજાદા	૩૦
સંધિ	૧૩૦
શિરચ્છેદ	૯૫
અલોપ	૧૭૫
વિધવા	૪૫
(૫૭).	
યશસ્વી	૬૪
વિગ્રહ	૧૪૫
સ્વદેશ	૫૫
કારકીર્દી	૧૯૮
સફળ	૧૬૧

આશુબનાવ	૩૩
(૫૮).	
વકાદાર	૨૧૧
(૫૯).	
કારકુન	૩૭
કારકુની	૧૨૦
પરરાજ્ય	૧૨૮
અયોગ્ય	૧૭૯
તહ	૨૦૪
ખુશકી	૨૦૦
સદર	૨૧૨
અદાલત	૧૯૩
(૬૦).	
સગર્ભ	૫૨
પ્રતિષ્ઠિત	૧૬૯
ખિલત	૧૬૯
આભૂષણ	૧૫૪
સામ્રાજ્ય	૧૩૫
ઈનાયત	૧૯૫
(૬૧).	
જળાશય	૭,૨૫
વિષ્ટિ	૧૦૬
તોપખાનું	૩૦
(૬૨).	
કેદખાનું	૩૦
અંબક	૪૪
(૬૩).	
માંસાહારી	૮,૨૫
અનિત	૧૭૬
પ્રત્યક્ષ	૧૬૯

પાયદળ	૪૮	ઉમેદવાર	૧૨૧	સમાન	૫૪
(૬૪).		ગેરવાજખી	૫૭	(૭૨).	
પ્રકોપ	૧૨૫	(૭૨).		અનુભવ	૧૩૮
તખ્તનશીન	૨૦૩	ઉચ્ચનીચ	૨૨	લખાઈ	૭૩
સેનાધિપતિ	૯,૨૫	કારખાનું	૩૦	(૮૦).	
કુખર	૧૯૭	દશાંશ	૫,૪૩	બારકશ	૩૭
અખળા	૧૭૪	પરિભાણ	૧૬૯	દૃષ્ટાંત	૧૧૪
(૬૫).		પ્રજા	૧૨૫	(૮૧).	
તગાવી	૨૦૩	(૭૩).		ગુરુવાકર્ષણ	૬,૪૮
ઝોસડવેસડ	૨૨	ક્ષેત્રકળ	૧૦૮	આકર્ષણ	૧૫૪
(૬૬).		અધોર	૧૭૩	ગુરુત્વ	૬૧
ભૂસ્તરવિદ્યા	૨૭	(૭૪).		પ્રયોગ	૧૨૬
વનસ્પતિ	૨૮	તુર્કસ્તાન	૩૧	તત્ત્વવેત્તા	૨૬
ખનીજ	૩૪	ઉદય	૧૫	નિરીક્ષા	૧૪૩
અનુમાન	૧૩૭	ખંડ	૯૩	(૮૨).	
(૬૭).		બેદાના	૧૮૫	સંભવ	૧૩૫
વહાણુવટી	૭૪	(૭૫).		(૮૩).	
(૬૮).		હોશિયાર	૧૨૧	બેશક	૧૮૬
વિલાયત	૨૧૧	તાલેવર	૨૦૬	માનતંતુ	૪૮
એડેળ	૧૮૫	(૭૬).		(૮૪).	
(૬૯).		અવકાશ	૧૩૯	સ્થિતિસ્થાપક	૧૦૬
એચેન	૧૮૫	સંબંધાકર્ષણ	૨૪	પારદર્શક	૧૦૦
(૭૦).		સ્નેહાકર્ષણ	૬,૨૪	મનોરંજક	૧૮
અતિશય	૧૬૦	(૭૭).		(૮૫).	
આરંભ	૧૫૫	હિદ્રાળુ	૭,૬૪	વાહક	૯૯
(૭૧).		જડત્વ	૬૧	મંદવાહક	૯૯
ધર્માધ્યક્ષ	૪,૨૫	અદૃશ્ય	૧૭૬	વહન	૧૦૧
અધ્યક્ષ	૧૫૯	વાતાવરણ	૮,૨૫,૧૧૨	(૮૬).	
ન્યાયાધીશ	૪,૨૫	(૭૮).		માન	૧૦૧
નાપસંદ	૧૮૪	વિકાર	૧૪૭	કંડક	૭૩

(८७).	
स्वप्रकाशक	५६
सारांश	६
अपारदर्शक	१७८
तेजस्वी	६४
(८८).	
असमान	१७१
वक्त्रीभवन	१०३
प्रतिष्ठा	१६८
(८९).	
आकृति	१५३
अलुधा	७२
स्थान	१०२
(९०).	
विद्युत	१४८
(९१).	
कुम्भजे	१८७
वाह	८५
(९२).	
कुम्हरत	१८८
(९३).	
हहन	१०१
सोद्रीय	१०,४५
(९४).	
अटाश	७३
उन्मेष	१७
पूर्ति	१०५
(९५).	
भूतपिंड	२७
परोक्ष	५१

पिताशय	७,२५
आश्चर्यकारक	३४
पीडा	११७
अंतर्गोण	४८
(९६).	
अपूर्णाक	१७६
दुरभीन	२०६
प्रदक्षिणा	१२५
तेजवरण	८,२५
मुकुटावरण	८,२५
विलक्षण	१४६
(९७).	
सूर्यास्त	५,२५
निरीक्षक	१४३
(९८).	
अगोणवेत्ता	२६,१०७
अवगणना	१४०
आतमी आपडी.	
पाठ १.	
नागरिक	६४
देशजन	२७
हित	११५
उपयोग	१७२
कार्य	११०
उत्तेजन	१६५
इत्य	१११
लोभ	८६
विवेक	१५०

अधिकार	१५८
वर्तन	१०३
(२).	
भास्कर	३४
भास्कराचार्य	७
अगोणविधा	२६
संशोधन	१३६
अभ्यास	१६७
गति	१०६
यज्ञ	११७
दक्षिणायन	३
समागम	१३०
संशय	१३६
न्योतिःशास्त्र	२०,२५
लेख	५८,८५
दैनिक	६४
विवरण	१५०
प्रसिद्ध	१२७
संहिता	१३६
पवन	१०४
अगोणविधा	२७
सिद्धांत	५
भारतवर्षीय	६५
परिध	१७०
सखाद्रि	५
नैन	६८
पिता	१०७
भट्टेश्वर	१०
अध्याय	१६०

યોગ	૯૬
વિવાહ	૧૪૭
પૂર્ણ	૧૧૬
નિરૂપણ	૧૫૭
મત	૧૧૩
ખંડન	૧૦૧

(૩)•

માતા	૧૦૭
ક્રાન્તિ	૧૦૬
વિભવ	૧૪૯
વિમલ	૪૫
નયન	૧૪
સૃષ્ટિ	૧૦૬
સૃજન	૧૦૨
પ્રલય	૧૨૬
અહર્નિશ	૨૨
ગોપાલ	૩૬
ચેતન	૧૦૨
પૂજ્ય	૧૦૯
વિભુ	૧૫૦
બ્રહ્માંડ	૬,૨૫
કૃતિ	૧૦૫
સુદ્ધિ	૧૦૫
દષ્ટિ	૧૦૬

(૪)•

ઉત્પાદન	૧૬૪
દેવદાર	૧૨૦
ઉત્પન્ન	૧૬૫
આયાસ	૧૫૫
સૃષ્ટ	૧૧૪

નિર્વાહ	૧૪૩
(૫)•	

રંગ	૯૩
સમાવેશ	૧૩૪
વર્ણ	૯૪
તથાપિ	૯
આહાર	૧૫૬

(૬)•

પોલાણ	૭૩
ખૂબસુરત	૪૬
યથાસ્થિત	૧૧૬
મનોહર	૯૮
ભયાનક	૮
વૃષ્ટિ	૧૦૬
સજીવ	૫૨
સર્વાંગ	૬

(૭)•

પ્રભાત	૩૯
ભક્તિ	૧૦૬
અંકિત	૧૧૫
જાતિ	૧૦૫
રક્ષા	૧૧૭
દેવ	૯૭
રત્નાગર	૨૮
શ્રાવણ	૧૪
પરધર્મ	૫૦

(૮)•

લીન	૧૧૬
અભાવ	૧૭૯
લગ્ન	૧૧૬

ભક્ત	૧૧૩
વિરક્ત	૧૫૦
પાર્વતી	૬૯
મુક્ત	૧૧૩
નિર્ગમન	૧૪૧
ભવસાગર	૪૧,૯૭
સંતાપ	૧૮
વૃત્તાંત	૧૧૨
સ્નેહ	૯૫
માર્મિક	૬૪
ગોધ	૯૫

(૯)•

ધૈર્ય	૧૧૮
શ્રદ્ધા	૧૮૩
મિહાશ	૭૩
નિષ્પક્ષપાત	૧૪૨
મિત્રતા	૬૦
દક્ષાંત	૫

(૧૦)•

આશ્રય	૧૫૬
(૧૧)•	

દામોદર	૪૬
વાગ્દાન	૧૫,૨૪
મૌન	૬૨
વિચાર	૧૪૮
આધાર	૧૫૫
બ્રહ્મ	૧૧૪
જગદીશ	૧૪,૨૫
ઉદ્દેગ	૧૬૫
યોગીશ્વર	૧૦,૩૧

દૃષ્ટ	૧૧૪
ભવન	૧૦૩
(૧૨).	
પરમાત્મા	૮,૩૮
વિમુખ	૪૫
નિયંતા	૧૫૮
આચાર	૧૫૫
મહાત્મા	૯
અલૌકિક	૪૫,૧૭૯
નાસ્તિક	૪૬
અસ્તિત્વ	૬૧
સંકટ	૧૩૨
ધૈર્ય	૬૧
સ્મરણ	૧૦૩
જય	૯૫
વશાસ	૧૪૭
ધાર્મિક	૫૯,૬૪
ઉન્નતિ	૧૬૬
ઉત્સાહ	૧૬૪
ઉદ્ધાર	૧૬૫
(૧૩).	
નર્મદા	૩૫
મરણ	૫૯,૬૦,૧૦૩
કાવ્ય	૬૧
જ્ઞાપણ	૧૦૧
શ્રીમત	૬૨
શૈલી	૬૩
અંતકાર	૩૪
પ્રતિજ્ઞા	૧૬૮
પ્રચાર	૧૨૩

સંગ્રહ	૧૩૦
મર્મપ્રહાર	૨૭
ભાગ્યશાળી	૩૬
આજીવિકા	૧૫૫
પરવા	૨૦૭
(૧૪).	
સુસીલ	૧૬૨
આશ્રિત	૧૫૪
સંગતિ	૧૩૩
નિર્મળ	૪૫
સહાધ્યાયી	૧૦૪
વજ્રલેપ	૨૮,૯૫
પરમાર્થ	૩,૩૮
લોકેષણ	૨૮
પ્રસંગ	૧૨૭
ધ્વનિગુપાર્ટિ	૨૬
પ્રાતઃક્રમ	૧૬૮
ધ્યાન	૧૨૩
વિનય	૧૪૯
સ્મિતભર્યું	૨૪
(૧૫).	
અલક્ષ્ય	૧૭૬
સંપત્તિ	૧૩૧
દાનવ	૬૮
શૌર્ય	૬૨
અધર્મ	૧૭૮
દીપક	૭૧,૯૯
સુખણ	૧૬૧
જ્ઞાનનીર	૪૧

(૧૬).	
પુરાતન	૭૨
આધુનિક	૬૪
ગ્રહણ	૧૦૧
પદ્ધતિ	૧૪
પુનર્જન્મ	૫૧
શાસ્ત્ર	૧૦૮
(૧૭).	
યુક્તિ	૧૦૬
(૧૮).	
સંપ્રદાય	૧૩૫
પ્રશ્ન	૧૧૭
સંક્રાંત્ય	૧૩૨
પ્રવાસ	૧૨૪
મોટપ	૭૩
ભાર	૯૬
શાન્તિ	૧૦૬
(૧૯).	
ઉદ્યમ	૧૬૪
પ્રૌઢ	૧૨૮
પંચામૃત	૪,૪૧
સુવર્ણ	૧૬૨
હવન	૧૦૩
વૃષ્ટ	૧૧૪
(૨૦).	
તિખાશ	૭૩
પ્રદેશ	૧૨૫
અક્ષાંશ	૫,૨૫
રેખાંશ	૯
સુવાસિક	૪૫

संज्ञा	१३३
परिपञ्च	१७०
प्रकट	१२२
सुवास	१६२
रताश	७३
उत्कृष्ट	१६४
(२१).	
गणित	११५
मनन	१०१
विद्यालय	८,२५
निरन्तरान	१८,४५
हरण	१०३
विस्मय	१५१
धर्मोपदेशक	१२,२५
दृष्टिविधा	२७
पृथक्करण	१०३
जन्मभूमि	२६
संलापण	१३१
शोध	८६
आचार्य	११५
निवारण	१५८
पदार्थविज्ञान	२७
नियमपूर्वक	४४
(२२).	
दत्तक	११३
शान्त	११३
भव	८७
वेद	८५
दोषत	२०६
यथाविधि	४७

नैवेद्य	१५८
(२३).	
नाराज	१८४
(२४).	
स्वस्ति	१६४
शब्द	८४
संविद्यहानं	१६
अज्ञ	३४
रम्य	१०८
(२५).	
संयोग	१३५
निश्चय	१४३
विम	१४८
प्रयास	१२३
परिपूर्ण	१७०
यत्न	११७
समर्थ	१३४
असह्य	४६
(२६).	
भव्य	११०
अध्ययन	१५८
लेखन	१०२
सैनिक	६५
कथायत	१८७
पर्यन्त	१७१
आराधना	१५५
(२७).	
निधान	१५७
उपनाम	१७१

द्वैत्य	६८
भक्तेश्वर	१०,२५
निर्धार	१४३
अनिल	१७४
संदेह	१३३
कणाडीन	२४
देवालय	७,२५
छडीदार	३७
प्राप्ति	१२४
अक्षण	१७४
(२८).	
विलाप	१४६
विविध	१५०
व्याकुल	१५२
वैदर्भी	६६
लय	८५
विरह	१४६
भूपाण	८६
कुमुदि	४६
स्वर	८६
निर्मुञ्च	१४१
वरदान	२८
कान्त	११३
सम्पण	५३
आभ्यास	१५३
(२९).	
राज्यतन्त्री	२८
निष्ठा	१५८
(३०).	
हरामपोर	३७

(૩૧).

દુર્વ્યસન	૪૦
જમણુ	૧૧૮
વ્યસન	૧૫૨
ત્યાગ	૯૪

(૩૨).

બેહાલ	૧૮૬
દુઃખદ	૩૫
આલિંગન	૧૫૪
નિજ	૧૫૭

(૩૩).

ઉર્થ	૧૯૬
રસ	૯૩
સહવાસ	૫૪
વિસ્તાર	૧૫૧
ચિત્તવેધક	૩૬
શોક	૯૬
શરણુ	૧૦૩
અવતાર	૧૪૦
નિરાકાર	૪૫
આકાર	૧૫૫
નિરંજન	૧૪૨
વ્યાપક	૧૫૨

(૩૪).

પાયમાલ	૨૦૭
સ્વસ્થ	૩૬
વક્તૃત્વ	૬૧
ગિત	૧૧૨
કાળાંતર	૩૮

(૩૫).

અન્યોન્યાશ્રય	૮,૨૫
વસુધા	૩૫
અપશબ્દ	૧૨૯
શાણુપણુ	૭૩

(૩૬).

પાઠ	૯૪
અવસર	૧૪૦
મતિ	૧૦૬

(૩૭).

આધ્યાત્મિક	૬૪
પ્રાકૃતિક	૬૪
સંશોધન	૧૩૬
ઐહિક	૬૪
સિદ્ધ	૧૧૪
વ્યવહાર	૧૫૨
નિર્બંધ	૧૫૬
સાંકેતિક	૬૫
સંદેશ	૧૩૦
સ્વરસંવાહક	૪૪
અસ્પષ્ટ	૩૩

(૩૮).

ગિગાસુ	૧૧૮
પ્રતિપાદન	૧૬૮
અપૂર્ણ	૧૭૬
અપ્રિય	૧૭૪
સમક્ષ	૧૩૪
ઉદ્ભવધન	૧૬૬
હાસ્ય	૧૧૦

(૩૯).

સુલભ	૧૬૨
પ્રારબ્ધ	૧૨૭
સંધિ	૧૩૦
બંધન	૧૦૧
આસ્થા	૧૫૪
સંકલ્પ	૧૩૨

(૪૦).

પ્રાચી	૧૨૭
રક્ત	૧૧૩
વિતર્ક	૧૪૬
ઉદયાચળ	૧૭૫
સિંહાસન	૮,૨૫
આદર્શ	૧૫૫
પ્રણામ	૧૨૫
ધણ	૧૧૪
સરૂપ	૫૪
નૂર	૨૦૭
તોલ	૯૫
વિદેશ	૧૪૮
અદૃશ્ય	૧૭૮

(૪૧).

પ્રવેશ	૧૨૭
સુશોભિત	૪૫
દોષરહિત	૨૩
વર્ણનીય	૧૧૧
અત્યુત્તમ	૪૦
મોહ	૯૬
વિશેષ	૧૫૦
સર્વત્ર	૭૨

तल्लीन	१७,३१
प्रतिक्षण	१६८
विहार	१५१
पूज्यशुद्धि	१०८
(४२).	
भाङ्गी	१२०
हस्त	२०५
(४३).	
भनरंजन	३६
विधि	१४८
उद्धार	१६५
(४४).	
काञ्च	१८७
उन्मत्त	१६६
निग्ननंद	१५७
(४५).	
आवृष्टि	१५६
अनिष्ट	१८१
पुष्टि	१०६
त्रासदायक	३५
(४६).	
वाक्य	११०
(४७).	
दुर्भण	१४४
प्राप्त्य	६१
स्मृतिकार	३४
(४८).	
नेत्र	१०८
अगम्य	१७५

२३२	
(४९).	
आराम	१५५
नीरेग	१८
परदुःखभंजन	३६
विराम	१४६
संजन	१७,३८
वैभव	१५०
(५०).	
निमित्त	१५८
उत्सव	१६५
भवानी	७०
धर्माध	५,३१
(५१).	
संसारसागर	४१
भूत	११२
(५२).	
अस्त्र	१०८
अज्ञात	१७६
(५३).	
कर	८७
दुर्योधन	१८
महोन्मत्त	११
(५४).	
पोषण	१०२
(५५).	
हर्ता	१०७
अन्त	११३
किन्नरी	६८
नियमन	१५७
वीसलूज	४४

(५६).	
रामायण	३
(५७).	
लेह	८५
स्मृति	१०५
अध्यापन	१६०
यजन	१०१
भरण	१०३
द्रोणाचार्य	७
शुद्ध	११४
अंतःकरण	४८
शुद्धि	१०५
आस्तिक	४३
शस्त्र	१०८
मिथ्याभिमान	८,३८
युधिष्ठिर	३२
(५८).	
व्यक्ति	१५१
अक्षय्याश्रम	८,२५
गृहस्थाश्रम	८,२५
वानप्रस्थाश्रम	८,२५
संन्यासाश्रम	८,२५
लिप्ता	११७
समाप्त	१३१
अक्षय्यारी	३४
सहाय्यार	१५,३८
सर्वदा	७२
असत्य	३३
पात्र	१०८
वनवास	३१

निग्रह १५७
 जिवित ११५
 (५६).

प्रवर्तक १२६
 वेदोक्त ११३
 संपादन १३१
 सभाधान १३१
 इनर्वाण १४३
 तत्त्व ६१
 परिषद् १७०
 साध्य १०८
 पंचशील ४२
 परस्त्री ५१
 भादक ८८

(६०).

आहीश्वर १०
 विनीत १४६
 अतुरंगी ४३
 विलास १४७
 पालन १०३
 संयम १३१
 यति १०६
 दुःपदायक ३५
 प्रमाद १२३

(६१).

शिलाक्षेप ४८
 दुराचारी ३४

(६२).

केतल १८७

(६३).

प्रबंध १२३
 वायक ८८
 अपूर्व ३२
 यशोगीत १८,२५
 रति १०६
 समृद्धि १३१
 आभेदुष्य १८५
 अंतःपुर ४८
 संकलना १३२
 सर्वदमन ३५

(६४).

संगम १३०
 भगवद् २०८

(६५).

प्रसारक १२७.
 वैदिक ६८
 आहुति १५४
 संहार १३६
 स्तोत्र १०८
 शंकराचार्य ७
 अश्वमेध ४३
 मध्यस्थ ८८
 विवाह १४७
 संन्यास १३४
 सभाधि १३४

(६६).

विधुवृत्त ४८
 वृत्त ११२
 वार्षिक ६०,६४

विवेचन १५०
 क्षिति १०५
 गोणार्थ ४,२५
 कान्ति १०६

(६७).

पानीय (पाणी) १११
 (६८).

भरतीओट २२
 (६९).

सांप्रतकाल ३८
 भांडत ११५

(७०).

प्रयंड १२३
 (७१).

वृद्धि १०५
 आकांक्षा १५४
 लय ८५

(७२).

समुदाय १३१
 विस्तीर्ण १५१

(७३).

आयात १५४
 (७४).

अभंड १७५
 (७५).

छकुमत २१३
 (७६).

प्रतिरोध १६८
 गमन १०१

संयय १३३

૨૩૪

(૭૭).	
મૂળભૂત	૧૧૨
પ્રકાર	૧૨૪
(૭૮).	
શોષ	૯૬
(૭૯).	
વલણ	૧૦૧
તારક	૧૦૦
(૮૦).	
સંધ્યા	૧૩૩
(૮૧).	
હાથ	૧૮૮
(૮૨).	
પ્રહાર	૧૨૭
(૮૩).	
પરાવર્તન	૧૨૮
સંસર્ગ	૧૩૬
પ્રતિમા	૧૬૮
(૮૪).	
મેઘધનુષ્ય	૨૭

શોષણ	૧૦૩
(૮૫).	
ઉત્ક્રમ	૧૬૪
(૮૬).	
રસાયનવિકાર	૨૮
રસાયનાકર્ષણ	૬,૨૪
(૮૭).	
જનક	૯૯
(૮૮).	
અપવાદ	૧૨૯
(૮૯).	
નીમે	૨૦૭
(૯૦).	
રાતું	૧૮૭
(૯૧).	
બેદિકર	૧૮૫
(૯૨).	
દીવો	૧૮૧

સંધ્યું	૧૮૯
ખાણુ	૧૯૦
દ્વંધ	૧૮૭
(૯૩).	
કંઠણ	૧૯૦
(૯૪).	
સંક્રમાણુ	૧૩૦
નાયક	૧૪
(૯૫).	
દીકું	૧૯૦
(૯૬).	
અગણિત	૧૭૭
નિર્ણય	૧૪૨
(૯૮).	
શોષ	૯૫
કૂવો	૧૯૧
અવશેષ	૧૪૦

વ્યાકરણના સાંકેતિક શબ્દો.

અકર્મક	૪૫, ૧૭૭	ક્રિયાપદ	૪૭	વિધાન	૧૪૯
અઘોષ	૧૭૩	ભેદાક્ષર	૪	વિધેય	૧૪૯
અધિકરણ	૧૫૯	તદ્વિત	૧૭	વિધેયપદ્ધતિ	૨૬
અનુનાસિક	૧૩૭	નાન્યતર	૪	વિધ્યર્થ	૧૪૯
અનુસ્વાર	૧૩૮	નામ	૯૭	વિભક્તિ	૧૪૯
અન્યય	૧૩, ૧૩૯	નિર્દેશ	૧૪૨	વિરામચિહ્ન	૪૮
અનુષંગી	૧૩૯	પરિભાણ	૧૬૯	વિશેષણ	૧૫૦
અપાદાન	૧૩૦	પ્રત્યય	૧૩	વિશેષ્ય	૧૫૧
અવ્યય	૪૫	પ્રયોગ	૧૨૬	વિસર્ગ	૧૫૧
ઉત્સર્ગ	૧૬૫	પ્રયોજક	૧૨૬	વ્યક્તિ	૧૫૧
ઉદ્ગાર(અવ્યય)	૧૬૫	પ્રેરક	૧૨૮	વ્યંજન	૧૫૨
ઉદ્દેશ્ય	૧૬૫	પારાક્ષરી	૪.	વ્યાકરણ	૧૫૨
ઉદ્દેશ્યપદ્ધતિ	૨૬	ભાવકર્તૃક	૪૪	વ્યુત્પત્તિ	૧૩
ઉપસર્ગ	૧૭૨	ભાવ્ય	૧૧૦	સકર્મક	૪૬
ઉભયાન્વયી	૩૪	ભાવેપ્રયોગ	૩૨	સમાસ	૧૩૧
કર્તૃરિપ્રયોગ	૩૨	મૂળાક્ષર	૪	સંધિ	૧૩૦
કર્તૃર્થ	૮	વર્ણ	૪	સંપ્રદાન	૧૩૪
કર્મણિપ્રયોગ	૩૨	વાક્ય	૧૧૦	સંમોધન	૧૩૫
કર્મર્થ	૩	વાક્યપૃથક્કરણ	૧૦૩	સંયુક્ત(ક્રિયાપદ)	૧૩૫
કુદંત	૯૩	વિગ્રહ(સમાસનો)	૧૪૫	સ્વર	૯૬

‘સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ’ આવૃત્તિ પહેલી પર અભિપ્રાયો.

વડોદરા સ્ટેટના માજી વિદ્યાધિકારી, મે. રા. બ. હર-
ગવિંદદાસ દ્વારકાદાસ કાંડાવાળા સાહેબ લખે છે કે:—

“ The વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ (Vyutpatti Dyan Prakash) by Mr. Premchand Karamchand is an improvement over the existing book on the Etymology of Gujarati, written for the use of students. The treatment of subjects by stages will suit the requirements of the 6th & 7th Ver. Standards. With the exception of only a few derivations, which are either doubtful or incorrect, the author has dealt with this useful subject ably and satisfactorily ”.

મુંબઈ મ્યુ. ગુજરાતી સ્કૂલોના સુપરિન્ટેન્ડેન્ટ, મે. રા. રા. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંબરિયા, એમ. એ., એલ એલ. બી., સાહેબ લખે છે કે:—

“ સરળ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ by Premchand K. Shah Esq. Deputy Edu. Inspector, Gondal State, is a compilation which is sure to prove very useful not only to the pupils for whom it is meant, but also to those who are interested in the study of

the Gujarati Language and its growth. Great pains seem to have been taken in the compilation, and it is hoped that it will receive all encouragement from expected quarters, as almost all his books deserve and have received".

સોરઠ પ્રાંતના ગાજી ડેબ્યુટિ એજ્યુકેશનલ ઇન્સ્પેક્ટર રા. સા. ગણપતરામ અનુપમરામ ત્રવાડી સાહેબ લખે છે કે:—

“ થોડામાં ઘણું સમાવ્યું જણાય છે. એ વિષયને લગતી જે જે ચોપડીઓ મારા જોવામાં આવી છે, તે તમારા ‘પ્રકાશ’ આગળ ઝાંખી પડતી જણાય છે. તમે મહેનત લઈને જે વિસ્તીર્ણ સંગ્રહ કર્યો છે, તે ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કે એ ચોપડી વિદ્યાર્થીવર્ગને સંપૂર્ણ ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થઈ પડશે, એટલુંજ નહિ પણ તમે એ કામ કરવામાં એટલી ચોકસી રાખી છે કે શિક્ષકવર્ગને પણ વિશ્વસનીય જણાશે. મને વિશ્વાસ છે કે મે. ડિરેક્ટર સાહેબ એ પુસ્તકને ધનામ તથા લાઘવેરિ માટે મૂંઝૂર કરશે, એટલુંજ નહિ પણ કોલેજોમાં ‘ટેક્સ્ટ બુક’ તરીકે સ્વીકૃત કરશે. એની કીમત પણ તમે વધારે રાખી નથી; તમારી મહેનત જોતાં તો કંઈજ નથી એમ કહીએ તો ચાલે. તમે જે ખાતાની આજ્ઞાથી સેવા કરી રહ્યા છો તેને માટે પુસ્તકો રચવામાં અને પ્રકટ કરવામાં આ રીતે પણ ઘણું કર્યું છે, તેને માટે અભિનંદન આપું છું. ”

જુનાગઢ સ્ટેટના ચીફ એજ્યુકેશનલ ઓફિસર, મે. રા. રા. છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા, બી. એ., સાહેબ લખે છે કે:—

“ ‘વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રપ્રકાશ’ નું પુસ્તક આપે હમણાંજ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે તેની એક પ્રતિ આપે મને અભિપ્રાય સારૂ મોકલી છે તે માટે આ-

પતો આભાર માનું છું. આપે આજ સુધી કેળવણી ખાતામાં ઉપયોગી થઈ પડે એવાં ધણાં પુસ્તકો રચીને ભણનાર તથા ભણાવનારના આશીર્વાદ મેળવ્યા છે તેમાં આ પુસ્તક કીમતી ઉમેરો કરશે. વ્યુત્પત્તિનો વિષય રસિક તથા બોધક છતાં ધણાજ થોડા શિક્ષકો પોતાના વર્ગના બાળકોને તેનું જ્ઞાન આપવા માટે જોઈએ તેવો શ્રમ લે છે. તેવાઓને પણ આ લઘુ ગ્રંથ ધણો સાહાયકારક થઈ પડશે; ને બીજા, જેઓ તે ઉપર પુરતું લક્ષ આપતા નથી, તેઓ જો તે વાંચવાની તરફી લેશે, તો જરૂર તેનો લાભ પોતાના શિષ્યોને આપશે.”

ગુજરાત ટ્રેનિંગ કૉલેજના માણ પ્રિન્સિપાલ, મે. રા. બ. કમળાશંકર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી, બી. એ., સાહેબ લખે છે કે:—

“તમારું પુસ્તક ઉપલબ્ધ જોતાં ઠીક થયેલું જણાય છે. માંહે બાળકને ઉપયોગી ધણા શબ્દોનો સંગ્રહ છે.

વ્યુત્પત્તિનો વિષય યોગ્ય રીતે શિખવવો ધણો હિતકર છે; પરંતુ થોડાજ શિક્ષકો તેમ કરી શકે છે. વાચનમાળામાં અમુક શબ્દ આવ્યો તો તેના જેવા કે તેથી ઉદ્ભવેલ શબ્દો યોગ્ય રીતે શિખવાય તો શિષ્યના શબ્દભંડોળમાં વૃદ્ધિ થાય ને શુદ્ધ સ્વરૂપ તેનાં લક્ષમાં આવે.”

મિ. વિહારી, ભાગવત પુષ્પાંજલિ, મેઘદૂત, ઇ. તું સમ-શ્લોકી ભાષાંતરકરનાર, અહેચરલાલ ત્રિકમણ પટેલ, લખે છે કે:—

“આપના તરફથી ‘સરલ વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ’ પુસ્તક મળતાં આભાર માનું છું. અત્યારસુધીના વ્યુત્પત્તિના કોઈપણ પુસ્તક કરતાં આમાં સુધારો વધારો ધણો છે. આપનાં શાળાઉપયોગી પુસ્તકોમાં આવતી સરલતા હજારો વિદ્યાર્થીઓ અને સેંકડો શિક્ષકોનાં લાંબા સમયના પરિચયના આપના અનુભવને આભારી છે. હાલમાં લખાતાં

શાળાપયોગી પુસ્તકોના મોટા ભાગ શીખનાર અને વિશેષે કરીને શિખ-
વનાર સામે દૃષ્ટિ કર્યા વિના વિદ્યતાપૂર્ણ અથવા તો અપૂર્ણ લખાય
છે, જે શિક્ષકથી પણ સંપૂર્ણ સમજ ન શકતાં બિચારા વિદ્યાર્થી-
ની દયાજનક દશાની તો વાતજ શી કરવી ! આપનું વ્યુત્પત્તિનું
પુસ્તક, નવાં ધોરણો, વિદ્યાર્થીઓ અને હાલના શિક્ષકોની સ્થિતિ શક્તિ
લક્ષમાં રાખી લખાયેલું જણાય છે; તેથી વ્યુત્પત્તિનું પુસ્તક હાથમાં
આપ્યા છતાં તે વિષય સંબંધે-પોતાનીજ ભાષાના મૂળ સંબંધે-
શિક્ષકોના અધર રહેતા રખાતા જીવ આપનું પુસ્તક મળ્યેથી શાંત થઈ
નીચા બેસશે એમ હું માનું છું. પ્રથમ ધાતુ અને પછી પ્રત્યય આદય
લેવામાં પણ મારી માન્યતા મુજબ ભાષાની ઉત્પત્તિના ક્રમની સ્વા-
ભાવિકતા સચવાઈ છે. ”

નડીઆદ મુખ્ય સ્કૂલના હેડમાસ્ટર સાહેબ, મિ. પુર-
ષોત્તમ રેવાશંકર દવે, લખે છે કે:—

“ આપના તરફથી મળેલી વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ નામે છુક સંપૂર્ણ
વાંચી જોઈ, તેમજ આ સ્કૂલ જેમાં માત્ર પાંચમું, છઠ્ઠું, ને સાતમું
ધોરણ શિખવાય છે તેની થઈ ધીર આસિસ્ટન્ટોને વંચાવી, તેમના
અભિપ્રાય સાથે મળતાં થઈ મને લખતાં આનંદ થાય છે કે આપે
વિદ્યાર્થીઓને વ્યુત્પત્તિજ્ઞાન મેળવવા માટે એક જરૂરી છુક પૂરી પાડી છે.

હાલ ચાલતા ‘ વ્યુત્પત્તિપ્રકાશ ’માં સામાસિક શબ્દો માત્ર એકજ
પાનામાં સમાવ્યા છે. તેમાં સંધિનો વિષય તો છેજ નહિ, કે જે
સામાસિક શબ્દો સમજવામાં આવશ્યક છે. વળી કૃત અને તદ્વિત
પ્રત્યયો જુદા પાડ્યા નથી, તેમ વિસ્તારથી સમજાવ્યા નથી, અને તેનો
ઉપયોગ પણ ગૌણ રીતે નોટમાં બતાવ્યો છે. આ બધી બાબતો આ
પુસ્તકમાં યોગ્ય વિસ્તારથી દાખલ કરેલી છે.

વળી હાલમાં ગુજરાતી ભાષામાં સંસ્કૃત શબ્દોનો વાપર વધતો જાય છે; તેના અર્થ વગેરે સમજવા માટે સંસ્કૃત પ્રત્યયો જુદા પાડી વધારે વિસ્તારથી સમજાવવાની જરૂર ઉત્પન્ન થઈ છે; તે જરૂર આ પુસ્તકમાં ધ્યાનમાં લીધેલી જણાય છે. માટે આ પુસ્તક વધારે આવકારને પાત્ર છે. મતલબ કે—હાલ ચાલતા પુસ્તકની ઘણીખરી અપૂર્ણતા પૂરી કરેલી હોવાથી આ પુસ્તક શાળાઓમાં ચલાવવા માટે મંજૂર થવા લાયક છે એવો મારો અભિપ્રાય છે.”

સુરત સિટિ મ્યુ. સ્કૂ. નં. ૧ લાના હેડમાસ્ટર સાહેબ,
દયાળજી ખંડલાઈ વસી, લખે છે કે:—

“આપે પ્રસિદ્ધ કરેલી ‘વ્યુત્પત્તિજ્ઞાનપ્રકાશ’ ની મળેલી મુક અત્યંત ઉપકાર સહ સ્વીકારવામાં આવી છે.

જેમાં જમાનાને અનુસાર સમાવેલા વિષયો અને નવીન પદ્ધતિ અનુસાર રચેલી શ્રેણી જેતાં આ લઘુ પુસ્તક પ્રાથમિક શાળાના ઉપલા વર્ગોના વિદ્યાર્થીઓને તેમજ શિક્ષકોને સરળ થઈ ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે.”

શાસ્ત્રી શંકરલાલ જયશંકર લક્ષ્મી લખે છે કે:—

“भवदीयं हस्तलिखितं सरलव्युत्पत्तिज्ञानप्रकाशनामधेयं पुस्तकं मया सम्पूर्णं मवलोकितं मस्ति । बालानां सरसं सुगमं स्यात्तथा नूतनपद्धत्या रचितं तत्पुस्तकं गुणैकपक्षपातिनो विद्याधिकारिणः सादरं स्वीकरिष्यन्ति । तदेतदिदानीन्तनाङ्गलादि नानाभाषाविशारदानां हाँयस्कूलादि विद्यालयेषु प्राथमिकशालासु च गौर्जरीं गिर मभ्यस्यतां बालाना मतीवोपयोगि भविष्यतीत्यहं मन्ये । इतिशम्”

આ લેખકનાં અન્ય શાળાપયોગી પુસ્તકો.

૧. સરલ દેશીનામાની પદ્ધતિ:—મુંબઈ ઇલાકાના કેળવણી ખાતામાટે ટેકસ્ટબુક છે. આવૃત્તિ ૨૮ મી. કિ. ૪૫૫ આના. નામું સીખવાને આ એક ઘણુંજ ઉપયોગી પુસ્તક નીવડ્યું છે.

૨. સરલ ગુજરાતી બાળવ્યાકરણ—સરકારે લાખ્લેરિ બુક તરીકે મંજૂર કર્યું છે, ઘણું ઠેકાણે ટેકસ્ટ બુક છે. આ. ૨૩ મી. કિ. ૪ આના. બહોળા જથ્થામાં ખપે છે (કુલ પ્રત ૫૩૦૦૦). પદ્ધતિ ને વાક્યપૃથક્કરણ શિખવવાને આ એક અત્યુત્તમ સાધન નીવડ્યું છે.

૩. નવું સરલ મુખગણિત—ઘણું ઠેકાણે ટેકસ્ટ બુક છે. આ. ૮ મી. કુલ પ્રત ૨૬,૦૦૦. કિ. ૨ આના. એકજ બુકમાં બાળ-વર્ગથી ધો. ૫ માં સુધીનો વિષય મનોયત્નસહ સમજાવ્યો છે. આંક, ધાત, કોષ્ટકો પણ તેમાં આપ્યાં છે. વ્યાજ, તોલ બારદાન, ઘટ લાકડાં, ને હુંડીના હિસાબ વ્યવહારોપયોગી હઈ છેડે પૂરવણી તરીકે આપ્યા છે. ધોરણ ત્રીજામાં એકમપદ્ધતિનાં લેખાં એવી રીતે સમજાવ્યાં છે કે તેથી બાળકોની ૪૫ માં લેખાંની કુચીઓ જાતે ઉત્પન્નકર્તા થાય છે. બહોળા જથ્થામાં ખપે છે.

૪. ગુજરાતપ્રાંતની ભૂગોળવિદ્યા:—આ. ૮ મી. કુલ પ્રત ૧૭,૦૦૦. કિ. સવાઆનો. કાઠિયાવાડની સ્કૂલો માટે બનાવી છે.

કમિશન ૨૦ ટકા. જથ્થાબંધમાં ૨૫ ટકા. પોસ્ટેજ તથા વી. પી. ખર્ચ મંગાવનારને શિર છે. મુખ્ય એજંટ:—અમદાવાદ, મેસર્સ એસ. બી. શાહની કંપની, ગોંડલ ચુનીલાલ ટાકરશી, રાજકોટ બહેચર-ભાઈ મેઘજી, ભાવનગર અબદુલહુસેન આદમજી, ધોરાજી એલ. ટી. વાઢેર, જુનાગઢ વૃંદાવન દામોદર, જામનગર હેમરાજ બદવજી, મુંબઈ એન. એમ. ત્રિપાડીની કંપની, વગેરે, વગેરે.

પ્રેમચંદ કરમચંદ શાહ, મુ. કપડવાજી. (નિલ્લે ખેડા.)

